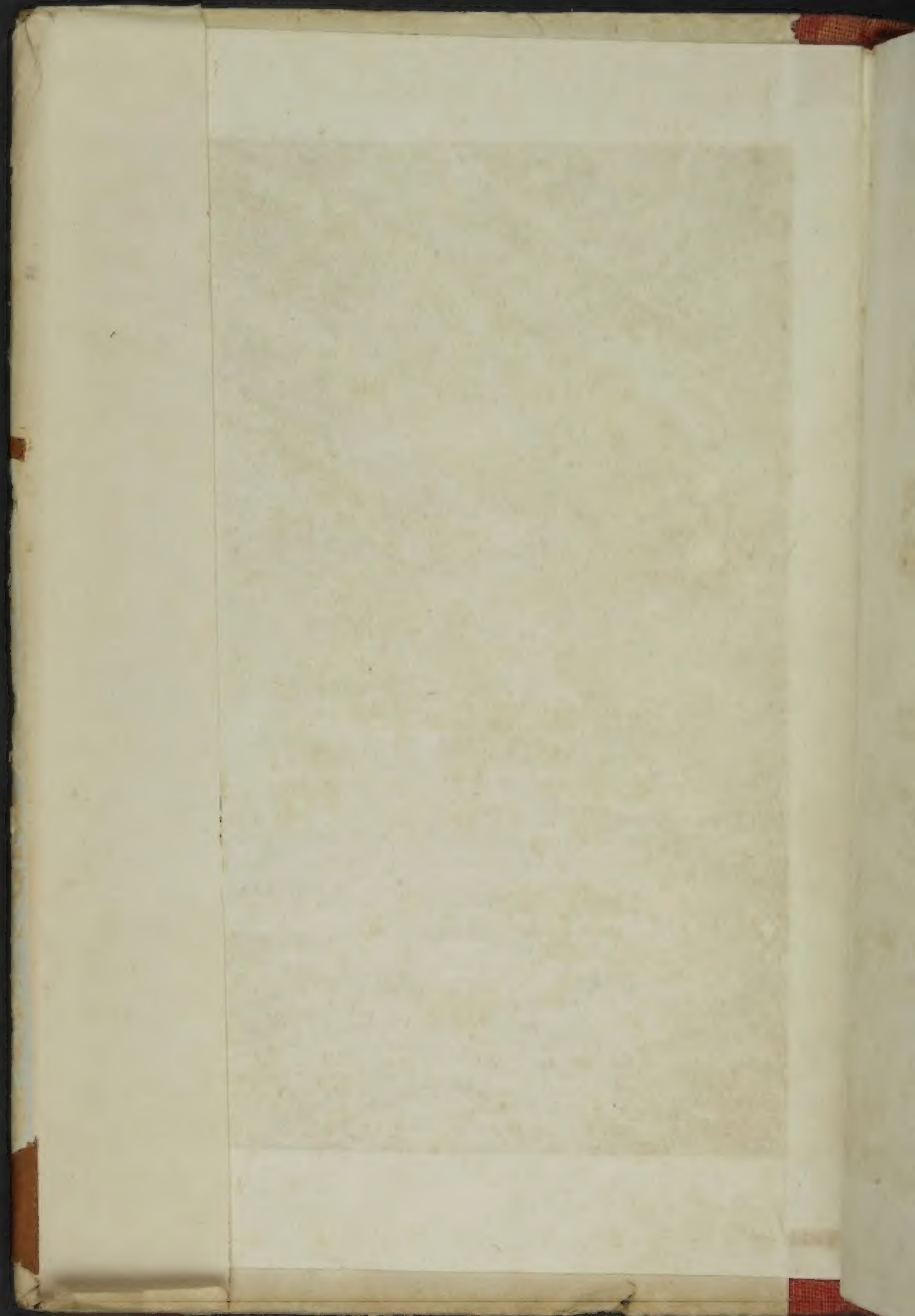

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ

ਅਨੰਦ ਘਾਨ

1. ਜੇਪੁਰੀ
 2. ਰਮਾਤੀ
 3. ਸਿਧ ਸੋਮਾ
 4. ਅੰਗੇਰ ਸਾਫ਼ਿਤ
- } ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
- } ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

(10)/MB
(59)/JS

ਗੁਰਬ

ਗੁਰ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ : ਆਨੰਦ-ਘਨ

੧੮੫੨ - ੧੮੫੬ ਈ.
57 57
1796 1802

1970

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ
ਪਟਿਆਲਾ

ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ), ਜੇ. ਡੀ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ.,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਸੋਧਕ : ਡਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ.

ਮੁੱਲ—4 ਰੁਪਿਆ 30 ਪੈਸੇ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਨਿਦੇਸ਼ਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ
ਮੁਦ੍ਰਕ : ਸੁਰਜੀਤ ਬਿੰਦਰਾ, ਐਸ. ਟੀ. ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼,
ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਮਿਲਜ਼, ਪੁਰਾਣੀ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ, ਜਾਲੰਧਰ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮਿਗਰੀ ਅਜੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਿਗਰੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸਾਹਿੱਤ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਕਾਵਿ, ਖੰਡਕਾਵਿ, ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ਸੀਹਰਫੀ, ਕਿੱਸੇ, ਸਾਖੀਆ, ਬਚਨ, ਪਰਮਾਰਥ, ਟੀਕੇ ਆਦਿ। ਹਬਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿੱਤ ਨਾਲ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਥੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਗੂੜ੍ਹ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਹਿੱਤ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ— ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਸੂਖਮ ਭਿੰਨਤਾ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਟੀਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਟੀਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਵੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸਕੂਲ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਪਰਦਾਈ ਜਾ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਮੀਣੇ ਸੋਢੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਆਦਿ।

ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਸਨ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਉੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵੀ ਗਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਾਸ਼ੀ-ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਰਚੇ, ਜਿਵੇਂ—ਜਪੁਜੀ, ਆਰਤੀ, ਅਨੰਦ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਓਅੰਕਾਰ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਪੋਥੀ ਸਿੱਖ ਰੈਫ਼ੋਰਮ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਿਲ

ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸਿਰ ਆਗਿਆ ਨ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਟੀਕਾ ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਨ ਕੇਵਲ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਟੀਕਾ-ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਪਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਅਤੇ ਅਸੰਬੰਧਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪੱਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ
ਨਿਦੇਸਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ,
ਪਟਿਆਲਾ

ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਚੀ

ਕ੍ਰਮਾਂਕ	ਵਿਸ਼ਾ	ਪੰਨਾ
1.	ਭੂਮਿਕਾ	... I
2.	ਥਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ	... 25
3.	ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ	... 100
4.	ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ]	... 224
5.	ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	... 247
6.	ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ	... 301

ਰਚਨਾਵਾਂ

ਵਸਤੂ ਜ

ਬੁਧੇ

‘ਟੀਕਾ’

ਸਾਹਿਤ

ਦਿਨਾਂ

ਜਿਵੇਂ

‘ਤਰਕ’

ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਵਿਚ ਮੂਲ

ਸਮਗਰੀ ਭ

ਦਾ ‘ਵਿਅ

ਮੂਲ ਰਚਨਾ

ਦਾ ਵਾਸਤ

ਬਹੁਤ ਧਿਅ

ਘਨ ਨੇ ਵੀ

ਤਿਨਾਂ ਵਿਧ

ਆਰੰਭ ਸੋਚ

ਅਤੇ ਸਲੋਕ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭ

ਹੋ ਸਕਦੇ ਹ

ਭੂਮਿਕਾ

ਟੀਕਾ-ਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਨਾ ਪਰਮ ਆਵੇਸ਼ਕ ਹੈ।

‘ਟੀਕਾ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦਾ ਬੋਧ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਾਕ-ਸਾਧਨ—ਟੀਕਯੋਗੇ ਗਯੋਗੇ ਕ੍ਰਿਯੋਗੇ ਕਾ ਅਨਯਾ। ਫਲਸਰੂਪ, ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ‘ਟੀਕਾ’ ਅਖਵਾਦਾ ਹੈ। ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਜਾਂ ਕਲਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਟੀਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸਾਰ-ਪ੍ਰਬੋਧਿਨੀ ਟੀਕੇ, ‘ਤਰਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ’ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੰਮ ਭੱਟ ਰਚਿਤ ‘ਤਰਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਪਿਕਾ’ ਟੀਕਾ ਆਦਿ।

ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ‘ਵਿਆਖਿਆ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਲੀ ਨਾਥ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ। ‘ਭਾਸ਼’ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸਾਮਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਣਿਨੀ ਸੂਤ੍ਰ ਉਤੇ ਪਤੰਜਲੀ ਦਾ ‘ਵਿਆਕਰਣ ਮਹਾ ਭਾਸ਼’ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਉਤੇ ਲਿਖੇ ਭਾਸ਼। ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੂਰਾਣ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਟੀਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੀਕਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਮਨਵੇਂ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਮਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨੁਵਾਦ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕੋਈ ਸਰਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਅਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਰਲ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵਿਧੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਰੂਪ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਬਦ ਦੇ ਮਤਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਭਾਵ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਰਾਏ। ਇਕ ਸਬਦ ਦਾ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਬਦ-ਸਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਅਮੀਮ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਰਚੇਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਸਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪਿਛੇ ਕਿਹੜੀ ਭਾਵ-ਧਾਰਾ ਅਥਵਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਣਾ ਸਰਲ ਨਹੀਂ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੂੰ ਨ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਵੀ ਆਵੇਸ਼ਕ ਸੋਝੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥਗਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸਟ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਮਿਥੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਘੜਨਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਲਈ ਨ ਕੇਵਲ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰਾਹ ਤੇ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਵੇਸ਼ਕ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਟੀਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਵਰਤੀ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਦਾ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਣ ਅਤੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਮੂਲ ਰਚੇਤਾ ਦੀ ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਵਿਲਖਣ ਜੇਹੇ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਬਝਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਵਤਰਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਰਵਟ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਜੂਲਾ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਸੁਟਣ ਦੀ ਰੀਝ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਮ ਚਲ ਪਈਆਂ। ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਰੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਸਪਰ ਭਿੰਨ ਉਥਾਰਿਕਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੁਮਿਕਾਵਾਂ ਕਲ ਮੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰੂਪ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਸਚਿਤ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 22 ਮੰਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟੀਆਂ, ਸਮਾਗਮ, ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਲਗ ਗਏ। ਅਜੇਹੇ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸਬਦ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸੂਤ੍ਰਾਂਤਮਕ, ਗੂਹੜ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੈਂਦੀ। ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਚਲਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਕਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਟਿਕਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਕ ਇਕ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸਬਦ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਵੇਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰ ਲਿਖ ਦੇਖਾਲਿਆ।

ਉੜਾ ਓਅੰਕਾਰ ਪਾਸ ਬਹਾਲਿਆ।

ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾਰ ਨਿਰਭਉ ਭਾਲਿਆ।

ਨਿਰਵੈਰਹੁ ਜਕਾਰ ਅਜੂਨਿ ਅਕਾਲਿਆ।

ਸਚੁ ਨੀਸਾਣ ਅਪਾਰ ਜੋਤ ਉਜਾਲਿਆ।

ਪੰਚ ਅਖਰ ਉਪਕਾਰ ਨਾਮ ਸਮਾਲਿਆ। (ਵਾਰ 3/15)

ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉੱਥਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਾਖਾ ਅਖਵਾਈ। ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਦਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰੰਤਰ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਰਣ ਸਰਧਾ ਰਖਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਭਿਕਸੂ ਸਨ ਜੋ ਨ ਕੇਵਲ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਟੀਕਾ-

ਕਾਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪ੍ਰਸਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਵਿਸਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਪੂਰਕ ਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਵਿਲੀਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਸ਼ਠਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਮੀਣਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸਨ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਛੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਛੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਦਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬਾਣੀਆਂ ਅਥਵਾ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਅ ਟੀਕੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਪੁਜੀ, ਸਿਧਿ ਗੋਰਾਟਿ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਾ ਹਰਿ ਜੀ, ਹਰੀਆ ਜੀ, ਚਤੁਰਭੁਜ ਆਦਿ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਾਇਮ ਨ ਰਹਿ ਸਕੀ।

ਚੌਥੀ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਾਖਾ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਗੇ ਤਿੰਨ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਮਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ। ਦੂਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਖਿਅ ਰਬੀਆ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ—ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਬਧ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸ ਆਦਿ। ਤੀਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਅਨਵਾਦਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਉਪਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਵਿਦੇਸੀ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਲੇਖ-ਯੋਗ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ

ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਟੀਕੇ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਟੀਕੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਸੌ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਅਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ

ਹੱਥ ਲਿਖਿਤ

- (1) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਦਰਵੇਸ਼), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (2) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 2189, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (3) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 957, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (4) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 43, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (5) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 2883, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (6) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 698, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (7) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਅਗਿਆਤ), 59, ਪ੍ਰਿੰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (8) ਜਪੁ ਗੁਢਾਰਥ ਦੀਪਿਕਾ ਟੀਕਾ (ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ), 176, ਪ੍ਰਿੰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (9) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 703, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (10) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ), 693, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (11) ਜਪੁ ਸਟੀਕ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ), 179, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (12) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ), ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- (13) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ), 691, ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ।

ਪੰਜਾਬੀ

- (14) ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ।
- (15) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ।
- (16) ਜਪੁ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ, ਬਾਬਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ।
- (17) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ, ਗਿਆਨੀ ਦਯਾ ਸਿੰਘ।
- (18) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ।
- (19) ਸ੍ਰੀ ਬੋਧ ਅਰਥਾਵਲੀ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਕਾ, ਬਾਵਾ ਹਰਿਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਰਮਹੰਸ।
- (20) ਸੁਗਮ ਜਪੁ ਪ੍ਰਦੀਪ ਟੀਕਾ, ਸਾਧੂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ।
- (21) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਗੁਰ ਭਾਵ ਦੀਪਿਕਾ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ।
- (22) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸਦਾਨੰਦ।

- (23) ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਯਾਯ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ।
- (24) ਜਪੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ।
- (25) ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟੀਏ ਟੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ।
- (26) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਲਸ਼ਨ ਰਾਇ ।
- (27) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ।
- (28) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕਾਖਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਸਟੀਕ, ਬਾਵਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ।
- (29) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਗਿਆਨੀ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ।
- (30) ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸੂਰੀ ।
- (31) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਖਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਗਿਆਨ, ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ।
- (32) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਟੀਕ ਵਿਚੋਂ) ।
- (33) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ।
- (34) ਜਪੁ ਵਿਆਖਿਆ, ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (35) ਕਥਾ ਸਾਗਰ, ਸੋਢੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (36) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ।
- (37) ਅਮੋਲਕ ਰਤਨ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ।
- (38) ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ ਟੀਕਾ, ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ।
- (39) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ।
- (40) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ।
- (41) ਜਪੁ ਨਿਰਣਯ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ।
- (42) ਜਪੁ ਵੀਚਾਰ, ਸੋਢੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ।
- (43) ਜਪੁ ਅਰਥ, ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ।
- (44) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (45) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ।
- (46) ਜਪੁ ਵੀਚਾਰ, ਸ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ।
- (47) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰੋ: ਦੇਵਦੱਤ ਗੋਪਾਲ ।
- (48) ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ।
- (49) ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਬੇਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਬਲਭ ਸਿੰਘ ।
- (50) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ।
- (51) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਪਦਾਰਥ ਸੁਬੰਧਨੀ ਟੀਕਾ, ਸਾਹੂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ।
- (52) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ।
- (53) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ।
- (54) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸੀ. ਆਰ. ਸੁਨਕ ਸ਼ਰਮਾ ।

- (55) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸੰਤ ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ।
- (56) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਉਰਫ ਪੰਨਾ ਲਾਲ ।
- (57) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਗਤ ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆਨੀ ।

ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ

- (58) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਖੁਆਜਾ ਦਿਲ ਮੁਹੰਮਦ ।
- (59) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਨਗਮਾ ਏ-ਦੀਦਾਰਿ ਇਲਾਹੀ, ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ।
- (60) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਮੌਲਵੀ ਮਨਜੂਰ ਹਸਨ ਦਿਹਲਵੀ ।
- (61) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਸ੍ਰੀ ਸਭਰਵਾਲ ।
- (62) ਰਹਨੁਮਾਇ ਦੀਦਾਰਿ ਹੱਕ, ਬਾਵਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ।
- (63) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ।
- (64) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਪ੍ਰਦੀਪ (ਰਹਨੁਮਾਇ ਮਾਰਫਤ), ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ ।
- (65) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਸੱਯਦ ਹਬੀਬ ।
- (66) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ ਮਏ ਤਸਰੀਹ, ਲਾਲਾ ਸਾਵਨ ਮਲ ।
- (67) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਿਮ ।
- (68) ਤਰਜੁਮਾ ਜਪੁਜੀ, ਪ੍ਰੋ: ਏ. ਸੀ. ਬਾਪਰ ।
- (69) ਵਿਰਦੇ ਆਜ਼ਮ, ਬੇਦੀ ਬ੍ਰਿਜ ਬਲਬ ਸਿੰਘ ।
- (70) ਵਿਰਦੇ ਹੱਕ (ਯਾਨੀ—ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ), ਮਾਸਟਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ ।
- (71) ਇਰਫਾਨਿ ਮਾਰਫਤ (ਜਪੁ ਟੀਕਾ), ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਫੀਫ ।
- (72) ਦੁਆਇ ਸਿਹਰਫੀ (ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ), ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ।

ਹਿੰਦੀ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

- (73) ਜਪੁਜੀ ਟੀਕਾ (ਨਾਨਕ ਵਾਣੀ ਵਿਚੋਂ), ਡਾ: ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸਰ ।
- (74) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦਰਪਨ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਵਨ ।
- (75) ਜਪੁਜੀ (ਟੀਕਾ), ਸੰਤ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ।
- (76) ਜਪੁ ਸੰਘਤਾ ਸਟੀਕ, ਸਾਧੂ ਆਸ਼੍ਰਮ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ।
- (77) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਸ਼ਰ ।
- (78) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸੰਹਿਤਾ, ਸ਼੍ਰਾਮੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੈਦਿਕ ਮੁਨੀ ।
- (79) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾਨੰਦ ।
- (80) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਕਾਵਿ ਅਨੁਵਾਦ), ਸ੍ਰੀ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੋਠੀ ।
- (81) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ।

English

- (82) The Psalm of Life (Japji), Gursharan Singh Bedi.

- (83) Japji (Selections from the sacred writings of the Sikhs, Trilochan Singh & others.)
- (84) The Japji (From the Adi Granth), E. Trumpp.
- (85) The Japji (From Sikh Religion...), M. A. Macauliffe.
- (86) Japji (Translation), Brijinder Singh.
- (87) Japji Sahib the Prayer Book of the Sikhs, Bawa Chhajju Singh.
- (88) Japji, Sh. Chela Ram.
- (89) Japji (From Translation of Adi Granth), S. Manmohan Singh Advocate.
- (90) Remembrance of God (Japji Sahib), Hari Singh.
- (91) Seekers Path, being an interpretation of Guru Nanak's Japji, Sohan Singh.
- (92) Japji Sahib, Prof. Puran Singh.
- (93) Japji, the Morning Prayer, Khushwant Singh.
- (94) Shri Japji or Guru Nanak's Meditation, Principal Teja Singh.
- (95) Shri Guru Nanak Dev's Japji Sahib, M. L. Peace.
- (96) Japji (From Translation of Adi Granth), Gopal Singh.

ਨੋਟ : ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹਨ ਡਾ: ਕਲੇਬ, ਜਸਟਿਸ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਿ: ਗਰੀਨਲੀਜ਼, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਨੰਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਇਕ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਟੀਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼੍ਰੀ ਨ. ਵਿ. ਗਾਡਗਿਲ ਦਾ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਸ਼ੰਕਰਾਨੰਦ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਟੀਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਲਗਭਗ 15 ਟੀਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ‘ਆਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਗਭਗ 13 ਟੀਕੇ ਅਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਹਨ। ਆਰਤੀ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਟੀਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਟੀਕਾ ਸੱਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੱਢੀ ਹਰਿ ਜੀ ਨੇ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ 25 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ : ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਾ

ਲਗਭਗ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸਨ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਤਾ ਤੇ ਅਰਥ ਦੁਆਰਾ ਤੋ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਹਮਾਰੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜੈਸੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ਐਸੀ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ-ਕਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ-ਪਦਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਤੇ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਆਈ। ਦੇਹਰੇ ਜੀ ਮੋ ਸਰਬ ਸਾਹਿਬ-ਜਾਦਿਓ ਸੋ ਪ੍ਰਛ ਦੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।”

ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ (ਅੰਤ ਸੂਚਕ ਉਕਤੀ) ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦਾ ਸਿੱਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਵਿਚ ਦਸਵਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ—

“ਇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦਘਨ ਵਿਰਚਤਾ ਜਪ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ।”

ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਰਨਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਵਿਚਾਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ ਕੀ ਨਾਂ ਸਨ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚੁਪ ਹੈ। ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਟੂਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਿਹਰ ਚੰਦ...ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦਿਆਲ। ਜੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ (1669 ਬਿ:) ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਤਰ ਅੱਠ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਆਯੂ ਮਾਨ 25 ਵਰ੍ਹੇ ਪ੍ਰਤਿ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦਾ ਸਮਾਂ 1869 ਬਿ: (1669 + 200) ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ 1852 ਬਿ: ਤੋਂ 1859 ਬਿ: ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਉਮਰ 30 ਤੋਂ 50 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਵੇਗੀ।

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਨੁਹਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਕਾਂਸ਼ੀ ਸੰਕਰ ਪੂਰੀ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ¹—

- (1) ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ, ਯੁਗਮ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ।
ਮੀਨ ਮਾਸ ਸੰਕਰਪੂਰੀ, ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ। (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ)
- (2) ਨਿਧੀ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ।
ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਪਿਤ੍ਰ ਪਖ ਸੰਕਰਪੂਰੀ। (ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਜਾਤਿ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਰਹੇ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਸੀ ਘਲਿਆ ਗਿਆ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤਤ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ।

ਰਚਨਾਵਾਂ : ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਕੋਈ ਮੌਲਿਕ ਅਥਵਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਛੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਕਵਲ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਟੀਕੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ²—

(1) ਜਪੁਜੀ	1852 ਬਿ.
(2) ਆਰਤੀ (ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ...)	1853 ਬਿ.

1. ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ('ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ', ਪੰਨਾ 140) ਵਿਚ 'ਸੰਕਰਪੂਰੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਕਰ ਨਾਮ ਦਾ ਪੂਰੀ ਜਾਤਿ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਧੀਮ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਢ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਆਉਣ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੱਥ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ।
2. ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਆਵਸ਼ਕ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਆਰਤੀ ਦੇ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ "ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ" ਪੰਨਾ 141)। ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969 ਈ: ਵਿਚ (ਪੰਨਾ 6) ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਸੰਮਤ 1854 ਬਿ. ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਗਲਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਛਪੀ "ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ" (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ 285-86) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤ 1852 ਬਿ. ਹੈ।

(3) ਓਅੰਕਾਰ	1854 ਬਿ.
(4) ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	1857 ਬਿ.
(5) ਅਨੰਦ	1859 ਬਿ.

ਛੇਵਾਂ ਟੀਕਾ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਫੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅੰਕ 4467) ਵਿਚ ਪਈ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਾਲੀ ਜਿਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ¹ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਨਾ ਆਵੇਸ਼ਕ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਟੂਕ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ,² ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚਲੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਦੀ ਸਾਧਾਰਣ ਪੱਧਰ, ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਆਦਿ ਤੱਥ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਇਤਨੀ ਭਿੰਨਤਾ ਅਪਵਾਦ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਂਜ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ 1654-1857 ਬਿ. ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਚੇ ਗਏ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਉਪਲਬਧ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 1, 2, 4 ਅਤੇ 5 ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ (ਅੰਕ 3) ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅੰਕ 6127) ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969 ਈ: (ਪੰਨਾ 10) ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ 1856 ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗਲਤ ਹੈ।) ਉਦਧਿ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ—ਪਤਰਾ 131)। ਉਕਤ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ੋਕ ਜੀ ਤੋਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਉਲਖ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਮਹਾਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਟੀਕਾ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਪਰਵਰਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1886 ਬਿ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਹਰਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗਰਬਪੂਰਣ ਉਕਤੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ

1. ਸੂਚੀ ਪਤਰ (ਭਾਗ 2) ਅੰਕ. 4467

2. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਅਧਿਆਇ 5, ਪੰਨਾ 114

ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੜਬੰਗੀ ਸਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ—

ਚਤੁਖਪਦਾ : ਅੜਬੰਗੀ ਤੋਂ ਢੇਰ ਦੀਸਤਿ ਹੈ ਯਾ ਪੰਥ ਮੋ ।
ਕਰਹਿ ਏਰ ਅਰ ਢੇਰ ਸਬਦ ਅਰਥ ਬੁਝਹਿ ਨਹੀ ।
ਸਬਦ ਅਰਥ ਹੈ ਸਾਰ ਅੜਬੰਗੀ ਨਹੀ ਕਾਮ ਕੋ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਕਹੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਨ ਜਾਲ ਗੁਰ ਵਚਨ ਲੇ ।

(ਐਸ. 691, ਪੰਨਾ 5/ਅ)

ਅਜੇਹੀਆਂ ਗਰਬ-ਪੂਰਣ ਉਕਤੀਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ । ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੈਥਲ ਨਰੇਸ਼ ਭਾਈ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬਡ ਭੂਪ ਬਹਾਦਰ ।
ਕਵਿ ਬੁਲਾਇ ਰਾਖਿਓ ਢਿਗ ਸਾਦਰ ।
ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ।
ਸਰਵ ਸਿਰੋਮਣਿ ਜਪਜੀ ਜਾਨੀ ।
ਅਰਥ ਗੰਭੀਰ ਮਹਾਨ ਮਹਾਨੇ ।
ਅਸ ਲਖਿ ਕਾਵਿ ਸੋ ਵਚਨ ਬਖਾਨੇ ।.....

ਸਾਰਾਂਸ ਇਹ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਦੇ ਗਰਬ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਟੀਕੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਅਧਿਕ ਬਲ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਬਦ-ਸਕਤੀਆਂ ਤੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਸ ਟੀਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ—

ਅਲੰਕਾਰਯੁਤ ਟੀਕਾ ਰਚਿਐ ।
ਨਿਰਨੈ ਅਰਥ ਧਰਹੁ ਮਤਿ ਖਚਿਐ ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵ੍ਰੱਤੀ ਅਦ੍ਵੈਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਪੂਰਬਵਰਤੀ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਨੰਦ ਘਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵ੍ਰੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅਨੁਪ੍ਰਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਉਤੇ ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਆਰੋਪਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ । ‘ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ’ ਟੀਕਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1910 ਈ: ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਪਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਭਾਈ

ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ 'ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ' ਨੇ ਸੋਧ ਕੇ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦਾ ਟੀਕਾ ਅਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਅਸੁਵਿਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਿਮਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਯਤਨ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ, ਦੂਜਾ ਸੰਖਿਪਤ। ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ਮੂਲ ਟੀਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਖਿਪਤ ਟੀਕਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਦ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਟ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਵੱਤਾ : ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਤਾ ਅਵੱਸ਼ ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਦੁੱਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਉਹ ਉਤਰੇ ਹਨ। ਆਗਮਾਂ ਅਤੇ ਤੰਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਮਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘਟੋ ਘਟ 45 ਪੁਰਾਣਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ, ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ, ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ, ਨਾਰਦ ਪੁਰਾਣ, ਸੂਰਜ ਪੁਰਾਣ, ਕੂਰਮ ਪੁਰਾਣ, ਵਾਰਾਹ ਪੁਰਾਣ, ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਰਦੀਯ ਪੁਰਾਣ, ਗਰੁਡ ਪੁਰਾਣ, ਨਰਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣ, ਮਤਸ ਪੁਰਾਣ, ਵਾਮਨ ਪੁਰਾਣ, ਸਿਕੰਦ ਪੁਰਾਣ, ਲਿੰਗ ਪੁਰਾਣ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪੁਰਾਣ, ਆਗਿ-ਰਸ ਪੁਰਾਣ, ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ, ਈਸ਼ਰ ਗੀਤਾ, ਸ਼ਿਵ ਰਹੱਸ, ਪਾਤੰਜਲ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਸਾਤਾਤਪ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ, ਪੁਰਾਣਾਤਰ, ਪੁਰਣੋਤਰ, ਵਸਿਸਟ ਤੰਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮ ਰਹੱਸ, ਯਾਗਵਲਕ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਕਾਂਸੀ ਖਾਡ, ਯਾਗਵਲਕ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ, ਮੇਦਨੀ ਕੋਸ਼, ਨਾਰਦ ਪੰਚ ਰਾਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਸ, ਕੇਦਾਰ ਖੰਡ, ਸ਼ੰਕਰ ਸਹੰਤਾ, ਸਕਤਿ ਯਾਮਲ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਬਸ਼੍ਰ, ਵਿਸਨੂ ਧਰਮ, ਹਰਿਵੰਸ, ਮਹਾਭਾਰਤ ਆਦਿ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚਲੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਵੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਆਦਿ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ-ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਸੀ। 'ਆਰਤੀ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ 'ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਵਾਸਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਲਕਸ਼ਣਾ ਸਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—'ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜਹਾ ਸਾਖਿਆਤ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਤਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰਕਾਰ ਲਖਣਾ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤਾ ਹੈ।..... 'ਲਖਣਾ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੀਪ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਲਖਣਾ', ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੋ 'ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ'। ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ? ਤੀਰ ਕੇ ਸਾਥ। ਤਾਂ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ ਗੰਗਾ ਕੇ ਤੀਰ ਗ੍ਰਾਮ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਜੋ ਕਹਾ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਨਾਮ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸਾਥ, ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਣਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ—ਤੇਰੇ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ—

ਚਮਤਕਾਰ : “ਅਖਰ ਤੋਂ ਹੋਵਹਿ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ
ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਚਮਤਕਾਰ’ ਹੈ।”

(ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਕ੍ਰੂਟ : “ਬੋਲੇ ਨਾਨਕ—ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਕ੍ਰੂਟ ਸਬਦ ਹੈ । ਵਚਨ ਤੋਂ ਹੈ
ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕਾ, ਅਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ।”

(ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਪਉੜੀ 43)

ਕਵਿਤ੍ਰੁ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਕਾਵਿ ਅੰਸ ਵੀ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ
ਟੀਕੇ ਦੇ ਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਦੋਹਰੇ ਜਾਂ ਸੋਰਠੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਰੂਪ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਕੇ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਹਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ
ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਪਤ ਕਵੀ ਕਬਿਤਾ, ਦੋਹਰਾ, ਸੋਰਠਾ, ਚਤੁਸ਼ਪਦੀ ਦੁਆਰਾ
ਅੰਗੜਾਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਭ ਜੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਰਸ
ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਸਬਦਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ । ਅਨੁਪ੍ਰਾਸਿਕ ਅਲੰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿਚਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕਤੀਪੂਰਣ ਪਦ-ਯੋਜਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਦਿੰਦੀ
ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ

ਪਾ · ਹੂੰ ਤੇ ਮੋੜਨ ਅਰ ਜੋੜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂੰ ਮੋ,
ਲੋੜਨ ਸਤਸੰਗ ਤਬੀ ਗੁਰੁ ਨਾਮ ਪਾਏ ਹੈ ।
ਫੋੜਨ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਅਰ ਮੋੜਨ ਮਹਾ ਮੋਹ ਹੂੰ ਕੇ,
ਤੋੜਨ ਤੇ ਅਨਕ ਤਬੀ ਨਾਨਕ ਕਹਾਏ ਹੈ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ)

ਪ੍ਰਭੁ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਤਨ ਕਹੋ ਮੈਂ ਕਿਹ ਲੀਏ ।
ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਮੁਹਿ ਦੀਨ ਪਰ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੧)

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਅੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਮੂਰਖ
ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਨਾਸ ਹੋਇ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਬਾਤ ਸਭ ਕਾਨੀ ਹੈ ।

ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਮਾਨੀ ਅਪਮਾਨ ਪਾਵੈ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਅਹਿਮਕ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਹੈ।
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਸਾਚ ਹੂ ਕੋ ਝੂਠ ਕਹੈ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਝੂਠ ਸਾਚ ਮਾਨੀ ਹੈ।
ਕਹਿਤ ਹੈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸੋਧ ਦੇਖਿਉ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਉਪਮਾ ਸੋ ਤੋ ਨਿੰਦਾ ਕੀ ਪੜਨਾਨੀ ਹੈ।

(691, ਪੰਨਾ 60/ਓ)

‘ਆਰਤੀ’ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਦੀ ਵਿਧਾਨਿਕ ਆਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਵੱਸਕ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨਾਮ-ਆਰਧਨਾ ਤੇ ਬਲ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜਾ ਕੀ ਤੋ ਆਰਤੀ ਇਨ ਵਸਤੁਨ ਸੋ ਹੋਤ ਨਾਹਿ,
ਦਿਗਨ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਤਹਾ ਰੂਪ ਨ ਦਰਸਤਿ ਹੈ।
ਜੋ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਧਰਮ ਯੋਗ,
ਪਦਨ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਮੁਕਤ-ਪਦਿ ਸੋ ਰਹਾਤਿ ਹੈ।
ਅਨਕ ਭਾਂਤ ਵਾਦ ਪਖ ਤੋੜ ਫੋੜ ਫੈਂਕ ਡਾਰ,
ਸਾਰ ਹੂ ਕੋ ਸਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਰਖਤਿ ਹੈ।
ਬੰਧਨ ਕੇ ਕਾਟਬੇ ਕੋਂ ਸਾਧਨ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਕਰੇ,
ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਧਰਤਿ ਹੋ।

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ : ਟੀਕਾਕਾਰ ਚੁੰਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰ ਧਰੇਤੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀਕਿਆ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਕਸਰ ਦੋ ਰੂਪ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਇਕ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜਦੋਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ, ਵੇਦ-ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਤੇ ਸਮ੍ਰਿਤ ਭਾਵ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾੰਸ਼ ਸੰਪਤਿ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਹ-ਵਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਸ਼ੀ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ‘ਆਖਹਿ ਨਿਤਿ ਕੇਟੀ ਕੇਇ’ ਦਾ ਅਰਥ, 17ਵੀਂ

ਪਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਵਿਸਤਾਰ ਆਦਿ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਗਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਉਦਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਪਾਪ ਤੇ ਮੋੜਨਾ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਮੋ ਜੋੜਨਾ, ਸਤਸੰਗ ਕੋ ਲੋੜਨਾ, ਹਿਤ ਤੋ ਸਿਖ ਕੀ ਇਸੀ ਮੋ ਹੈ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ।”

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।¹ ਵਿਵਾਦ-ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅੰਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਕੋਟਿ ਭਾਨੁ ਤੁਲ ਰੂਪ, ਹਿਮਗਿਰਿ ਸੀਤਲ ਸਰੂਪ,
ਛਾਦਨ ਭੂਖਣ ਅਨੂਪ, ਦਾਤੀ ਸਮ ਸੰਪਦਾ ਕੀ, ਅਪਦਨ ਕੀ ਦਾਹਨੀ ।
ਰੰਡਨ ਕੀ ਗਰੇ ਮਾਲ ਚੰਦ੍ਰ ਕਲਾ ਲਸੈ ਭਾਲ,
ਲੋਚਨ ਤੀਨੋ ਵਿਸਾਲ, ਕ੍ਰਿਪਾਸਿੰਧੁ ਭਕਤਨ ਕੋ ਇਤ ਰਨ ਸਾਹਨੀ ।
ਏਕ ਪਾਤ੍ਰਿ ਸਰ ਸੋਹੈ, ਦੂਸਰ ਸਰਾਸਨੋ ਹੈ,
ਤੀਸਰੇ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਸੋਹੈ, ਖੜਗ ਚਰਮ ਸਕਤਿ ਪਾਸੁਦਾਨੁ ਭਈ ਦਾਹਨੀ ।
ਯੋਗਿਨਿ ਕੀ ਸੇਨ ਬਨੀ, ਲੰਕਤਾ ਅਨੂਪ ਧਨੀ,
ਵੀਰਭਦ੍ਰ ਅਤਿ ਸੁਮਨੀ, ਲਹਿਣੇ ਕੇ ਭਾਗ ਜਾਗੇ ਆਈ ਸਿਹੰ ਵਾਹਨੀ ।²

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਗਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾਧਾਰ ਵੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ, ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਇਕਦਮ ਅਸ਼ਰਧਾ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।³ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ ।

ਪਾਹਣੁ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੁਢਿਹ ਤੇਹਿ ।

(ਸੋਰਠ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 4/6)

1. ਹਥ ਲਿਖਿਤ M 691 ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਨਾਂ 53/ੳ-63/ੳ)

2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾਂ 61/ਅ

3. ਅਧਿਕ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ—“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਗਾਰਧਾਰਾ” (ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 172-174 ।

‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸਰਧਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬੜੇ ਕਠੋਰ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

(1) ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੇ ਮਰਮ।

ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ,

(ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 894)

(2) ਠਾਕੁਰ ਛੋਡਿ ਦਾਸੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ।

ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨਾ।

(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 1138)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ਼ਟ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਵੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਿਰਾਧਾਰ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤੇ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮੂਰਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਅੰਸ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਰਲੇ ਪਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਬੜੇ ਕਠੋਰ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

“ਮੂਰਖੋਂ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੋ ਖਰਾਬ ਕਰ ਡਾਰਾ, ਜੋ ਬਾਤ ਹਛੀ ਭੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਮੂਰਖੋਂ ਨੇ ਨਹੀ ਸਮਝਾ, ਨਹੀ ਲਿਖੀ। ਅਰ ਜੋ ਬਾਤ ਬੁਰੀ ਭੀ ਥੀ, ਮੂਰਖੋਂ ਕੋ ਮਨਾਂ ਮੋਂ ਹਛੀ ਲਗੀ ਤਿਸੀ ਕੋ ਲਿਖਿ ਡਾਰਾ। ਹਜਾਰੋ ਪੋਥੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੇ ਲੇ ਕਰ ਦੇਖੋ ਹਜਾਰ ਪਰ ਹਜਾਰ ਤਰਾ ਕੀ ਹੀ ਬਾਤਿ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਤੋ ਏਕ ਅਰ ਬਾਤਿ ਤੋ ਹਜਾਰ ਤਰਾ ਕੀ, ਇਹ ਸਭ ਮੂਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਖਜਾਬੀ ਕਰੀ ਹੂਈ ਹੈ। ਤਬੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਰ ਨਹੀ ਚੜਾਈ। ਅਰ ਇਸੀ ਭੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਕਰੀ, ਹਜਾਰੋ ਸਿਖੋ ਕੇ ਵਿਦਿਮਾਨ ਕਹਾ—ਜੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੇ ਅਖਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕੋ ਅੰਨਥਾ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਰਾ ਹਤਿਆਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਬੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਚਾ, ਨਹੀ ਤੋ ਇਹ ਮੂਰਖ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੀ ਨਿਆਈ ਖਰਾਬ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤੇ।” (691, ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪੰਨਾ 59/ਅ)

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਰਲਿਆ ਵਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਤੱਬਰ ਨੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਨੰਦਘਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤਿ ਅਸਰਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਖੰਡ-ਵਿਭਾਜਨ

ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਟੀਕਾ-ਤਕਨੀਕ ਸੁਆਮੀ : ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾ-ਤਕਨੀਕ ਸਾਸਤੀ ਹੈ, ਸਾਧਾਰਣ ਨਹੀਂ । ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਸੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਂਦੇ ਹਨ । 'ਨਨੁ' ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪੂਰਬ-ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ "ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ" ਆਦਿ ਵਾਕ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

ਨਨੁ—ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਸੁਖ ਹੈਂ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਸਹਜ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯਤਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਜਸ ਪਾਵੇ । ਜੋ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸੰਤ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਪਰਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੇ ਸ਼ਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਤਮੇ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸਾਸਤ੍ਰਾ, ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਹੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਡਾ ਕਸਟ ਹੈ ।..... ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੰਕਟ ਹੋਤਾ, ਸਹਜ ਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ ।"

(ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 1)

ਅਜੇਹੇ ਸਥਲਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੂਰਬ-ਪੱਖੀ ਲਈ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਅਭਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—

(1) ਅਰੇ ਨੀਚੋ, ਗਵਾਰੇ ਜੋ ਅਬ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੇ ਤੋਂ ਜਾਓ ਭਾੜ ਮੇਂ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 27)

(2) ਅਬ ਉਪਦੇਸ ਪੂਰਵਕ ਗਵਾਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 31)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹੰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਬੜੇ ਉਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਤਕਨੀਕ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾ-ਪੱਧਤੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ—ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਤਹਾਂ ਮੂਲ-ਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ । ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਜੋ ਕੁਛ ਜਹਾਂ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਜਹਾ ਪੂਰਬਪਰ ਪਦੋਂ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ ਤਹਾ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਮੇਂ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਬਿਵਸਥਾ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ ।" (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 1)

ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਲਗਭਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ 'ਵਿਵਸਥਾ' ਵਿਧੀ ਲਈ ਜਪੁਜੀ ਦੀ 24ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ

ਟੀਕਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ।

ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਦੰਡਾਨਵੈ, ਖੰਡਾਨਵੈ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰ ਕੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਅਤੇ ਆਰਤੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਰੂਪ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ—

(1) “ਘਟ ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ। ‘ਘਟਿ ਘਟਿ’ ਹਮ ਸਰਬ ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਬੈਠਤੇ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਘਟੋ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ। ‘ਅੰਤਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭੇਦ ਕਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਭੇਦ ਤੋ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨਹੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਅਭੇਦ ਹੈ।” (ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 3)।

(2) “ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਹਜ’ ਹੈ।” (ਟੀਕਾ ਆਨੰਦ, ਪਉੜੀ 1)।

(3) “—‘ਸਿਵ-ਸਕਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ। ‘ਸਕਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕਾ। ਦੋਨੋ ਕਾ ਜਬ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ‘ਸਕਤਿ ਸਿਵ’ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਜਗਤ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ। ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਬੀ ਉਪਜਾਇਆ।” (ਟੀਕਾ ਆਨੰਦ, ਪਉੜੀ 26)

ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤੌੜ-ਮਰੌੜ, ਅਖਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦਾ ਅਗ-ਭੰਗ ਅਤੇ ਇਕ-ਅਖਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਗੋਰਖ’ ਅਤੇ ‘ਮਾਈ’ ਦਾ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

‘ਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੁਰੂ ਹੈ।...‘ਮਾ’ ਨਾਮ ਲਖਮੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਹੈਂ। ‘ਇ’ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਹੈ।” (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 5)।

ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਸੀ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਵਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ (ਪਉੜੀ 58) ਦੇ “ਬੋਲੈ ਖੋਲੈ ਅਸਥਿਰ ਹੋਵੈ” ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—“ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਖੋਲਤਾ ਹੈ। ਖੋਲਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ ‘ਪ੍ਰਾਣ’ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਦਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਅਪਾਨ’ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਜੋ ਅਪਾਨ ਨ ਹੋਵੇ ਤੋ ਆਦਮੀ ਮਰ ਹੀ ਜਾਏ। ਜੋ ਪਵਨ ਨਾਭ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਮਾਨ’ ਹੈ। ਜੋ ਕਛੁ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ

ਸਮਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਏਕ ਮੁਖ ਸਾਥ ਹੀ ਤੋ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਸਣੈ ਕੇ ਦੋ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਤਿਨ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਵਨ ਕੰਠ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕੰਠ ਹਰਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਦਾਨ' ਹੈ.....।"

ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ : ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਨਿਸਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਰਕ ਦਾ ਪੱਲਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪਸ਼ਟੀ ਲਈ ਤਰਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪੂਰਬ ਪੱਖੀ ਨੂੰ ਅਵਾਕ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਟੀ-ਕਰਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਰੋਹਬੀਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਅਤੇ ਚੁਟਕੀਲੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਪੱਖੀਆਂ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸਬਦ ਵਰਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸਬਦ ਅਧਿਕਤਰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਪੈਜਾਰਾ, ਕਫਾਇਤ, ਕਸੂਰਤ, ਆਬਰੋਇ, ਨੀਸਾਨ, ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ, ਤਤਵੀਜ਼, ਨਦਰ, ਮਰਾਤਬਾ, ਬਖਸੀਸ, ਕਾਰਬਾਰ, ਜਿਨਸ, ਨਗਦ, ਮਾਲ, ਮਸਲਤ, ਦਫਤਰ ਆਦਿ।

ਡਾ: ਜੀ, ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ ਦੇ ਸਫਲ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਬਦ-ਚੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਉਪਕਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬ-ਵਰਤੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਫ-ਸੁਥਰਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਬਦ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਯਥਾ ਸਭਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਚਣਚੇਤ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰ-ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਸਤੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਵੀ ਉਹ ਇਸੇ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸੁਭੋਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ 'ਹੀ', 'ਭੀ', 'ਤੋ' ਆਦਿ ਅਵਯਯਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਦਾਜ਼ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਕਰ ਕਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੋ ਕਹੀਏ ਆਦਿ ਸਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਾਂ ਅਧਿਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਵੱਸ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਲਖਣ ਜੇਹੇ ਕ੍ਰਿਆ-ਪਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ—ਪ੍ਰਛੀਤਾ, ਨਿਕਸੀਤਾ, ਦੀਜੀਤਾ, ਵਰਤਾਵਤਾ ਆਦਿ।

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤਵਯ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੂਲ ਟੀਕੇ ਵਲ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ —“ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ, ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।” ਅਤੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ “ਇਤਿ ਨਿਰ-ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ” ਆਦਿ ਉਕਤੀ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮਗਰਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨ ਦੋਹਰਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ Cross references ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਟਿਕ ਪਾਸੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਇਕਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਇਕ ਅਭਿਆਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਸਫਲ ਭਵ ਅਭਿ-ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤਿਕਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਨ ਸੰਬੰਧੀ

ਆਧਾਰ ਪੋਥੀ : ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਅਜੀਂ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪੋਥੀ (ਐਮ/691) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਛਪੀ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ’ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪੰਨਾ 285 (ਕ੍ਰਮਕ 6) ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਸੇਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇ-ਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ (ਅੰਕ 669) ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪਈ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਉਥੋਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਚਾਰ ਟੀਕੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 10 ਪਤਰੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਪਤਰੇ ਤੇ ਅੰਕ 1 ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਤਰਾ ਅੰਕ 1/ਓ ਤੋਂ 201/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਤਰਾ ਅੰਕ 202/ਓ ਤੋਂ 228/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ 2 ਪਤਰੇ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤਰਾ 1/ਓ ਤੋਂ 66/ਓ ਤਕ ‘ਸਿਧ ਗੰਸਟਿ’ ਦਾ ਟੀਕਾ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ 66/ਅ ਤੋਂ 112/ਓ ਤਕ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ। ਆਖੀਰ ਤੇ ਅੱਠ ਪੱਤਰੇ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਸਜਿਲਦ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}'' \times 7\frac{1}{4}''$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਥਾਂ $5\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{2}''$ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ 11 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 12/13 ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਉਕਤੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਰਖੀਆਂ ਜਾਂ ਉਪਸੁਰਖੀਆਂ ਲਾਲ ਜਿਆਦੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਜੇ

ਖੱਬੇ ਸੁੰਦਰ ਚਾਰ ਲਕੀਰੀ ਹਾਸੀਆ ਹੈ । ਕਾਗਜ਼ ਕਸਮੀਰੀ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ 'ਨਾਮਾਲੁਮ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੱਸਕ ਸੰਕੇਤ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ 201/ਅ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :—

ਦੇਹਰਾ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਦੀਓ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ।

ਜਪ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ।

ਤੁਲਨਾ-ਪੋਥੀਆਂ : ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ 228 ਪਤਰੇ ਹਨ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}'' \times 6\frac{1}{2}''$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਭਾਗ ਦਾ ਆਕਾਰ $6\frac{1}{2}'' \times 4''$ ਹੈ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ ਲਗ-ਭਗ 16 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਸੁਰਖੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਸੁਰਖੀਆਂ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਟੁਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਅਸੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਰਜ ਹਨ—

ਸੋਰਠਾ :

ਐਰਾਵਤ ਕੇ ਤੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹਰਾ ।

ਹਰਤ ਸਕਲ ਰੁਜ ਪੀਰ ਤਹਾ ਬੈਠ ਪੂਰਨ ਕਰੀ ।

ਸੋਰਠਾ :

ਮਾਹਿ ਵਸਾਖ ਪੁਨੀਤ ਤਿਥ ਪੰਚਮੀ ਸੁਭ ਲਗਨ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵੰਸਸੁ ਜਾਨੀਓ ।

ਸੋਰਠਾ :

ਰਾਮ ਚੰਦ ਤਿਸ ਨਾਮ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਭ ।

ਕਰਤ ਭਜਨ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਤਿਹ ਹਿਤ ਲਿਖ ਪੂਰਨ ਕਰੀ ।

॥ ਸੰਮਤ 1926 ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਰਠਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ—ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ, ਦੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ।

ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ—ਪੰਜ ਵਿਸਾਖ, 1926 ਬਿ: ।

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ = ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ।

ਲਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ = ਰਾਮ ਚੰਦ ਵਲਦੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਭਾਸਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ (ਅੰਕ 138) ਵਿਚ ਸੁਰ-ਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਟੀਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}" \times 6\frac{1}{2}"$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਭਾਗ ਦਾ ਆਕਾਰ $6\frac{1}{2}" \times 4"$ ਹੈ । ਪਹਿਲਾ ਪਤਰਾ ਫਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਲ 113 ਪਤਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 78/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਦਰਜ ਹਨ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ 15 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸ਼ੰਸਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਲਿਖਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ —

“ਵੇਰੋਵਾਲੁ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਰਾਇਣੁ ਦਾਸੁ ਦੇਵੀ ਦੁਆਰੇ, ਲਿਖਾਈ ਦਾਰੁ ਸਿੰਘ ਬਾਵੇ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ।”

ਬਾਕੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪਏ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਖਰੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ । ਆਨੰਦ (ਅੰਕ ਐਮ/2182), ਆਰਤੀ (ਅੰਕ ਐਮ/2182) ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ (ਅੰਕ ਐਮ/2183) — ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਤਾਰੇ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹਨ । ਆਨੰਦ ਦੇ 27, ਆਰਤੀ ਦੇ 14 ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੇ 38 ਪੰਨੇ ਹਨ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ 13 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਪਤਰਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ $13" \times 7"$ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਦਾ $8\frac{1}{2}" \times 5"$ ਹੈ ।

ਸੰਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕ : ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹਰ ਪਉੜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਅੰਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਨਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਲਗਾਏ ਹਨ । ਮੂਲਾਧਾਰ ਜਾਂ ਤੁਲਨਾ-ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੂਰਣ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਿਸਚਿਤ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਹਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਉਹ ਟੀਕਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ।

ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਟੁਟੇ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਲਘੁ ਟੀਕੇ ਨਾਲ

ਤੁਲਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਪਰੰਤ ਅਸਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਣੀ ਹੈ ਕਿ ਲਘੂ ਰੂਪ ਮੂਲ ਟੀਕੇ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਸਰਧਾਲੂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਖੇਪਤਾ ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੜੀ ਬੇਤੁਕੀ ਜੇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੂਲ ਟੀਕਾਕਾਰ ਤੋਂ ਅਸਾਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਆਨੰਦਘਨ ਅਨਾਵੱਸਕ, ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ-ਪੂਰਣ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਬੇਲੋੜੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਤੁਕ ਜਾਂ ਪੂਰਬ-ਆਗ੍ਰਹ ਵਸ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਮੂਲੀ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ, (ਜਿਵੇਂ ਸਬਦ ਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੇ ਮੂਲ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸੂਬ' ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਲਨਾ ਵਾਲੀ ਵਿਚ ਸਰਬ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ 'ਭ੍ਰਮ' ਅਤੇ ਕਿਤੇ 'ਭਰਮ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ 'ਕਵਣ' ਅਤੇ ਕਿਤੇ 'ਕੋਣ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਸਬਦਾਂ (ਜਿਵੇਂ—ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਸਰਬ, ਕਰਮ, ਦੁਆਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਮੀ, ਧਰਮੀ, ਨਿਰਣੈ, ਸਰਣ, ਨਿਰਗੁਣ, ਨਿਰਬਲ, ਨਿਰਮਲ, ਹਿਰਦੈ, ਕਰ, ਪਰਪੰਚ, ਧਰਤੀ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਸਰਬਤ੍ਰ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਖੇ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਟੀਕਾ ਕੀਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੌਰਵ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਠਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋ ਸਕਣ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ

ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ

ਜਪੁਜੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਜਪੁਜੀ' ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਆਧਾਰ ਇਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਧਰਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਚਨਾ-ਕਾਲ : ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਦ ਹੋਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ 1521 ਈ: ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਪਰਪਕਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਲ ਜਿਆਦਾ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੈ।

ਨਾਮ ਕਰਣ : 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਜਪੁ' ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ—

ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਬਦਨ ਠਾਨੀ।

ਬੀਨ ਬੀਨ ਨੀਕੇ ਗੁਰ ਬਾਨੀ।

ਆਨ ਸੁਨਾਵਨ ਕੀਨ ਸੁਹਾਨੀ।

ਤਬ ਜਪ ਨਾਮ ਧਰੰ ਗੁਣ ਖਾਨੀ। 95। (ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉੱਤਰਾਰਧ/ਅ.52)

‘ਜੀ’ ਪਦ ਇਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ‘ਜਪੁ’ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—“ਜੋ ਪਾਠ ਅਦਬ ਹੋਤੁ ਹੈ । ਯਹੀ ਜਾਪ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ ।”¹

ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸਾਨੀ (ਨਿਸ਼ੇਣੀ) ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਪਵਤੀ ਛੰਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ‘ਨਿਸਾਨ’ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਪਤਾੜਾ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ । ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ‘ਜਪੁ ਵਿਚ ਸਰੋਪਣੀ’ । ਪਰ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਤਾਂ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਉਸ ਹੱਥ ਲਿਖੇਤ ਪੱਥੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਿਸਾਨ ਜਾਂ ਨੀਸਾਣ (ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ) ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਅਤੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ—‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ . . .’ ਇਹ ਉਕਤੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਇਹ ਪੂਰੀ ਉਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਨੀਸਾਣ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰੋਕਤ ਉਕਤੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਯਥਾ-ਸਥਾਨ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਜਪੁ’ ਨਾਲ ‘ਨੀਸਾਣ’ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਨਾ ‘ਜਪੁ’ ਹੀ ਹੈ ।

ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਰਤਿਤਵ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਅਤੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਤ੍ਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ‘ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਬੰਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੀਨਲੀਸ ਅਨੁਸਾਰ—This Plays the same part in sikh prayer as the AHUNAVAIRYA in parsi, the PATER-NOSTER in Christian, the FATILA in Muslim and the GAYATERI in Hindu.²

1. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ, ਪੰਨਾ 514

2. The Gospel of Guru Granth Sahib, P. 8

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕੁਲ 14 ਸ਼ਬਦ ਹਨ—੧ ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਬੋਧ (Concept) ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

੧ : ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ੴ' ਹਿੰਦਸਾ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਨਿਸ਼ਦਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭ੍ਰਾਂਤੀਪੂਰਣ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ । 'ਓ' ਦੇ ਪਲੁਤ (ਤਿੰਨ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸ੍ਵਰ) ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ 'ਐਵਸ੍' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਓ, ਅ ਅਤੇ ਮ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਦੇਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧਾਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੋਧਿਕ ਖਿਲਵਾੜ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਹਿੰਦਸੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰਥ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਕਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ 'ੴ' ਹਿੰਦਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ 'ਇਕ' ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਪਟੀ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਕਲਮ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਲੇਖ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੂਜਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ।¹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਧੁਨੀ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਕਾਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਰਸਨਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਬਸਨਾ (ਵਾਸਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੰਦ੍ਰੀ) ਹੈ । ਉਸ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਾਹਿਬ ਇਕੋ ਹੀ, ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ।² ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

(1) ਵੰਞੈ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜਾ ਦੇਖਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ।

ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਥਾਈ ਏਕੁ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹੀ ।

(ਆਸਾ, ਪਟੀ 13)

1. ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਤਿ ਤੂ ।
ਏਕੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਦੂਜਾ ਕਾਹੈ ਕੂ ।

(ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 24)

2. ਆਸਾ, ਪਦੇ 5/1-2

- (2) ਦੂਜਾ ਕਉਣੁ ਕਹਾ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਏਕੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਈ ।

(ਗਉੜੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 5/ਰਹਾਉ)

- (3) ਏਕੋ ਲੇਵੈ ਏਕੋ ਦੇਵੈ ਅਵਰ ਨਾ ਦੂਜਾ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ।

(ਆਸਾ, ਪਟੀ 11)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਨਾਸਦੀਯ ਸੂਕਤ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਛਾਂਦੋ-ਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੈ ((ਭੜਾ ਏਕਸੇਕਾ ਫਿਰੀਯਸ੍ — 6/2/1) । ਪਰ ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰ ਲਈ 'ੴ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਓਮ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਦੇਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਏਕਤ੍ਵ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਗਲ ਕਹਿ ਦਿਤੀ ਹੈ ।

ਓਅੰਕਾਰ : ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਇਹ ਸਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਅਰਥ 'ਬ੍ਰਣਮ' ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰਣਵ' ਵੀ ਹੈ । 'ਬ੍ਰਹਮ' ਲਈ ਇਸ ਸਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਛਾਂਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (2/23/3) ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਤ ਹੈ । ਮਾੰਡੂਕਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (1) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਖਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਜੋ ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ । ਯੋਗ ਸੂਤ੍ਰ ਦੇ ਸਮਾਧਿ ਪਾਦ (27) ਵਿਚ 'ਰਵਧ ਕਾਚਕ : ਸ਼ਯਕ:' ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਣਵ (ਓਅੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦਾ ਆਰੋਪਣ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਾਤਮਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਬਤਾਂ ਅਤੇ ਵੰਦਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ । ਓਅੰਕਾਰ ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉੱਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਨਮ (ਤ ਨ ਸ) ਅਖਰ ਹੀ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਹੈ—

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ।
ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ।
ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੰਦ ਨਿਰਮਾਏ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ।

ਉਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰ ।

ਉਨਮ ਅਖਰੁ ਤਿਭਵਣ ਸਾਰੁ । (ਰਾਮਕਲੀ ਓਅੰਕਾਰ 1)

ਇਹ ਓਅੰਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿਲਖਣ ਤੱਤ ਹੈ, ਅਮਰ ਅਤੇ ਅਜੋਨੀ ਹੈ । ਨ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤਿ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਪੰਚ ਦਾ ਜਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਗਮ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ । ਨ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਰੇਖਾ ਹੈ । ਖੋਜਣ ਤੇ ਇਹ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਏਕਮ ਏਕੰਕਾਰ ਨਿਰਾਲਾ । ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤ ਨ ਜਾਲਾ ।

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ । ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਖਿਆ ।

(ਬਿਲਾਵਲ, ਥਿਤੀ 1)

ਸਤਿ ਨਾਮ : 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਦਾ ਅਰਥ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ।¹ ਜਪੁ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇਵਲ 'ਸਤਿ' ਹੈ, 'ਨਾਮ' ਸਬਦ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਬੰਧਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਿ ਨਾਮ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖੀਦਾ ਹੈ ।² 'ਅਸ੍ਰ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਸਤਿ' ਦਾ ਸਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਸਦਾ ਵਿਦਿਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਨਸਵਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ । ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਚੁੰਕਿ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸਕਰ ਸੰਕਰਾਚਾਰਯ ਨੇ ਪਰਮਾਰਥ ਜਾਂ ਸਤਿ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।³ ਸੰਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਵੀ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਉਤਪੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਤਿ ਹੈ ।⁴ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਮਾਨ

1. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 112

2. ਉਹੀ, ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੰਨਾ 14

3. ਏਕਲੁਪੇਯ ਦਿ ਸ਼੍ਰੀਸ਼੍ਵਰੀਯੋ ਯੋਃ (ਸ ਪਰਸਾਥੰ)

(ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਤ੍ਰ ਸ਼ਾਂਕਰ ਭਾਸ਼ 2/1/11)

4. ਸਾਂਚ ਸੋਇ ਜੋ ਬਿਰਹ ਰਹਾਈ ।

ਉਪਜੇ ਬਿਨਸੇ ਬੁਠ ਹੋਵ ਜਾਈ ।

(ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ, ਪੰਨਾ 223)

ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਮੱਤਾ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਸਤਿ' ਦੇ ਉਕਤ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਦਿ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪੂਰਵ, ਵਿਚ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੀ, ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸਤਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ।¹ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ 27ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹੀ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ, ਉਹੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ । ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਨ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।² ਇਹ ਸਤਿ ਚਿਤ-ਨਵੀਨ ਹੈ, ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਦੇ ਰਹੀਏ ।³

'ਸਤਿ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਆਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਵਾਯੂ ਆਦਿ ਪੰਜ ਭੂਤ ਸਥਿਤ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਉਪ-ਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੈਤੀਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (2/1/1) ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਤਿ, ਅਨੰਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਛਾਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (6/2/1) ਅਨੁਸਾਰ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰ ਅਦੁੱਤੀ ਸਤਿ ਹੀ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਬਤ੍ਰ 'ਸਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਅਥਵਾ 'ਸਚ' ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ।⁴ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਤ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,⁵

1. ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ । (ਜਪੁ ਸਲੋਕ 1)

2. ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ।

3. ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੇ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੈ ।

ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੇ ਸਚਾ ਤਿਚਰੁ ਜਾਪੀ ਜਾਪੈ ।

(ਰਾਮਕਲੀ, ਸਲੋਕ 15)

4. ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ।

ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ਲੋਕ 1/1)

5. ਸਚੁ ਬਿਨੁ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਪਾਵੈ ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ਲੋਕ 20/5)

ਅਤ ਨ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।¹

ਹੋਰਨਾ ਗੁਰੂਆ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤ੍ਵ-ਪੂਰਣ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਭ ਦੁਆਰਾ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਕਿਰਤਮ ਹਨ, ਬਨਾਵਟੀ ਹਨ—“ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ। ਸਤਿ ਨਾਮ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ।” (ਮਾਰੂ ਮ: 5)। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜੋ ਕੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕ ਨਾਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ 'ਸਚ' ਹੈ—ਤੇਰਾ ਸਚੁ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰਾ (ਬਸੰਤ, ਪਦੇ 2/3)।

ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਖ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਆਦਿ ਪਰਖ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਹੈ।² ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੀ ਪੁਰਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਲਪਨਾ ਰਿਗ ਵੇਦ (1/60) ਦੇ ਪੁਰਸ ਸ਼੍ਰੋਤ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਸ ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ ਦੇ ਹਜਾਰ ਮਸਤਕ ਹਨ, ਨੇਤਰ ਹਨ, ਹਜਾਰ ਪੈਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ 10 ਅੰਗੁਲ ਪਰੇ ਵੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸਭ ਉਹੀ ਪੁਰਸ ਹੈ। ਉਹ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਅਨ ਨਾਲ ਪਲਣ ਵਾਲੇ ਜੀਅ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਵਿਆਪਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਹੀ ਪੁਰਸ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਉਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਚੌਥਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਦ ਬਾਹਿਰ ਅੰਤਰਰਿਕਸ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਦ ਨਾਲ ਸਰਬ-ਕ੍ਰਤ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਾਦ ਅਮ੍ਰਿਤ ਹਨ ਜੋ ਸੁਅਰਗ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਹੀ ਚੌਥਾ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਚਰ-ਅਚਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ।

ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੜ-ਚੇਤਨ ਪਦਾਰਥ, ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਇਕ ਪੁਰਸ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (1/3/11) ਵਿਚ ਪੁਰਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੰਡਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (3/1/3) ਵਿਚ ਪੁਰਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੀਤਾ (15/17) ਵਿਚ ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਾਂਗ ਪੁਰਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੀਤਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਰਸ਼—ਖਰ, ਅਖਰ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ—ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਹੀ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸਾਂਖਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪੁਰਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ, ਅਸਲ

1. ਸਚੁ ਬਿਨੁ ਭਵਜਲੁ ਜਾਇ ਨ ਤਰਿਆ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ੇਲਹੇ 20/6)

2. ਮੇਰਾ ਮਨੇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।

ਸਚੁ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਰੰਪਰੇ ਧਾਰੇ ਰਾਮ।

(ਆਸਾ, ਛੰਤ 3/1)

ਵਿਚ, ਪੁਰਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਾਂਖਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਥਵਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੁਰਖ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਆਪਿ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਤੀ।

ਰੰਗ ਪਰੰਗ ਉਪਾਰਜਨਾ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਤੀ।

ਤੂੰ ਜਾਣਹਿ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈਐ ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਤੁਮਾਭੀ। (ਪਉੜੀ 1)

ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ।

ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਪਛਾਤਾ।

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਸੇਵਕੁ ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ਹੈ।

(ਮਾਰੂ, ਸੌਲਹੇ 6/1)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਘਾਰਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਚਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।¹ ਉਹੀ ਕਰਤਾ ਹੀ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਵਾਗਣ ਦੇ ਵਸ਼ੀਭੂਤ ਹੈ²।

ਸਾਂਖਵਾਦੀ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ,³ ਪਰ ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਮਾਤ੍ਰ ਇਕ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹਨ—

(1) ਤਾਕੁਰੁ ਏਕੁ ਸਬਾਈ ਨਾਰਿ। (ਰਾਮਕਲੀ, ਓਅੰਕਾਰ 29)

(2) ਇਕੋ ਕੰਤੁ ਸਬਾਈਆ ਜਿਤੀ ਦਰਿ ਖੜੀਆਹ।

ਨਾਨਕ ਕੰਤੈ ਰਤੀਆ ਪੁਛਹਿ ਬਾਤੜੀਆਹ। (ਸੂਹੀ, ਸਲੋਕ 13)

ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ—

ਆਪੇ ਪੁਰਖ ਆਪੇ ਹੀ ਨਾਰੀ। ਆਪੇ ਪਾਸਾ ਆਪੇ ਸਾਰੀ।

ਆਪੇ ਪਿੜ ਬਾਧੀ ਜਗੁ ਖੇਲੈ ਆਪੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ।

(ਮਾਰੂ, ਸੌਲਹੇ 1/5)

1. ਜਿਨੀ ਸਿਰੀ ਸਾਜੀ ਤਿਨਿ ਫੁਨਿ ਗੋਈ।

ਤਿਸ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ।

(ਆਸਾ, ਪਦ 21/3)

2. ਅਸਥਿਰੁ ਕਰਤਾ ਦੇਖੀਐ ਹੋਰੁ ਕੋਤੀ ਆਵੇ ਜਾਇ।

(ਸਿਰੀ, ਅਸਟਪਦੀ 3/4)

3. ਗੀਤਾ ਰਹਸਯ, ਬਾਲਗੰਗਾ ਧਰ ਤਿਲਕ, ਪੰਨਾ 197

ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕੇਵਲ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨ ਮੰਡਲ (ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਇਕ ਯੋਗੀ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਨ ਉਹ ਇਸਤੀ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਪੁਰਸ਼। ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੋਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲਗਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਦੇਵਤਾ, ਕੀ ਮੁਨਸ ਅਤੇ ਨਾਥ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਣ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ।¹ ਅਸਲ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਵਿਅਕਤ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਪਤੀ-ਪੁਰਖ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾਰੀ ਹੈ।²

ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਵਿਅਕਤ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਮੇਰਾ ਮਨੋ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।
ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੋ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਰੰਪਰੋ ਧਾਰੇ ਰਾਮ।
ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਧਾਨੋ।
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਅਵਰੁ ਬੂਠਾ ਸਭੁ ਮਾਨੋ। (ਆਸਾ, ਛੰਤ 3/1)

ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ³। ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਜੇ ਪ੍ਰਿ (ਧ੍ਰ) ਧਾਤੂ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਭਰਨਾ ਹੈ' ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪੂਰਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਪੁਰੁ ਅਤੇ ਸੀ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਯੁਕਤੀ ਯੁਕਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਚਾਲਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ

1. ਸੁੰਨ ਮੰਡਲ ਇਕੁ ਜੋਗੀ ਬੈਸੇ।
ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਤਖੁ ਕਹਹੁ ਕੋਤੁ ਕੈਸੇ।
ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਈ।
ਸੁਰਿ ਨਰ ਨਾਥ ਸਚੇ ਸਰਣਾਈ। (ਧਨਾਸਰੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 1/4)
2. ਕਿਸੁ ਤੂੰ ਪੁਰਖੁ ਜੋਰੁ ਕਰੁਣ ਕਹੈ ਸਰਬ ਨਿਹੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ।
(ਆਸਾ, ਪਦੇ 7/2)
3. ਤੂ ਆਪੇ ਆਮਿ ਵਰਤਦਾ ਆਮਿ ਬਣਤ ਬਣਾਈ।
ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਦੁਜਾ ਕੇ ਨਹੀ ਤੂ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ। (ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 28)

ਭੇਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਥੰਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਗਗਨ ਨੂੰ ਸਥਿਤ ਕੀਤਾ।¹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧੰਧੇ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ—

- (1) ਆਪਿ ਉਪਾਇਆ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ ।
ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਤਿਨਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ।
ਸਚੈ ਉਪਰਿ ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਸਾਚੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 3/8)

- (2) ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਆਪਿ ਖਪਾਏ ।
ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਏ ।
ਆਪੇ ਵੀਚਾਰੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਆਪੇ ਮਾਰਿਗ ਲਾਈ ਹੇ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 1/2)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਦਭੁਤ ਕਰਮਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸੇਰਾ, ਬਾਜ਼ਾ, ਸਿਕਰਿਆ ਅਤੇ ਕੂਹੀਆ ਵਰਗੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘਾਹ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਟਿੱਬੇ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਸ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਜੀਵਿਤ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।² ਅਸਲ ਵਿਚ, ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

ਨਿਰਭਉ : ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ—ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ । ਭੈ ਤੋਂ ਉਹੀ ਰਹਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ

1. ਆਪੀਨੂੰ ਆਪਿ ਸਾਜਿ ਆਪੁ ਪਛਾਣਿਆ ।
ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿ ਚੰਦੋਆ ਤਾਣਿਆ ।
ਵਿਣੁ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਗਗਨੁ ਰਹਾਇ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣਿਆ ।.....
ਕੀਏ ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤੁ ਚੋਜ ਵਿਡਾਣਿਆ ।
(ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 1)
2. ਸੀਹਾ ਬਾਜ਼ਾ ਚਰਗਾ ਕੂਹੀਆ ਏਨਾ ਖਵਾਲੇ ਘਾਹ ।
ਘਾਹੁ ਖਾਨਿ ਤਿਨਾ ਮਾਸੁ ਖਵਾਲੇ ਏਹਿ ਚਲਾਏ ਰਾਹ ।
ਨਦੀਆ ਵਿਚਿ ਟਿੱਬੇ ਦੇਖਾਲੇ ਥਲੀ ਕਰੇ ਅਸਗਾਹ ।
ਕੀੜਾ ਥਾਪਿ ਦੇਇ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਲਸਕਰ ਕਰੇ ਸੁਆਹ ।
ਯੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ ।
ਨਾਨਕ ਜਿਉ ਜਿਉ ਸਚੇ ਭਾਵੇ ਤਿਉ ਤਿਉ ਦੇਇ ਗਿਰਾਹ ॥1॥
(ਮਾਝ, ਵਾਰ ਸ਼ਲੋਕ 31)

ਜੋ ਸਰਬ ਸਕਤੀਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਸਕਤੀ ਦੇ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੈ-ਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭੈ-ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਭੈ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਧਨੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਵਣ ਚਲਦੀ ਚਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਗਨੀ ਵਿਗਾਰ ਕਢਦੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਭਾਰ ਨਾਲ ਦਬੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇੰਦਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵਰਖਾ ਦਾ ਭਾਰ ਢੋਂਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਦਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਮੁਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਬੁੱਧ, ਸਰ, ਨਾਮ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਸੂਰਵੀਰ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਲੋਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਮੂਹ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।¹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਸਕਤੀਵਤ ਚਿਤ੍ਰਣ 'ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ' ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਭੈ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਸਕਤੀ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਨਿਰਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਸਚੁ ਏਕੁ । (ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 7)

ਰਾਮ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ 'ਰਵਾਲ' ਧੂੜ ਮਾਤ੍ਰ ਦਸ਼ਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 8)

'ਨਿਰਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰ ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸੋਹੇਲਾ ।

(ਗਉੜੀ, ਪਦੇ 20/1)

(2) ਜੈਸਾ ਘਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੋ ਤੈਸਾ ।

ਬੈਸਿ ਗੁਫਾ ਮਹਿ ਆਖਉ ਕੈਸਾ ।

ਸਾਗਰਿ ਝੂਗਰਿ ਨਿਰਭਉ ਐਸਾ ।

(ਗਉੜੀ, ਅਸਟਪਦੀ 2/4)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਭਉ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਦਸੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

1. ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 7

- (1) ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਸਿਰਿ ਨਾਹੀ ਲੇਖਾ ।
 ਆਪਿ ਅਲੇਖੁ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ ਦੇਖਾ ।
 ਆਪਿ ਅਤੀਤੁ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੋ ਪਾਇਆ ।
 (ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/12)

- (2) ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਅਭਅੰਤਰਿ ਵਸਿਆ ।
 ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਾਮਿ ਨਿਰੰਜਨ ਰਸਿਆ ।
 ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਸਹਜਿ ਸਹਿਜ ਮਿਲਾਇਆ ।
 (ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/14)

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ 'ਰਾਇਸਾ' ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ' ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ 'ਅਨਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।¹

ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ 'ਅਭਯੰ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । 'ਅਭਯੰ' ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਭਉ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ।

ਨਿਰਵੈਰ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਥਵਾ ਜੋ ਵੈਰ-ਅਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਭ ਉਪਰ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਦੁਅੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੋ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਵੈਰ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਜਾਂ ਸਰੀਕੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੀਕੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਸ਼ਬਦ 'ਨਿਰਵੈਰ' ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ । (ਸੋਰਠ ਪਦੇ 3/4) ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਥਨ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤਗੀਤਾ (9/29) ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਨ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਿਯ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਅਪ੍ਰਿਯ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ (न मे द्वेष्योऽस्ति) । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਿਹਰ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ—

ਆਪੇ ਮਿਹਰ ਦਇਆ ਪਤਿ ਦਾਤਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋ ਬੈਰਾਈ ਹੋ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 2/11)

1. ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਾਣੀਐ ਤਉ ਅਨਭਉ ਪਾਵੈ ।

(ਤਿਲੰਗ, ਅਸਟਪਦੀ 1/8)

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਸੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੂਪ (ਮੂਰਤ) ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਬਾਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ—“ਆਦਿ ਸਚੁ ਜਗਾਦਿ ਸਚੁ । ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸੁਚੁ”। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਸੋਰਠ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਲੁ ਨ ਕਰਮਾ ।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6/1)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ' ਸਤਿ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ। 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤਿ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਦਾ ਵਿਦਿਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ, ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਅਥਵਾ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ, ਨਸ਼ਟਰ ਹੈ, ਕਾਲ-ਵਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਸਿਸਟੀ ਉਪਰ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਸਨ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੂਸਟਾ ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸੈਭੇ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਸਦਾ ਸਤਿ ਹੈ, ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਅਖਰ ਹੈ, ਅਨਸਵਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗਣਤਾ ਵਾਚਕ 'ਅਕਾਲ' ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਸਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅਲਖ, ਅਗੰਮ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਖ ਹੈ।¹ ਕਾਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸ ਲਿਆ ਹੈ।² ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸਾਸਿਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਲ ਦੇ ਵਿਨਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੁਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਘਤੀਆਂ, ਪਹਿਰ, ਵਾਰ ਅਤੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਿਟਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਇਕ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਵੇਸ ਅਤੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਇਕ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੇ

1. ਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਨਾਹੀ ਸਿਰਿ ਕਾਲਾ ।

ਤੂ ਪੁਰਖੁ ਅਲੇਖ ਅਗੰਮ ਨਿਰਾਲਾ ।

2. ਕਾਲ ਬਿਕਾਲ ਕੀਏ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸਾ ।

(ਮਾਰੂ ਨੂੰ ਸੋਲਹੇ 18/3)

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 18/4)

ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।¹

ਅਜੂਨੀ : ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸਬਦ ਵੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ, ਅਮਲ ਵਿਚ, ਅਯੋਨਿ (ਸ਼ਯੋਨਿ) ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਯੋਨਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਅਤਥਾਤ ਜੋ ਅਜਨਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਨਮ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੋ ਜਨਮ ਧਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਨਸਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ ਜਰੂਰ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੁੰਕਿ 'ਅਕਾਲ' ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦਾ, ਭਾਵ ਅਯੋਨਿਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਬਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ—

(1) ਅਲਖੁ ਨ ਲਖੀਐ ਅਗਮੁ ਅਜੋਨੀ ਤੂੰ ਨਾਥਾ ਨਾਬਣਹਾਰਾ।

(ਮਲਾਰ, ਪਦੇ 3/4)

(2) ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਜੋਨੀ ਹੈ ਭੀ ਹੋਨੀ, ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਦੇਖੁ ਮੁਹਾਰੀ ਜੀਉ।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 8/2)

(3) ਸੁਰਿ ਨਰ ਨਾਥ ਬੇਅੰਤ ਅਜੋਨੀ, ਸਾਚੇ ਮਹਲਿ ਅਪਾਰਾ।

(ਗੁਜਰੀ, ਪਦੇ 2/4)

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਜੂਨੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਅਲਖ, ਅਪਾਰ, ਅਗਮ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਲ ਅਤੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸ੍ਵਯੰਭੂ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਾਵ ਜਾ ਭ੍ਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਨ ਰੰਗ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨ ਮਾਤਾ ਹੈ, ਨ ਪਿਤਾ, ਨ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਨ ਭਰਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਕਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਇਸ਼ਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਲ ਰਹਿਤ, ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜੋਤਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ—

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਲੁ ਨ ਰਰਮਾ।

ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾ ਤਿਸੁ ਭਾਉ ਨਾ ਭਰਮਾ। 1...

ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੂਪ ਵਰਨੁ ਨਹੀਂ ਰੇਖਿਆ ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਨੀਸਾਣੁ। ਰਹਾਉ।

ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਕ ਬੰਧਪ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਮੁ ਨ ਨਾਰੀ।

ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਅਪਰਪਰੰਪਰੁ ਸਗਲੀ ਜੋਤਿ ਤੁਮਾਰੀ। 2।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6)

1. ਵਿਸੁਏ ਚਸਿਆ ਘੜੀਆ ਪਹਰਾ ਥਿਤੀ ਵਾਰੀ ਮਾਹੁ ਭਇਆ।

ਸੁਰਮੁ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ। ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ।

(ਆਸਾ, ਪਦੇ 30/2)

ਸੈਭੇ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਯੰਭਵ ਜਾਂ ਸ੍ਰਯੰਭੂ (ਸ੍ਵਯੰਭਵ ਅਥਵਾ ਸ੍ਵਯੰਭੂ) ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤ੍ਵ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਨ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

- (1) ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ।
ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ । (ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 5)
- (2) ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਓ ।
(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 1)
- (3) ਜਿਨਿ ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਆ ਸਚਤਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰੋ ।
(ਵਡਹੰਸ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ 3/1)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਸੰਭਉ' ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

- (1) ਆਪਿ ਅਤੀਤੁ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੋ ਪਾਇਆ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/12)
- (2) ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ । (ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6/1)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮਰੂਪਾਤਮਕ ਜਗਤ ਉਸ ਦਾ ਖੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ।¹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਖੀ ਹੈ—

ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਪਛਾਤਾ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 6/1)

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੁਆਰਾ ਦਸੀ ਹੈ। 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ। 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਦਰ, ਕ੍ਰਿਪਾ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਯਾਯ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਹੋਈ ਹੈ—

- (1) ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਮਤੁ ਕੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹਿ ।

(ਰਾਮਕਲੀ, ਓਅੰਕਾਰ 47)

1. ਤੁਧੁ ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇਆ ।
ਦੁਜਾ ਖੇਲੁ ਕਰਿ ਦਿਖਲਾਇਆ ।

(ਸਿਰੀ, ਜੋਗੀ ਅੰਦਰਿ ਜੋਗੀਆ/20)

(2) ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ ਰਤਨੁ ਹਰਿ ਲਾਭੈ ਮਿਟੈ ਅਗਿਆਨੁ ਹੋਇ ਉਜੀਆਰਾ ।

(ਆਸਾ, ਪਦੇ 16/ਰਹਾਉ)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ—

(1) ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨ ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 6)

(2) ਗੁਰ ਮਹਿ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾਰੇ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 4/15)

ਅਜੇਹੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 4)

ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਭਲੀ ਭਾਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਇਕੋ ਸੱਤਾ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਥਵਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹਨ ।

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣਤਾ ਸੂਚਕ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਹੁਤ ਵਿਰਾਟ ਹੈ । ਉਹ ਇਤਨਾ ਵਿਰਾਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਜਾਂ ਉਸ ਇਤਨੀ ਉਚੀ ਸੱਤਾ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ—“ਜੇ ਵਡ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ।” ਉਸ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸੁਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ—“ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ।” ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਾਰ, ਬੇਅੰਤ, ਬੇਸੁਮਾਰ, ਅਤੁਲ ਅਤੇ ਅਮੁਲ ਵੀ ਹੈ ।

ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੈਮਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿਛੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਾਹੀ ਗਤਿਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ—

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ।

(ਪਉੜੀ 2)

ਇਹ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਰਚਨਾ ਕਦ ਹੋਈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਕੋਈ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸੂਝ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਵੇ। ਇਸ ਗਲ ਬਾਰੇ ਦਸਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ—

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਬਿਤਿ ਕਰਣੁ ਵਾਰ।
ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ।
ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ।
ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਣ।
ਬਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ।
ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਣਾ ਅਵਸਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਕ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ—‘ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ’।

ਇਹ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ‘‘ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ।’’—ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।—‘‘ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ। ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ।’’ ਪਾਤਾਲ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ—

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ।
ਓਤਕ ਓਤਕ ਫਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ।

ਮਾਯਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਾਯਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਯਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ। ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।’ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਯਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ‘ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਏ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਕਰਣੁ ਕਰੇਇ।

(ਸਿਰੀ, ਅਸਟਪਦੀ 1/4)

ਜੀਵ : ਇਹ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਚੇਤਨਾਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ

ਵਿਚ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਮੰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ—

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ।

ਜੀਵ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਤੇ ਨਾਮ ਆਦਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹਨ—

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ।

ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ।

ਇਹ ਜੀਵ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ—

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ।

(ਪਉੜੀ 34)

ਜੀਵ (ਮਨੁੱਖ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ (ਮਾੜੇ ਜਾਂ ਚੰਗੇ) ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਅਵੱਸ਼ ਭੋਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ--'ਆਪੇ ਬੀਜ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।' ਫਲ ਦਾ ਲੇਖਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਪਾਂਦਾ ਹੈ—

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ।

(ਪਉੜੀ 2)

ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ : ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ।

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ।

(ਪਉੜੀ 5)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਚਰ ਅਚਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ—

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇੰਦ੍ਰਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰ ਨਾਲੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ।

(ਪਉੜੀ 27)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਹੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਸੇਈ ਤੁਧੁਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ।

(ਪਉੜੀ 27)

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਰਧਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ । ਇਹ ਸਰਧਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ । ਕਰਮ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਧਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਿ ਸਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ । (ਪਉੜੀ 5)

ਸਰਧਾ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਾਰੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੋਦਿਰ ਹੀ ਸਰਧਾ ਤੇ ਉਸਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਵਣ-ਕਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤਿ ਆਵੇਸ਼ਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਵਣ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਧਾ, ਪੀਤਾ, ਦੇਵਤਿਆ ਅਤੇ ਨਾਥਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ।
ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ ।
ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ।
ਸੁਣਿਐ ਪਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ।
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੮॥

ਸ੍ਰਵਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਕਾਰਾਤਰ ਨਾਲ ਇਹੀ ਨਿਧੀ-ਆਸਨ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਨਨ-ਸੀਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਪਸਚਾਤਾਪ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਨ ਕੋਈ ਕਲਮ ਹੈ, ਨ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਜਿਸ ਤੇ ਮਨਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਕੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਨਾਮ ਅਜੇਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ।
ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ।
ਮੰਨੈ ਮੋਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ ।
ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੇ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ।
ਜੇ ਕੋ ਮਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ।। 13 ।।

ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਦੇ ਸਾਥੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਣਨ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ ਦੀ ਅਪਾਰ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਹੈ । ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਨਾਮ ਹੀ ਨਾਮੀ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਅਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਤਿਤ੍ਵ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ —

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ . ਤੇਤਾ ਨਾਉ ।
ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਬਾਉ ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਕਰ ਕੇ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ —

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ।
ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਏ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਜਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ —

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ।
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਣੀਆਂ ਚਿੰਤਨ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਸਾਮਿਅਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਤੱਥ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੌਲਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦਾ ਸਮਨਵੇ : ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ । ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਜਾਂ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੌਧਿਕ ਕਾਵਿ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਜਾਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਦਿਲ ਦੀ ਹੁਕ ਨੂੰ ਜਾਂ ਅਵਿਅਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਹੱਸਪੂਰਣ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਵਿਅਕਤ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ ਜਾਂ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਕਾਵਿ ਹੈ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਜੋ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਦਾ ਸਾਰ-ਤੱਤ੍ਵ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੁਆਰਾ ਦਸ ਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਸਮਾਈ ਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੂਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ—'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ' ਦਾ ਉੱਤਰ—'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ' ਦੁਆਰਾ ਦੇ ਕੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਅਥਵਾ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਨਵਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮੰਦਿਰਾ ਵਿਚ ਬੁਝਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ 'ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ'। ਉਹ ਅਪ ਹੀ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਸਥਾਪਨਾ, ਰੂਪ, ਆਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ 'ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨ'। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖ-ਨਾਸਕ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੋਧਿਕ ਚਰਚਾ ਚਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰੰਤ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦੀ ਘੱਟੀ ਆਤਮ-ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਨਾਦ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਵੇਦ ਅਤੇ ਨਾਦ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮੁਖ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਸੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਨ ਭਟਕ ਕੇ ਜਿਧਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਛ ਦਸ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕਤੀਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ—

ਗੁਰ ਈਸਰੁ ਗੁਰ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ 'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ'। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦਾ ਅੰਤ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦਰਸਨ ਦੀ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਰਹੱਸਮਈ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਮਈ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਨਾਹਵਣਾ, ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਵਧਾਵਣਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਉਨਤੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸ੍ਰਵਣ ਅਤੇ ਮਨਨ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ 'ਪੰਚ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਸੀ ਹੈ। ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ

‘ਅਸੰਖ’ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਖ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ 17ਵੀਂ ਅਤੇ 18ਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੰਖ ਚੌਰ, ਠਗ, ਮੁਹਖ, ਹਤਿਆਰੇ ਪਾਪੀ ਹਨ, ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੁੜਿਆਰ ਮਲੇਛ, ਨਿੰਦਕ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬੰਧਿਕ ਚੇਤਨਾਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ “ਜੋ ਤਧੁ ਕਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ” ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਈ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ—

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੇ ਸੰਗਿ ।

ਓਹੁ ਧੋਹੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ ।

ਸਤਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤਕ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਵਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਫਿਰ ਤੱਥ-ਅਨੁਵਸ਼ੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ, ਸੈਵਾਂ, ਵੈਸਣਵਾਂ ਦੇ ਮਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਖਾ ਦਾ ਅੰਗਛੇਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜੋਗ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਭਗਤ ਦੇ ਰਹਸਪੂਰਣ ਅਨੁਕੂਤੀ ਜਨਿਤ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਰਕ ਦਾ ਤਕਾਜਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਤੁਛ ਦਸਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸਮਾਨਾਤਰ ਉਚੇਰੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿਓ। ਪਹਿਲਾ ਤੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨੀਵਾਂ ਦਿਸੇਗਾ। ਇਸ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੁਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਨਾਥ ਸਾਧਕ ਦੀਆਂ ਧਰਨਾਵਾਂ ਤੁਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਥ ਸਾਧਕ ਗੋਤਖ ਨਾਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ “ਜਗ ਜੁਗ ਏਕੋ ਵੇਸ” ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਗੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ “ਜਿਵ ਸਚਿਆਰਾ...” ਦਾ ਹਲ “ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵੈ ਕਾਰ” ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੇ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤ੍ਵ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛਟੀ ਨਾਲਿ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਭੂ, ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਨ ਮੰਨ ਕੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਾਤਮਕ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਿਸ਼ਵਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਜਿਤ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾ ਦੀ

ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਜਬੇ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਜਪੁਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਤਮਕਤਾ : ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਜਪੁਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਭੁਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪਾਲਣ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਲਈ ਆਵੇਸ਼ਕ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੀਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਤਮਕ ਨ ਹੋ ਕੇ ਅਨਰਗਲ (ਉਬੜ-ਖਾਬੜ) ਅਤੇ ਅਨਾਯੋਜਿਤ ਜੇਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਅਵੇਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਜਪੁਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਪਾਰੰਪਰਿਕ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਪਰ ਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਬੇਦਨਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਮੰਗਲ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੰਗਲ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਕਵੀ ਦੀ ਮੁਕਤ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਗੁਣਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ।

ਇਹ ਰਚਨਾ ਛੇਦ-ਬੱਧ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਗ-ਬੱਧ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਜਾਂ ਕਥਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ "ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ" — ਇਸ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਾਂ ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ । ਜਪੁਜੀ ਉਦੇਸ਼-ਸਹਿਤ ਰਚਨਾ ਅਵੇਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਛੇਦ-ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰ-ਯੋਜਨਾ । ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਰਲ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਤਾਂ ਨਾਟਕੀ ਸੰਧੀਆਂ ਹਨ, ਨ ਹੀ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ । ਹਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਵਿਧੀ ਵਰਤ ਕੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਜਰੂਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਲਾਟ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਭਾਵ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਕਾਵਿ ਹੈ । ਇਸ ਉਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਘਟਾਉ ਇਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਭੁਲ ਹੈ ।

ਹਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉਤਰੋਤਰ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਣ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ, ਅਥਵਾ ਮਹਾ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਸੀੜ੍ਹੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਪਉੜੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਛਿਤ ਮੰਜਿਲ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ 'ਸੱਚ' ਸਰੂਪ ਦੀ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅਜਰਤਾ ਅਮਰਤਾ ਦਸ ਕੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਉਤਸੁਕ ਸਾਧਕ ਨੂੰ 'ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲਿ ਤੋੜਨਾ' ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤਿਕ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਸੰਪੂਰਣ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

“ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ।”

ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਇਗਦਰਸਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਵੀ ਸਾਢੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਚਾਰ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਭਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਕੁਲ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ, ਅਗਲੀਆਂ 32 ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਚੌਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ (ਅੰਤਿਮ ਚੌਕੜੀ) — ਇਹ ਕੁਲ ਦਸ ਚੌਕੜੀਆਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਭਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਉਪਸਥਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।

ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਾ ਪਰਮ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਤਰ ਦਿੱਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਰੁ । ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰ ।” ਅਗਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਈ ਉਮਰ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਰਤਾ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ‘ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ “ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨਾ ਜਾਈ ।”

ਤੀਜੀ ਚੌਕੜੀ (8-11) ਵਿਚ ਸ੍ਰਵਣ (ਸ਼ਰਣ) ਸਿੱਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਮੰਜਿਲ (12-15) ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਨਨ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਅਤੇ ਮਨਨ ਉਪਰੰਤ ਮਨੁੱਖ ‘ਪੰਚ’ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਬੇਅੰਤ ਹੈ, ‘ਪੰਚ’ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ” ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਸੰਖਾਂ ਜਪੀਆਂ ਤਪੀਆਂ, ਪਾਪੀਆਂ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬੇਅੰਤਤਾ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਬੇਅੰਤਤਾ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ “ਵਿਣੁ ਨਾਵ ਨਾਹੀ ਕੋ ਬਾਉ ।” “ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ” ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉ ਕਰਕੇ ਪੰਜਵੀਂ ਮੰਜਿਲ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੱਧ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਛੇਵੀਂ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਨਾਮ ਦਸਿਆ ਹੈ—‘ਭਤੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾਂ ਕੈ ਸੰਗ ।
ਉਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।’ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ
ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤੁਛਤਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ
ਜਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇ ਤੀਬਰਤਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ । ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ੱਤਾ ਦਾ
ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸ਼ੱਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁਲਦੀ, ਉਸ ਤੁਲ
ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸਤਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਆ ਗਿਆ
ਹੈ । ਚੌਵੀਂਵੀ, ਪਚੀਸਵੀਂ ਅਤੇ ਛਬੀਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਅਨੰਤ ਸੰਸਾਰਿਕ ਦਤਾ ਵਲ
ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ‘ਅੰਤ ਨਾ
‘ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ’ ਅਤੇ ‘ਅਮੁਲ’ ਆਦਿ ਅਨੰਤਤਾ ਸੂਚਕ ਪਦ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ
ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ੱਤਾ ਵਿਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ
ਦਰ-ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਠਾਠ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਵਾਰ ਵਿਵਰਣ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਤਕ ਦਮਾਤਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਅਟਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸ
ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਿਸਚਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜੋ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ।

ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਜਾਹਾ ਪਾਤਿ ਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ ।

ਅਠਵੇਂ ਪੜਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ
ਸੰਤੋਖ, ਸਰਮ, ਧਿਆਨ, ਕਾਲ, ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ, ਪਤਤੀਤਿ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ
ਜਿਤਣਾ—ਇਹ ਮਾਰਗ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਲੋਕੀ, ਸੈਵਾ ਦੀਅ ਨਿਖਿਤ ਹੀਤੀਆਂ ਦੇ
ਸਮਾਜਿਕ ਅਤਮਿਕ ਸੁੱਧੀ-ਪਰਕ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ‘ਜੀਵ ਤਿਸ
ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵੈ ਹੋਵੈ ਫੁਲਮਾਣ’ ਅਤੇ ‘ਜੇ ਕੀ ਚਾਚੀ ਕਾਰ’ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ
ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯੁਗ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵੇਰ ਧਾਰੀ ਮੰਨਿਆ
ਗਿਆ ਹੈ ।

ਨੌਵੇਂ ਪੜਾ (੩੨-੩੫) ਤੇ ਪਸ ਕੇ ਮੋਤ ਸਿਖਰ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਟੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰ
ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੰਜਿਲਾਂ ਪਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ
ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ
ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕੀਸ (ਇਕ ਈਸ) ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਕਥਿਤ ‘ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ’ ਅਰਥਾਤ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ’ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ
ਕੀੜੀਆਂ ਤੁਲ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਵਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੜੇ
ਭਾਡੇ ਫੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਵਸ਼ ਹੈ । ਜੀਵ ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ

ਛੱਡ ਕੇ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਜਾਂ (ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ) ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕਈ ਖੰਡ ਜਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੰਜਲ ਜਾਂ ਪੜਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਬੜੇ ਨੇਮ ਅਧੀਨ ਵਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜੋ ਨੇਮ ਬਣਾਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਰੋਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਗੇ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਫਲ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਜਾ ਫਰਜ਼ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਰਲਾ ਖੰਡ ਜਾਂ ਦਰਜਾ ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵੱਡਾ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਧਰ੍ਮ ਅਤੇ ਬੁਧ ਜੇਹੇ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਭ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ। ਇਥੇ ਦਿਮਾਗੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਕ ਉਪਰਲੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰੱਖ ਕੇ ਅਗੇ ਕਦਮ ਪੁਟਦਾ ਹੈ।

ਦਸਵੇਂ ਪੜਾ (੩੬—੩੮+੧ ਸਲੋਕ) ਤੋਂ ਉਦਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਸਿਕ 'ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਾਨਿ ਬੁਧਿ' ਦੀ ਘਾਤਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਨੇਕੀ ਦਾ ਰੂਪ ਕਾਫੀ ਖਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਅਮਲ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਨੇਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਨ ਉਹ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਨ ਠਗਿਆ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਅਮਲ' ਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਂ ਮਿਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਅਮਲ ਜਾਂ ਕਰਮ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ 'ਮਰਮ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਕਰਮ ਜਾਂ ਉਦਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਮਲ ਅਮਲੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਅਮਲ ਵਿਚ, ਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਬਖਸਿਸ਼ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸੂਫੀ ਫ਼ਕੀਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸਦਾ ਆਸ ਲਗਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਬਖਸਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਦਾ ਕਰਮ ਤੇ ਮਹਰ ਹੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਜੋ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਖੁਦ ਜੋ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਨ ਮਰਦਾ ਹੈ ਨ ਠਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਾਮ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਫੀ 'ਜ਼ੋਰ' ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਜ਼ੋਰ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੂਫੀ ਅਲੌਕਿਕ ਸਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਦੀ ਛਾਇਆ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀ

ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਖੰਡ 'ਸਚ ਖੰਡ' ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਨੁੱਖ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੱਤ ਚਰਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਸ ਵਰਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸੰਨ 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੁਝੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ' ਦਾ ਹਲ ਜਾਂ ਨਿਸਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਧਰ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪਤਮਾਨੰਦ, ਪਰਮਾਪਦ ਜਾਂ ਅਮਰਾਪਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ 'ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਹਿ ਵੀਚਾਰ' ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਨ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਉਚਿਤ ਹਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧੀਆ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਚ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਚਰਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ 'ਜਤ ਪਾਗਾਤ' ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਬਦ ਨੂੰ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਤਿਮ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਪੜੇਣ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਤਕੜਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਨ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੜਾ-ਦਰ-ਪੜਾ ੧੦ ਮੰਜਲਾ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਉਚਿਤ ਕਰਮ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਯੋਜਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਸਤੀ ਵਿਧੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ : ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਉੱਦਾਤ ਅਨੁਭੂਤੀ ਜੇ ਕੋਝੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾਪੂਰਣ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਉਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਪੂਰਣ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸੈਲੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਪਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ ਸੈਲੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤੱਤ — ਬੋਧਿਕ ਤੱਤ, ਭਾਵਾਤਮਕ ਤੱਤ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੱਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਵਰਨਾ ਵਿਚ ਜੋ ਤੱਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸੈਲੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬੋਧਿਕ, ਭਾਵਾਤਮਕ ਜਾਂ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੋਧਿਕ ਤੱਤ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੱਤ ਵੀ ਸਬਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸੈਲੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ੪੦ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੜੇ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਤਿ ਗੁਣ ਅਥਵਾ ਸਮਾਸ ਸੈਲੀ ਦਾ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਥਮ ਸੂਤ੍ਰ ਜਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬੜੇ ਸੰਖੇਪ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਸ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਰੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਗਾਗਰ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਭਰਨਾ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਰਸਿਕ ਸਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਸਚਮੁਚ ਸੰਖੇਪਤਾ ਸਲਭੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਖੇਪਤਾ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਹਨ—ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸੰਕੇਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ.....ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ’

ਇਥੇ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਕਾਰ 'ਜੀਅ' ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਹੁਕਮੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੱਖ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

ਸੈਲੀ ਦੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੀੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕਬਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ’।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਪੂਰਣ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵਾ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਾਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਿਰਣਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਬਾਕੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ, ਪਰ ਬੱਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ ਭਾਵ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ-ਸੂਰਣ ਦੀ ਗਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਨ ਦੀ। ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਨ ਵੈ ਕੈ ਰੰਗ' ਨਾਲ ਧੋਣ ਦਾ ਸੂਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਤੇ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਚਿਤਰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਲੇਖਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚਿੱਤਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਚਿਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਹ ਚਿੱਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤਮਕਤਾ ਦੇਆ ਸੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਨਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਜਗਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਪਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਨਾਤਰ ਚਿਤਰ ਉਪਨਿਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਧਿਸ਼ਥ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਡੋਲ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

‘ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕਿ ਨਾ ਪਾਇ। ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ। ਮੰਨੈ ਧਰਮੁ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ। (ਪਉੜੀ 1)

ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਟਕਸਾਲ ਲਈ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੀ ਭੱਠੀ ਦਾ ਰੂਪਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਜਤ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰ।

ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ।

ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ।

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ। (ਪਉੜੀ 38)

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਘੁੜੇ ਵਿਚ ਪਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪੰਘੁੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ—

“ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੇ ਸਗਲ ਜਗਤੁ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ।

ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਹ ਚਿਤਰ ਹਨ ਜਿਥੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਚਿਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਨਦਰਿ’ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹੀਂ ਵਿਚ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਦੀ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾ ਕੇ “ਜੇ ਤਿਸੁ ਧਰਤਿ ਨ ਆਵਹੀ, ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ” ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੱਥ ਨੂੰ ਰੁਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੇਰ੍ਹੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਤਰਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਸਿਮਰਨ-ਹੀਨ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਾਮ ਨਿਮਰਨ ਵਾਲੀ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਅੰਕਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਤੇ ਅਡੋਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਏ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਲਾਤਮਕ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

‘ਹੁਕਮ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਹੁਕਮ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋਹਰਾਉ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੀ ਹੁਕਮ-ਮਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ “ਗਾਵੈ” ਅਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਯਸ-ਗਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੌਥੀ, ਪੰਜਵੀਂ, ਚੌਦਵੀਂ ਅਤੇ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ “ਸੁਣਾਐ” (ਸੁਣਨ) ਅਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ, ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ, ਚੌਦਵੀਂ ਅਤੇ ਪੰਦਰਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਮਨੇ’ (ਮਨ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਵਿੱਤੀ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਤਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪੰਚ, ਸਾਰ੍ਹਵੀਂ, ਅਠ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਉੱਨ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਅਸਿਖ’ ਅਤੇ ‘ਅਖਰੀ’ ੨੩ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਅੰਤ ਨ’ ੨੪ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਅਮੁਲ’, ੨੭ਵੀਂ ਵਿਚ ਗਾਵਹਿ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਆਉਣਾ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਕਿਰਨਾ ਸੁੰਦਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਅੰਤ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨਾ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤਿ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਅਕਾਰੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।... (ਪਉੜੀ ੨੪)

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਪਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਣ ਉਦਾਹਰਣ ੨੪ਵੀਂ ਤੋਂ ੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਖੰਡ ਅਤੇ ਮੰਡਲ ਸਮ ਕੁਝ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਿਵਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧਤਾ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਸੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਹਿਲ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਾਰਜ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ—“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੇ ਪਾਲਿ।” ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਾਰ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ “ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵ ਤਿਵ ਕਾਰ” ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਿਛੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਸੈਲੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦਾ ਕਥਾ-ਮੁਕਤ ਸੰਦਰਭ ਕਾਵਿ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਾਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਣ ਜਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਥਾਤ ਹਰ ਪਉੜੀ ਪੂਰੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਪ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰਣ

ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਕਤ ਦੋਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਅਰਥਾਤ ਕਥਾ-ਮੁਕਤ ਸੰਦਰਭ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਸ ਚੌਕੜੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾਵਾਂ ਜਾਂ ਉਪ-ਸਾਖਾਵਾਂ ਵੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਹਰ ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਪਉੜੀ-ਜੁਟ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਲੰਮੇ ਵਿੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਵਿੱਤ ਵਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਨ ਪਰ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨ ਤਾਂ ਸਾਹੀਆ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਾਪਤ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਚਰਣ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਾ ਲਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਕੈਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸਾਖਾ ਜਾਂ ਉਪਸਾਖਾ ਬਦਲੀ ਹੈ ਉਥੇ ਛੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਂਜ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਮਜੀ ਦੇ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਸੱਧ ਛੰਦ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਲਭੇ ਹਨ ਅਜੇਹਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਛੰਦ ਸਲੋਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਲੱਛਣ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਚਰਣ ਜਾਂ ਤੁਕਾਂ ਬਣਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਕਾਂਤ ਵੀ ਕਿਤੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਚਰਣਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

(੧) ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ।

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ।

(੨) ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ।

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਿਸ਼ਾਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਆਜਿਕ ਸੂਰ-ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ।

ਤੇਰੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਰਣ ਸਿਰਖੰਡੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਦੋ ਚਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਮੇਲ ਤੁਕਾਂਤ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਮੁਸੱਦਸ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ

ਲੋਕ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਰਡਨ ਆਫ ਸਾਗ (Burden of Song) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਜ ਪਉੜੀ-ਜੁਟਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੁਟ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜੁਟ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੋਹਰਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ—

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰ ਨ ਜਾਈ।

ਅਗਲੇ ਜੁਟਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

੮ ਤੋਂ ੧੧ ਪਉੜੀਆਂ=

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ।

੧੨ ਤੋਂ ੧੫ ਪਉੜੀਆਂ=

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ।

ਜੇ ਕੇ ਮੀਨ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ।

੧੬ ਤੋਂ ੧੯ ਪਉੜੀਆਂ=

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵਿਚਾਰੁ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰੁ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰੁ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ।

੨੦ ਤੋਂ ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ=

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ।

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਦਿਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੁ ਏਕੁ।

ਪਿਛੋਕਰ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ : ਲ। ਇਹ ਪਾਸੇ ਨੀਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਰਿਆਸੂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਹਲ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹਿੱਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਸ਼ਾ ਅਨੁਕੂਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਹਰਮਾ ਦੀ ਸਥਾਨਕੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸੈਲੀਗਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਵੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਤ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਚੋਟ ਨ ਮਾਰ ਕੇ ਹਰ ਹਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨ ਦੁਖੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਟੀਕਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ 'ਨੀਚ' ਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰ-ਅਭਿਆਸਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

“ਨਾਨਕ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ।”

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੈਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਟਿਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਉਪਸੁਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੜ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ —

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ?

ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਧਾਰਣ ਵਰਣਨ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠਾਂ ਵੇਖੋ—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ।

ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ।

ਉੱਤਰ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ।

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰ ।

ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਣਾ ਇਹ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੈਲੀਗਤ ਕਿ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਸਟਿ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਬਦ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਧਾਨ ਅਜੇਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆ ਦੀ ਸਤਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਇਆ ਜਿਗਿਆਸੂਆ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਸਦਲਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਤਾਂ ਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਕਾਵਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਂਦ ਸਿਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਤਤਕ ਦਾ ਵੀ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਸੋਚ-ਚੁਚਕ ਸਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਵੇਂ ਜੇ, ਫੇਰ, ਤਾ, ਕਿ, ਆਦਿ।

(1) ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ।

(2) ਚੁਪ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ ।

(3) ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ।

(4) ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ।

(5) ਜੇ ਕੋ ਆਖੇ ਬੋਲੁ ਬਿਗਾੜੁ ।

ਤਾਂ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ।

(6) ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣ ਕੋਇ ਕਰੇ ।

“ਭਾਸੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰ ਜਨ ਦੇਹ” — ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੰਗੂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਬੋਧਿਕ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੋਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕਤਾ ਨੇ ਇਥੇ ਜਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਈ।

ਭਾਸ਼ਾ : ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੰਤਰਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਜਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਣਭਿਜ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਗਵਾਈ ਖੋ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਾਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਵਕਤ ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਕ੍ਰਮਣਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕੀ ਕਲਾ, ਕੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕੀ ਸਦਾਚਾਰ ਸਭ ਪਤਨਮਈ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਮਾਲਮਾਣ ਆਕ੍ਰਮਣਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਫਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਕਈ ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਰਸੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਤਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸੈਮਟਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਜੋ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਖਰਵਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਸੰਦਾਰ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਮਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਪਚਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਵ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ।

ਕੁਝ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਤੀਹ ਵਾਗ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਲਿਸ਼ਟਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਡਾ ਨਿਵੇਦਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਗਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ, ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਹੋਂ ਤਕ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਤੋੜ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕਾਲ-ਚਕਰਾਂ ਤੋਂ

ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਦੀ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਜਾਂ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਜਨਤਾ ਭਲੀਭਾਤ ਵਾਕਫ਼ਰਾਰ ਸੀ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਚਾਹੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਲੋਕ-ਮੁਖ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘਿਸਿਆ ਪਿਟਿਆ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅਜਲੇ ਨਾਲੋਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਅਜ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਔਖੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ-ਧੁਰਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆਈ ਹੈ। ਜਦ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਕੂਲ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਹਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਉਪਯੁਕਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ : ਆਕਾਰ, ਉਤਮ, ਨੀਚ, ਵੇਦ, ਨਾਦ, ਕੋਟਿ, ਪੁਤਾਣ, ਪੰਡਿਤ, ਦਾਨਵ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਧਵਲ, ਕੀਟ, ਕਾਲ, ਮਹਿਮਾ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਧਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਕਤਰ ਤਦਭਵ ਧਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਸਿਰਠ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ), ਵਿਗਾਸ (ਵਿਕਾਸ), ਸਾਸਤ (ਗਾਏਤ੍ਰੀ), ਆਗਾਸ (ਆਗਾਧ), ਸਰਮ (ਅਸ), ਵਿਖਮ (ਕਿਸਮ), ਈਸਤ (ਫ਼ਿਕਰ), ਬਤਮਾ (ਭਗਤਾ), ਇੰਦੁ (ਭਵਾ), ਸਨਬੰਧ (ਸੰਬੰਧ), ਮਲੇਡ (ਸਲੇਖਾ), ਅਖਤ (ਅਖ਼ਤਰ), ਵਿਣਾਸ (ਵਿਨਾਸ਼), ਸਮੁੰਦ (ਸਮੁਦ੍ਰ), ਅਮੁਲ (ਅਮੂਲਯ), ਸੁਰਗ (ਸੁਰਗੰ), ਆਦਿ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਲਗਪਗ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਮਿਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—ਹੁਕਮ, ਲਤਾਨ, ਸਾਹਿਬ, ਦਰਬਾਰ, ਕਲਮ, ਪੀਰ, ਦਰਗਹਿ, ਦਤ, ਕਲਾਮ, ਕੁਦਤਤ, ਹਰਾਮਖੋਰ, ਜਿਫਤ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਕਾਰ 'ਜ' ਜਾਂ 'ਜ਼' ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਥਾਂ 'ਦ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਤਦਭਵ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਰ ਤੋਂ ਹਦੂਰ, ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਨਦਰਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਰਘੀਕਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ—ਨਿਸਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨੀਸਾਣ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਾਸੀਸ਼ ਆਦਿ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਰਵ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਅਜੇਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ, ਹਜ਼ਾ, ਗੁਣੀ-ਨਿਧਾਨ, ਗੁਰਮੁਖ, ਪੰਚ, ਕਾਰ, ਭਾਣਾ, ਨੀਸਾਣ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਵਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਆਮ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਲਰਭਗ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੂਚਕ ਸਾਧ ਭਾਖਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਆਦਿ, ਜੁਗਾਦਿ, ਆਟਜਾ, ਨਿਰਗਣ, ਗਤਿ, ਸੁਰਤਿ, ਨਿਰੰਜਨ, ਅਗੰਮ, ਨਾਮ, ਬਾਣੀ, ਦਾਤਾਰ, ਬੈਸੰਤਰ, ਚਿਤ, ਗੁਪਤ, ਜਗਦੀਸ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪੂਰਬ-ਵਰਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮਾਨ-ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਕ, ਜਸ ਕੀਰਤ, ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰ ਨਾਥ, ਦਇਆ ਦਤ੍ਰ ਦਾਨੁ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਰਥਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਅਭਿਧਾ-ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਹੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਅਭਿਧਾ ਮੂਲਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲਾਖਣਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

“ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੇ ਠੀਸ।”

ਇਥੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਬਦੀ ਦੁਆਰਾ ਅਭਿਧਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਇਹ ਅਰਥ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਉਚਤਾ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਮਾਹਾਤਮ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਚਰਣਹੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਪਰਮ ਪਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਰਫ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ‘ਦੁਸ਼ਹੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਰਲ ਜਗਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ’ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨਾ ਸ਼ਬਦੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਰਥਗਤ ਵੇਰਵਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧ ਭਾਖਾਈ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਮਿਸ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਰੰਗਣ ਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਬੰਧਕਾ ਤਕ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਵੀ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਉਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਯਥਾਵਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਜਪ,

ਪਾਤਸਾਹੁ, ਦਤਕਾਰ, ਹੁਕਮ, ਜੋਰ, ਅਤੁਲ, ਦੀਵਾਣ, ਰਾਹੁ, ਨੀਸਾਣੁ, ਆਦਿ ।

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਤਰੇ ਕ੍ਰਿਮਾ ਰੂਪ ਤੇ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕਤਮੀ, ਜਾਮੀ, ਹੋਜੀ, ਜਾਈ ਆਦਿ ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਬਦ ਜੋੜ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਧੌਲ-ਧਵਲ, ਆਕਾਸ-ਆਗਾਸ ।

ਇਕੋ ਸਬਦ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਕਿੰਚਿਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਇਕਸੁਰਤਾ ਟੁਟੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਧੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ ਸਬਦ ਨੂੰ ਹੁਕਮ, ਹੁਕਮੇ, ਹੁਕਮੁ, ਹੁਕਮੀ, ਹੁਕਮੇ ਆਦਿ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਰੂਪ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਪੁਨਰਾਵਿੱਤੀ ਦਾ ਦੋਸ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਾਵਟ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਬਦ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰ, ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ, ਜੁਗਾ ਜੁਗੀਤਰਿ, ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ, ਵਿਗਾਏ ਵੇਸਤਵਾਹੁ, ਸਾਤਾ ਸਾਹਿਬੁ ਜਾਚੁ, ਭ ਖਿਆ ਭਾਉ, ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ, ਦੋਸੀ ਦੋਸ, ਧਰਤਿ ਧਵਲ, ਤਰੈ ਤਾਰੇ, ਕਹਿ ਕਹਿ ਕਤਣਾ । ਅਜੇਹੀ ਵਸਤੋਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਕ ਧੁਨੀ ਜੇਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕਈ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਬਦ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਧੁਨੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹੁਕਮ, ਗਾਵੈ, ਸੁਣਿਆ ਮੰਨੈ, ਅਮੁਲ, ਅਸੰਖ, ਜੋਰ ਆਦਿ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਰਥ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨਿਪੁਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸਤਿ-ਕਥਨ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾਂ ਕੈ ਸੰਗਿ ।

ਓਹ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ ।

(2) ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ।

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਅਖਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਏ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਣ ਰਚਨਾਤਮਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਕੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਤਤ-ਸੰਬੰਧੀ

ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੁਗਮਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾ ਸਕਣ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਸਣ ਲਈ ਪੰਤ-ਪੰਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਵੇਲਾ' ਸਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਜੀ-ਕੁਤਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਈ 'ਵਖਤ' ਸਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੋਮਵਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੈ। ਜੋਤੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਸੰਤੋਖ, ਸਰਮ, ਪਤ, ਬੋਲੀ, ਬਿਭੂਤਿ ਅਤੇ ਭਠੀ ਦੇ ਰੂਪਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੁਮਾਰਗ-ਗਾਮੀ ਨੂੰ ਤਾੜਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਰੋਹਬ ਵਾਲੀ ਸਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ।

ਸਾਰਾਸ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪਾਸ ਸਬਦਾ ਦਾ ਅਨੰਤ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਖਾਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਗੋਰਵ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਜਮ ਭਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗਾਗਰ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਭਰਨਾ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸਕਤੀ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਸਚਮੁਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੋਰਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਮਰ ਭਰਨਾ ਹੈ।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਇਸ ਦੇ ਸਬਦ ਤੋਂ, ਇਕ ‘ਸਿੱਧ’ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਗੋਸਟਿ’ । ਕੋਸ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਿੱਧ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪੁਰੁਸ਼, ਸੰਪੰਨ, ਵਿਪੁਲ ਆਦਿ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‘ਗੋਸਟਿ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗੋਸਠ (ਗੋਠ) ਧਾਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ’ ਹੈ, ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਬਹਿਸ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸਭਾ ਜਾਂ ਮੇਲ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਸ਼ਬਦ-ਯੁਗਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ‘ਸਫਲ ਮੁਲਕਾਤ’ ਜਾਂ ‘ਪੂਰਣ ਮੇਲ’ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—“ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ।” (ਪਉੜੀ 33) । ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ ਦੇ ਵਿਚ ਰੰਗੀਣ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਮੁਲਕਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ । ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਜੋ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਹੀ ਗਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ—

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਅਰਥਾਤ ਭੋਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ, ਸਚਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੰਨ ਹੋਇਆ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਾਰਾਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਸ਼ਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਹੈ ।

ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ : ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਸੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਯੂਨਾਨ

ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਸਨ-ਵੇਤਾ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਅੰਕਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੋਲੇ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮਤ ਬਾਰੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਵਾਦੀ ਦੀ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਨਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਜਲਿਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਰੂਪ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਮਤ ਪੁਰਾਣੇ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਵਿਵਰਣ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਚੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਚਾਰਯ ਅਤੇ ਬੋਧੋਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। 'ਜਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਤ-ਗੋਰਖ ਗੋਸ਼ਟਿ, ਮਛੰਦਰ-ਗੋਰਖ ਗੋਸ਼ਟਿ, ਗੋਰਖ-ਕਬੀਰ ਗੋਸ਼ਟਿ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਨ ਵਿਚਾਰਤਮ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਮਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ-ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਆਪ 'ਜਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਲਪਿਤ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤਾਂ ਲਗਪਗ ਹੀ ਹੀ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸੰਗ੍ਰਿਹ। 'ਜਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਤ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ 73 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਾਮਕਲੀ ਦਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ।

ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ : ਇਸ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਕ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ। ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਪਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' (ਸਾਖੀ ਪੜ) ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਤ

ਪ੍ਰਸੰਗ ਇੰਜ ਹੈ—

ਉਦਾਸੀ ਪੰਜਵੀਂ । ਬਾਬਾ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਗਇਆ । ਉਥੇ ਸਿਧਾਂ ਡਿਠਾ, ਸਿਧਾਂ ਪੁਛਣਾ ਕੀਤਾ: 'ਜੋ ਤੂੰ ਕਉਣੁ ਖੜੀ ਹੈ ?' ਤਬ ਬਾਬੇ ਭੀ ਆਖਿਆ: 'ਨਾਨਕ ਆਖਦੇ ਹੈਨਿ' । ਤਬ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿਧ ਆਸਣਿ ਕਹਿ ਬੈਠੇ । ਤਦਹੁ ਸਿਧ ਆਖਿਆ: 'ਭਗਤ ਕੁਛ ਜਸੁ ਕਰੁ' । ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਗੋਸਟਿ ਮਹਲਾ ੧, ਰ ਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚਿ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਈ :—

‘ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰਿ ਆਸਣ ਬੈਠੇ.....(ਪੰਨਾ ੧੦੪-੧੦੫)

ਉਕਤ ਟਕ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਗੋਸਟਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ । ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਪਿਤਾਵਰ ਵਿਚ ਡਿੱਤੀ ਉੱਤੇ ਬਣਿਆ ਗਾਖ ਨਾਥ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਮਦਿਤ ਹੈ । ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿਤਿਹਾਮਿਤ ਗਾਦਅਵਾ ਵੀ ਹੈ । ਮਿਤਰਬਾਨ ਕ੍ਰਿਤ “ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਵ ਜੀ” ਵਿਚ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੪੧੫-੪੧੮) ਪਰ ਉਥੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੰਧਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸਟਿ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਇਕਲੇ ਯੋਗੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸਟਿ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਆਵੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਕਲ ਜਗ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕੀ ਨਿਮਿਤਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਫੇਰਿ ਇਸ ਜਹਾਨਿ ਮਹਿ ਆਇਆ । ਤਬ ਚਰਪਟ ਵਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਕੇ ਮੇਲੇ ਜੋਗੀਆ ਕੇ ਮਹਿ ਜਾਇ ਨਿਕਲਾ । ਆਲੇ ਜਬ ਦੇਖੇ ਉਹ ਜਿ ਜੋਗੀਆਂ ਕਾ ਦੁਰੂ ਹੈ ਸਿ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਉਨਿ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿ “ਰੇ ਬਾਬਾ ! ਜਿ ਕੋਈ ਜਿਸੁ ਜਿਸੁ ਪੰਥ ਕਾ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕਉਂ ਮਨਹਿ ਨਾਹੀਂ ਕਰਣਾ, ਏਕ ਸੀ ਭਗਤਿ ਦੇਣੀ, ਭਾਵੈ ਬਾਬਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੈ ਜੋਗੀ, ਬੈਰਾਗੀ-ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹੋਵੇ ਭਗਤਿ ਏਕ ਸੀ ਦੇਣੀ, ਭੰਡਾਰਾ ਨਾਥ ਕਾ ਏਕ ਸਾ ਬਾਟਣਾ” । ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਭੰਡਾਰੇ ਕਾ ਤਮਾਸਾ ਦੇਖਿਆ, ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਉਸ ਸਨਮੁਖ ਜੋਗੀ ਕਉ ਜਾਟਿ ਮਿਲੇ, ਲਾਗੇ ਗਿਆਨਿ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ । ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਉਨ ਕਉ ਅਧਿਕ ਬਾਤ ਲਾਗਾ ਸੁਨਾਵਨੈ । ਉਨਹੁ ਨ ਜਾਨਾ ਕਿ ਏਹੁ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੈ । ਤਬ ਉਨਿ ਜੋਗੀ ਬੋਲਾ ਜਿ, “ਬਾਬੂ ! ਤੂੰ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹੈਂ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਹੈਂ ?” ਕਹੈ “ਜੀ, ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹਉਂ” ਤਬ ਉਨਿ ਜੋਗੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਸੁਨਿਹ ਬਾਬੂ !

ਸਲੋਕ : ਅਮਲੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਕਰੈ ਧਿਆਨੁ... ..

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਤੇ ਸਿੰਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਸ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਜਿਕਰ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਉਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ । ਇਥੇ ਹੋਰ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜਨਮਸਾਖੀਆ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਅਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਥਾਰਥ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਾਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਫਲਸਰੂਪ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਾਖੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ

ਤਾਲਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਵੀ ਉਪਤਲਿਆ ਪ੍ਰਸੰਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਵੱਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ ।

ਪਹਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ ।

ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਵਹਾਈਓਨ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਸਿਰ ਉਪਰ ਧਾਰਾ ।

ਮੇਲਾ ਸੁਣ ਸਿਵਰਾਤ ਦਾ ਬਾਬਾ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਆਈ ।

ਦਰਸਨ ਵੇਖਣ ਕਾਰਨੇ ਸਗਲੀ ਉਲਟ ਪਈ ਲੋਕਾਈ ।

ਲਗੀ ਬਰਸਨ ਲਛਮੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਨਉ ਨਿਧਿ ਸਵਾਈ ।

ਜੋਗੀ ਵੇਖ ਚਲਿਤ੍ਰ ਨੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰਿਸਕ ਘਨੇਰੀ ਖਾਈ ।

ਭਗਤੀਆਂ ਪਾਈ ਭਗਤ ਆਨ ਲੋਟਾ ਜੋਗੀ ਲਿਆ ਛੁਪਾਈ ।

ਭਗਤੀਆਂ ਗਈ ਭਗਤ ਭੁਲ ਲੋਟੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰਤਿ ਭੁਲਾਈ ।

ਬਾਬਾ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਪੁਰਖ ਕਢਿਆ ਲੋਟਾ ਜਹਾ ਲੁਕਾਈ ।

ਵੇਖ ਚਲਤਿ ਜੋਗੀ ਖੁਣਸਾਈ । ੩੫ ।

ਖਾਧੀ ਖੁਣਸ ਜੁਗੀਸਰਾਂ ਗੋਸਟ ਕਰਨ ਸਭੇ ਉਠਿ ਆਈ ।

ਪੁਛੇ ਜੋਗੀ ਭੰਗੂਨਾਥ ਤੁਹਿ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕਾਂਜੀ ਪਾਈ ।

ਫਿਟਿਆ ਚਾਟਾ ਦੁਧ ਦਾ ਰਿੜਕਿਆਂ ਮਖਣ ਹਥ ਨ ਆਈ ।

ਭੇਖ ਉਤਾਰ ਉਦਾਸ ਦਾ ਵਤ ਕਿਉਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ।

ਨਾਨਕ ਆਖੇ ਭੰਗੂਨਾਥ ਤੇਰੀ ਮਾਉਂ ਕੁਚਜੀ ਆਈ ।

ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਨ ਜਾਤਿਓਨ ਭਾਇ ਕੁਚਜੇ ਫੁਲ ਸੜਾਈ ।

ਹੋਇ ਅਤੀਤ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤਜ ਫਿਰ ਉਨਹੂੰ ਕੇ ਘਰ ਮੰਗਨ ਜਾਈ ।

ਬਿਨ ਦਿਤੇ ਕਛੁ ਹਥ ਨ ਆਈ ॥ ੪੦ ॥

ਇਹ ਸੁਣ ਬਚਨ ਜੁਗੀਸਰਾਂ ਮਾਰ ਕਿਲਕ ਬਹੁ ਰੂਅ ਉਠਾਈ ।

ਖਟ ਦਰਸਨ ਕਉ ਖੇਦਿਆ ਕਲਿਜੁਗ ਬੇਦੀ ਨਾਨਕ ਆਈ ।

ਸਿਧ ਬੋਲਨ ਸਭ ਔਖਧੀਆਂ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਕੀ ਸੁਨੋ ਚੜ੍ਹਾਈ ।

ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ ਜੋਗੀਆਂ ਸਿੰਘ ਬਾਘ ਬਹੁ ਚਲਿਤ ਦਿਖਾਈ ।

ਇਕ ਪਰ ਕਰਕੇ ਉਡਰਨ ਪੰਖੀ ਜਿਵੇਂ ਰਹੇ ਲੀਲਾਈ ।

ਇਕ ਨਾਗ ਹੁਇ ਪਵਨ ਛੋਡ ਇਕਨਾ ਵਰਖਾ ਅਗਨਿ ਵਸਾਈ ।

ਤਾਰੇ ਤੋੜੇ ਭੰਗੂਨਾਥ ਇਕ ਉਡ ਮਿਰਗਾਨੀ ਜਲ ਤਰ ਜਾਈ ।

ਸਿਧਾਂ ਅਗਨਿ ਨ ਬੁਝੇ ਬੁਝਾਈ ॥ ੪੧ ॥

ਸਿਧ ਬੋਲੇ ਸੁਣ ਨਾਨਕਾ ਤੁਹਿ ਜਗ ਨੂੰ ਕਰਮਾਤ ਦਿਖਲਾਈ ।

ਕੁਝ ਦਿਖਾਇ ਅਸਾਨੂੰ ਭੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਢਿਲ ਅਜੇਹੀ ਲਾਈ ।
ਬਾਬਾ ਬੋਲੇ ਨਾਥ ਜੀ ਅਸਾਂ ਵੇਖੇ ਜੋਗੀ ਵਸਤੁ ਨ ਕਾਈ ।
ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਬਾਣੀ ਬਿਨਾ ਦੂਜੀ ਓਟ ਨਾਂਹੀ ਹੈ ਰਾਈ ।
ਸਿਵ ਰੂਪੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਚਲੇ ਨਾਂਹੀ ਧਰਤ ਚਲਾਈ ।
ਸਿਧ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰ ਝੜ ਪਏ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕਲਾ ਛਪਾਈ ।
ਦੇ ਦੇ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਕਕੇ ਕੀਮਤ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਈ ।
ਸੋ ਦੀਨ ਨਾਨਕ ਸਤਿ ਗੁਰ ਸਰਨਾਈ ॥ ੪੨ ॥

ਬਾਬਾ ਬੋਲੇ ਨਾਥ ਜੀ ਸਬਦ ਸੁਨਹੁ ਸਜ ਮੁਖਹੁ ਅਲਾਈ ।
ਬਾਝਹੁ ਸਚੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹੋਰ ਕਰਮਾਤ ਅਸਾਥੇ ਨਾਹੀ ।
ਕਰੋ ਰਸੋਈ ਸਾਰ ਦੀ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਨਥ ਚਲਾਈ ।
ਬਸਤਰ ਪਹਿਰੋ ਅਗਨ ਕੇ ਬਰਫ ਹਮਾਲੇ ਮੰਦਰ ਛਾਈ ।
ਏ ਵਡ ਕਰੀ ਵਿਥਾਰ ਕਉ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਹਕੀ ਜਾਈ ।
ਤੋਲੀ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ ਦੁਇ ਪਿਛੇ ਛਾਬੇ ਟੰਕ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
ਇਹ ਬਲ ਰਖਾਂ ਆਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਆਖਾਂ ਤਿਸ ਪਾਰ ਕਰਾਈ ।
ਸਤਿਨਾਮ ਬਿਨ ਬਾਦਰ ਛਾਈ ॥ ੪੩ ॥

ਬਾਬੇ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਸਬਦ ਸਾਂਤਿ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ।
ਜਿਣ ਮੇਲਾ ਸਿਵਰਾਤ ਦਾ ਖਟ ਦਰਸਨ ਆਦੇਸ ਕਰਾਈ ।
ਸਿਧ ਬੋਲਨ ਸੁਤ ਬਚਨ ਧੰਨ ਨਾਨਕ ਤੇਰੀ ਵਡੀ ਕਮਾਈ ।
ਵਡਾ ਪੁਰਖ ਪਰਗਟਿਆ ਕਲਜੁਗ ਅੰਤਰ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ।
ਮੇਲਿਓਂ ਬਾਬਾ ਉਠਿਆ ਮੁਲਤਾਨੇ ਦੀ ਜਯਾਰਤ ਜਾਈ ।
ਅਗੋਂ ਪੀਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦੁਧ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਲੈ ਆਈ ।
ਬਾਬੇ ਕਢ ਕਰਿ ਬਗਲ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੁਧ ਵਿਚ ਮਿਲਾਈ ।
ਜਿਉਂ ਸਾਗਰੁ ਵਿਚ ਰੰਗ ਸਮਾਈ ॥ ੪੪ ॥

ਜਯਾਰਤ ਕਰਿ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਈ ਦਹਿ ਦਹੀ ਕਲਿਜੁਗ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ।
ਵਿਣ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਮੰਗਣਾ ਸਿਰ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸਬਾਇਆ ।
ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ।

ਬਾਪਿਆ ਨਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗਰਿਆਈ ਸਿਰ ਛਤ੍ਰ ਫਿਰਾਇਆ ॥ ੪੫ ॥

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ—

- (1) ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਦਾਸੀਆ ਦਾ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ।
- (2) ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ

ਸਿਵਰਾਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ।

(3) ਉਸ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ।

(4) ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ-ਯੋਗੀਆ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜਿਆਰਤ ਤੇ ਗਏ ।

() ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜਿਆਰਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਪਿਆ ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਕਥਨ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੋਸਟਿ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਚਲ ਵਟਾਲਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਖਿੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯੋਗੀਆ ਦੇ ਨਾਂ (ਚਰਪਟ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ) ਆਏ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਸਵੀਂ ਜਾਂ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੋਸਟਿ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਘਟਨਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਵਿਚ ਗੋਸਟਿ ਹੋਣ ਦੀ ਗਲ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਕਥਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜਿਥੇ ਤਕ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਨਿਵੇਦਨ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜ ਸਿੱਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਯੋਗ ਯੋਗੀ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ । ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਆਰੰਭ ਯੋਗੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਵਰਤਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਯੋਗੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਭਵ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਕਰਤਾ-ਯੋਗੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਭੰਗਰਨਾਥ ਯੋਗੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਯੋਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਉਹ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਭਾਈ ਬੁਢੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੌਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਰਹੀ ਗਲ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ । ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਲਤਾਨ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਪਰਤੇ । ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਣ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਣ ਤੇ । ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਅਧਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗਦੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨ ੧੫੩੯ (ਸਤੰਬਰ) ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ।

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਫਰਵਰੀ/ਮਾਰਚ (ਸਿਵਰਾਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਦਿਨ) ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ, ਇਹ ਗੱਲ ਇਹ ਗੱਲ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਸਿਧ ਆਪ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੜਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਧ ਬਾਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਸਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਟਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਧ ਨਾਥ ਪਰੰਪਰਾ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਤਿਹਾਸਿਕ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ, ਇਹ ਕੌਣ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਇਸੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾ ਪੜ-ਸਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਘੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਮਤ-ਭੇਦ ਵਧਣ ਲਗਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ, ਬੋਧ ਧਰਮ ੧੮ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੀਨਯਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਯਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਯਾਨ ਅਧਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਤੰਤ੍ਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਮਹਾਯਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਬੋਧੀ ਵਿਭਿੰਨ ਗੂੜ੍ਹ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਵਲ ਝੁਕੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਵਕਤ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪਿੰਦੁ ਇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖ ਅਤੇ ਨਗਭਗ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਧ ਪਿਆ। ਮਹਾਯਾਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਖਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਤ੍ਰਯਾਨ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਵਜ੍ਯਾਨ ਅਖਵਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਮੈਥੁਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭੁਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਝੁਕਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਵਜ੍ਯਾਨ ਸਾਖਾ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸਹਿਜਯਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ੮੪ ਸਿੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਸਤੁਵਿਕ ਯੋਗ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸਹਿਜ ਭਾਵ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਿਜਯਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਸੋਭਾ ਮਤ ਦੇ ਮੋਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਵਾਸ ਮਾਟਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮਤ ਜੋੜੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜੋ ਨਾਥ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਇਹ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਮੰਡਿਰ ਨਾਥ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਹਨ। ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਠ-ਯੋਗ ਸੀ। ਚੰਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਮਤ ਦੇ

ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਕਠੋਰ ਅੰਕੁਸ ਰਖਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਲਾਸ ਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਖਤ ਨਫਰਤ ਸੀ। ਬੀਰਜ ਦੀ ਸਰਖਿਆ ਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

‘ਯੋਗ’ ਦਾ ਸਾਧਾਣ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧ ਜਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਯੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਮੇਲ ਦੇ ਉਪਾ ਨੂੰ ਵੀ ਯੋਗ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਚਿੱਤ ਦੀ ਵਿ੍ਰਤੀ ਦੇ ਨਿਰੋਧ ਜਾ ਰੋਕ ਦੇ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੰਜਲੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਯੋਗ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਾਜ ਯੋਗ ਅਤੇ ਹਠ ਯੋਗ ਦੀ ਹੈ।

ਹਠ ਯੋਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਾਇਕ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਯੋਗ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਜਾ ਮੋਕਸ਼ ਨਾਲ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਗ਼ੈਰਖ ਨਾਥ ਨੂੰ ਹਠ ਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠ ਅੰਗ ਹਨ—

- (੧) ਯਮ : ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੰਦਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਲਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਮ ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ—ਅਹਿੰਸਾ, ਸਤਿ, ਅਸਤੇਯ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਤੇ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹ।
- (੨) ਨਿਯਮ : ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੰਦਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ—ਸੰਚ, ਤਪ, ਸੰਤੋਖ, ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ। ਉਂਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ।
- (੩) ਆਸਨ : ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਲਹੂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਪੱਠੇ ਸੁਆਸਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਚਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੪ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ੧੦ ਹਨ।
- (੪) ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ : ਕੁੰਡਲੀਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸੁਆਸਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—ਰੇਚਕ (ਸੁਆਸ ਦਾ ਛੁਡਣਾ), ਪੂਰਕ (ਸੁਆਸ ਲੈਣਾ), ਅਤੇ ਕੁੰਭਕ (ਸੁਆਸ ਦਾ ਰੋਕਣਾ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੁੰਭਕ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਹਾਇਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਯੋਗੀ ‘ਕੇਵਲ ਕੁੰਭਕ’ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

- (੫) ਪ੍ਰਤਿਜਾਹਾਰ : ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (੬) ਧਾਰਣਾ : ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਧਾਰਣਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ।
- (੭) ਧਿਆਨ : ਮਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਕ-ਰੂਪਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਧਿਆਨ' ਆਖਦੇ ਹਨ।
- (੮) ਸਮਾਧੀ : ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿਤਵ ਭੁਲ ਕੇ ਉਸ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਸਮਾਧੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਾਨਸਿਕ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅੰਗ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁਦ੍ਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਯੋਗ ਮਤ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦ ਹੈ—

ਮਹਾਮੁਦ੍ਰਾ, ਮਹਾਵੇਧ, ਖੇਚਰੀ, ਭੂਦਰੀ ਚਾਰਰੀ, ਵਿਪਰੀਤ-ਕਰਣੀ, ਵਜਰੋਲੀ, ਸ਼ਕਤੀ-ਚਾਲਨ, ਅਗੋਚਰੀ ਅਤੇ ਉਨਮਨੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅੱਠ ਅੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਯੋਗੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁੱਧ ਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਛੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ—

ਨੇਤੀ, ਧੋਤੀ, ਬਸਤੀ, ਨਿਉਲੀ, ਤ੍ਰਾਟਕ ਅਤੇ ਗਜ-ਕਰਮ। ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਣ ਸਿੱਧ ਜਾਂ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆ (ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅੱਠ ਹਨ—

ਅਣਿਮਾ, ਗਰਿਮਾ, ਲਘਿਮਾ, ਮਹਿਮਾ, ਪ੍ਰਾਕਾਸ਼ਮ, ਈਸ਼ਤ੍ਵ, ਵਸ਼ਿਤ੍ਵ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਵਸ਼ਾਤ੍ਵ।

ਯੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਮਹਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੰਡਲਨੀ ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ, ਸੁਪਤ ਅਤੇ ਸੁਪਨ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਚੇਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੇਡੂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਅਗਨੀ ਚਕਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕੁੰਡਲਨੀ ਸਾਂਢੇ ਤਿੰਨ ਕੁੰਡਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਛੇ ਚੱਕਰਾਂ (ਖਟ ਚੱਕਰਾਂ) ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਕ੍ਰਮਾਂਕ	ਕਮਲ ਦਲ	ਨਾਂ	ਸਥਾਨ
੧	੪	ਮੂਲਾਧਾਰ ਚੱਕਰ	ਕੁੰਡਲਨੀ ਦੇ ਉਪਰ ਪੇਡੂ ਵਿਚ
੨	੬	ਸੁਾਧੀਸ਼ਠਾਨ ਚੱਕਰ	ਲਿੰਗ ਮੂਲ

੩	੧੦	ਮਣੀਪੂਰਕ ਚਕਰ	ਨਾਭੀ ਲਾਗੇ
੪	੧੨	ਅਨਾਹਤ ਚਕਰ	ਹਿਰਦੇ ਕੋਲ
੫	੧੬	ਵਿਸੁੱਧ ਚੱਕਰ	ਕੰਠ ਕੋਲ
੬	੨	ਆਗਿਆ ਚਕਰ	ਭੋਆਂ ਵਿਚਾਲੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆ ਚੱਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਸਤਕ ਸਥਿਤ 'ਸੂਨਾ' ਚੱਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਯੋਗੀ ਦਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਮਲ ਦੇ ਸਹਸ੍ਰ (ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ) ਦਲ ਕਲਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਸ੍ਰ ਚਕਰ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਯੋਗੀ ਦਾ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਕੈਲਾਸ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਸੇ ਚੱਕਰ ਤਕ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਵੇ।

ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ-ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇੜਾ ਅਤੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸਕਤੀ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਅਗੋਂ ਕਈ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸਕਤੀ ਦਾ ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਾਰਗ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾੜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇੜਾ, ਪਿੰਗਲਾ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਵਣੀ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁੰਡਲਨੀ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸੇ ਵਾਸਨਾਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਮਨੁੱਖ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। “ਕੁੰਡਲਨੀ ਜਦੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰ ਵਲ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਸਫੋਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਨਾਦ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤ ਰੂਪ ਮਹਾਬਿੰਦੁ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਬਿੰਦੁ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਇੜਾ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ। ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੁਣ ਹਿਰ ਜੋ ਨਾਦ ਅਤੇ ਬਿੰਦੁ ਹੈ ਉਹ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਸੰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਾਹਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਆਨਾਹਤ ਨਾਦ ਜਾਂ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਦਾ ਵਿਅਸ਼ਟੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਭਵਾਤ ਜੋ ਨਾਦ ਆਨਾਹਤ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਦ ਜਾਂ ਬਿੰਦੁ ਆਖਦੇ ਹਨ।”^੧ ਸਾਧਕ ਮਨੁੱਖ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨਾਦ ਸੁਣਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ

ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਨਾਥ-ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਮਠ ਵੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੱਲ ਕਈ ਨਾਥ-ਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਭੇਂਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਅੰਦਰ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦੁਆਰਾ ਨਾ ਵਾਲਾ ਜੋਗੀ ਕੁਝ ਪਰਿਚਯਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ) ਕੀ ਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਹੋਈਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲ ਪੈਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨਾ ਦੇ ਜੋਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਣਛੋਹ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੋਰਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਗੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਸ਼੍ਰੇਥਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਾ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਲੀਨ ਹੋਈਦਾ ਹੈ? ਜੀਵ ਮਾਇਆ ਅਧੀਨ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ? ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੇਲੇ ਘਰ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੀਰਥ ਤਿਥੀ ਘਰ ਬਾਹਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਹੈ? ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੀਰਥ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਲਈ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਈ ਵਿਛੋੜਾ ਮੁਕਤ ਕੇ ਰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਸ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ? ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਧਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਕੇ-ਮੁਕਤ ਮਾਰਗ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦਾਸ਼ਕਾਵਾ ਮੁਤ ਕਿਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦਾ ਹੈ? ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਆਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੌਤ ਦੇ ਉਦਾਸ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਚਬਣਾ ਅਤੇ ਅੰਗ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਪੂਰਣ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਡਰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ? ਦੁਰਮਤ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇ? ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੋਹੜਾ ਸਾਧਨ ਹੈ? ਅਤੇ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਥੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਭੀ ਦੇ ਚਕਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਆਸ ਕਿਥੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ ? ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਟਿਕਦਾ ਸੀ ? ਜਗਤ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ?

ਕਾਵਿ ਕਲਾ : ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ—

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਕਿਉਂਕਿ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਇਹੀ ਤੱਤੁ-ਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਦੀ ਹਠ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੰਗਲਚਰਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸਭਾ ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਸੰਗਤ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਸਾਧਨ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰ ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਪੂਰਣ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਅਛੋਹਿਆ ਹੈ । ਚਰਪਟ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਚਲਤਾ ਛੱਡ ਦੇਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਰਪਟ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਅਛੋਹ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਧਿਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਤੀਤਬ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੀ ਧੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਂਦ ਨ ਆਵੈ,

ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਾਈ,

ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ । (ਪਉੜੀ ੮)

ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਮਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ—

ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਮੁਦਾ

ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਦੂਰ ਕਰੀ ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ,

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਝ ਪਰੀ ।

(ਪਉੜੀ ੧੦)

ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਥਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਦਸੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਨ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ—ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਨਾਮ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਆਦਿ ਵਿਸਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਨੋਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਮਾਰੂ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਗਲਤ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੇ ਕਠੌਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਨਵ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਨਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਾਲਾ ਸਹਿਜ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੋਸਟਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਮ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਚੁੰਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਲਵਲੇ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬੌਧਿਕਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਹਿਸ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣ ਕਦੀ ਵਾਰ ਉਤਨੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਜਦੇ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਵਲਵਲੇ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਛੰਦ-ਬੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਵੱਸ ਹੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਵਲਵਲੇ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕਥਨ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸਗੋਂ ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਜਿਤਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾ ਇਸੇ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਰਸੀ ਹੋਈ ਸਖਸੀਅਤ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਨ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸਨ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸੁਝਾਵੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਚਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਰਚਨਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸਬਦਾਵਲੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ। ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਇਕ ਦਮ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਪੈਦਾ ਹੋ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—

ਇਕ ਪਾਸੇ ਯਗੀਆ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸਬਦਾਵਲੀ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਅਨਹਦ, ਪ੍ਰਭੂ, ਰਿਰੰਜਨ, ਇਕਾ, ਪਿੰਗਲਾ, ਮੁਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ, ਅਵਧੂ ਆਦਿ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹੁਕਮ, ਹਉਮੈ, ਗੁਰਮੁਖ, ਨਾਮ ਆਦਿ।

ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਆਧਕਾਸ ਸਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਹੈ। ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਹੇਠ ਲਿਖ ਸਬਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—ਦੁਨੀਆ, ਤਮਾਈ, ਹੁਕਮ, ਸਿਫਤ, ਰਜਾਏ, ਹਜ਼ੂਰ, ਕੀਮਤਿ, ਨਦਰਿ, ਫੁਰਮਾਣੇ, ਬਖਸ਼ਿ, ਦਾਨਾ, ਬੀਨਾ, ਗੁਬਾਰਿ, ਦਰਗਹ, ਪਿਰਾਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਬਦ ਲਗਪਗ ਤਦਭਵ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਬ-ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਬੜੇ ਨਾਪੇ ਤੋਲੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦਾਟਸਨਿਕ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜੇ ਕਿਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਅਲੰਕਾਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜੈਸੇ ਜਲਿ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਮਲੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੈ ।

ਇਸ ਵਿਚ ਛੰਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਵਾਗ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਵਿਚ ਦਵੇਈਏ ਅਤੇ ਚੌਪਈ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਛੰਦ-ਚਰਣ ਵੀ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਤ ਚਾਰ ਚਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤ ਪੰਜ ਪੰਜ। ਇਸ ਦਾ ਤੋਲ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ੧੬ : ੧੨ ਅਤੇ ੮ : ੮। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਵੀ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਲੋਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲ ੭੩ ਪੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ੭੩ ਪੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜੇ ਜਿਹਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ। ਕਈਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦੋਵੇਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਜੇ ਸਾਡੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਫਾਫੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕਾਗਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਚ ਦੀ ਖੋਜ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਣਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁਖ ਆਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਚਮੁਚ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਸਫਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਹ ਸਬਦ ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਨਿਮਿਤ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਜਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਹੋਈ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਦ ਚਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਆਵੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜਹਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਤਹਾ ਆਰਤੀ ਭੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਖਾ ਮੇਰੀ ਆਰਤੀ ਤੂੰ ਕੈਸੀ ਰਿਕ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕਰਿ ਸੁਣਾਉ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਆ—ਹੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਜੇਹੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇਹੀ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਅਰ ਖੜੇ ਹੋਇ ਕਰ ਆਰਤੀ ਲਗਾ ਗਾਵਣ। ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧” (ਪੰਨਾ ੧੭੫)।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਸ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥ ਵੀ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜਨਮਜਾਖੀਆ ਵਿਚ ਅੰਧਕਾਸ਼ ਸਾਖੀਆਂ, ਸਬਦਾ ਦੀਆ ਉਥਾਨਕਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਆਈਆ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘਟਨ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੁਰਵਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਬਦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਆਰਤੀ ਦੇ ਥਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਰਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮੇਂਡ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਰਾਟ ਆਰਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੁੜੀਆ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‘ਅਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ

ਉਥਾਨਕਾ : ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਸਨ ੧੫੫੪ ਈ: (ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੧੧ ਬਿ.)¹ ਵਿਚ ਇਸ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਅਨੰਦ’ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ) ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਪਾਰ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਕੇ ‘ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ’ ਨੂੰ ਠਾਰਨ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ੪੦ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ੩੯ਵਾਂ ਪਉੜੀ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ੪੦ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਜੋ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ²। ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਮਾਹਾਤਮ ਸੂਚਕ ਪਉੜੀ ਸਹਿਤ, ਨਿਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਪਰੰਤ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਰਸਮੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਜਾਂ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ (ਉਕਤ ੬ ਪਉੜੀਆਂ) ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਰਹਿਰਾਸ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਗਲ ਕੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਪਰਿਚਯ : ‘ਅਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰਥ ਹਰੀ ਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਅਤਮੋਤੀ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬਦ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਦਾਤ ਭਾਗਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਦਰਗ ਹੋਂ ਮਿਲਦੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਗਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਕਿਵੇਂ

1. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੮

2. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਟਿਪਣੀ ਪੰਨਾ ੬੨੨

ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਦਰ ਉਚੀ ਲਗਨ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਕਟ ਕੇ ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਨਮਨ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਸੌਂਪਣ ਤੇ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਤਿ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰਬ ਨੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਮਾਣਗ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ, ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਚਾਲਾਕੀਆਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕੇਵਲ ਭੁਲੇਖਾ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੈ।

ਹਰੀ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਅਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਆਮ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਚਾਲੇ ਚਲਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਮਾਣਗ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ-ਨਾਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮੰਗਾ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਚ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੂੜ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਬੋਤਮ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਹੀਰੇ ਜੜ੍ਹੇ ਰਤਨ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਚੇ ਹਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਰਬਤ੍ਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਤੱਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹਰੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲਿਵ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹੋਂ ਭਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਗੁਰਤ-ਅਗਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਆਹਾਰ ਪਹੁੰਚਾਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਤ-ਅਗਤੀ ਵਗ ਬਾਹਰ ਮਾਇਆਮਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਵਲੀਣ ਵਿਆਤੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਨਾਮ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਸੁਭਾਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਵ ਦੀ ਰਾਸ ਮੂੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਇਸ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਭ ਰਸ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜੋਤ ਰਖਣ ਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੋਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ

ਸਹੀਤ ਹੀ ਹਰੀ ਮਦਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਮਗਲ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋਗ ਤੇ ਦੁਖ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਹੀਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਚਿੱਤ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਨੇ ਜੋਤ ਰਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਹਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਣ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਵੇਖਣਾ ਵਿਅਥ ਹੈ। ਕੰਨ ਸਦਾ ਹਰੀ ਰਸ ਸੁਣਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ੍ਹ ਨੇ ਸਹੀਤ ਰੂਪੀ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰਖ ਕੇ ਪਵਣ ਦਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਹਾ ਸਰ ਸਚੇ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਅਨੰਦ' ਸਰੂਪਾ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਦਖ ਪਾਪ ਦਾ ਨਾਸ ਅਤੇ ਸਖ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਨੰਦਵਾਦ : ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' ਭਾਵੇਂ ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਕ ਕਿ ਧਰਮ ਅਨੁਪ੍ਰਾਣਿਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਵੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਨੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਚਾਰਯ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਥ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦਰਪਣ ਵਿਚ 'ਰਸਾਤਮਕ ਵਾਕ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਵਿ' (ਕਾਵਿਯੰ ਰਸਾਤਮਕੰ ਕਾਵਿਯੰ) ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਹੇ 'ਰਸ' ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਇਕਾ ਜਾਂ ਸੁਆਦ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਪਨਿਸਦਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮ, ਬ੍ਰਾਹਮਾਨੰਦ, ਪਰਮ ਚੇਤਨਾ, ਪਰਮ ਸਤਿ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ ਦਰਸਾ ਦਾ ਵਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਰਸ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭੇਦਾਂ ਆਚਾਰਯਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਤਪਾਦਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹਰ ਅੰਗ ਇਸ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਚਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਕਾਵਿਆਂ ਲਈ 'ਸੁਖਾਂਤ' ਰਚਨਾ ਵਿਧੀ ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣੀ-ਕਰਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵੀ ਕਾਵਿ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਹੋਦਰ (ਸਕਾ ਭਰਾ) ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, 'ਆਨੰਦ' ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਦਿ ਅਨੁਕੂਲੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਸੁਖਵਾਦੀ ਹੈ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਖ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਗਿਆਨ, ਅਨੁਭਵ ਅਥਵਾ ਰਸਾਨੁਆਦਨ ਬਿਨਾਂ ਦੁਖ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪੂਰਣ ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਪੂਰਣ ਸੁਖ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਆਨੰਦ ਹੈ। 'ਸੁਖ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਆਨੰਦ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ : ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਸੈਵਾਗਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪਭਿਗਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਥੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਮਰਸਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਉਲਾਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸਿਵ ਸੂਤ੍ਰ ਵਿਸਰਸਤੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਮਿਲਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਇੱਛਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਸਮਰਸਤਾ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੰਵਲ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ (ਯੰ ਪ੍ਰਾਪ੍ਯ ਨੇਤਰਸ੍ ਕਾਂਖਤਿ)। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ

ਯਥਾਰਥ ਵਸਤੂ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਅਗਿਆਨ ਵਸ ਉਸੇ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉਤਪੱਤੀ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਰਯਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੂਰਨਾ ਇੰਦਰ ਦੇ ਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਆਰੰਭਿਕ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬਹੁਦੇਵ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਚ ਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਹੁਦੇਵ-ਵਾਦ ਤੋਂ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦ ਫੁੱਟ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਆਤਮਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇੰਦਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੇ ਵਰੁਣ। ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਯਾਂ ਨੇ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੀ ਸਿਖਰਤ ਜਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਉੱਚ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦੇਕ ਪੱਖ (ਗਿਆਨ) ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਈ। ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਜੋਂ ਅਨੇਕ ਵੇਦ-ਵਾਦੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੁਖ-ਮਈ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੁਤਸਾਰਥ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਨ, ਬੋਧ, ਸਾਖੀ, ਕਪਿਲ ਆਦਿ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਵਿਭੂਤੀ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਨਿਸਦਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਸਾਰੂਪਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਨੰਦਮਈ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਲਪਨਾਤਮਕ (ਭੇਦ ਯੁਕਤ) ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਆਗਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਗਮ ਦੇ ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਰਸਤਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਅਦ੍ਰੇਤ ਦੀ ਭ੍ਰਮਿਕਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਮਧੁਰ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਦ੍ਰੇਤਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਨਵੀਨ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੈਤਿਰੀ ਉਪਨਿਸਦ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਸੌਂਦਰਯ ਅਤੇ ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸਤਿਸਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਆਗਮ ਅਨੁਯਾਨੀ ਸਪੰਦ ਸਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਦੋਂ ਹਰ ਇਕ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ, ਹਰ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਆਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਪਨ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਚ ਨਿਕ ਯਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀਵਾਦ ਅਤੇ ਆਨੰਦਵਾਦ ਦਾ ਸਮਨਵੈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਤੁਕਨ ਗਿਤੀ, ਰਾਜ ਗਿਤੀ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਮੁਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ-ਮਾਨ ਰਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਛਾਇਆ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਪੱਖ : ਪਿਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ ਭ੍ਰਮ ਦਾ ਵਾਦਕ ਹੈ। ਤੈਤਿਰੀ ਉਪਨਿਸਦ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ (ਭ੍ਰਮ) ਰਸ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਪੁਰਾਣ ਆਨੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਸ ਸਭ ਨੂੰ ਆਨੰਦਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਰਸੈ ਕੈ ਸਃ। ਰਸ ਹ੍ਯੇਕਾਯੰ ਲਛਕਾਜਨ੍ਧੀ ਮਥਨਿ। ਏਯ ਹ੍ਯੇਕਾਜਨ੍ਧਨਿ)। ਇਸੇ ਉਪਨਿਸਦ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ, ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਲਯ ਆਨੰਦ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਦਾਰਣਯਕ ਉਪਨਿਸਦ ਇਸ ਆਨੰਦ

ਦਾ ਕੇਵਲ ਅੰਸ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜੀਵਿਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦਾ ਮੂਲ-ਆਧਾਰ ਅਭਯਤਾ (ਭੈ-ਹੀਨਤਾ) ਹੈ। ਇਸ ਅਭਯ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਤ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਛਣ ਜਾਂ ਗੁਣ ਹੈ। ਦੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਤਮਾ ਦਾ ਉਪ ਜਾਂ ਗੋਣ ਲੱਛਣ ਹੈ।

ਆਨੰਦ ਨਿੱਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ, ਹਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਜਰੂਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਤੂਪ, ਇਹ ਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਪਰੋਖ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਆਮ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖ ਪਰਿਵਰਤਨ-ਸ਼ੀਲ, ਅਸਥਿਰ ਅਤੇ ਖਿਣ ਭਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਆਨੰਦ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੇ ਪੂਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੁਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦੁਖ ਦਾ ਯਤਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਾਪਰ ਦੁਅੰਦ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੁਅੰਦ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਤ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਖ ਹੈ ਆਨੰਦ ਦਾ ਹੀ ਅਲਪ ਰੂਪ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਲਪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹੋ ਕਿ 'ਆਨੰਦ' ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਰੂਪ ਘਣਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੁਖ' ਵਿਚ ਘਟ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲਾ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਗਮ ਲਾਲ ਪਾਂਡੇ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ-ੀਤ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ। ਸੁਖ ਲੋਕਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਅਲੋਕਿਕ।.....ਸੁਖ objective ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ Subjective। ਸੁਖ ਆਨੰਦ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸੁਖ ਭੌਤਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਅਧਿਆਤਮਿਕ। ਸੁਖ ਦਾ ਸਤਿ ਗੁਣ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁਆਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਫਿਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਗੁੰਗੇ ਦੇ ਗੁੜ ਚਖਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਨੰਦ-ਲਾਭ ਦਾ ਉਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ-ਲਾਭ ਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ, ਪ੍ਰਾਤਿ ਮਾਰਗ, ਪਰਤੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਇਸੇ (ਆਨੰਦ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' : ਭੌਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਭੌਤੀ, ਅ-ਨ ਵਿਦ, ਹੈ ਹੀ ਆਨੰਦ ਦਣ ਵਾਲੀ, ਚਾਹੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭੌਤੀ ਜਾਂ ਸੰਤ ਕੋਆ ਦਾ ਵਿਧਾਤ ਆਨੰਦਵਾਦ ਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੁਖਵਾਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਭਗ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ 'ਅਨੰਦ' ਦਾ ਭਵਨ ਉਜਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਮੌਲਿਕ

ਵਿਚਾਰ-ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੁਤੇਤਰ ਰੂਪ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਦਾ ਸੁ-ਸਿੱਧ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ¹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਆਨੰਦ-ਅਵਸਥਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਆਨੰਦ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈਂ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੧)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਬ੍ਰਾਹਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬਕਾਲ ਸੰਪੰਨ, ਦੁਖ-ਪਾਪ ਦਾ ਨਾਸਕ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਵੱਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਚਤੁਰਾਈ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਮੌਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੈ। ਜੀਅ-ਜੰਤ ਉਸੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹਨ—

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣਏ ।...

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਤੂੰ ਸਦਾ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੧੨)

ਉਹ ਸਿਵ ਅਤੇ ਸਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹੁਕਮ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ—

ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇਕੈ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ।...

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝਾਇ । (ਪਉੜੀ ੨੬)

ਉਹ 'ਅਮੁਲਕ' ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ—

ਜਾ ਵੇਖਾ ਹਰਿ ਇਕੁ ਹੈ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ । (ਪਉੜੀ ੩੬)

ਉਹ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਸਚ' ਹੈ। ਉਸ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਚ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਇਹੁ ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਕਾ ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਿਸ ਬਖਸੇ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਹੇ । (ਪਉੜੀ ੩੯)

ਉਸ ਪਰਮ ਤੱਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਜਾਂ ਅਧੀਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਜਿਨਿਆਰੂ ਨੂੰ ਭਟਮ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਮਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਅਗਤੀ ਵਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਪਾਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਗੁਰੂ ਨ੍ਰਿਪਾ ਤੇਰੇ ਤਾ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ' ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਾਂਕਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ ।

ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ।

1. ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹਨ—ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰਭ, ਹਰਿ ਆਦਿ।

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜੰਮਿਆ ਪਰਵਾਰਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।
 ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ ।
 ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ
 ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੨੯)

ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਵਿਸ ਸਮਾਨ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਕਿੰਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ —

ਏਹ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ,
 ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ । (ਪਉੜੀ ੩੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ
 ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ
 ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਤੀ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਵਾਸੋ ਵਜਦੇ ਹਨ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ
 ਲਿਵ ਜਾ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋਹ ਧਿਆਨੀ ਹੈ । ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤਾਂ ਅਗਲੇ
 ਲੋਕ ਜਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀਆਂ । ਇਹ ਲਈ ਸਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਚਿੱਤ
 ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਾਸਤੇ ਮਨ ਨੂੰ
 ਨਿਰਮਲ ਰਖਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਜਾਂ
 ਸੰਸਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਮੰਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ । (ਪਉੜੀ ੨੦)

ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਸਨਮੁਖਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਸਨਮੁਖਤਾ ਵਿਚ
 ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਅਭਿ ਉੱਤਮ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ —

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੋ ਤਤੁ ਪਾਏ
 ਜਿਸ ਨੋ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ
 ਜਾਗਤ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ । (ਪਉੜੀ ੨੭)

ਮਾਤਾ ਦੇ ਉਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਸਟਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ
 ਸਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਭਗਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ ਹੈ । ਜੇ ਸ਼ਰੀਰ ਪਰਮ
 ਤੱਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
 ਨਾਲ ਇਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੁਲ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ
 ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ
 ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ।

ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਰੂਪ : ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਆਨੰਦ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ
 ਸਹਿਤ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਆਨੰਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਪ

ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬਦ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਅਨੰਦ' ਇਹ ਹੈ—

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।

ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ।

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲ ਵਿਖ ਕਟੇ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਸਾਰਿਆ ।

ਅੰਦਰਹੁ ਜਿਨ ਕਾ ਮੋਹੁ ਤੁਟਾ ਤਿਨ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸਚੈ ਸਵਾਰਿਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਆਨੰਦੁ ਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ । (ਪਉੜੀ ੭)

ਇਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਲੋਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਆਨੰਦ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ।

ਪਾਵੈ ਤ ਸੋ ਜਨੁ ਦੇਹਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਰਿ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਵੇਚਾਰਿਆ ।

ਇਕਿ ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਫਿਰਹਿ ਦਹਿ ਦਿਸਿ ਇਕਿ ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰਿਆ ।

(ਪਉੜੀ ੮)

ਅਜੇਹੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਦੀ ਦਾਤ ਹੈ—

(1) ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ ਪਾਇਆ ਤੁਧੁ ਜਿਨ ਕਉ ਸਿ

ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਕੈ ਲਾਗੈ । (ਪਉੜੀ ੫)

(2) ਏਹੁ ਤਿਨਕੇ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ।

(ਪਉੜੀ ੧੬)

ਅਨਿਰਵਚਨੀ ਸਤਿ ਪਰਮ ਤੱਤੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਸਦਾ ਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਕਚੀਆਂ ਹਨ । ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇਵਲ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਹੀ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਰ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ—

ਪੀਵਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਹਿਗ ਪਾਣੀ ।

(ਪਉੜੀ ੨੩)

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਚੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦਸੀ ਹੈ—

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ।

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਤੁਧੁ ਉਪਾਏ ਇਕਿ ਵੇਖਿ ਪਰਸਣਿ ਆਇਆ ।

ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਚੂਕਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਿ ਤੁਠਾ ਤਿਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

(ਪਉੜੀ ੧੩)

ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਧਕ ਦੀ ਚਾਲ ਅਤੇ ਗਤਿ-ਵਿਧੀ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਲਬ ਲੋਕੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ । (ਪਉੜੀ ੧੪)

ਇਤਯਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ 'ਸਹਿਜ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਸਹਿਜ-ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਹਿਜ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਾਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ ਇਹ ਸਹਜਾ ਇਵ ਜਾਇ (ਪਉੜੀ ੧੮)

ਗੁਰੂ ਅਸਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਹਰਿ-ਰਸ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਤਰਿਆਦੀ ਰਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਰੀ-ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਣ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇ ਪਲੈ ਪੀਐ ਹਰਿ ਰਸੁ

ਬਹੁੜਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ ।

ਏਹੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਕਰਮੀ ਪਾਈਐ

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਆਇ । (ਪਉੜੀ ੩੨)

ਹਰਿ-ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਆਨੰਦਮਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਦੀਆਨੇ ਵਜਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੌਜ-ਆਨੰਦ ਦੀ ਉਸ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਰਮੁ ਸੁਣਿਆ ।

ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ ।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ ਨਾ ਵਿਆਪਏ ।

ਗੁਰਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ ।

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪ ਮਿਲਿਆ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ । (ਪਉੜੀ ੩੪)

ਇਸ 'ਆਨੰਦ' ਸਰੂਪ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁਣਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤ੍ਵ ਪੂਰਣ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਹੀ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ । 'ਆਨੰਦ' ਅਤੇ 'ਅਨੰਦ ਬਾਣੀ' ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇੰਜ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅਨੰਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ।

ਪਾਰ ਬਹਮੁ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ।

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।

ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।

ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰੇ । (ਪਉੜੀ ੪੦)

ਸਾਰਾਸ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪਰੰਪਰਾਗਤ 'ਆਨੰਦਵਾਦੀ' ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਆਨੰਦ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਨ—ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਹਰਿ ਰਸ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ । ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਸਬਦ ਜਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ । ਸਬਦ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹਰਿ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੀਵ ਆਨੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਰਹੱਸ-ਅਨੁਭੂਤੀ : ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਅਦੁੱਤ ਕਲਪਨਾ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ । ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮਿਲਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ-ਉਪਭੇਦ ਹਨ—(1) ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ ਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ, (2) ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਦਰਸਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ (3) ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ।

ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਧਕ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੇਲ ਦਾ ਸਵੱਛ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਮਿਲਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ । ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ—ਜਿਗਿਆਸਾ, ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਨ ਆਨੰਦ ਜਾਂ ਸੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅੰਤਿਮ ਮਿਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਫਲ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਕਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ ।

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਤਾ ਪਾਇਆ ਸਹਜਿ ਸੇਤੀ ਮਨ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆ । (ਪਉੜੀ ੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਜਾਂ ਸੰਯੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ । (ਪਉੜੀ ੨)

ਇਸ ਰਹੱਸ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਕੈ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਵਾਜੇ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ । (ਪਉੜੀ ੩)
ਅਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹੋ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੇ । (ਪਉੜੀ ੪)

ਤੀਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਚੀ ਲਿਵ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਵ ਤੋਂ ਕਿਨਾ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਤਿਨ ਵਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੈ—

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ।

ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਸਾਖੀਆ । (ਪਉੜੀ ੬)

ਚੌਥੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਗੁਰੂ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ—

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।

ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਇਆ । (ਪਉੜੀ ੭)

ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਜਿਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵਏ । (ਪਉੜੀ ੮)

‘ਆਨੰਦ’ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨਾ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ, ਚੌਥੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਚੇਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਸੋਚਿਐ ਪਾਈਐ । (ਪਉੜੀ ੯)

ਛੇਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਮਰਿਆ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਣ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮੇਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਮਾਯਾ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ । ਸਚ ਨੂੰ ਪਲੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਅਤੇ ਸਦਾ ਤਤਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੋਧ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਰਮ ਪਰਚਾਰਾਧ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ—

ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ

ਜਿਤ ਅਤਿ ਪਛੋਰਾਈਐ । (ਪਉੜੀ ੧੧)

ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ । ਉਹ ਖੰਡੇ ਤੋਂ ਤਿਖਾ ਅਤੇ ਵਾਲ ਤੋਂ ਨਿਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਸਤਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ‘ਧੁਤ ਸੰਜੋਗ’ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਅਕਤ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ—

ਏਹੁ ਤਿਨ ਕੈ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ।

ਇਕਿ ਫਿਰਹਿ ਘਨੇਰੇ ਕਰਹਿ ਗਲਾ ਗਲੀ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੧੬)

ਅੱਠਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਆਨੰਦ ਜਾ ਸਹਿਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤਦੋਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ
ਇਹ ਸਹਜਾ ਇਵ ਜਾਇ । (ਪਉੜੀ ੧੮)

ਨੌਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗਤਿ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਚਾਲ ਢਾਲ ਦੇ ਨਿਰਾਲਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤ, ਸਨਮੁਖ, ਸਤ ਆਦਿ ਅਭਿਧਾਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਦਸਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰਾਧਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ । ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਤੇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਗਿਤਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ।

ਯਾਰਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ । ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਉਥੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਵਿਰਾਟਤਾ—

- (1) ਅਗਮ ਅਗੋਚਰਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ।
- (2) ਜਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਕੈ
ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ।
- (3) ਤਿਮਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਬੀਚਾਰਦੇ
ਤਤੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।
- (4) ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ
ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ
ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।

ਬਾਰਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ-ਰਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਅਨੁਤਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਨੂੰ ਗਤਤ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—

ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ
ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ
ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੨੯)

ਤੋਰਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ-ਪ੍ਰਤਿ-ਅੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਰਜਨਾ, ਸਰੀਰ, ਨੇਤ੍ਰ, ਸ੍ਰਵਣ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸੁਣਹੁ

ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹੁ ਯਾਚੈ ਸੁਣਨੇ ਨੋ ਪਠਾਏ। (ਪਉੜੀ ੩੭)

ਚੌਦਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਯੋਗ, ਉਸ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ। ਦੁਖ ਜਾਂ ਵਿਸਾਦ ਤੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੀੜ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕੇਵਲ ਕਿਤੇ ਦ ਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਬਹੁਤ ਸ਼ੱਖ ਜਾਂ ਸੋਜ਼ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਾਣਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਟਿਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਮੇਲ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਥਾ ਪਰ ਥਾ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੀ ਆਨੰਦਮਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭ ਆਗਮੁ ਸੁਣਿਆ।

ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ

ਸੋਗੁ ਦੂਖ ਨ ਵਿਆਪਏ।

ਗੁਰ ਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ

ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ।

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੇ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਮਿਲਿਆ

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ। (ਪਉੜੀ ੩੮)

ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ : ਇਹ ਇਕ ਰਾਖਕਾਤਮਕ (Allegoric) ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਵਣਜਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬਿਖੜ ਮਾਰਗ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾ ਰੂਪੀ ਅਨੇਕ ਘਾਤਕ ਅਤੇ ਵਾਧਕ ਰਾਹ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸਤੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਕੈ-ਭੀੜ ਜ਼ਿਗਿਆਸ ਨੂੰ ਹਲਾਸੇਤੀ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਸਹਾਇਕ ਜਾਂ ਰਖਿਅਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਿਸਾਨੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ, ਅਤਬਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਲੋਕਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅਲੋਕਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ, ਮੌਤਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰਬੰਤ ਨਾਲ ਜਿਸਤਾ ਜੋਤਸ਼ ਲਈ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿੜ ਤੰਤੂ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਕਹੀਏ ਕਿ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਜਹਾਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੰਡੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਦੀ ਰੂਪਕਾਤਮਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਧਰਤ ਉਤਸ਼ਕਤਾ ਕੀ ਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ—‘ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੈ ਪਾਇਆ।’ ਆਦਿ ਸਬਦ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਇਕ-ਦਮ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਬੜਾ ਨਾਟਕੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਜਿਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਾਹਾਤਮ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਜਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਤ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਟੰਬਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—

(ੳ) ਨਿਜੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ :

(੧) ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤ ਰਖੀ

ਤਾ ਤ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ।

(੨) ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਇਆ।

(ਅ) ਭਿੰਨ ਸੱਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ :

(੧) ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ।

(੨) ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪਿਆਰਿਹੋ ਅਕਥ ਕੀ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀ।

(ੲ) ਭਾਸ਼ਣ :

(੧) ਜੇ ਕੋ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸੇਤੀ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੈ।

(੨) ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੋਵੈ ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ
ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ।

(੩) ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰ

ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ।

ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਨਿਜੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਮਹਾ ਪਰਸਾ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਬੈਠਣ ਜਾਂ ਅਨੇਕਿਕ ਧਾਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਗਰਮਤ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਅਕਤੀ-ਗਤ ਜਾਂ ਨਿਜੀ ਮੁਕਤੀ ਅਥਵਾ ਮੋਕਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਗਤ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਕਲਿਆਣ ਗਰਮਤ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਲਈ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਦਿੱਤੇ ਗਈ ਹਨ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸਤੋਤਾ-ਵਕਤਾ ਸੋਲੀ

ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੁਚਿਤ ਵਿਧਾਨ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਾਸਤਰੀ ਕਵੀ ਸਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਭਿਆਸ-ਸੀਲ ਕਵੀ ਇਸ ਸਾਰੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਹੀਨ ਕਵੀ ਸਬਦ ਜਾਂ ਅਰਥ ਜਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਘੁਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਅਨੰਦ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਨਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਤਨੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਗਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਮਤਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਅਲੌਕਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਰੂਪਕ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, 'ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੋ ਹੀਰੇ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ।' ਵਿਚ ਵੀ ਰੂਪਕ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਅਲੰਕਾਰ 'ਦੀਪਕ' ਹੈ। 'ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ'। ਇਥੇ 'ਸਦਾ' ਸਬਦ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਅਤਥਾਤ 'ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਸਦਾ' ਅਤੇ 'ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ।

ਫਿਰ ਵੀ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਗੋਣ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਧੁਨੀ-ਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਰਾਗਾਤਮਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੁਨਰ-ਅਵ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਦੋਹਰਾਉ ਦੁਆਰਾ। ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਸਬਦ ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮ-ਵਰਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਬਦਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਾਵ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰੇ ਧੁਨੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮ-ਵਰਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਏਹ ਸੋਹਿਲਾ ਸਬਦੁ ਸੁਹਾਵਾ

ਸਬਦੋ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ।

(2) ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲਵਿਖ ਕਟੇ।

(3) ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸੋ ਸਿਖ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲੀ ਮਿਸਾਲ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨੌਂ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ 'ਸ' ਵਰਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚ 'ਕ' ਵਰਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਾਰੇ ਸਬਦ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿਚ 'ਸ' ਵਰਣ ਦੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਵਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਧੁਨੀ-ਆਤਮਕਤਾ ਲਈ ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ ਵਾਕਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਉਦਾਹਰਣ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਹੈ -

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ।

ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੂਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਣਾ।

ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ।

ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਮੰ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹਰਿ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਗਦ ਦੀ ਫਲ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਦੋਹਰੇ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਾਗ-ਬੋਧ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਗ-ਪਾਣੀ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਲਖੀ' ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਗਾਇਣ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਛੰਦ ਗੋਤ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਉਹ ਵੇਲੇ ਛੰਦ ਮੁਕਤ ਰਹੀ ਸੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਗ ਨੇ ਸਰੂਪ ਰੱਖ ਕੇ ਛੰਦ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਛੰਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਾਗਾਤਮਕ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲ ਚਾਲ੍ਹੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 33 ਪਉੜੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੱਤ ਪਉੜੀਆਂ ਛੇ ਤਕਾਂ ਦੀਆਂ। ਤਕਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲਯ ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਦਰ ਬਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਕ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਉਹ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਹਰਾ ਉਹ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛੰਦ ਨੇ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਛੰਦ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਡਾ ਇਹ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਛੰਦ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੋਹਰਾਉ ਵਿਚ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਛੰਦ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਵੇਸ਼ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਚਰਨ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਲਗਪਗ ਸਾਰੀ ਤਕ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਸ਼ ਭਾਗ ਅਮ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਦੋਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅੰਤਿਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਵੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਕਰਕੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਜਿਥੇ ਚਰਣ-ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ ਗੁਣ ਦਰਸਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਲਯ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਜਿੰਦੇ ਅੰਸ ਵੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੇਣ ਹੈ। ਸਚ-ਮੁਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ

ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ ।

ਮਾਇਆ ਅਗਨ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੇ ਖੋਲ ਰਚਾਇਆ ।

(2) ਪੰਚ ਦੂਤ ਤੁਧ ਵਸ ਕੀਤੇ ਕਾਲ ਕੰਟਕ ਮਾਰਿਆ ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੇਮ ਦਾ ਕਰੜੀ ਭਾਂਤ ਪਾਲਨ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਧਿਆਨ ਧੁਨੀਆਤਮਕਤਾ ਵਲ ਹੈ, ਛੰਦ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਿਭਾ ਵਲ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੰਦ ਲੱਛਣ ਦਾ ਕਰੜੀ ਭਾਂਤ ਪਾਲਨ ਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਛੰਦ ਦੇ ਸੰਧਨ ਤੋਂ ਮਕਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਰਾਗ ਬੱਧ, ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵ-ਵਿਭੂਤੀ ਲਈ ਕ੍ਰਿਤ੍ਰਿਮ ਪਤਿਧਾਨ (ਛੰਦ) ਆਵੇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ।

ਕਵਿਤਮਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਢੁਕਵੇਂਪਨ ਹੈ । ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਅਨੰਦ' ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਮਿਥਿਹਾਸ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਰਲ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਰਸਾਤਮਕ ਅਵਿਅਕਤੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਰਸਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਰਸਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਖੇਨਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਹੀ ਸਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਯ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਰ ਮਨ-ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਵੀ ਉਪਜ ਸਕੇ । ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਧ ਸਬਦ (ਸਿਡਤ, ਕੁਤਬਾਣ ਅਦਿ) ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਹੀ ਸਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਥ ਯੋਗੀਆ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗੀਕਾਰ, ਤਿਲਵਿਖ, ਪੁਨੀਤ, ਪਵਿਤ, ਨਿਰਮਲ, ਉਦਤ, ਸੰਤਾਪ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਦਿ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਨੰਦ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਅਨੰਦ' ਦਾ ਮੁਖ ਸਾਧਨ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਚੀਤਰੀਕਰਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਤੀਤ ਤੋਂ ਸਰੀਰਾ, ਨੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ਨੇਤ੍ਰਾ, ਜ੍ਵਣ ਤੋਂ ਸ੍ਵਣਹੁ ਆਦਿ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇਤੀ ਸ਼ਬਦ ਇਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਉੜੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਸਬਦ ਇਹ ਹਨ— ਨਿਰਨਤ, ਸ਼ਬਦ, ਬਾਣੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੋਹਿਲਾ ਆਦਿ । ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ । ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਿਆ, ਹਾਂ, ਨਹਾਰ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਅਵੇਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੋਜਦੇ

ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਸ਼ ਸਬਦਾਵਲੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖੋਜਦੇ ਅਤੇ ਪਾਇਆ ਕ੍ਰਿਆਪਦ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਪਉੜੀਆਂ ਅਧੀਨ ਆ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨ ਕੋਈ ਵਿਆਕਰਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਦੀ ਸਬਦਾਵਲੀ ਹੋ ਵੀ ਸੁਭਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਸਾਚ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭ ਫਾਵਾਈਆ ।

ਕਰ ਸਾਂਤਿ ਸੁਖ ਮਨਿ ਆਇ ਵਸਿਆ

ਜਿਨਿ ਇਛਾ ਸਭਿ ਪਜਾਈਆ ।

ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਟਹੁ ਜਿਸਦੀਆ ਏਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੋ ।

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣਵਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਲ ਮਨ ਦੀ ਰਸਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਿਤਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁਖੈਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਅਧਿਕ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ—ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ, ਰਾਗਾਤਮਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਕੂਲਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਫਲ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਤੇਥ ਵੀ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸਮਝਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਧਿਕ ਗੁੰਝਲ ਭਰੀ-ਜੋੜ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਜਨਮਨ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ।

ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ।

(2) ਸਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਸਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਸੋ ਕਿਤੇ ਮਨਹੁ ਵਿਚਾਰੀਐ । ਆਦਿ

ਵਾਕ-ਵਾਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਅਭ ਅਭ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਾਰ-ਕਾਰ ਦਾ ਰਸ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਸਹਿਤਾ ਇਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਤੇ ਵਾਤਸਰ ਦਿਥੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਦੋਪਾਸਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਕਰਕੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸੁਹਾਵਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਕਤੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ—“ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੁਲੈ ਨਾ ਕੀਚੈ ਜਤੁ ਅੰਤੁ ਪਛੋਤਾਈਐ ।” ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਮ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ, ਪਰਦੂਤ, ਪੰਚਵਾਜੇ, ਦਹਿਉਦਿਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਦਿ।

ਕਠੋਰ ਵਿੱਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਬਦ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲੇ ਹਨ। ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰੂਪ ਹੀ ਸਰਲ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਿਠਾਸ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਰਸੀ ਹੋਂਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ । ਬਿਹਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਕੋਮਲ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਸਚੇਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਿਠਾਸ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੋਹਰਾਉ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਮਿਠਾਸ ਉਪਜਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ । ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਖੰਡਨਾਮਕ ਰੁਤੀ ਦਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬਿਨੁਕੁਲ ਅਭਾਵ ਹੈ । ਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਜਾਂ ਗੁਟ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੀ ਸੈਲੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਜਿਥੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਹੀ ਹੀ ਨਾਲ ਵਿਧਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਪਉੜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕੋ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਤੀ ਵਿਚ ਪਰੋਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਵੱਖ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਮਲ ਜਾਂ ਕੇ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਹਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੋਹਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਭਰਮ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਅਵੱਸਕ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਆਲੋਚਕ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਦੇ ਉੱਤਮ ਸੰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦਰਜਾ ਇਕਦਮ ਸੁਰਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਭੁਲ ਹੈ ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਹਿੰਦੀ

1. ਕਬੀਰ	ਡਾ: ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਿਵੇਦੀ
2. ਕਬੀਰ ਕੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	ਡਾ: ਗੋਬਿੰਦ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਇਤ
3. ਕਬੀਰ ਪੰਥ	ਸ਼ਿਵ ਸਰੂਪ ਗੁਪਤ
4. ਗੌਰਖ ਬਾਣੀ	ਡਾ: ਪੀਤਾਬਰ ਦਤ ਬੜਬਵਾਲ
5. ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਕੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ	ਦੂਰਗਾ ਸ਼ੰਕਰ ਮਿਸ਼੍ਰ
6. ਭਗਤੀ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਮਾ
7. ਕਬੀਰ : ਏਕ ਵਿਵੇਚਨ	ਡਾ: ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਮਾ
8. ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀਕਸ਼ਤ
9. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼	ਭਾਗ ੧
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸ਼ਰ
11. ਹਠ ਯੋਗ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ	ਸ੍ਵਾਤਮਾਰਾਮ ਯੋਗਿੰਦ੍ਰ
12. ਭਗਤੀ ਕਾ ਵਿਕਾਸ	ਡਾ: ਮੁੰਸ਼ੀਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ
13. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੋਹਿੰਦੀ ਗੱਦ	ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ

ਪੰਜਾਬੀ

14. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼	ਭਾ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ
15. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ	ਭਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ
16. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਬਦਾਰਥ	ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ
17. ਸੂਫੀ ਮਤ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ	ਪ੍ਰੋ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ
18. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ	ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ
19. ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ
ਸਾਖੀ	ਲਿਥੋ ਛਾਪ
20. ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

21. ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969	ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ
22. ਜਪ ਵਿਆਖਿਆ	ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ
23. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ

24. ਇੰਡੀਅਨ ਫਿਲਾਸਫੀ	ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ
25. ਕਬੀਰ ਐਂਡ ਹਿਜ਼ ਬਾਓਗ੍ਰਾਫੀ	ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
26. ਕ੍ਰਿਟੀਕਲ ਸਟੱਡੀ ਆਫ
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ	ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ
27. ਮੈਡਾਇਵਲ ਮਿਸਟਿਸਿਜ਼ਮ
ਆਫ ਇੰਡੀਆ	ਸ੍ਰੀ ਕਸ਼ਿਤੀ ਮੋਹਨ ਸੇਨ

ਮੂਲ ਟੀਕੇ

ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ

ੴ ਅੰ ਨਮੋ ਗਣੇਸਾਯ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲ ਦੇਵਾਯ ਨਮ: ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ'

ਕਵਿਤੁ : ਵਿਘਨ ਕੇ ਹਰੀਲੇ² ਕਰੀਲੇ³ ਸਭ ਮੰਗਲ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਰਸੀਲੇ ਰੰਗੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਨਾਮ ਕੇ ਜਗੀਲੇ ਸਵੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਉਠੀਲੇ ਬੈਠੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਨਾਮ ਕੇ ਲਿਖੀਲੇ ਪਠੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਦਸੀਲੇ ਛਬੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਐਸੇ ਗੁਰ ਹੀਏ ਧਾਰ ਖਟ ਗੁਰ ਕੇ ਸੰਵਿਚਾਰ⁴,
ਆਨੰਦਘਨ ਕਹੇ ਸਾਰ ਰਾਮ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕੇ । ੧ ।

ਅਥ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ :

ਐਸੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ, ਵਿਘਨ ਹਰਿਨ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ।
ਐਰ ਕਰਨ ਸੁਖਵਾਸ, ਦੂਖ⁵ ਦਾਹਿਦੁ ਸੰਕਟ ਹਰਨ । ੧।
ਐਰ ਕਰਨ ਜਗ ਦਾਸ, ਸੰਤ ਸੰਗ ਸੁਖ ਸੋ ਭਰਨ ।
ਐਰ ਹਰਨ ਯਮ ਤ੍ਰਾਸ, ਮੁਕਤਿ ਕਰਨ ਪਾਤਕ⁶ ਹਰਨ ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦਾ ਮਰੂਪ ਇੰਜ ਹੈ—

ਤਤ ॥ ਸੁਸਤ ॥

ੴ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ੴ ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸਾਯ ਨਮ: ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ ॥

2. ਹਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
3. ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
4. ਸਮਾਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ।
5. ਗਤੀਬੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ।
6. ਪਾਪ, ਦੋਸ਼, ਅਘ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਰਥ

ਕਵਿਤੁ : ਪਾਪ ਹੂੰ ਤੇ ਮੋੜਨ ਅਰ ਜੋੜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂੰ ਮੋ,
ਲੋੜਨ ਸਤਸੰਗ ਤਬੀ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਏ ਹੈ ।
ਫੋੜਨ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਅਰ ਮੋੜਨ ਮਹਾ ਮੋਹ ਹੂੰ ਕੇ,
ਤੋੜਨ ਤੋ ਅਨਕ¹ ਤਬੀ ਨਾਨਕ ਕਹਾਏ ਹੈ ।
ਜੋੜਨ ਸੁਭ ਕਰਮ ਮੋ ਵਿਛੋੜਨ ਅਪਕਰਮ² ਹੂੰ ਤੇ,
ਬੋੜਨ ਪਾਖੰਡ ਤਬੀ ਸੰਤ³ ਮਨ ਭਾਏ ਹੈ ।
ਕਹਿਤ ਹੈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਸਮਝ ਬੂਝ ਦੇਖੇ ਮਨ,
ਐਸੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤਬੀ ਜਪ ਜੀ ਬਨਾਏ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੋਣ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਓਤਰ — ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਪਾਪ ਤੇ ਮੋੜਨਾ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਮੋ ਜੋੜਨਾ, ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਲੋੜਨਾ, ਹਿਤ ਤੇ ਸਿਖ ਕੀ ਵਿਸੀ ਮੋ ਹੈ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ।

‘ਮੇਦਤੀ ਕੋਸ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—‘ਅਨਕ’ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਿਹ ਕਾ ਅਰਥ ਪਾਪ’ ਭੀ ਹੈ ਅਰੁ ‘ਕੁਤਸਾ’ ਭੀ ਹੈ । ‘ਕੁਤਸਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ ਕਾ । ਨਹੀ ਅਨਕ ਜਿਸ ਕੇ ਸੋੜ ਹੀਏ ਨਾਨਕ ; ਜਿਸ ਕੇ ਪਾਪ ਭੀ ਨਹੀ ਅਤ ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ ਭੀ ਨਹੀ, ਇਹੀ ਨਾਨਕ ਕਾ ਅਰਥ ਜਗਤ ਮੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਜਿਸ ਕਾ ਜਨਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਲੋਕ ਨਾਨਕ ਧਰਤੇ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਜਨਮ ਤੋ ਪਿਤਾ ਕੇ ਘਰ ਹੂਆ, ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਤੋ ਨਹੀ ਹੂਆ, ਫੇਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਕੈਸਾ ?⁴...ਅਤ ਜੋ ‘ਅਨਕ’ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਭਾਖਾ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਭੀ ‘ਨਿਰਦੋਖ’ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ । ‘ਅਨਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਅਨੇਕ ਕਾ । ‘ਬ੍ਰਹਮ ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮ ਸੁਣੀਐ ਏਕੁ ਏਕੁ ਵਖਾਣੀਐ’⁵, ਜਬ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਦੇਖਾ ਸੁਣਾ ਤਬ ਅਨੇਕ ਕਹਾ ਰਹਾ । ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਅਨਕ ‘ਟੂਟਾ’ । ਭ੍ਰਮ, ਮੋਹ ਕੇ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਅਨਕ ਟੂਟਤਾ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਥਮ ਮੋਹ, ਭ੍ਰਮ ਤੜ ਤਬੀ ਤੋ ਅਨਕ ਟੂਟਾ, ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਸਾਰਥਕ ਭਇਆ । ਅਬ ਪਾਖੰਡ ਕੋ ਡੁਬਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

1. ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ‘ਪਾਪ’ ਅਤੇ ‘ਕੁਤਸਾ’ (ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ) ਕੀਤਾ ਹੈ ।
2. ਮਾੜੇ ਜਾਂ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ।
3. ਸੰਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: ੧/ਅ) ।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ੪ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛਡੀਆਂ ਹਨ ।
5. ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੮੪੬) ।
6. ‘ਟੂਟਾ.....ਸਾਰਥਕ ਭਇਆ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ‘ਟੂਟਤਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੨/ਅ) । ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਟੂਟ ਗਈਆਂ ਹਨ ।

ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੇ । ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੇ ।
ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੇ । ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੇ ।¹

ਪੜਤੈ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਅਹ ਸੰਧਿਆ ਭੀ ਕਰਣ ਸਿਖਾ², ਅਹ ਵਾਦ ਪਖ ਭੀ ਸਿਖਾ । ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ³ ਕਰਣਾ ਅਹ ਦੂਸਰੇ ਮਤ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਣਾ— ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਵਾਦ' ਹੈ । ਅਰ ਸਿਲਾ⁴ ਕੀ ਤੈ ਨੇ ਪੂਜਾ ਕਰੀ, ਸਾਲਗਰਾਮ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਸਿਵ-ਲਿੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਪੂਜੀ⁵, ਅਹ ਦੋ ਧੋਤੀਆਂ ਭੀ ਤੈਨੋਂ ਰਖੀਆਂ—ਏਕ ਸੋ ਸਨਾਨ ਕਰਣਾ, ਏਕ ਪਹਿਰਣੀ । *⁶ਅਹ ਵਸਤ੍ਰ ਕਾ ਪੜਦਾ ਭੀ ਤੈ ਨੇ ਆਗੇ ਖੜਾ ਕੀਆ* ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਕੋ ਕੋਈ ਨ ਦੇਖੇ । ਮਾਲਾ ਭੀ ਤੈ ਨੇ ਪਹੁਤੀ ਅਹ ਮਸਤਕ ਤਿਲਕ ਭੀ ਲਗਾਇਆ । ਇਹ ਤੋ ਸਭੀ ਬਾਤੈ ਤੇਰੀਆਂ ਹਛੀਆਂ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਏਕ ਬਾਤਿ ਜੋ ਤੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸਭੀ ਬਾਤੈ ਖੋਟੀਆਂ ਕਰ ਡਾਰੀਆਂ ।

ਨਨੁ—ਤੂਮ ਨੇ ਕੌਣ ਸੀ ਬਾਤਿ ਮੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਦੇਖੀ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੇ', ਮਾਲਾ ਪੜਤ ਕਰ ਪੜਦਾ ਬਾਧ ਕਰ ਤੂੰ ਚੌਰੇ ਭੀਤਰ ਨਿਸਪੰਦ⁷ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ; ਜੈਥੇ ਬਗੁਲਾ ਜਲ ਵਿਖੇ ਨਿਸਪੰਦ ਹੋਇ ਕਰ ਖੜਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਜਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਡੋਲਤਾ, ਮਨ ਤੋ ਲਗਾ ਹੁਆ ਹੈ ਮਛੀ ਮੋ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੇਰਾ ਮਨ ਭੀ ਤੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਮੋ ਹੀ ਲਗਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਭਲਾ ਮਾਨ ਕਰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ—ਇਹੀ ਬਾਤਿ ਤੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਤੂਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਮੋ ਲਗਾ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੇ'¹⁰—ਮੁਖ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੋ ਤੇਰੇ ਝੂਠ ਕੀ ਹੈ ਅਹ 'ਵਿਭੂਖਣ ਸਾਰੇ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਬਾਤੈ ਤੋ ਸਾਰ ਕੀਆ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਇਸ ਦਾਨ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਤ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਯਗ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਪ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੋ ਲੇ ਕਰਿ ਮਨ ਤੋ ਇਸੀ ਮੋ ਲਗਾ ਹੈ - ਲੋਗ ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਕਰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ ।

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦) ।
2. ਸਿਧਿਆ, ਸੀਖਾ ।
3. ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ, ਨਿਰੂਪਣ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ।
4. ਸਿਲ, ਪੱਥਰ, ਮੂਰਤੀ ।
5. ਮੂਰਤੀ, ਬੁਤ ।
6. *ਅਹ ਵਸਤ੍ਰ ਕਾ ਭੀ ਪੜਦ ਤੈ ਨੇ ਆਗੇ ਖੜਾ ਕੀਆ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੩/ੳ) ।
7. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
8. 'ਪੜਦਾ ਬਾਧ ਕਰ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
9. ਸਪੰਦ ਰਹਿਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਥਿਰ, ਬੇਹਿਸ ।
10. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦) ।

ਨਨੁ¹—ਤੁਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਇਸ ਕੇ ਝੂਠ ਕੀ ਹੈ ?]

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—‘ਤੂੰਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ,² ਤਿਗੁਣਾਤਮਕ³ ਜੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਖੇ ਤੋ ਤੂੰ ਮਗਨ ਹੈ। ਹਾਲ ਤੋ ਬਾਹਰ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ—ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਤ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ; ਮਨੁ ਲਗਾ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਮੇਂ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—‘ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ। ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਤੈ ਕਰਮੰ।⁴ ਜੇਤਾ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਹੈ, ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਣਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਹੈ। ਜੋ ਤੈ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ਤੋ ਤੇਰਾ ਸਭ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਫੋਕਟ ਹੀ ਹੈ। ‘ਫੋਕਟ’ ਨਾਮ ਹੈ ਥੋਥੇ ਕਾ। ਜੈਸੇ ਥੋਥਾ ਜੋ ਧਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਦੇਖਣੇ ਸੈ ਤੋ ਧਾਨ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਮੇਂ ਦਾਣਾ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਤਾਂ ਤੋ ਉਹੁ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਇਹੀ ਸੈ ਨੇ ਬੀਜ ਪਾਇਆ, ਇਸੀ ਤੋ ਜਾਣਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਮੇਂ ਮਗਨ ਹੈ।

‘ਚਾਹ ਚਮਾਰੀ ਚੂਹਰੀ ਅਤਿ ਨੀਚਨ ਤੇ ਨੀਚ।

ਆਪੇ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਥਾ ਜੋ ਏਹ ਨ ਹੋਤੀ ਬੀਚ।’

ਬ੍ਰਹਮ ਤੋ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਥਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋ ਤੂੰ ਤਬੀ ਤੋ ਭੂਲਾ ਜੋ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਚਾਹ ਬੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ ਸੋ ਮਦ ਪੀਵਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਨਹੀ ਕਰਤਾ, ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮੈਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ। ਅਰ ਮਦ ਪੀਤਾ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈਂ ਤਿਸ ਨੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਹੀ ਪਾਨ ਕੀਆ, ਝੂਠ ਕਹਿਤਾ ਹੈਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋਂ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਣਣ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਔਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਕਛੁ ਔਰ ਬਣ ਕਰ ਦਿਖਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਪਖੰਡ ਹੈ’। ‘ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ। ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ’।⁶ ਛੋਡ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਕੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ, ਭਵ ਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰਤਾ ਹੁਆ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸੋ ਵੇਮੁਖ ਹੈ, ਭਸਨ ਮੇਂ ਤਤਪਰ⁷

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।

2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦)।

3. ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ (ਰਜੋ, ਸਤੋ, ਤਮੋ) ਵਾਲਾ।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: ੪੭੦)।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

6. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੭੧)।

7. ਲੀਨ, ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ।

ਹੈ ਸੱਦੀ 'ਗਿਆਨੀ' ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕੋਂ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕੈਸੀਆ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕੰਗਾਲ ਧਨ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਤੈ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪਾਖੰਡ' ਹੈ। ਪਾਖੰਡ ਕੋ ਡੁਬਾਇਆ ਤਬੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਮਨ ਭਾਇਆ, ਤਬੀ ਜਪ ਜੀ ਬਨਾਇਆ।

ਸੋਰਠਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, 'ਚਿਤਾਨੰਦ ਕਰਣਾਰਣਵ।

ਤਾ ਚਰਨਨ² ਉਰ ਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ³ ਕਰੇ।

ਦੋਹਰਾ : ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਪ ਜੀ ਕੀਓ, ਨਿਜ ਮਤ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ, ਤਾ ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ।⁴

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਜੈਸੇ ਜਲਾ ਸੇ⁵ ਮੋ ਅਨੇਕ ਜੀਵ ਰਏ ਜਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶, ਜੇਤਾ ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕੋ ਹਿਤ ਹੂਆ ਤੇਤਾ ਤੇਤਾ ਸਭ ਨੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਆ। ਜਲਾ ਸੇ ਕੋ ਕੋਈ ਨਾ ਉਠਾਇ ਸਕਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਅਨੇਕ ਭਯਤ ਜਨ ਪ੍ਰਵਰਤੇ⁷। ਜੇਤਾ ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕੋ (ਹਿਤ ਹੂਆ)⁸ ਇਸਟ ਹੂਆ, ਤੇਤਾ ਤੇਤਾ ਸਭ ਨੇ ਕਹਾ। 'ਸਤਿਨਾਮ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਤਿਨਾਮ ਤੋ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਅਪਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਸੋ ਪਾਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਜੇਤਾ ਹਮ ਕੋ ਇਸਟ ਹੈ ਤੇਤਾ ਹਮ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

'ਸਤਿ' ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਸਭੀ ਨਾਮ ਝੂਠੇ (ਹੈ)⁹ (ਕਾਹੇ ਤੇ)¹⁰, ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਾ ਨਾਮ ਸਤਿ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋ ਜਾਪਕ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਨਾਮ ਝੂਠੇ ਹੈ, ਤਬੀ ਤੋ ਝੂਠੇ ਜਗਤ ਮੇਂ ਡਾਰਤੇ ਹੈ। ਹਮ ਕੋ ਏਤਾ ਹੀ ਇਸਟ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਭੀ ਵਰਤਨ ਕ-ੀਏਗਾ ਤੋ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਜਾਇ ਕਰ ਇਹੀ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ—ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਸਤ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਤੋ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦੋ ਰੂਪ—ਏਕ ਨਿਤਗਣ, ਏਕ ਸਹਗੁਣ।

1. ਸਚਿਦਾਨੰਦ (ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਆਨੰਦ) ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ (ਦਇਆ) ਦੇ ਸਮੁੰਦ।
2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ।
3. ਵਰਨਨ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੫/ਅ)।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ ੬, ਓ ਤੋਂ ਦ ਅ ਤਕ ਦਾ ਅ ਸੁੰਗਿਤ ਅਤੇ ਹਿਦਾਦ-ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।
5. ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ, ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਤਾਲਾਬ, ਸਰੋਵਰ, ਨਦੀ ਆਦਿ।
6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
7. ਲਗੇ, ਲੀਨ ਹੋਏ, ਪਰਵਿਰਤ ਹੋਏ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੦/ਅ)।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੧/੩)।
10. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੧/੪)।

ਯਦਯਪਿ¹ ਵੇਦਾਂਤੀ ਕੇ ਮਤ ਵਿਖੇ ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਤ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਤਥਾਪਿ² ਜਗਿਆਸੀ³ ਕੇ ਜਣਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਨਿਰਾਕਾਰ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਨਿਰੀਹ⁵, ਨਿਰੰਜਨ, ਗੁਣਾਤੀਤ, ਮਾਇਆਤੀਤ, ਅਕਾਲ, ਅਵਿਨਾਸੀ, ਆਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਚਿਦਾਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਨਿਰਗੁਣ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਤੋ ਕਹੇ ਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਸਭੀ ਨਾਮ ਪਤਿਤ-ਪਾਵਨ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਰ ਸਰਗਣ ਕਰਤਾ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ—ਉਤਪਤਿ ਕਰਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਲਨ ਕਰਤਾ ਵਿਸ਼ਨ, ਸੰਹਾਰ⁶ ਕਰਤਾ ਰਦ੍ਰ। ਆਗੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕੇ ਅਨੇਕ ਅਵਤਾਰ। ਅਵਤਾਰੇ ਸੰਯਕਤ⁷ ਜੇਤੇ ਇਨ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਸਕੀ ਪਤਿਤ-ਪਾਵਨ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਬ ਇਨ ਪਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ⁸ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਖੇ ਅਥਵਾ ਅਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਖੇ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਕੀਏ ਹੁਏ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਪਾਪੋ ਕਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਚਿਦਾਤਮਾ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਤਾਈ ਹਮਾਰਾ ਨਮਸਕਾਰ ਹੋਵੇ।

‘ਵਸਿਸਟ ਤੰਤ੍ਰ’ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਕਾ ਚਿਦਾਤਮਕ ਨਾਮ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਣੇ ਕੇ ਸਤ੍ਰੁ¹⁰ ਮੁਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ। ‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜਿੰਨੇ ਨਾਮੋ ਕੇ ਜਪਤਾ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਬੜਾ ਭੀ ਜੋ ਜਿਨੇ ਪਾਪ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਪਾਪ ਤੇ ਮੈ ਤਿਸਕਾ ਉਧਾਰ¹¹ ਕਰਤਾ ਹੋਂ। (ਮੈ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ)¹² ਇਸ ਮੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ।

‘ਹਿਰਨੁ ਰਹਸਿ’ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸੇ ਪੁਰਖ ਜਿਨ ਕੋ ਕਰਤ ਸੁਧ ਹੋ ਕਰ ਕਰ¹³ ਸਦਾ ਹੀ ਵਿਸਨੁ ਕੇ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਖ ਤੇ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਦੁਖ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਰਿਹਿ ਤੋਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ।

1. ਯਦੇ, ਚਾਹੇ।
2. ਤਾਂ ਵੀ, ਫਿਰ ਵੀ।
3. ਜਿਗਿਆਸੁ, ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਤਿਸ਼ਨਾ ਰਹਿਤ।
6. ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਂ ਨਿਰਲਿਪਤ।
7. ਪਤਿਤ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।
8. ਸੰਘਾਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ. ੧੧/ਅ)। ਅਤਥਾਤ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
9. ਯੁਕਤ, ਸਹਿਤ।
10. ਹਜ਼ਾਰ।
11. ਉਪਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ. ੩/੬), (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, : ੧੨/ਅ)।
12. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ. ੩/੬), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. ੧੨/ਅ)।
13. ਕਰਕੇ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਸਰੀਰ ਕਰ ਕਰ ਬਡੇ ਭੀ ਜੋ ਪਾਪ ਕੀਏ ਹੈ ‘ਰਾਮ’, ‘ਰਾਮ’ ਐਸੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਰਹਸਿ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸ੍ਰਭਾਵਕ ਭੀ ਜੋ ‘ਜਗਨ ਨਾਥ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਮ ਹਤਿਆ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਹੈ ਪਾਪ ਤਿਨ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਭਾਰਤ ਵਿਭਾਗ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਾਤ੍ਰਿ ਹਤਿਆ, ਪਿਤ੍ਰ ਹਤਿਆ, ਗੋ ਹਤਿਆ, ਬ੍ਰਹਮ ਹਤਿਆ, ਗੁਰ ਹਤਿਆ—ਇਨ ਪਾਪੋ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਹੈ, ਕ੍ਰੂਰ¹ ਨਾ ਮਾਸ ਖਾਣੇ ਵਾਲਾ ਚੰਡਾਲ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਨਾਮ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸਰਬ ਸੁਭ ਲਖਣੇ ਕਰ ਕਰ² ਹੀਨ ਭੀ ਹੈ, ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕੋ ਤਿਆਗਤਾ ਹੈ, ਅੰਤ : ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਸਿਵ ਭਾਵਨਾ ਕਰਤਾ ਹੁਆ।

‘ਸਤਿਨਾਮ’ ਪਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ

ਨਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਤਿਸ ਕੋ ਭੈ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਵੈਰ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੈਸਾ ਹੈ ?

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ³ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ, ਤੀਨ ਕਾਲ ਮੇਂ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ‘ਅਜੂਨੀ’ (ਜੋ)⁴ ਯੋਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ। ‘ਸੈਭੰ, ਸਯੰਤ੍ਰੁ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੁਆ ਨਹੀਂ, ਤਬੀ ਤੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ। ਯਦਵਾ⁵ ‘ਸੈ’ ਨਾਮ ਸੈਕੜੇ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਅਸੇਖ ਕਾ ਭੀ ਹੈ; ‘ਭੈ’ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਤੇਜ ਕਾ ਭਾ ਹੈ, ਪਤਕਾਸ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸੈਭੰ—⁶*ਅਨੰਤ ਰੂਪ, ਸੈਭੰ—ਅਨੰਤ ਤੇਜ, ਸੈਭੰ—ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਐਸਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ?
ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਕ੍ਰੂਰ।

2. ਕਰਕੇ।

3. ਸਰੂਪ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ੳ)।

4. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (੩/ੳ)

5. ਇਥੋਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੜਤੀਆਂ ਛਡੀਆਂ ਹਨ।

6. ਸੋ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ਅ)।

7. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ।

8. *ਅਨੰਤ ਸਰੂਪ ॥ ਅਨੰਤ ਸਕਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰ: ੩/ਅ)।

9. ਤਿਸ ਕਾ ਉਤ੍ਰ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ੩/ਅ)।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਜੇ ਗੁਰ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ¹, ਬਿਨਾ ਗੁਰ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ।²

ਸੋਰਠਾ : ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ।

ਪ੍ਰਗਟ ਕਹੋ ਤੁਮ ਸੋਇ, ਗੁਰ ਗਾਂਠੜੀ ਕਿਆ ਬਾਂਧਿਓ ।

³*ਸਿਧਾਂਤੀ--ਕੰਠ ਗਤ ਚਾਮੀ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਤ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ* ਗੁਰਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ⁴ ।

ਜਪੁ

ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—ਹੇ ਸਿਖਾ ! ਤੂ ਜਪ ਕਰ । ਜੋ ਸਿਖ ਕਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਪ ਕਰੋ ? ਗੁਰ ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ।

ਹੇ ਸਿਖ ! ਇਸ ਜਗਤ ਕੀ ਆਦਿ ਸਤਿ ਰੂਪ ਅਫੁਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਥਾ । 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ', 'ਯੁਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਜਨਮ ਕਾ । ਜੋ ਭਾਖਾ ਮੈ 'ਯੁਗ' ਕੀ ਜਾਗਾ 'ਜੁਗ' ਕਹਾ ਤੋ ਭੀ ਕਛੁ ਦੋਸ ਨਹੀ । 'ਯੁਗ' ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਕਾ ਜਨਮ ਤਿਸ ਕੇ ਆਦਿ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਜੋ ਹੈ ਫੁਰਣਾ ਰੂਪ, ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫੁਰਣਾ ਉਪਜਾ—ਏਕ ਹੀ ਮੈ ਬਹੁਤੁ ਹੋਵੇ । ਤਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ । 'ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ' ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੈ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ' ਜਬ ਪੁਲੈ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਜਗਤ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੋਤਾ ਨਹੀ ਤੂੰ ਇਹੀ ਜਪੁ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ।

⁵ਨਨੁ—ਸੋਰਠਾ :

ਸਤਿ ਰੂਪ ਜਗਦੀਸ, ਐਸੇ ਕੋ ਜਾਨੇ ਨਹੀ ।

ਪੂਛ ਦੇਖ ਦਸ ਬੀਸ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਆ ਪਾਇਓ ।

ਸਿਧਾਂਤੀ—ਸੋ⁶ : ਤਬੀ ਉਠਾਵਤ ਵਾਦ, ਅਰਥ ਭਾਵ ਸਮਝਤਿ ਨਹੀ ।

ਤਬ ਪਾਵੇਗਾ ਸੁਾਦ, ਜਬ ਬੂਝੈਗੋ ਭਾਵਕੋ ।

1. ਹੋਤੀ ਹੈ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ਅ) ।

2. ਇਥੋਂ ਅਯੋ ਪੰਨਾ ੧੩/ਅ ਤੋਂ ੧੪/ਅ ਤਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ-ਸੂਚਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

3. *ਕੰਠ ਮਾਲਾ ਵਤ ਗਿਯਾਨੁ ਦੁਆਰਾ* (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩, ਅ-4 'ਓ) ।

4. 'ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ'—ਇਹ ਪਾਠਾਂਸ਼ ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਨਨੁ ਅਤੇ ਸੋਰਠਾ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

6. ਸੋਰਠਾ ।

ਅਖਰਾਨਬ ਕਹਾ, ਅਰ ਭਾਵਾਰਥ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—
 ਹੇ ਸਿਖ ! ਇਸ ਸਹੀਰ ਕੀ ਆਦਿ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਪੀਛੇ ਥਾ ਤਬੀ ਤੋ ਤੈ ਨੇ
 ਸਰੀਰ ਗੁਣ ਕੀਆ, ਜੇ ਤੂ ਪੀਛੇ¹ ਨ ਹੋਤਾ ਤੋ ਸਰੀਰ ਗੁਣ ਕੈਸੇ ਕਰਤਾ ? 'ਜੁਗਾਦ ਸਚੁ'।
 ਜਬ ਪੁਰਖ ਸਹੀਰ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਹੁਆ ਅਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਅਬੀ ਤੈਨੇ ਪਾਇਆ ਨਹੀ। ਸਰੀਰ
 ਯਗਮ ਕੇ ਪਾਇ ਵਿਖੇ ਜੋ ਤੇਰੇ ਕਾਮ ਸੰਸਕਾਰ ਰੂਪ ਅਵਸਥਾ ਥੀ, ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨੇ
 ਤੇਰੇ ਤਾਨੀ ਕਾਮ ਕੀਆ (ਹੈ)², ਤਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਭੀ ਤੋ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। 'ਹੈ ਭੀ
 ਸਚ'। ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੋ ਕੀ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ'। ਜਬ (ਇਹ)³
 ਸਹੀਤ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇਗਾ, *ਤੋ ਭੀ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਨ ਹੋਵੇਗਾ।* ਸਹੀਤ ਤੋ ਤੇਰਾ ਵਸਤੂ ਹੈ,
 ਵਸਤੂ ਕੋ ਨਾਸ ਹੋਣੇ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਾ ਨਾਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਤੂ ਹੀ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ
 ਰੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਕੌਣ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੋ ਪਾਵਣੇ ਕੀ ਤੂੰ ਟਿਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ
 ਰਹਿ (ਰ)⁴ ਸਤਿ ਹੋ। ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਕੰਠ ਮੋ ਸੁਰਣ (ਕਾ)⁵ ਭੂਖਣ ਪੜਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਦ ਕਰ
 ਪਿਟ ਪੀਛੇ ਹੁਆ। ਤਬ ਪੁਰਖ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਾ ਹਾ ! ਮੇਰਾ ਭੂਖਣ ਕਹਾ ਗਇਆ, ਤਿਸ ਕੀ
 ਚਿੰਤਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ੍ਰ ਯਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਬ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਹਾ
 ਚਿੰਤਾ ਮਤ ਕਰ ਭੂਖਣ ਤੋ ਤੇਰਾ ਕੰਠ ਮੋ ਹੀ ਹੈ, ਦੇਖ ਤੋ ਸਹੀ ਜਬ ਹਾਥ ਲਗਾਇ ਕਰ ਦੇਖਾ
 ਤੁਹ ਕੰਠ ਤੋ ਹੀ ਪਾਇਆ। ਤਿਸ ਨੇ ਕਹਾ ਭੂਖਣ ਕੰਠ ਮੋ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਗਠੜੀ ਸੇ ਤੋ
 ਨੀ ਖੋਲ ਦੀਆ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਤੋ ਜਣਾਇਆ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਸੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਣਾਇ
 ਦੇਤੇ ਹੈ ਤੂ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ
 ਦੁਆਰਾ ਮਰ ਨੈਥਾ। ਇਹੀ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਔਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋਟੀ
 ਭਿੰਨ ਪਦਾਰਥ ਤੋ ਨਹੀ। ਅਰ ਯਹਿ ਗੁਰੋ ਨੇ ਸਿਖ ਕੋ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ। ਜੇ ਤੋ ਸਿਖ
 ਸੁਰ ਅੰਤਿਕਰਣ ਹੈ ਤੋ ਇਸੀ ਮੈ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੁਆ, ਔਰ ਉਪਦੇਸ ਕਾਹੇ ਕੋ ਚਾਹੀਏਗਾ। ਅਰ
 ਜੇ ਸਿਖ ਮਲਨ ਅੰਤਿਕਰਣ ਹੈ ਤੋ ਮਲਨ ਅੰਤਿਕਰਣ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨਪਦੇਸ⁷ ਕਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀ
 ਹੋਵੇਗਾ ਜੈਸੇ ਮਲਨ⁸ ਤਾਕਤ ਪਤ ਕੁੰਕਮ ਦੇਗ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਸੋਟੀ ਦਿਖਾਵੇਤੇ ਹੈ।

1. ਪੁਰਖ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰ: ੪/ਅ)।
2. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰਨਾ ੪/ਅ)।
3. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ)।
4. *ਤਤੇ ਕੀ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਗਾ। ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ।*
 (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੪/ਅ)।
5. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ)।
6. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੧੭/ਅ)।
7. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
8. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
9. ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼।
10. ਮੇਲੇ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪ/ਅ)।

ਮਲਨ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਸਿਖ ਵਚਨੰ । ਸ੍ਰੋਯਾ :

ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਓ ਗੁਰ ਮੋ ਹੂ ਕੋ, ਸੋ ਤੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਬੈਠਤਿ ਨਾਹੀ ।
ਕੋ ਇਕ ਸੋਚ ਤੇ ਸੁਧ ਬਖਾਨਤ, ਕੋ ਇਕ ਮੋਨ ਹੀ ਮੋਨ ਸਲਾਹੀ ।
ਕੋ ਇਕ ਭੋਗ ਹੀ ਭੋਗ ਬਖਾਨਤ, ਪੁੰਨ ਕੀਏ ਬਿਨੁਸੋ ਨ ਕਦਾਹੀ ।
ਮੈ ਤੋ ਅਜਾਨ ਨਹੀ ਕਛੁ ਜਾਨਤ, ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਮੁਹਿ ਕਹਿ ਸਮਝਾਹੀ ।

ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ਪ੍ਰਬਕ ਮਲਨ ਅੰਤਹ ਕਰਣ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਕਾਰ-ਅੰਤਰ ਕਰ
ਕਰ ਉਪਦੇਸਾਂਤਰ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ ੧

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖਵਾਰ ।

ਜੋ ਜਲ, ਮ੍ਰਿਤਕਾਦਿਕ^੧ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਤੂ ਲਖ ਵਾਰੀ ਭੀ ਸਰੀਰ ਕੋ ਪਖਿਆਲਨ ਕਰਗਾ,
ਤੋ ਭੀ ਸੁਧਤਾ ਨਹੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਈਹਾਂ 'ਸੋਚਿ' ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਨਹੀ ਕੀਆ, ਸੋਚਿ ਕਾ ਕਰਣਾ ਤੋ
ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ । ਜੋ ਭਜਨ, ਤਪ ਹੀਨ ਕੇਵਲ ਹਾਥ ਪਗ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਹੀ ਆਪ ਕੋ ਸੁਧ ਮਾਨਤੇ
ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਹੈ । ਜੋ ਹੀਨ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਦੇਖ ਨ ਦਿਖਲਾਵੇਗੇ ਤੋ ਅਖ ਉਤਮ ਕਰਮ
ਕੋ ਕੈਸੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ ? ਯਦਪਿ^੨ 'ਸੋਚ' ਨਾਮ ਸੰਸਾਰ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਨਿਆਨ ਉਪਦੇਸ
ਕੀਆ ਤੈ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਉਠਾਇਆ । ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਹੈ—^੩*'ਸੰਸਾਰਾਤਮਾ ਵਿਨਸਤ' ਤੋ
ਤੂ ਸੰਸਾਰ ਆਤਮਾ ਹੋਇ ਕਰ* ਆਪਣਾ ਨਾਸ ਆਪ ਮਤ ਕਰ, ਸਮਝ ਕਰ ਦੇਖ ਤੂੰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੈ
ਵਾ ਨਹੀ । ਯਦਵਾ^੪ 'ਸੋਚ' ਨਾਮ ਸੋਚ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ^੫*ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ
ਤੂ ਸੋਚੀ ਬਣ ਬੈਠਾ । ਹਾ ਹਾ ਗੁਰੁ ਨੇ ਮੋਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਮੈ ਨ ਸਮਝਾ ।* ਸੋਚੀ ਤੋ ਸੁਤਕੀ
ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕਰਮ ਕਾ ਅਧਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । 'ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੈ
ਗਿਆਨ ਉਤਰੈ ਧੋਇ' ।^੬ ਯੁਕਤ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ
ਸਮਝ ਲੈਣਾ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ, ^੭*ਇਸ ਬਿਨਾ ਤੇਰਾ ਸੂਤਕ ਕਬੀ ਹੀ ਉਤਰੇਗਾ

1. ਪ੍ਰਕਾਰਾਂਤਰ ਨਾਲ, ਭਿੰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ।
2. ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ।
3. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
4. *ਸੰਸਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਸੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 6/੮) ।
5. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ ।
6. *ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਮੈ ਨੇ ਨ ਸਮਝਾ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 19/ਅ) ।
7. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 472) ।
8. *ਇਸ ਬਿਨਾ ਤੂ ਕਬੀ ਸੂਤ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 6/੮) ।

ਨਹੀ,* ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨਧਿਕਾਰੀ¹ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜਪੁ: ²‘ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ। ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥ ਮਲਿ ਨਾਉ।’ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ਪਰਵਿਸ਼ੈਕ³ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖਵਾਰ’, ‘ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ’, ‘ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ’—ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ‘ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਕ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਈਹਾਂ ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਕ ਅਰਥ ਮਾਨੀਏ ਤੋਂ ‘ਪ੍ਰਤਬ ਪਰਵਚਨੋਂ ਸਾਥ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ, ਅਰਥ ‘ਸੰਗਤ ਨਹੀ ਪਾਵਤਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ (ਇਹ)’ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ। ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨ ਰਚੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਆਗੈ ਨਿਕਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਈਹਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਣਾ—ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਲਾਖ ਵਾਰ ਸੋਚ ਕਰੇਗਾ, ਤੋਂ ਭੀ ਤੂੰ ਸੁਧ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਮਨ ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨ ਬੋਲੇਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਤੋਂ ਤੂੰ ਸੁਧ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁴ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ।

ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਤੇਲ-ਧਾਰ ⁵* ਕੀ ਨਿਆਈ ਭਾਰ ਬਾਧ ਕਰ* ਲਿਵ ਲਗਾਇ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਭੀ ਤੋਂ ਤੇਰੀ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਹਠ ਕਰ ਕਰ ਜਿਹਵਾ ਤੋਂ ਤੈਨੇ ਬੰਦ ਕਰੀ,¹⁰* ਮਨ ਕੋ ਤੋਂ ਨ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ* ਮਨ ਤੋਂ (ਦਸੇ ਦਿਸਾ)¹¹ ਭਟਕਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਔਰ ਜਬ ਤੋਂ ਕੋ ਭੂਖ ਲਗੇਗੀ ਤਬ ਕਿਸੀ ਕੋ ਸਾਰਤ¹² ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ। ਉਹੁ (ਤੇਰੀ)¹³ ਸਾਰਤ ਕੋ ਸਮਝੇਗਾ ਨਹੀ। ਏਕ ਵਾਰ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਬਦ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ‘ਅਧਿਕਾਰੀ’ ਸਬਦ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਜਪੁ ਜੀ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਉੜੀ 5, 21।
3. ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਪਰ ਸੰਬੰਧੀ।
4. ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ।
5. ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ।
6. ਢੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੰ: 20/ਓ)।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਓ)।
9. *ਵਤ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਓ)।
10. *ਮਨ ਤੋਂ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਅ); *ਮਨ ਕੋ ਤੋਂ ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕੇਗਾ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ: 20/ਅ)।
11. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।
12. ਦਿਸਾਰਾ, ਸੰਕੇਤ।
13. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।

ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਜੋ ਕਾਮ ਹੋਣਾ ਬਾ ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਤੋ ਕੋ ਸੋ ਸਾਰਤ ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ। ਤੂੰ ਆਪ ਭੀ ਖਰਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਖਰਾਬ ਕਰੇਗਾ। ਅਬ ਸਮਝ ਕਰ ਦੇਖ ਇਹ ਮੋਨ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੂਆ, *ਵਾ ਖਰਾਬੀ ਹੂਈ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਸੁਰਗਾਦ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਯਗ, ਤਪ ਦਾਨਾਦਿ ਕੀਆ ਚਾਹੇ ਸੋ ਬਾਤ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਨਿਕੰਮੀ ਹੀ ਹੈ,* ਸੋਈ (ਗੁਰ)² ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੂਰੀਆ ਭਾਰ।

ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਮੈ ਇੰਦ੍ਰ, ਯਮ, ਵਰੁਣ, ਕੁਬੇਰ ਇਨ ਕੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੇ ਭਾਰ ਬਾਧ ਕਰ ਉਠਾਇ ਲੇਉਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੇਗੀ। ਇਨ ਤੇ ਪਰੇ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਚਾਹੇਗਾ, ਤਿਸਨਾ ਨ ਮਿਟੀ ਤੋ ਕੰਗਾਲ ਹੂਆ। ਕੰਗਾਲ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਯਤਨ ਕਰਣਾ ਮਹਾ ਮੂਰਖੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਕਾਮ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇ *ਯਗ ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ⁴ ਸੁਰਗਾਦਿਕ⁵ ਭੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੈ ਸੁਰਗਾਦਿਕ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਸਦਾ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹੇਗਾ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੋਗਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਸੋ ਬਾਤ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਨਿਕੰਮੀ ਹੀ ਹੈ *ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨਾ ਚਲੈ ਨਾਲਿ।

ਜੋ ਤੂੰ ਹਜਾਰੇ ਲਾਖੋ ਸਿਆਣਪਾ ਭੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਮੈ ਕੋ ਭੋਗ ਬਣੇ ਰਹੇ, ਸੋ ਏਕ ਸਿਆਣਪ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਪੇਸ ਨਾ ਜਾਏਗੀ। *ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਦਾ ਭੋਗ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਰਹਿਤੇ * ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

(ਸਰਬ ਸਾਸਨ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ)¹⁰—ਜੇ ਤੇ ਕਛੁ ਸਚੈ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਖਰਚ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
2. *ਅਥਵਾ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੂਆ ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਭੋਗੋ ਕੇ ਉਤਮ ਮਾਨ ਕਤ ਭੋਗੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿਮਿਤਿ ਤਪ ਯਗ ਆਦਿਕ ਕਾ ਆ ਚਾਹੇ, ਤੇਰੇ ਭੀ ਤੂੰ ਖ਼ਿਤਾਤਬ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ*(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਅ)।
3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. *ਮੈ ਸਦਾ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਤਿਸਨਾ ਫਲ ਸਦਾ ਭੋਗਤਾ ਰਹੇਗਾ ਸੋ ਭੀ ਤੇ ਨਾ ਹੋਇਆ। *(ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 7/ਓ)।
6. ਕਰਕੇ।
7. ਸਵਰਗ ਆਦਿਕ।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 7/ਓ)।
9. *ਸਦਾ ਭੋਗ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਬੀ ਰਹੈ ਨਾਹੀ, ਨਾ ਸਦਾ ਦੇਹਿ ਸਾਥ ਹੀ ਸੰਜੋਗ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਭੋਗ ਸਾਥ ਹੀ। *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7/ਓ)। 'ਕਾਹੇ ਤੇ' ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।
10. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 21/ਅ)।

ਪੀਛੈ ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਾ ਹੁਏ 'ਜਿਨ ਕਾ ਸਪਤ ਦੁਪਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ ਰਾਜ ਹੂਆ, ਤਿਨ ਕੇ ਧਨ ਕਹਾ ਗਏ, ਖਰਚ ਹੀ ਤੋ ਹੋ ਗਏ। ਅਤ ਜੇਤੀਆਂ ਕਛੁ ਉਚਿਆਈਆ (ਹੈ)² ਤਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਗਿੜਨਾ ਕਹਾ ਤਕਤ³ ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਪੌੜੀਆਂ ਬਾਧ ਕਤ ਚੜੇਗਾ, ਅੰਤ ਗਿੜੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਮਰਾਤਬੇ ਕੋ ਹੀ ਉਚਾ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਮਰਾਤਬਾ ਭੀ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਗਿੜਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੇਤੇ ਸੰਯੋਗ ਹੈ ਤਿਨਕਾ ਅੰਤ ਵਿਯੋਗ, ਕਹਾ ਤਕਰ ਮਿਲਾ ਰਹੇਗਾ, ਅੰਤ ਵਿਛੋੜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਜੀਵਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਮਰਣਾ। ਜੋ ਲਾਖੋ ਬਰਸ ਜੀਵੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਮਰੇਗਾ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਇਸਥਾਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਯਤਨ ਕਰਣਾ ਮਹਾ ਮੂਰਖੇ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਕਾਮ ਹੈ।

ਸਿਖ ਵਚਨ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਤਨ ਕਹੋ ਮੈ ਕਿਹ ਲੀਏ।

ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਮੁਹਿ ਦੀਨ ਪਰ।

ਇਹ ਤੋ ਸਿਖ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ।

ਮੈ ਸਚਿਆਰ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ? ਅਰ ਝੂਠਾ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਜੋ ਪਾਏ ਹੈ, ਤਿਨ ਜਨਮ ਕੇ ਮਲੀਨਤਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰੋ ਕੀ ਜੋ ਅੰਤ-ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਪੰਕਤਿ ਬੰਧ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਕਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਓਰ⁵ ਨਹੀ ਆਵਣੇ ਦੇਤੀ, ਸੋ ਪੰਕਤਿ ਕੈਸੇ ਟੁਟੇ? ਯਤਨ ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਕੀਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਸਭ ਯਤਨ ਨਿਕੰਮੇ⁷ ਹੀ ਹੈ।

ਸਿਖ ਵਚਨ:⁸

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਾ ਨਿਮਿਤਿ ਕਿਆ ਯਤਨ ਹੈ।

ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਗਿਆਨ, ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਤਿਹਾਰ ਹੋ।

ਇਹ ਜੋ ਸਿਖ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈ।

1. 'ਜਿਨ ਕਾ ਸਪਤ.....ਕਹਾ ਗਏ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ ਉਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੰ: 22/ਓ)।
3. ਤਕ, ਤੀਕ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. ਵਲ, ਪਾਸੇ।
6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
7. ਵਿਅਰਥ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7, ਅ)।
8. ਸਿਖੋ ਵਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7, ਅ)।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ । 1 ।

‘ਹੁਕਮ’ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਅਤੇ ‘ਰਜਾਇ’ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਤਿਹੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ, ਸੋ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇਂ ਚਲੇਗਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮੇਂ ਡੁਬੇਗਾ, ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੇਰਾ ਨਿਸਤਾਰਾ¹ ਕਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਨਹੀਂ² ।

‘ਹੁਕਮ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ’ ਇਹ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ)³ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮਤਾ ਮੰਦਰ ਕੇ ਕੈਸੇ ਅਖਰ ਹੈ ? ਜੇ ਕੋਈ ਲਾਖੋਂ ਦਸਤੇ ਫ਼ਾਗਜੋਂ ਕੇ ਲਿਖੇਗਾ ਤੇ ਭੀ ਤੇ ਇਨ ਕਾ ਅਰਥ ਨਾ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਸਕੇਗਾ । (ਕਾਹੇ ਤੇ)⁴ ਜੇਤਾ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪਤਾਣ ਹੈ ਸੋ (ਤਤ)⁵ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ‘ਹੁਕਮ-ਰਜਾਇ’⁶ ਹੀ ਤੇ ਹੈ । ਲਿਖਣੇ ਵਾਲਾ ਕਹਾਂ ਤਕ ਲਿਖੇਗਾ । ਜੋ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਜਨਮ ਪਾਵੇਗਾ ਤੇ ਭੀ ਤੇ ਨਾ ਸੰਪੂਰਣ ਲਿਖਿ ਸਕੇਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਯਥਾ ਸਕਤਿ ਬੋਲਾ ਸਾ ਅਰਥ ਜਿਸ ਤਾ ਲਿਖਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਦ ਵਚਨ:

ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੇ—(‘ਇਹ ਵੇਦ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਹੈ’)⁷ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖ ਤੂੰ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਿਖ ਵਚਨ :

ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਰੂਪ ਇਹ ਤੇ ਜਾਨਨਾ ਕਤਨ ਹੈ । ‘ਨਾਸੇ ਭ੍ਰਮ ਤਮ ਕੂਪ ਜਾਤੇ ਸੁਗਮ ਕਹੇ ਗੁਰੇ’ । ਅਬ ਗੁਰ ਇਸ ਤੇ ਸੁਗਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਕੇ ਪੂਤਰ ! ਤੂੰ ਜੋ (ਕਛੁ ਭੋਗ ਕਰੈ ਅਰ ਜੋ)⁸ ਕਛੁ ਕਰਮ ਕਰੇ ਅਰ ਜੋ (ਕਿਛੁ)⁹ ਭੋਜਨ ਕਰੇ, ਜੋ ਹੋਮ ਕਰੇ, ਜੋ ਦਾਨ ਕਰੇ, ਜੋ ਤਪ ਕਰੇ ਸੋ ਮੇਤੇ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ।¹⁰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਸੁਭਾਸੁਭ ਫਲ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਹੈ, ਸੁਭਾਸੁਭ ਕਰਮ, ਸੋਈ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਦੇਵਣੇ ਵਾਲੇ

1. ਮੁਕਤੀ, ਛੁਟਕਾਰਾ ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 21/ੳ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ)

4. ਭਾ. ਵ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 23/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ)

6. ਆਗਿਆ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 8/ੳ) ।

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 24/ੳ

8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ਅ) ।

9. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ਅ) ।

10. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ “ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰ” ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਨਿਜੀ ਅਤੇ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਫ਼ਾਸਤੁ ਵੀ ਹਨ ।

ਬੰਧਨ ਹੈ, ਇਨ ਬੰਧਨੋਂ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਔਰ ਤੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਰਮ ਜਾਲ ਮੇਂ ਬੰਧਾ ਹੁਆ ਹੈ, ਕਰਮ-ਬੰਧਨ ਤੇ ਮੁਕਤ ਤੋਂ ਏਕ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋ। ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੀ ਸ੍ਰਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ¹ -- *ਇਹ ਉਸ ਤੇ ਸੁਗਮ ਦੁਸਰੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਹੈ।* ਕਰਮ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰ, ਤੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸ੍ਰਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਜਾ।

ਸਿਖ ਵਚਨ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਇਹ ਭੀ ਹੋਨੋਂ ਕਠਨ ਹੈ।

ਆਪ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮ, ਫਲ ਅਰਪਣ ਜਗਦੀਸ ਮੋਂ²।

ਜਾ ਤੇ ਹੋਇ ਸੁਜਾਨ, ਸੁਗਮ ਉਪਾਵ ਕਹੋ ਗੁਰ।³

⁴*ਅਬ ਗੁਰ ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਸੁਗਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ :*

‘ਵਾਰਾਹ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਲਖਮੀ ਕੋ—ਹੇ ਨਾਰਾਯਣ⁵ ! ਹੇ ਅਚੁਤ ! ਹੇ ਅਨੰਤ ! ਹੇ ਵਾਸਦੇਵ ! (ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ! ਹੇ ਰਾਮ ! ਹੇ ਨਰੁ ਸਿੰਘ ! ਹੇ ਮਾਧਵ ! ਹੇ ਦਾਮੋਦਰ ! ਹੇ ਗੋਪੀਨਾਥ)⁶—ਐਸੇ ਜੋ ਨਰ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ‘ਯਾਗਵਲਕ ਸਾਸਤ੍ਰ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਯਾਗਵਲਕ ਰਿਖਿ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕੋ—ਹੇ ਰਾਜਨ ! ਵਿਸਨੁ ਨਾਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਚ⁷ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਕਛੁ ਨੇਮ ਹੀ ਨਹੀ। ਚਲਤਾ ਹੁਆ, ਖੜਾ ਹੁਆ, ਸੋਤਾ ਹੁਆ, ਪੀਤਾ ਹੁਆ,⁸ ਖਾਤਾ ਹੁਆ, ਜਪਤਾ ਹੁਆ, ਕ੍ਰਿਸਨ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਐਸੇ ਕਹਿ ਕਰ ਪਾਪੋ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਅਵਰਣ,⁹ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸਰਬ ਪੁਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀ ਦੇਖਣੇ ਦੇਤਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਸਿਵ ਰਹਸ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ—ਸੰਕਰ ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ¹⁰ਅਗੁ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਵਸਤਾ ਸੋ ਪੁਰਖ ਦੁਖ ਭਾਗੀ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹਤਾ। ਮੈਂ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ। ਮਹਾਦੇਵ,

1. *ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)।
2. ਕੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)।
3. ਇਹ ਚਰਣ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
4. *ਅਬ ਗੁਰ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ ਉਪਾਵ ਕਹਤੇ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)
5. ਇਹ ਬਬਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 9/ਓ)।
7. ਵਿਖੇ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, 25/ਅ)।
8. ‘ਖਾਤਾ ਹੁਆ’ ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
9. ਪਰਦਾ
10. ਅਗਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ, ਭਾਵ ਜੀਭ ਤੇ।

ਮਹਾਦੇਵ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਜੋ ਧੁਨਿ ਹੈ, ਸੋ ਧੁਨਿ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਕਾ ਬੀਜ ਜੋ ਹੈ ਅਵਿਦਿਆ ਤਿਸ ਕੇ ਜਲਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਦਾਵਾਗਣਿ¹ ਹੈ । ਮੈ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਇਸ ਮੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ । ਫੇਰ ਏਹ ਧੁਨਿ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਨੇ ਜੋ ਕਾਟੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਪਤਮ ਔਖਧ² ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕੋਈ ਉਤਮ ਔਖਧ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ । ਮਹਾਦੇਵ, ਮਹਾਦੇਵ ਐਸੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓ ਕੋ ਵਸ ਕਰ ਕਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਵਾ ਹੁਆ ਮੌਤ ਕੋ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਗਣਤਾ । ਮੈ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ।

‘ਕਾਸੀ ਖਾਂਡ’ ਮੈ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਯਮਦੂਤ ਕੇ—ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ! ਹੇ ਮਧਵ ! ਹੇ ਮੁਕੰਦ ! ਹੇ ਹਰੇ ! ਹੇ ਮਹਾਰੇ ! ਹੇ ਸੰਭੋ ! ਹੇ ਸਿਵ ! ਹੇ ਈਸ ! ਹੇ ਸਸਿ ਸੰਖਰ ! ਹੇ ਸੂਲ ਪਾਣੇ ! ਹੇ ਦਾਮੋਦਰ ! ਹੇ ਅਚੁਤ ! ਹੇ ਜਨਾਰਦਨ ! ਹੇ ਵਸੁਦੇਵ ! ਐਸੇ ਜੋ ਵਿਸਨੁ, ਸਿਵ ਨਾਮੋ ਕਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ, ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਕਟ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ।

ਸਿਕੰਦ ਕੁਮਾਰ ਮਹਾਦੇਵ ਕ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਗਸਤਿ ਮੁਨਿ ਕੋ—ਹੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੇ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ! ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਆਵਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੇ ਟਹਲੀਓ ਕਾ ਸੰਸਾਰ ਤਿਸ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸਾਰ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ; ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਹਰਿ-ਹਰਾ ਕੇ ਚਿਹਨ ਧਰਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਭੀ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ । ਮੈ ਤੁਮ ਕੋ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਤਿਨ ਨੇ ਨਿਕਟ ਤੁਮ ਨੇ ਨਹੀ ਜਾਣਾ । ਗੋਪੀ ਚੰਦਨ ਕਾ³ ਉਰਧ ਪੁੰਡਰ ਤਿਲਕ ਅਰੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ, ਇਹ ਤੇ ‘ਹਰਿ’ ਵਿਸਨੁ ਕਾ ਚਿਹਨੁ ਹੈ । ਵਿਭੂਤਿ⁴ ਕਾ ਤ੍ਰਿਪੁੰਡਰ⁵ ਤਿਲਕ ਅਰੁ ਹਦ੍ਰਾਖ ਕੀ ਮਾਲਾ, ਇਹ ‘ਹਰਾ’ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਚਿਹਨੁ ਹੈ । ਮੈ ਤੁਮ ਕੋ ਵਾਰੇਵਾਰ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਇਨ ਕੇ ਨਿਕਟ ਤੁਮ ਨੇ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ।

ਅਭ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—ਇਹ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ⁶ ਸੁਗਤ ਤੇ ਸਗਮ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤੇਰੀ ਰੁਚਿ ਹੋਇ ਤੇ ‘ਵਿਸਨੁ’ ਨਾਮ ਜਪੁ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੁਚਿ ਹੋਇ ਤੇ ‘ਸਿਵ’ ਨਾਮ ਜਪੁ । ਤੁਲਸੀ, ਗੋਪੀ, ਚੰਦਨ, ਹਦ੍ਰਾਖ, ਵਿਭੂਤ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰ । ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟ ਜਾਏਗਾ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਕਛੁ ਨੇਮ ਨਹੀ ਹੈ ।

1. ਜੰਗਲ ਦੀ ਅਗ ।
2. ਦਵਾਈ, ਉਪਚਾਰ, ਇਲਾਜ ।
3. ਕਮਲ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜ ਕੇ ਉਪਰ ਵਲ ਖਿਚ ਕੇ ਲਗਾਇਆ ਤਿਲਕ ।
4. ਰਾਖ, ਛਾਈ, ਸੁਆਹ ।
5. ‘ਤ੍ਰਿ’ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
6. ‘ਸੁਗਤ ਤੇ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸਮਾਜੀ ਮੂਲ ਸੌ ਕਛੁ ਚਾਹੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਪ ਸਕੇ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਪੁ, ਤੂੰ ਕ੍ਰਤਾ¹ ਤਬ² ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਈਹਾ ਕਛੁ ਚਿਤਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤ³ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ। ਹਮਾਰੇ ਲਿਖੇ ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਆਸਿਕਾ⁴ ਕਰੇ—ਪਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਤਮ ਨੇ ਲਿਖੇ, ਸੋ ਹਛਾ ਕੀਸਾ। ਵਚਨ ਸੋਹੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀ ਪਾਈਤੇ, ਸੋ ਵਚਨ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਨਹੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਪਰੰਤੂ ਸੂਰਿਖ ਕੇ ਵਚਨ ਤੋ ਜਪ ਜੀ ਮੈ ਲਿਖੇ ਨਹੀ ਥੇ ਤਮ ਨੇ ਕਹਾ ਤੇ ਪਾਏ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਕਾਮ ਕਾ ਥੇਤ ਪਰਾਲ ਤੇ ਸਿਧਾਨਿਉ। ਥੇਤ ਤੋ ਕਾਮ ਕਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ, ਪਰਾਲੀ ਤੋ ਹੋਈ। ਤਾਂ ਤੇ ਪਰਾਲੀ ਨੇ ਹੀ ਥੇਤ ਸਿਧ ਕੀਸਾ, ਬਿਨਾ ਥੇਤ ਪਰਾਲੀ ਹੋਤੀ ਤੋ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਉਤਰ ਤੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਵਿਖੇ ਸਿਧਾ ਅਏ। ਪ੍ਰਸਨ ਤੋ ਨਹੀ ਦੇਖੇ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਉਤਰ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਨ ਸਿਧ ਕੀਏ। ਅਤੇ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਬੀਜ ਹਮ ਨੇ ਪਾਇਆ, ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ 'ਜਪੁ'। ਇਹ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ—ਤੂੰ ਜਪ ਕਰ। ਤਬੀ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਕੋਈ ਆਗੇ ਹੈ। ਜੋ ਆਗੇ ਕੋਈ ਨ ਹੋਤਾ ਤੋ 'ਜਪ ਕਰ' ਕਿਸ ਕੋ ਕਹਿਤੇ। ਆਗੇ ਕੌਣ? 'ਤੂੰ ਜਪ ਕਰ'—ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਚਨ ਹੈ। ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਪ੍ਰਤਿ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ 'ਜਪੁ' ਇਹ ਸੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰ-ਬਿੰਦ ਕੇ ਦੋ ਅਖਰ⁵ ਤਿਨ ਨੇ ਹੀ ਸਿਖ ਸਿਧ ਕੀਆ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਸਿਖ ਕੋ ਤੂੰ ਜਪ ਕਰ। ਤਬ ਸਿਖ ਭੀ ਤੋ ਪੂਛੇਗਾ—ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈ ਕਿਆ ਜਪ ਕਰੇ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰੋ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ'—ਇਹ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ। ਆਗੇ ਸਿਖ ਕਾਚਾ ਥਾ, ਇਸ ਪਰ ਨਹੀ ਠਹਰਾ। ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸਨ ਉਠਾਏ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਉਤਰ ਗੁਰੋ ਨੇ ਦੀਏ। ਅਤੇ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੈ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਕਾ ਅਰਥ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਲਿਖਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ—ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਗਣੀਮਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਹੀ ਤਿਸੀ ਹੈ, ਭਾਖਾ ਰੀਤਿ ਕੀ ਨਹੀ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ—ਜਹਾ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸਨ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤਹਾ ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ੍ਰੇ⁶ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ। ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਜੋ ਕਛੁ ਜਹਾ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

3. ਸ਼ਕ, ਸੰਦੇਹ।

4. 'ਦੋ ਅਖਰ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ (ਪੰ: 29 ਓ) 'ਜੋ ਅਖਰ ਦੋ' ਪਾਠ ਹੈ।

5. ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ਾ।

ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਜਹਾ ਪੂਰਬ (ਪਰ)¹ ਪਦੋ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ਤਹਾ ਉਥਾਨਰਾ² ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਹਾ ਅਰਥ ਮੋ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਬਿਵਸਥਾ³ ਨਾ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਰਸ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਖਿ, ਦੋਵਤਾ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਰਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨੋ ਕਾ ਪੀਛਾ ਲੇ ਕਰਿ ਰਚਾ ਹੈ। ਨਾਨੀ ਕੇ ਘਰ ਸੋ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਨੇ ਆਇਆ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਗੀਤਾ। ਏਕ ਗੀਤਾ ਪਰ ਬਾਵਨ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਪ੍ਰਵਰਤੇ ਹੈ। ਬਾਵਨੋ ਨੇ ਬਾਵਨ ਦੀ ਅਰਥ ਲਿਖੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਅਰਥ ਲਿਖਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ, ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਲਿਆਇ ਕਰ ਕਰ ਦੀ ਤੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਜਿਉ ਕੋਈ ਲਿਖ ਦੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਭਾਵ (ਜੋ)⁴ ਧਰਾ ਥਾ। ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ 'ਅਰਥ' ਹੈ। ਜੋ ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਕੋ ਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਭਾਵ ਤਬੀ ਤੋ ਧਰਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਥੀ, ਰਜਾਇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਨਹੀ ਧਰਾ। ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਕਾ ਮਾਨਣਾ ਇਹੀ ਤੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਮਤ ਹੈ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ'। 'ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ'।⁵ ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ, ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ, ਅਪ ਗਵਾਇ। 'ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਕਾਣੈ ਹੋਇ। ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ'।⁶ 'ਭਾਣਾ', 'ਰਜਾਇ' ਇਸ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਜਿਧਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤਿਧਰ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਭੀ ਰਜਾਇ। ਜਿਸ ਦਬ ਕੇ ਬਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਤਿਜੀ ਦਬ ਦੇ ਵਚਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਭੀ।

ਅਰਥ ਕਾ ਨੇਮ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਕਰਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪੂਰਬ-ਪਰ ਪਦੋ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਮਧ' ਪਦੋ ਕੇ ਅਰਥੋਂ ਸਾਥ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮਧ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਆਸ਼੍ਰੇ⁷ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਚਲਾ ਹੈ, ਮੁਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਕੋ ਪਛਾਨਣਾ ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੂਈ ਥਾਤਿ ਕਹਿਣੀ — ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਕਰਣ' ਹੈ। ਮੁਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਕੋ ਪਛਾਨਣਾ ਨਹੀ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੇਗਾ, ਇਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 29/ਅ)।
2. ਪਸਤਾਵਨਾ।
3. ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 30/ੳ)
5. ਜਪੁ ਜੀ, ਪਉੜੀ 1 ਅਤੇ 27
6. ਜਪੁ ਜੀ, ਪਉੜੀ 25
7. ਵਿਚਲੇ, ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ।
8. ਵਿਸ਼ਾ, ਆਧਾਰ।

ਮੂਲਕਾਰ¹ ਤੋਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਸੁ ਕਿਉਂ ਰਚੀ? ਬਾਣੀ ਰਚਣੇ ਕਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਿਆ? ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਰ ਕਰਤ² ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੂਆ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਵਰਤੈ³ ਕਛੁ ਕਰਣੇ ਕੋ, ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ'। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵਰਤਿਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ—ਤੁਮ ਬਾਣੀ ਕਰੋ। ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮਾਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨ ਮਾਨੀਏਗਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ 'ਨਿਖ—ਪ੍ਰਯੋਜਨ' ਠਹਿਰੇਗੀ। ਸੋ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਿਖ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀ, ਸਪ੍ਰਯੋਜਨ⁴ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਈਹਾ ਅੰਤ ਤੋਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੀਏਗਾ, ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੀਏਗਾ—ਉਤਮ ਪੁਰਖੋਂ ਕੋ ਸੁਭਾਵਤ ਹੀ ਦਇਆ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਆਵਾ-ਗੋਣ ਰੂਪੀ ਦੁਖ ਦੇਖ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਦਇਆ ਉਪਜੀ। ਤਿਸ ਦਇਆ ਨੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਿਆ—ਇਨ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਛੁ ਰਚੇ। ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ। ਸੋ ਦਇਆ ਕਾ ਸਰੂਪ ਦਿਖਲਾਇ ਦੇਣਾ ਇਹ ਤੁਮਾਰੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਚਲੋ ਕ੍ਰਿਬਾਰਥ⁵ ਹੋਵੇਗੇ।'

ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਜੋ ਮਿਲੀ ਹੁਈ ਬਾਤ ਕਰਣ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਰਥ' ਹੈ। ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼ੈ⁶ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ, (ਅਰਥ ਨਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ)⁷। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ 'ਸਤਿ ਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਅਰ ਅੰਤਿ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ 'ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ' ਅਰ ਮਧ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ,। ਅਬ ਇਸ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ ਲਿਖੇ ਹੈ ਸੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਲਿਖੇ ਹੈ। ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਨੇ ਤੀਨ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਇ ਕਰ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਲਾਇਆ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਇਹੀ ਤੋਂ ਜੀਵੋਂ (ਕੀ)¹⁰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ ਹੈ। ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਦ੍ਰਾਵਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸਮਝੋ, ਅਥਵਾ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ, ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੋ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਜੋ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕੋ

1. ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਰਚੇਤਾ।
2. ਕਰਕੇ।
3. ਲਗੇ, ਲੀਨ ਹੋਵੇ।
4. ਨਿਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ।
5. ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਹਿਤ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
7. ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਿਜੀ ਹੈ।
8. ਆਧਾਰ, ਵਿਸ਼ਾ।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 32/ਅ)।
10. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 32/ਅ)।

ਛੱਡ ਦੀਜੀਏਗਾ ਤੇ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਆਪਸ ਮੇਂ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨ ਬਣੇਗਾ। ਸੰਬੰਧ ਬਿਨਾ ਅਰਥ ਕੈਸਾ, ਅਰਥ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ?

ਨਨੁ¹—ਤੁਮ ਨੇ ਵਚਨਨ ਕੀਆ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ' ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ। 'ਜੋ ਦਇਆ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਥਾ, ਤੋ ਬਾਣੀ ਸੁਗਮ' ਕਿਉਂ ਨ ਰਚੀ ਜਿਸ ਕੋ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਤਾ। ਐਸੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਕਿਉਂ ਰਚੀ ਜੋ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ, ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਿਆਇ ਕਰ ਅਰਥ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉ ਕੋਈ ਅਰਥ ਕਰ ਹੀ ਨ ਸਕੇਗਾ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਵਚਨ ਸੁਗਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੇ ਪੜਨੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਕਿਸੀ ਕੋ ਗੁਰ ਨ ਧਾਰਣਾ ਪੜੇਗਾ। 'ਗੁਰ' ਨਾਮ ਸਮਝਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਨਹੀ। ਅਤ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕਠਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੋ ਆਪ ਤੋ ਕਿਸੀ (ਕੋ)⁴ ਭੀ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਕਿਸੀ ਤੇ ਪੜਨੀ ਪੜੇਗੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਜੋ ਪੜਾ ਉਹੀ ਉਸ ਕਾ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰੂ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਨਿਖ-ਫਲ⁵ ਹੀ ਹੈ। ਸਫਲ ਗਿਆਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ⁷। ਅਬ ਇਸ ਪਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

(ਵੇਦਾਤ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਚਨੇ)⁸ :

ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਦ੍ਰਾਵਾ ਜੋ ਸਿਖ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣੇ ਯੋਗ ਭਲੀ ਭਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਮਝਾਇ ਦੇਵੇ ਐਸਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਚਾਰਯ'। ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋਈ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਜਾਣ ਨਾਹੀ ਸਕਤਾ। ਇਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨ ਚੇਤਨੀ ਮਨ ਅਪਣੇ ਸੁਚੇਤ'⁹। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਚੇਤਤੇ, ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਚੇਤਨ ਕਰਤੇ; ਗੁਰੂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸੁਖਾਲੀਆ ਭਾਖਾ ਕੀਆ ਪੋਥੀਆ ਦੇਖ ਦੇਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਹੀ ਜੋ ਸੁਚੇਤ ਬਣ ਬੈਠੇ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਤਿਨ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਕਹਿਤੋ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।
2. ਸਫਲ, ਆਸਾਨ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 33/ਅ)। ਅਗਲਾ 'ਭੀ' ਸ਼ਬਦ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
5. ਨਿਸਫਲ, ਫਲ-ਹੀਨ।
6. ਲਈ ਵਾਸਤੇ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 34/ੳ)
9. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463)।

ਹੈ—‘ਛੁਟੇ ਤਿਲ ਬੁਆੜ ਜਿਉ ਸੁੰਢੇ ਅੰਦਰਿ ਖੇਤ । ਖੇਤੈ ਅੰਦਰਿ ਛੁਟਿਆ’¹ ॥ ਛੁਟੇ ਹੁਏ ਜੋ ਹੈ ਬੁਆੜ ਤਿਲ, ਜਿਨ ਕੋ ਟਿਕੰਮੇ ਮਾਨ ਕਰ ਸਭ ਕਿਸੀ ਨੇ ਛੁਡ ਦੀਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਿਲ ਖੇਤ ਮੇਂ ਸੁੰਢੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਿਖਸਮੇ ਹੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਜੋ ਉਨ ਤਿਲੋਂ ਕੇ ਮਦਮ² ਕੇ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਉਨ ਕੋ ਛੁਟਤੇ ਭੀ ਨਹੀ । ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਪਟਵੇਸੀ ਆਏ, ਉਨੋਂ ਨੇ ਦੇਖਾ ਏਹੁ ਖੇਤ ਨਿਖਸਮਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਫਲੁ ਹਮ ਹੀ ਲਏਗਾ । ਉਸ ਖੇਤ ਮੇਂ ਛੁਟੇ ਫਲ ਲੈਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ‘ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਉ ਨਾਹ’⁴ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸੋ ਜੋ ਉਸ ਖੇਤ ਕਾ ਫਲੁ ਹੈ ਸੋ ਉਨ ਕੋ ਨਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ‘ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੀ ਤਿਨ ਵਿਚਿ ਸੁਆਹ’⁵ । ਉਹ ਨਿਖਸਮੇ ਤਿਲ ਫੁਲਤੇ ਫਲਤੇ ਤੋ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਨ ਕੇ ਬੀਚ ਰਾਖ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦਾਣਾ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ । ਤਾ ਤੇ ਉਸ ਖੇਤ ਮੇਂ ਜਾਣਾ ਨਿਖਫਲ ਹੀ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਭੀ ਨਿਖਫਲ⁶ ਹੀ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਦਾਤਾ ਗਿਆਨ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕਰ ਪਾਇਆ ਹੈ ।

(ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਬਚਨੋਂ)⁷ :

ਦੇਵ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪਰਮ ਭਕਤਿ ਹੈ, ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਕਤਿ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰੋ ਵਿਖੇ ਭਕਤਿ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਮਹਾਨੁਭਾਵ⁸ ਕੇ ਏਤੇ ਕਹੇ ਜੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਨਹੀ । ‘ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ’ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਨਿਖਫਲ ਹੀ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤੇ ਬਡਾ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈ ।

ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮਹਾਦੇਵ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਪਾਰਬਤੀ ਯੋ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਲਿਖਾ ਹੁਆ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਖ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਨਰੋ ਵਿਖੇ ਅਰਮ⁹ ਨਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਗੁਣ ਕਰ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਬਹੁਤਰ¹⁰ ਚੋਤੜੀਆ ਯੁਗੋ ਕੀਆ ਸਬ ਬੀਹਤੀਆ ਹੈ । ਬ ਏਕ ਸਕੁੰਤਰ (ਹੋਤਾ ਹੈ,

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

2. ਭੇਦ, ਰਹੱਸ, ਵਾਸਤਵਕਤਾ ।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

6. ਨਿਸ਼-ਫਲ, ਫਲਹੀਨ ।

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 35/ਅ)

8. ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ ।

9. ਨੀਚ, ਘਟੀਆ ।

10. ‘ਏਘਤਰ’ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 36/ੳ)

ਐਸੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮਨੁੱਤਰ)¹ ਬੀਤ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਭੀ ਉਹ ਸੁਖ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਤਾ ਪਾਪ ਤਿਸ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਗੁਣ ਕਰਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ²—ਤੁਮ ਨੇ ਵਹਨਾ ਕੀਆ ਜੀਵ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਅਰੁ ਜਪੁ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਨ ਕੋ ਧੀ ਜਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਸਿਖ ਕੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ ਤਿਸ ਸਿਖ ਕਾ ਨਾਮ ਕੀਆ ਥਾ? ਅਰੁ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ ਢਾ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੋ?

ਇਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹ ਹੀਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਾਤਾ ਹੈ ਉਹਾ ਗੁਰੂ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਖ, ਉਹੀ ਵਾਦੀ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ, ਦੂਸਰਾ ਕਈ ਹੋਤਾ ਨਹੀ। ਇਸ ਕਾ ਤਾਤਪਰਜ³ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖ ਸਮਝੇ ਤਿਸ ਤੋ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝੇ, ਸਮਝਾਏ ਬਿਨਾ ਨ ਛੱਡੇ। ਅਰੁ ਸਿਖ ਭੀ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਤਕਰ ਨ ਸਮਝੇ ਤਬ ਉਤਰ⁴ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪੀਛਾ ਨ ਛੱਡੇ, ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਰੁ ਵਾਦੀ, ਸਿਧਾਂਤੀ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਤਾਤਪਰਜ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਬਿਨਾ ਨਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ, ਜਿਹਨੇ ਬਿਨਾ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀ ਹੋਤਾ; ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੀ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੋ ਸਤਿ ਤੋ ਅੰਤੀ ਯਤ ਕਰੇਗਾ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਤਿਅ ਗੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਸੋ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਤੋ ਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਅਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ ਅਰੁ ਅਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਆ-ਯਤ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਜਿਸੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਪਾਇ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੋਵਹਿਗਾ। ਇਸ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਰਚੇ ਹੈ।

ਇਤਿ ਨਿਰ-ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ ॥ ੧ ॥

ਪ੍ਰਸਨ ਤੋ ਕਰ ਚਿਤਾ ਕਾ ਯਾਦ ਧੂਤ ਕੋ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ। ਅਰੁ ਤੋ ਸਿਖ ਕਾ ਪ੍ਰਸਨ ਹੋਤਾ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਸਨ ਤੋ ਕਰੇ ਤੇ 'ਆਇ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦ ਸਚ' ਇਹ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਪਰ ਤੋ ਜਿਸ ਹੀ ਤਰ੍ਹੀ ਤੋ ਤੇਰਾ ਸਾਸਤ੍ਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਸਿਖ ਨੇ ਕਠਨ ਮਾਨਾ। ਏਤ ਕਰਨ ਤਲ ਪ੍ਰਸਨ ਅਰੁ ਉਤਰ ਰਚਾਤਾ ਕੋ ਭੀ ਕਠਨ ਮਾਨਾ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 36/8)
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਨ ਸੂਰਕ ਅਵਤਾਰ।
3. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ।
4. ਤਕ ਤੀਕ।
5. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਰ ਸਫਲ।
6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਫੇਰ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਇਸ ਮੇਂ ਤੋ ਕਛੁ ਕਠਨਤਾ ਨਹੀ, ਜੈਸੇ ਜਪ ਸਕੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਪੁ, ਤੂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਖਰਚ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਕਹੀ ਜਣਾ ਭੀ ਨਹੀ ਪਤਤਾ, ਨ ਬੋਝ ਹੀ ਉਤਾਵਣਾ ਪਤਤਾ ਹੈ, ਨ ਚੰਦ ਫੇਟ ਲਾਗਤੀ ਹੈ। ਅਤ ਸਿਖ ਕਿਆ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰੇਗਾ? ਕਛੁ ਭੀ ਤੈ ਨ ਕਤ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਖ ਮੇਂ ਕਛੁ ਕਰਾਈ ਨ ਤਹਿ ਜਾਏ ਭੈ, ਪ੍ਰੀਤਿ, ਦਰਸਨ ਪ੍ਰਤਬਕ ਔਰ ਭੀ ਗੁਰ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ² ਆਪਣਾ ਇਸਟ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 2

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ।

ਆਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਰਬ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਇਹੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ (ਗਾ)³ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਪਾਵੇ (ਗਾ)⁴ ਹੁਕਮ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ⁵*ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਖੇ ਜੀਵੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਅਨੰਤ⁶ ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੋਤ ਸਰੀਰ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਇਆ— ਏਤਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਕੋ ਹੈ? ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੇਗਾ।*

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੇ ਵਡਿਆਈ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਨ ਕਰਮੇ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨ ਜੀਵ ਹੋਤੇ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਉਤਮ ਕਰਮ ਵਾਲਿਓ ਕੋ ਇੰਦ੍ਰ ਪਦਵੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਬਡਾਈ ਕੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲਤੀ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ।

ਉਤਮ ਅਤ ਨੀਚ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਖ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ (ਹੀ)⁶ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਧਾਤਾ⁷ ਨੇ ਸਭ ਕੇ (ਮਜਤਕ)⁸ ਸਾਤ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ।

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
2. ਆਸਾਨ ਤੋਂ ਆਸਾਨ।
3. ਭਾ. ਵ. 138 (ਪੰ: 9/ਅ)।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 9/ਅ)।
5. *ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੇ ਤੋਹੀ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀ। ਤਿਨ ਜਗਤੋ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੀਵੇ ਹੈ। ਤਿਨ ਜੀਵੇ ਨੇ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕੀਯਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਕਤੂ ਇਹ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਏਤਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਕੋ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਸਕੇਗਾ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 9 ਅ)।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 39/ੳ)।
7. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਤਾਰ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 39/ੳ)।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ।

ਏਕ ਐਸੇ ਅਦੁਤ ਦਰਸੀ, ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗੀ, ਭਜਨਵਾਨ, ਉਤਮ ਪੁਤਰ
ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਬਖਸੀਸ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮੁਕਤਿ ਪਦਵੀ ਮਿਲਤੀ ਹੈ,
ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪੜਤੇ ਹੈਂ । ਅਰ ਏਕ ਐਸੇ ਭਜਨ-ਹੀਨ, ਭੋਗ-ਲੋਪਣ, ਨੀਚ ਪੁਤਰ ਹੈਂ, ਤੇ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਸਦਾ ਸੰਸਾਰ-ਚਕ੍ਰ ਮੋ ਭ੍ਰਮਾਈਤੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ
ਆਵਾਗੋਣ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਛੁਟਤਾ ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥ ੨ ॥

*¹ਸਭੁ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮੋ ਹੀ ਹੈਂ । ਆਗਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਛੁ ਤੀ ਨਹੀ ।
ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਕੋ ਬੁਝੇਗਾ ਤੋ ਹੋਕਾਰ ਯੁਕਤ ਵਚਨ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਕਹੇਗਾ । ਹੋਕਾਰ
ਯੁਕਤ ਵਚਨ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਯਦਯਪਿ² ਭਜਨਵਾਨ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਭੀ ਲੋਕ ਤਿਸ ਕੋ ਜਬੂਨ³ ਹੀ
ਮਾਨਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀ ਹਛਾ ਮਾਨਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਆ ਹਛਾ
ਮਾਨੇਗਾ । * 'ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ । ਤਉ ਨਾਨਕ ਸੋਖਤਹੁ ਪਾਏ' । 'ਨੀਚ' ਨਾਮ
ਈਹਾ ਨਿਰ-ਅਭਿਮਾਨ ਕਾ ਹੈ, ਚੂਹੜੇ ਚਮਾਰ ਕਾ ਨਹੀ । ਐਸੀ ਰਹਿਤ ਧਾਰਣੇ ਕਰੇ, ਲੋਕ ਆਪਸ
ਮੋ ਆਪ ਹੀ ਕਹੇ—ਦੇਖੋ ਤੋ ਕੌਣਾ ਉਤਮ ਪੁਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਭਜਨ, ਤਪ ਵਿਦਿਆ ਕਿਸੀ ਬਾਤ
ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀ । ਜੋ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਮੁਕਤਿ ਮਾਰਗ ਮੋ ਪ੍ਰਵੇਸ ਪਾਵੇਗਾ, ਅਭਿਮਾਨੀ
ਅਭਿਮਾਨ ਮੋ ਹੀ ਫੁਝੇਗਾ ॥ ੨ ॥ ਸਿਖ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਗੁਰ ਅੰਤ ਭੀ ਸੁਗਮ ਤੇ
ਸੁਗਮ ਆਪਣਾ ਇਸਟ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 3

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ।

'ਤਾਣੁ'⁵ ਨਾਮ ਹੈ ਰਖਿਆ ਕਾ ਅਤ ਬਲ ਕਾ ਨਾਮ ਭੀ ਹੈ । ਜੋ ਭਾਖਾ ਮੋ 'ਤਾਣੁ' ਕੀ

1. *ਸਭ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਕੋ ਬੁਝੇਗਾ ਤਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਕਾ ਨਾ ਕਰੇਗਾ । ਅਉਰ
ਬਾਤ ਅਭਿਮਾਨੁ ਤੋ ਬੁਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨੁ ਜੋ ਹੈ ਗਿਆਨੁ ਅਰ ਨਾਮੁ ਤਿਸ ਕਾ
ਅਭਿਮਾਨੁ ਕਰੇਗਾ, ਤਉ ਮੁਕਤ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਵੇਸੁ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੰ: 10,
ੳ—ਅ) ।
2. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
3. ਘਟੀਆ, ਨੀਚ, ਤੁੱਛ ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 470) ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
6. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਗੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਪਰ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 10 ਅ) ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ
(ਪੰਨਾ 40/ੳ) ਵਿਚ 'ਤਾਣੁ' ਹੈ ।

ਜਾਗਾ 'ਤਾਣ' ਕਰਾ ਤੇ ਕੀ ਕਛੁ ਦੇਖ ਨਹੀ। ਜੋ ਗਾਵੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ¹ ਤੇ ਤ੍ਰਾਣ,
ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਸ ਕੀ ਭਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਆਵ ਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਹੋਵੇ ਕਿਸੀ ਕੋ
ਬਲ ਤੋ ਗਾਵੇ, ਆਵ ਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ ਗਾਵਣੇ ਸਹਾ ਬਲਵਾਨੇ ਕਾ ਕਾਮ
ਹੈ, ਨਿਰਬਲੇ ਕਾ ਨਾਹੀ।

ਗਾਵੇ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਾਤਿ ਗਾਵੇਗਾ। ਤਸ ਕੀ ਕੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੌਣ ਸੀ ਦਾਤਿ? ਜਿਸ
ਨੇ ਜਾਬ ਕਾਣੇ ਕੇ ਦੀਏ, ਪਸ ਚਲਨ ਕੇ ਦੀਏ, ਨੇਤ੍ਰ ਦੇਖਣੇ ਕੇ ਦੀਏ, ਕਾਨ ਸੁਣੇ ਕੇ ਦੀਏ।
ਇਹ ਸਮਝੀ ਔਰ ਤੋ ਕੋਈ ਹੀ ਨ ਦ ਸਮਝੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕਛੁ ਦੀਆ ਹੈ ਸੋ ਔਰ ਕਿਆ
ਕਛੁ ਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਜਿਸ ਕਾ ਨੀਸਾਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਹਾਤਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਹਾਤਕੇ ਕੋ ਸਮਝ
ਤਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ ਗਾਵਣੇ।

ਗਾਵੇ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ।

ਅਖਰਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗਾਵੇ, ਵਡਿਆਈਆ ਹੀ ਗਾਵੇ, ਆਚਾਰ ਹੀ ਗਾਵੇ,
ਤਿਸ ਕੀ ਕੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਣ ਕੌਣ ਸੇ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੌਣਾ ਹੈ? ਰਜ ਗੁਣ ਕੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ
ਕਰੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਜਗਤ ਕੇ ਉਪਜਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਗੁਣ ਕੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਕਰ ਇਸਨ
ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਜਗਤ ਕੀ ਪਾਲਤਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਸ ਗੁਣ ਕੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਕਰ ਰੁਦ੍ਰ ਰੂਪ ਧਾਰ
ਕਰ ਜਗਤ ਕਾ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਭਵਾਨ² ਜੋ ਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੋਤਿ ਸਤੀ ਗੁਣ-ਕ੍ਰੂਤ ਹੀ
ਤੋ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਣ ਤੇ ਜਾ ਕੀ ਨਾਮ ਤਸ ਕਾ ਬਣਾ ਹੋਣਾ ਰੂਪ ਜ ਗੁਣ ਧਾ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮਾ
ਨਾਮ ਪਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਤਿਸ ਕੋ ਵਿਆਨ-ਜੀਲ ਜੋ ਗੁਣ ਧਾ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ। ਵਸਨੁ ਨਾਮ
ਪਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਤਸ ਦੇਵ ਤ, ਜਿਸ ਦੇਵ ਤ ਧਰ ਅੰਤ ਕੋਈ ਦੇਵ ਨਹੀ, ਐਸ ਗੁਣ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ
ਨਾਮ ਪਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਤਸ ਕੋ ਭਵਾਨ ਤ ਹੋਵੇ ਗੁਣ ਤ ਤਸ ਨਾਮ ਪਾਇਆ। ਭਕਤੋ ਕੇ
ਮਨ ਕੋ ਆ ਕੀ ਤਿਸ³ ਖੋਚਤਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਗੁਣ ਤ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਨਾਮ ਪਾਇਆ। ਐਸੇ ਹੀ ਸਤਬ ਨਾਮ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਕੋ ਗਾਵੇਗਾ ਸੋ ਗੁਣ ਤਿਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਹੀ
ਕਰੇਗਾ।

1. ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਜਾਂ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ।
2. ਕਰਕੇ।
3. ਨਾਮ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
5. ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ।
6. ਵਲ, ਪਾਸੇ।
7. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

ਗੁਣ ਕਹੇ, ਅਬ ਵਡਿਆਈਆ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 'ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਵਡਾ ਨ ਉ। ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਸਚੁ ਨਿਆਉ।' ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸ਼-ਹ ਕੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ ਇਹ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਬਡਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਉਚ ਨੀਚ ਸਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼-ਹ ਰੂਪ ਦੀ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸੁਧ ਅਸੁਧ ਜਲ ਗੰਗਾ ਸੋ ਮਿਲਾ ਹੂਆ ਗੰਗਾ ਰੂਪ ਦੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੀ ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੇ ਘਰ ਨਿਆਉ ਸਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਕੀ ਤੰਬਾ ਪਾਵੇ। 'ਪ੍ਰਤ ਹਰੇ ਤ ਧਰਮ ਨਿਆਉ'। 'ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਲ ਨਹੀ ਭਨੇ ਘਾਲਿਆ।' ਇਨ ਵਡਿਆਈਆ ਕ ਕੇ ਭਾਗਤਾ ਜਾ ਕਾ ਭਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ।

ਨਨੁ—ਭਲਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਿਓ ਕਾ ਬੁਧਾ ਹੋਤ ਦ੍ਰਿਸਟ ਯਾਤਰਾ ਹੋ ਬੁਧ ਕਰਣ ਵਾਲਿਓ ਕਾ ਭਲਾ ਹੋਤਾ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਾ ਨਿਆਉ ਕੈਸੇ ਹੂਆ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਅਬ ਜੋ ਅਨਾਜ (ਤਮ ਖਾਤੇ ਹੋ ਸੇ ਤੇ ਪੁਟਕ ਸਾਲ ਕਾ ਬੀਜਿਆ ਹੂਆ ਖਾਤੇ ਹੋ ਅਰ ਜੋ ਅਬ ਬੀਜਿਆ ਹੋ ਤਿਨ) ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਸੋ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੁਰਬ ਜਨਮ ਮੇਂ ਜੋ ਸੁਭ (ਅਸੁਭ) ਕਰਮ ਕੀਏ ਬੇ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਤ ਸੁਖ ਦੁਖ ਅਬ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਅਬ ਜੋ ਕੀਏ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਅਗੇ ਹੀ ਭੋਗਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨਨੁ—ਚੋਰ ਨੇ ਅਬੀ ਤੋ ਚੋਰੀ ਕਰੇ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਫਾਸੀ, ਜੁਰੀ ਅਬੀ ਅਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਇਸ ਕੋ ਪੁਰਬ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੈਸੇ ਮਾਨੀਏਗਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਿਨ ਕੇ ਪੁਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਖੋਟੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਤੇ ਹੋ ਉਹੀ ਉਨ ਤੋ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰਵਾਤੇ ਹੈ। ਭਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਭਲਾ ਕਰਵਾਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਦੀ ਹੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਦੀਹਾਂ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਆਗੇ ਹੀ ਭੋਗਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ।

'ਯਾਗਵਲਕ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਨਾਜ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਚੁਰੇ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਉਠ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਫਲ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਬੰਦਰ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਲ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਜਲ ਵਿਖੇ ਗੋਤਾ ਲਗਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਪੰਖੀ ਹੈ। ਤਸ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਦੁਧ ਕੇ ਚੁਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਕਾਕਾ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਘਰ ਕੀ ਜੋ ਸਮਗ੍ਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕਰੇ ਗ੍ਰਹਸਥ ਕਾ ਨਿਤਿ ਬਿਵਹਾਰ ਚਲਤਾ ਹੈ। ਝਾੜੂ, ਟੋਕਰੀ, ਮਿਲ, ਵਟਾ, ਚਕੀ,

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 463)।
2. ਕੁਝ ਪਾਠਾਂਤਰ ਸਹਿਤ—ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 541, ਬਿਹਾਜ਼ਤਾ ਮ: ੫ ਵੰਤ ਅਰੁ ੧।
3. ਰਖਿਆ, ਹਿਫਾਜ਼ਤ।
4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਗਯ।
5. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰ: 42/੪—ਅ)।
6. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰ: 42/ਅ)।
7. ਕਾਂ, ਕਉਆ।
8. ਕਰਕੇ।
9. ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਰ ਜਾਂ ਵਿਵਹਾਰ।

ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਪਸਕਰ' ਹੈ। ਉਪਸਕਰ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਿਹ-ਕੀਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੀਟ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਮੁਖਤੀ ਬੰਦ ਕਰ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਨਿਕਸਣੇ ਕਾ ਮਾਣਗ ਪਾਵਤਾ ਨਹੀ, ਉਸ ਕੇ ਬੀਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸਹਿਤ¹ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ (ਬਨ ਕੀ ਮਖੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਮਾਸ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ)² ਗੀਧ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਗਊ ਕ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਿਹ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਅਗਨਿ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਬਗੁਲੇ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ।³ ਸਤ੍ਰ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਸ੍ਵਿਤ੍ਰੀ⁴ ਕੁਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸਪੁਰਣ ਸਰੀਰ ਪਰ ਸ੍ਰੇਤ ਸ੍ਰੇਤ ਦਾਗ ਪੜ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਘ੍ਰਿਤ, ਲਵਣ, ਸਿਠਾਈ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਕੂਕਰ⁵ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਗੰਧ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਛਛੁਦਟ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ 'ਯਾਗਵਲਕ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਜੋ ਚੋਤੀ ਕਾ ਫਲ ਫਾਸੀ ਸੂਲੀ ਹੀ ਹੋਤਾ, ਤੋਂ ਇਹ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਿਖਿਤੇ। ਈਹਾ ਜੋ ਕਛੁ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਹੀ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਆਗੇ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਘਰ ਨਿਆਉ ਸਚਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ।

ਵਡਿਆਈਆ ਕਹੀਆ, (ਅਬ)⁶ ਆਚਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸਨਾਦਿ ਅਵਤਾਰੋ ਵਿਖੇ ਜੋ ਜੋ ਅਚਾਰ ਕੀਏ ਹੈ—ਸੇਤਾਦਿਕ⁷ ਕਾ ਬਾਧਣਾ, ਰਾਵਣਾਦਿਕੋ⁸ ਕਾ ਮਾਰਣਾ, ਅਸ੍ਰ-ਮੇਧਾਦਿਕੋ⁹ ਕਾ ਕਰਣਾ, ਧਰਮ ਕੀ ਮ੍ਰਿਜਾਦਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰਣੀ,¹⁰ ਸੁਸਟੋ ਕੀ ਰਖਿਆ ਦੁਸਟੋ ਕਾ ਨਾਸ, *ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ।

1. ਸਹਿਦ, ਮਾਖੀਓਂ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 43/ਅ)।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 43/ਅ) ਵਿਚ 'ਅਗਨਿ' ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗਊ' ਦਾ ਬਾਵ ਵਿਚ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 43/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਸਵੇਤੀ' ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਫੈਦ ਕੋਹੜ।
5. ਕੁਤਾ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 44/ੳ)।
7. ਪੁਲਾਂ ਆਦਿ ਦਾ।
8. ਰਾਵਣ ਆਦਿਕ। ਰਾਖਸ਼ਾਦਕੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, 11/ੳ)।
9. ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਜਗ ਆਦਿਕ।
10. ਸੁਸਟੋ ਕੀ ਰਖਿਆ ਰਰਣੀ, ਦੁਸਟੋ ਕਾ ਦਮਨ ਸੁ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 45/ਅ)।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਵਿਖਮ. ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਠਨ ਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸੀ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ. ਪੁਰਾਣ ਤਿਸ ਕਤ ਕਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਵਾਦ ਗਾਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲਏ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਤਨੁ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਾਸਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਖੇਹ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਿਟੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਏਕ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜੀਵ ਕੋ ਲੇਤਾ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਫੇਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਐਸੇ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੇ ਦੂਰਿ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵੇਖੋ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ ।

‘ਗਾਵੈ’ ਨਾਮ ਗਾਵਣੇ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ‘ਕੈ’ ‘ਗੈ’ ‘ਰੈ’ ਸਬਦ ਇਹ ਤੀਨੋਂ ਧਾਤੂ ਸਬਦ ਕੇ ਅਰਥ ਮੋ ਹੈ । ਜੇ ਗਾਇਆ ਤੋਂ ਸਬਦ, ਜੋ ਕਹਾ ਤੋਂ ਸਬਦ, ਅਬ ਈਹਾਂ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ । ਕੋਈ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ । ‘ਜਾਪੈ’, ਕਿਆ ਜਾਣੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਮਿਲੇ ਵਾ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਐਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਹੈ, ‘ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੂਆ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ’ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਅਗਨਿ ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਰਸ ਕੀਆ ਹੂਆ ਜਲਾਵਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਸੁਧ ਹੈ ਅਥਵਾ ਸੁਧ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਕੇ ਖੈ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਚੰਦੇਰੀ ਦੇਸ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸਿਸਪਾਲ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ । ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਾਥ ਵੈਰ ਥਾ । ਵੈਰ ਬੁਧਿ ਕਰ ਕਰਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਅਤ ਗਾਲੀਆ (ਹੀ)¹ ਦੇਤਾ ਰਹਾ । ਨਿੰਦਾ ਕਰਣੇ ਮੋਂ ਅਰ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਣੇ ਮੋਂ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਤੋ ਲੇਤਾ ਥਾ । ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਨੇ ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਦੋਸ ਦੂਰ ਕਰ ਕਰ ਸਿਸਪਾਲ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਕੀਆ । ਪਾਪਸਟੋਂ² ਕੋ ਤੋ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਐਰ ਨਾਮ ਕਿਸ ਕੋ ਨ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ³ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ

1. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ।

2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੰ: 45/ਅ)

5. ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ।

6. ਗੁਣਗਾਨ ।

ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਦੇਖੇਗਾ। ਭਕਤੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਭੀ ਤੋ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ।

ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੇ ਤੋਟਿ।

ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕਟਿ ਕੋਟਿ॥

*ਮੇਸੀਆ ਬਾਤਾ ਕੇ ਜੋ ਮੈ ਕਵਿਤਾ ਕਤ ਕਹਿਤੇ ਲਾਯੋਗਾ, ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਕਹਿਤਾ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਵਾਰ ਕਹਿੰਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਤੋਟ ਨ ਆਵੇਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ, ਕਰਮ, ਗੁਣ, ਆਚਾਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਅਨੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਮੈ ਕਹਾ ਤਕਰਾ ਕਹਿੰਗਾ।

ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ॥

ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ॥

ਜੋ ਦੇਤਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋ ਦੇਹ, ਹਮ ਲੇਤੇ ਹੂਏ ਥਕ ਪੜੇਗੇ। ਤੂ ਤੋ ਦੇਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਹੈ ਦੇਤਾ ਹੂਆ ਤੋ ਨ ਥਕੇਗਾ, ਯੁਗ ਕੇ ਯੁਗ ਖਾਤੇ ਹੀ ਰਹੇ (ਗੇ)²। ਈਹਾ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣੇ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ। 'ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਰਾਮ ਰਜਾਇਣਿ ਮਾਤਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਾਨਿਧਿ ਜਨ ਕਉ ਉਪਜੀ ਛੋਡਿ ਨ ਕਤਹੁ ਜਾਤਾ। ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੇਵਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭੋਜਨ ਖਾਤਾ'।³ ਹਰਿ-ਰਸ ਭੋਜਨ ਮਾਗਾ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ ਮਾਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਮਿਸਰੀ ਜੋ ਮੀਠੀ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਮੀਠੀ ਹੈ, ਮਿਸਰੀ ਤੋ ਮਿਸਰੀ ਮੀਠੀ ਨਹੀ। ਭਜਨਵਾਨ ਮਿਸਰੀ ਕੋ ਭੋਕਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਕਤਿ ਹੂਏ ਸੋ ਤੋ ਆਪ ਹੀ ਮਿਸਰੀ ਹੂਏ। ਜੋ ਆਨੰਦ ਭਜਨਵਾਨ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਆਨੰਦ ਦੂਸਰੀ ਜਾਗਾ ਹੋਤੇ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਯੁਗ ਕੇ ਯੁਗ ਹਰਿ-ਰਸ ਮਾਗਾ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦੀਆ ਭੀ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤੋ ਨਹੀ ਤਿਆਗ ਦੀਆ, ਚਾਦਰ ਕੇ ਭੀਤਰ ਹੀ ਤੋ ਛਪ ਗਏ। ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਹਣਾ ਆਯੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜਗਤ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਬੇ ਅਬ ਗੁਪਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਯੁਗ ਕੇ ਯੁਗ ਹੀ ਹਰਿ-ਰਸ ਭੰਗ ਕਰ ਪੀਛੇ ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ : ਇਸ ਪਰ ਸੰਤੋ ਤੇ ਪੁਮਾਣ ਭੀ ਹੈ—'ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ ਛੱਡੋ ਮੁਕਤਿ ਨ ਮਾਗੋ।'⁴ 'ਜੋ ਸੁਖ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਮੋ ਸੋ ਵੈਕੁੰਠ ਨ ਹੋਇ।'⁵ 'ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ।'⁶ 'ਇਸ ਵਚਨ ਕਾ ਅਰਥ

1. ਤਕ, ਤੀਕ

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 46/ਅ)।

3. ਦੇਵਗੰਗਰੀ, ਮ. ਪ: (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 532)।

4. 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੰ: 1170 ਅਤੇ 1195 ਉਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਗਤ ਦਾ ਅੱਗ ਪਾਠ ਹੈ, ਥਾਕੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਨ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕ-ਹਾਸੀ ਨਾਲ ਹੈ।

5. ਇਹ ਟੁਕ ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 336 ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਹੋਰ ਟੁਕ ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇੰਜ ਹੈ—

'ਜੋ ਸੁਖ ਪ੍ਰਭ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੋ ਸੁਖ ਰਾਜਿ ਨ ਲਹੀਐ।'

6. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 3।

¹ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸੈਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਨਹੀ, ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗੁ ਕਾ ਇਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਤੋ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਤੋਰੋ 'ਗਾਵੇ ਕੋ ਕਾਹੇ ਕੋ' ਕਹਤੇ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਕਿਆ ਕਾਮ ਥਾ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੁਗਮ² ਤੇ ਸੁਗਮ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ। ਜੋ ਸਿਖ ਸਮਝਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ।

ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ।³

ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਸੋ 'ਹੁਕਮਵਾਨ' ਭੀ ਕਹੀਏ ਅਰ 'ਹੁਕਮੇ' ਭੀ ਕਹੀਏ। ਹੁਕਮ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕਾ ਹੁਕਮ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣਤਿਨ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਮਾਰਗ ਚਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਵੇਪਰਵਾਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਾਹ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਕਾ। 'ਵੇਪ੍ਰਵਾਹ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਾ। ਵੇਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਾ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ ³*ਆਪਣੇ ਦਾਸਰੋ ਭੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ॥ ੩॥* ਸਿੱਖ ਆਪ ਭੀ ਸਮਝੇ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋਭੀ ਸਮਝਾਵੇ। ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਗੁਰ ਔਰ ਭੀ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 4

ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਚਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ (ਭੀ)⁵ ਸਚਾ ਹੈ।⁶ ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਨਾਮ ਸਚਾ ਹੈ, ਤਬੀ ਤੋ ਜਾਪਕ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਰ ਭਾਖਿਆ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧਿਨੀ ਬਾਣੀ ਅਰ ਭਾਵ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ, ਇਹ ਭੀ ਦੋਨੋ ਅਪਾਰ ਹੈ। 'ਪਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਅੰਤ ਕਾ। 'ਅੰਤ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਨਾਮ' ਕਾ। ਜੇ ਅਪਾਰ ਕਹਾ ਤੋਂ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕਹਾ। ਇਹ ਭੀ ਦੋਨੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ।

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ।

ਮੈ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਅਰ ਇਹੀ ਮਾਗਤਾ ਹੋ—ਹੇ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾਨ ਕਰ, ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਭਾਵ ਦਾਨ ਕਰ।

1. ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ।

2. ਸਰਲ, ਸਹਿਜ।

3. *ਜੋ ਜਾਪਕ ਕੋ, ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਕਉ ਭੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 12/ਅ)।

4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 13/ੳ); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 48/ੳ)।

6. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 13/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਤ ਹੈ—“ਅਰੁ ਤਿਸ ਕੀਆ ਵਡਿਆਈਆ ਕਾ ਜੋ ਵੀਚਾਰੁ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸਚਾ ਹੀ ਹੈ”।

ਨਨੁ—ਸਭ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਮਾਂਗਤੇ ਹੀ ਜਾਓਗੇ, ਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਛੁ ਪੂਜਾ ਭੀ ਕਰਤੇ ਹੋ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸੀ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਔਰ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ।

ਨਨੁ¹—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕੌਣ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਮਾਂਗ² ਕਰ ਪਾਇਆ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਭਾਵ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਫੇਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੈ ਰਖਣਾ । ਆਗੈ ਰਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪ ਨਿਹਕਾਮ ਹੋਣਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਇਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਪੀਛੇ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਕਹਾ—‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ।’³ ਅਰ ਅਰਥ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਜੇਤਾ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਰਜਾਇ ਹੈ ? ਜੇਤਾ ਔਰ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਔਰ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀ ? ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਭਾਵ ਇਹੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਵਿਸੇਸ ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਹਮ ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੁਆਰਾ ਇਸੀ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੇਗਾ । ‘ਨਾਰਦ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਇਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਨਾਰਦ ਕੋ—‘ਮੈ ਵੈਕੁੰਠ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ਅਰ ਯੋਗੀਓ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ।’ ਜੋ ਨਾਰਦ ਪ੍ਰਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪ ਕਹਾ ਵਸਤੇ ਹੋ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਭਕਤ ਜਹਾ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ, ਮੈ ਤਹਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੋ ।

ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ । ਜਿਸ ਵੈਕੁੰਠ (ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ)⁴ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਲੋਕ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ ਲਾਖੋ ਯਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਪਰ ਭੀ ਵੈਕੁੰਠ ਕਾ ਮਿਲਨਾ ਕਠਨ (ਹੈ)⁶ । ਐਸੇ ਵੈਕੁੰਠ ਕੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤਿਆਗ ਹੀ ਦੀਆ ਅਰ ਨਾਮ ਕਾ ਲੋਭ ਕਰ ਕਰ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕੀਆ । ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਉਹੀ ਪਦਾਰਥ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
2. ਜਾਚਨਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 13/ੳ) ।
3. ਵੇਖੋ ਸਪੁਰੀ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ ੧
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (13/ਅ) ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 50/ੳ) ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੇ ਬਦਲੇ ਵੈਰੁ ਛੋਡ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਔਰ ਜੇਤਾ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੰਗਾਲ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਆਇਆ ਮਿਜਮਾਨ। ਆਗੇ ਓਸ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਰੁਖਾ ਸੂਖਾ ਹੀ ਹੈ, (ਉਹ)¹ ਹਛਾ ਕਹਾ ਸੋ ਲਿਆਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਧਨਵਾਨ ਕੇ ਘਰ ਮਿਜਮਾਨ ਜਾਏਗਾ ਸੋ ਤੋ ਰੁਖਾ ਨ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਤਮ ਭੋਜਨ ਹੀ ਕਰਾਵੇਗਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕੰਗਾਲ ਹੈ, ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਹਾ ਸੋ ਲਿਆਵੇਗੇ। ਅਰ ਸੰਤ ਜਨ ਤੋ ਧਨਵਾਨ ਹੈ²—‘ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਜਨ ਕੀਨੋ ਦਾਨ’।³ ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਧਨ ਹੈ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਜਨ ਕੇ ਦਾਸ ਕੋ ਦਾਨ ਦੀਆ। ਦੂਜਰਾ ਅਰਥ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਧਨ ਹੈ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਦਾਨ ਕੀਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ। ਪੂਜਾ ਕਰਣੀ ਤੋ ਸਤਕੋਤਮ ਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਸਭੀ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਦੇਣਾ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੋ ਤੋ ਹਰਿ ਨੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੋ ਹਰਿ ਜਨ ਹਰਿ ਪੂਜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ‘ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ’।⁴ ‘ਵੇਤਾਲਾ’ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਤੋ ਕਛੁ ਖੁਸੀ ਆਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਪੜਾ ਬੜਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਭੂਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਈਹਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਅਰ ਈਹਾ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਹਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ।

ਨਨੁ—ਨਾਮ ਹੀ ਤੁਮ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਮਾਨਾ, ਨਾਮ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪੂਜਾ ਕਾ ਫਲ ਕਿਆ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ

ਜਿਸ ਪੂਜਾ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਬਡੀ ਕਹੀ ਅਰ ਫਲ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਾ। ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੁਆ ਤੋ ਕਿਆ ਹੁਆ? ਹਮ ਨੇ ਦੇਖਾ ਕਿਆ ਕਿਸੀ ਕਾ ਧਨ ਤੋ ਕਿਆ ਧਨਵਾਨ ਹੋ ਗਏ?

1. ਨਿਜੋ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 50/ਅ)।

2. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 14/ੳ) ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ—“ਤਾਂ ਤੋ ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸੋ ਕਰੇਗਾ ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਾ ਹੈ”।

3. ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 264)।

4. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 3 ਅਨੰਦ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 91੯)।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਤੋ ਤਿਸੀ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ¹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬਲਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਬੁਲਾਵਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੋ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਭਿੰਨ ਨਹੀ ਰਹਣੇ ਦੇਤਾ। ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਜਿਸ ਨਦੀ ਨਾਲੇ² ਕੋ ਬੁਲਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਨਦੀ ਨਾਲਾ ³ਨਦੀ ਨਾਲਾ ਤੋ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।

ਯਦਵਾ⁴ ਕੌਣ ਸਾ ਦਰਬਾਰ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ⁵। ਜਿਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਕੀ ਸਮਾਲ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਦਰਸਨ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਵਣਿਕ⁶ ਜਨ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਬਿਵਹਾਰ⁷ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਅਲਪ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਮੂਲ ਮੋ ਹੀ ਹਾਨਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਏਤੀ ਤਾਰਤਮਤਾ⁸ ਵਣਕੋਕੋ ਤਬੀ ਤੋ ਹੈ ਜੋ ਬਿਵਹਾਰ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ⁹ ਗਿਆਨ ਨਹੀ। ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਉਸੀ ਮਾਲ ਕੋ ਖਰੀਦੇਗਾ ਜਿਸ ਤੋ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਹੋਵੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਕਰਮ ਤਬੀ ਤੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀ। ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੋ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੂਆ ਤੋ ਜੋ ਫਲ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਫਲ ਔਰ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਕੋ ਤੋ ਕਬੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਸਰਬ ਜੰਜਾਲ ਕੋ ਛੱਡ ਕਰ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ¹⁰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ (ਜੋ)¹¹ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ।

1. ਕਰਕੇ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਨਦੀ-ਨਾਲਾ' ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
4. ਅਥਵਾ, ਯਾ, ਜਾਂ।
5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 27।
6. ਬਣੀਆ, ਸੋਦਾਗਰ।
7. ਵਿਵਹਾਰ, ਵਪਾਰ।
8. ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵਧ-ਘਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ।
9. ਵਾਸਤਵਿਕ, ਅਸਲ, ਸਤਿ।
10. ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ।
11. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੫੩/੪)।

ਯਦਵਾ¹ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਜਾਏਗਾ । ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਮੇ ਗਇਆ ਤੋ ਦਰਬਾਰੀ ਹੂਆ । ਦਰਬਾਰੋਂ ਕਾ ਇਹੀ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਦਰਬਾਰੋਂ ਕੇ ਜਾਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਦਰਬਾਰ ਕੇ ਕਾਮ ਕੀ ਤਤਵੀਜ² ਉਪਜਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਤਤਵੀਜ ਉਪਜੇਗੀ । ਏਤਾ ਪਰਪੰਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜੋ ਰਚਾ, ਸੋ ਕਾਹੇ ਕਾ ਰਚਾ । ਜਬ ਇਸ ਕੀ ਵੀਚਾਰ ਮੇ ਮਗਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬ ਐਸਾ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਤੋ ਨ ਠਹਿਰੇ (ਗਾ)³ । ਜਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪਰਪੰਚ ਬਣਾ ਇਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਪਰਪੰਚ ਰੂਪ ਬਣਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਪਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਪਰਪੰਚ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ । ਜਬ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਹੂਆ ਤਬ ਸਰਬ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮਿ 'ਵਿਧਿ ਮੁਖ ਗਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਕੋ ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੀਏ ⁴*ਤੋ ਹੋਵੇ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਮਿਥਿਆ । ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ* ਸੋ ਤੋ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀ । ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧ ਹੂਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਚਾ, ਪਰਪੰਚ ਮਿਥਿਆ । ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਅਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇ ਇਸ ਕਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰਣੈ ਹੂਆ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਿਖੇਧਮੁਖ ਗਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਅਰਥ ਸਿਧ ਹੂਆ—ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ ਹੂਆ ⁵ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀ ਹੈ । ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਤੋ ਹਰਿ ਜਨ ਨੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ⁶ ਹੀ ਕਰੀ । ਔਰ ਹਰਿ ਜਨ ਕੋ ਕਿਆ ਕਰਤਬਤਾ⁷ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥

ਮੁਖ ਸੋ ਕੌਣ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਚਨ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੇ ਐਸਾ ਹੀ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ । 'ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ' ⁸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਸ ਮੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਮ ਕੌਣ ਸਮੇਂ ਜਪਣਾ (ਅਰ ਜਪਾਵਣਾ) ⁹ ? ਸੋਈ

1. ਯਦਵਾ, ਜਾਂ ।

2. ਤਮੀਜ਼, ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਵਿਵੇਕ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੫੩/ਅ) ।

4. *ਤੋ ਹੋ ਪਰਪੰਚ ਸਵਪਨ ਮਿਥਿਆ ਜੋ ਅਰ ਸਵਪਨ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ । *(ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 53/ਅ-54/ੳ) ।

5. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ।

6. ਕਰਕੇ ।

7. ਕਰਤਵਤਾ, ਫਰਜ਼; ਯੋਗ, ਉਚਿਤ ।

8. ਸਾਰੰਗ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 1206) ।

9. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15, ੳ) ।

(ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ।²

ਉਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਚਾ ਨਾਮ ਜਪੀਏ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਔਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ, ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਭਫੁ ਨੇਮ ਨਹੀ। ਪਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਚਕ੍ਰ ਹੈ ਸਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸਾ ਨਾਰਾਯਣ³ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਰਬਤ੍ਰ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਕੀਤਰਨ ਕਰੇ। ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ-ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਅਸੋਚ⁴ ਨਹੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਗੇ ਕਿਸੀ ਕਾਰਣ ਕਰ ਕਰ ਪੁਰਖ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਆ। ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਲੀਆ, ਤਿਸੀ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਆ। ਸੂਤਰ, ਪਾਤਕ⁵, ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ, ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਔਰ ਕਰਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੈ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ।

ਨਨੁ⁶—ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਛੁ ਸਤਿ ਕਰਮ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਤੋਂ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ। ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਉਂ ਨ ਕਰੇ? ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਸਤ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਨਹੀ ਬਣਤਾ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਤ ਕਰਮੋ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਹੈ? ਤਿਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਫਲ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਕਰਮੀ ਆਵੇ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ।

ਜੋ (ਨਾਮੁ ਤੇ ਰਹਤਿ ਕੇਵਲੁ),⁷ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਕਪੜਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰੀਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ।⁸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਬਿਨਾ ਸਰੀਰ ਕੇਸੇ ਭੋਗੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15/ਓ)।

2. ਇਹ ਟੁਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 55/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—‘ਜੋ ਵਿਸਨ ਪਰਮਾਤਮਾ।’

4. ਅਪਵਿਤ੍ਰਤਾ।

5. ਪਾਪ।

6. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਰਤ ਅਵਸਥਾ।

ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15/ਅ)।

8. *ਅਰ ਜੋ ਨਾਮੁ ਤੇ ਜਾਗੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੁਕਤ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਸਰੀਰੁ ਕੋ ਚਾਹੇਗਾ ਤਿਸ ਕੇ ਪਰੇ ਅਉਰ ਮੁਰਖ ਕਉਣ ਹੋਵੇਗਾ। * (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 15/ਅ)।

ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ ਦੁਰ ਪਾਵੇਗਾ । ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ
ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ, ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗਾ ।* 'ਮਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ।'¹ ਇਸ ਕੋ
ਅਰਥ ਸੋ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਨਦਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਹੀ ਹੋਤੀ
ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ।
ਨਾਮ ਕਾ ਲੋਭ ਕਰ ਕਰ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਵੈਕੁੰਠ ਕੋ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਅਰ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕੀਆ,
ਔਰ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਭੀ ਤੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਥੇ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕਿਉ ਨ ਕੀਆ । ਇਸ ਤੇ ਇਹੀ
ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਨਹੀ
ਹੋਤੀ । ਔਰ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮਾਨ ਕਰ ਕਰ,
ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਨ ਚਾਹੇ, ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ । 'ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੋਵੇ
ਨਿਹਕਰਮ । ਤਿਸੁ ਬੰਸਨੋ ਕਾ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ ।'³

ਨਨੁ⁴—ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਵਾ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਦੇਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ।੪।

ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਚਰਾਚਰ ਪਰਪੰਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਆਪ ਸਚਿਆਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ
ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀ । ⁵*ਇਹ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਮ ਗਿਆਨ
ਕਾ ਬੇਟਾ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸਰਬ ਪਰਪੰਚ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਧਿ
ਉਪਜੇਗੀ । ਇਹ ਦੋਨੋ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ ।* ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਸੋ ਕਾਸੀ
ਮਰਣੇ ਤੇ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ⁶* ਤਹਾਂ ਭੀ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
ਹੋਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਮਹਾਦੇਵ ਭੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ।*

ਨਨੁ—ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਅਰ ਗਿਆਨ ਕੀ ਏਤੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ⁷*ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਕਾ
ਹੈ ?* ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

1. ਵੇਖੋ ਇਹੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15 ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 274) ।

4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

5. *ਇਹੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਸਪ੍ਰਤ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਔਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨੁ ਕੋਈ ਨਹੀ ।*
(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ) ।

6. *ਤਹਾ ਭੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮੁਕਤ ਕਰਤਾ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ), ਨਿਜੀ ਪ ਥੀ ਵਿਖ
ਇਥੇ ਇਕ ਪੂਰੀ ਪੰਕਤੀ ਲੁਪਤ ਹੈ ।

7. *ਹੈ, ਐਸਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਕਬ ਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁਆ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ) ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 5

ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਕਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੋਣ ਹੈ । ਇਹ ਤੋ ਨਹੀ ਹਮ ਥਾਪ ਸਕਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕਿਆ ਹੂਆ ਨਹੀ । ਜੋ ਜੋ ਕਛੁ ਕੀਆ ਹੂਆ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਨਹੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਹੈ । ਅਬ ਤਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ।

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ।

ਜਿਸ ਨੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਸੇਵਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਮਾਨ ਪਾਇਆ । ਕੋਣ ਸਾ ਮਾਨ ? ਜਬ ਤਕਰ¹ ਜੀਵੈਗਾ, ਤਬ ਤਕਰ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗੇ ਅਰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰੇਗਾ । ਅਰ ਜਬ ਮਰੇਗਾ, ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਾ ਪ੍ਰਜ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਲੋਕ, ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਸੁਧਾਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ, ਗੁਣ ਜਿਸ ਕੇ, ਐਸਾ ਜੋ ਗੁਣ ਕਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ² ਗਾਵਣੇ ।

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ।

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੇ ਜਾਇ ।

ਗਾਵਣੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ ਅਰ ਸੁਣਣੇ ਭੀ ³*ਅਰ ਮਨ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕਾ ਭਾਵ ਭੀ ਕਰਣਾ । ਭਾਵ ਬਿਨਾ ਕਹਿਣਾ, ਸੁਣਨਾ ਨਿਕੰਮਾ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵ ਹੂਆ ਤਬ ਭਾਵ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਦੁਖ ਜੋ ਹੈ ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿ ਕਾ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਹਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਾਸ ਕਰ । ਅਰ ਸੁਖ ਰੂਪ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਘਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ।* ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ । ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਕਹਾ ਥਾ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ', ਸੋ ਇਹ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਕੈਸੇ ਅਖਰ ਹੈ ।

1. ਤਕ, ਤੀਕ ।

2. ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ ।

3. *ਅਰੁ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਉ ਭੀ ਰਖਣਾ । ਭਾਉ ਬਿਨਾ ਕਹਣਾ ਸੁਣਨਾ ਬਿਰਥਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਭਾਉ ਹੂਆ ਤਬ ਦੁਖ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖ ਘਰ ਲੇ ਜਾਇ । ਦੁਖੇ ਕਾ ਨਾਸੁ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੁਖ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੀ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । * (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ : 16/ਅ) ।

ਵਾਦੀ ਕੋ ਤੋ ਵਾਦ ਕਾ ਬੀਜ, ਅਰ ਸਿਧਾਤੀ ਕੋ ਸਿਧਾਤ ਕਾ ਬੀਜ, ਕੋ ਸਿਖ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਬੀਜ, ਗਰੋ ਕੋ ਉਤਰ ਕਾ ਬੀਜ, ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਬੀਜ, ਈਹਾ ਤਕਰ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਕਾ ਹੀ ਨਿਰੂਪਣ ਹੁਆ।¹ ² ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ 'ਸਤ ਕਾ ਬੀਜ ਹੈ ਅਰ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇਗੇ ਤੋ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਇਨ ਅਖਰੋ ਵਿਖੋ ਸਕਤਿ ਬੀ ਤਬੀ ਤੋ ਇਨ ਅਖਰੋ ਨੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ, ਫੇਰ ਸਿਖ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇ ਦੀਆ। ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਇਹ ਕੀਲਕ ਹੈ। 'ਕੀਲਕ' ਨਾਮ ਹੈ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਕੇ ਕੀਲੇ ਕਾ। ਘਰ ਮੋ ਵਸਤੁ ਤਾਖ ਕਰ ਤਾਲਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ। ਵਸਤੁ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਸੋ ਰਹੀ। ਅਥਵਾ ਪਸੂ ਕੋ ਕੀਲੇ ਸਾਥ ਬਾਂਧ ਛੋਡਿਆ, ਸੋ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਸੋ ਪਤਾ ਰਹਾ। ਅਥਵਾ ਮਲਾਹ ਜੋ ਨਦੀ ਵਿਖੇ ਮਾਰਗ ਨਿਕਾਸਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਓਰ ਕੀਲੇ ਗਾਡ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--ਜੋ ਇਨ ਕੀਲੋਓ ਕੇ ਭੀਤਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਸੁਖ ਸੋ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ, ਅਰ ਜੋ ਇਨ ਕੀਲੋਓ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਡੁਬੇਗਾ। ਈਹਾ ਇਹੀ ਕੀਲਕ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ--ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਹੈ, ਗੁਰ ਮਲਾਹ ਹੈ, ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਕੇ ਕੀਲੇ ਹੈ। ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜੋ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਸੁਖ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟ ਪਏਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਰਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਡੁਬੇਗਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਆਵਾਗੋਣ ਕਈ ਛੂਟੇਗਾ ਨਹੀ।

'ਪੁਰਾਣੰਤਰ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--ਸ੍ਰਤਿ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।³ 'ਸ੍ਰਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਚਾਰ ਵੇਦ ਕਾ। ਔਤ ਜੇਤਾ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਉਪ-ਪੁਰਾਣ, ਨਿਬੰਧ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਯਦਾਯਪਿ⁴ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਾਹੀ। ਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੀਆ ਚਾਹੀਏ। 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ' ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਪੂਰਬੋਕਤ⁵ ਕਾ (ਵਿਨਯੋਗ ਹੈ),⁶ 'ਵਿਨਯੋਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਯਤਨ ਕਾ। ਜੇਤਾ ਯਤਨ ਹੈ ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 17/੮); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਹੋਵੇਗਾ' ਪਾਠ ਸੀ, ਜੋ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 58/ਅ) ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ--ਆਗੇ 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪਾਤਸਾਹਾ'।
3. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
5. ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਹੋਏ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 60/੮)।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤ¹ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਬੀਜ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ'। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੋ ਸਤਬੋਤਮ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ? ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੇ ॥

ਨਾਦ ਜੋ ਹੈ ਗਾਵਣਾ, ਵਜਾਵਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉ ਤੋ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਅਰੁ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ (ਪੜਾਵੇਗੇ)² ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉ ਤੋ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਤਿਸ ਪਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਨਾਦ, ਵੇਦ ਤੋ ਬਡਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਮ ਇਹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਤੋ ਅਲਪ ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ, ਸੋਈ ਦਿਖਾਲਵਤੇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ।

³ਜੋਤਾ ਕਛੁ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ⁴*ਸੋ ਸਭ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। * ਮਾਤਾ ਕ ਗਰਭ ਤੇ ਤੋ ਕੋਈ ਕਛੁ ਲੇ ਨਹੀ ਨਿਕਸਾ। ਸਭ ਸਿਖ ਹੀ ਤ ਹੂਏ। ਕਿਸੀ ਨੇ ਸਿਖਲਾਇਆ ਹੂਆ ਸਿਖਾ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਦੇਖ ਕਰ ਸਿਖਾ,⁵ ਕਿਸੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਿਖਾ। ਜੋ ਕਛੁ ਜਿਸ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾ, ਉਤਨੇ ਭਾਗ ਮੇਂ ਉਸ ਕਾ ਉਹੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ'। ਤੁਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਤੁਮ ਨੇ ਫਿਸ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ? ਇਸ ਕਾ ਉਤਰ (ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 60/ਅ)।

3. ਇਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਨ ਕੇਵਲ ਮੂਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਤੁਕੇ ਅਰਥ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਅਰਥ ਚੈਠਦਾ ਹੈ—“ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਵਸਦਾ ਹੈ” (ਸਬਦਾਰਥ, ਪੰਨਾ 2)। “ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਿਵ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ਹੈ। (ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਮੈਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ), ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਥਨ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। (ਹਾਂ) ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ (ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ) ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਤਾ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨ ਭੁਲਾਵਾਂ।” (ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਪੰਨਾ 82)।

4. * ਜੇ ਸਭ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਤੋ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕੋਈ *। (ਤਾ.ਵ. 138, ਪੰਨਾ 17/ੳ)

5. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 17/ਅ)।

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ।

‘ਈਸਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਗੋ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਪਾਰਬਤੀ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਮਾ’ ਨਾਮ ਲਖਮੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਇ’ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਪਦਾਂ ਕਾ ਸਮਾਜ ਹੋਤਾ ਹੈ । ‘ਮਾ’ ਜੋ ਹੈ ਲਖਮੀ, ‘ਇ’ ਜੋ ਹੈ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਈ ਹੈ ਇਹੀ ਛੇ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ੈ¹ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ।

ਜੇ ਮੈ ਜਾਣਤਾ ਤੋ ਇਹੁ ਛੇ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਪਰੇਤੂ ਮੇ ਕਹਿਤਾ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਜੇ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ਕਿਉ ਨਹੀ ? ਜੋ ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੁ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਅਮੁਕ ਸ੍ਵਾਮੀ ਮੇਰਾ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਤੁਮ ਜੋ ਨਹੀ ਕਹਿਤੇ, ਤੁਮ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਸੋ ਕਿਆ ਦੇਖ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਹਿਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ।

ਇਹੁ ਛੇ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਤ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਮੇਰੇ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ ।²

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ।

ਹੇ ਗੁਰੋ ! ਤੁਮ ਛੇ ਹੀ ਸਰਬ ਚਰਾਚਰ ਪਰਪੰਥ ਕੇ ਗੁਰੁ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਏਕ ਬੁਝ ਦਾਨ ਕਰੋ । ਜੋ ਛੇ ਗੁਰੁ ਕਹੇ, ਤੂ ਕੌਣ ਸੀ ਬੁਝ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ? ਮਾਂਗ । ਸੋਈ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ।

ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ।³

ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕਾ ਜੋ ਏਕ ਦਾਫਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੁਝੈ ਨ ਵਿਸਰੇ ।³

1. ਵਿਸ਼ਾ, ਆਧਾਰ ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ (ਮਹਾਦੇਵ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ) ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਵਿਅੰਗ ਕਸੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ (ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਪੰ: 53/ੳ ਤੋਂ 64/ੳ) ਦੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਬੰਧ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹੀ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਾਠ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ ।

3. ਇਥੋਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ‘ਮਹਾਮਾਇਆ’ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ (ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਪੰ: 64/ਅ ਤੋਂ 79/ਅ) ਦਾ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਕਰਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੰਸ਼ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 6

ਤੀਰਥ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿਆ ਨਾਇ ਕਰੀ ।

ਜੋ ਤੀਰਥ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਾਵੇਗਾ । ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭਾਣੇ । ਬਿਨਾ ਨਾਇ ਕਰ ਕਿਆ ਕਰੇਗਾ । ਆਗੇ ਤੀਰਥ ਵਿਖੇ ਮੰਡਕਾਦਿਕ¹ ਥੋੜੇ ਜੀਵ ਤੇ ਨਹੀ, ਤਿਨ ਨੇ ਨਾਇ ਕਰ ਕਿਆ ਕਰ ਲੀਆ ।

ਨਨੁ²—ਜੋ ਤੀਰਥ ਕਾ ਨਾਵਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵਤਾ (ਥਾ)³ ਤਬੀ ਤੀਰਥ ਰਚੇ ਅਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਰਚੀ । ਜੋ ਨ ਭਾਵਤਾ ਤੇ ਤੀਰਥ ਰਚਣੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਥੋ !

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ।

ਜੇਤੀ ਜੇਤੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਜਾਈ ਹੁਈ ਦੇਖਤੇ ਹੋ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਕਛ ਮਿਲਤਾ ਤੇ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਕੋ ਮੈ ਲੈ ਲਓ । ਜਿਨ ਕਾ ਤੀਰਥ ਨਾਵਣੇ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੋ ਤੀਰਥ ਕੀ ਓਰ⁴ ਹੀ ਪੂਰਣਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਤੀਰਥ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਾਵਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕੋ ਰੁਚਿ ਨਹੀ ਉਪਜਤੀ । ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਤੋ ਐਸਾ ਨਹੀ ਜੋ ਵਾਦੀ ਕਹੇ ਦੁਮਾਰਾ ਕਰਮ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ।

‘ਮਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਧ ਕਾ । ਇਸ ਕੀ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਏਕ ਭੀ ਗੁਰੋ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣ ਕਰੇਗਾ । ਮੇਰੇ ਜੋ ਛੇ ਗੁਰ ਹੀ ਤਿਨ ਕਾ ਤੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਹੀ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਹੈ—(ਜੋ,⁵ ਏਕ ਨਿਰਗੁਣ (ਪੂਰਨ)⁶ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਮੈਂ ਅਬ ਦੂਸਰਾ ਉਪਦੇਸ ਕੈਸੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ । ਰਤਨਾਦਿਕੋ⁷ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਈਹਾ ਇਹ ਤਾਤਪ੍ਰਯ⁸ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਰਤਨਾਦਿਕ ਹੁੰਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਿਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣਾ, ਤਿਨੋ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਥਾ, ਸੋ ਪਾਇ ਚੁਕੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਔਰ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ । ਤਾ ਤੇ ਮੈ ਇਹੀ

1. ਮੰਡਕ ਆਦਿ, ਮੈਂਡਕ ਜਾ ਡੱਡੂ ਆਦਿ ।

2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 92/ਓ) ।

4. ਵਲ, ਪਾਸੇ ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 24, ਓ) ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 24/ਓ) ।

7. ਰਤਨ ਆਦਿਕ ।

8. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ ।

ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ । 6।

ਹੇ ਗੁਰੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਏਕ ਬੁਝ ਦਾਨ ਕਰੋ—ਜਿਸ ਫੁਰਣੇ ਤੇ ਸਰਬ ਜੀਵ ਉਪਜੇ ਐਸਾ ਸਰਬ ਜੀਵੋਂ ਕਾ ਦਾਤਾ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਸੋ ਮੁਝੈ ਨਾ ਵਿਸਰੇ । 6 ।

ਨਨੁ¹—ਯੋਗ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਕਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕੇ ਨਿਕਟ ਆਵਤਾ, ਅਰ ਯੋਗੀਸਰ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਤਿਨ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ² ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਗੁਰੋ ਤੇ ਯੋਗ ਹੀ ਮਾਂਗਣਾ ਥਾ, ਨਿਰਗੁਣ ਕਿਆ ਮਾਂਗਾ ?

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 7

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ ।

ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ।

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ।

ਜੋ ਯੋਗ ਕਰ ਕਰ³ ਚਾਰ ਯੁਗ ਕੀ ਆਰਜਾ ਪਾਈ ਅਥਵਾ ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਦਸਗੁਣ ਅਧਿਕ ਪਾਈ ਅਰ ਨਵਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਜਾਣਾ ਭੀ ਗਇਆ—ਅਮੁਕ⁴ ਯੋਗੀਸਰ ਹੈ, ਅਰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਸਾਥ ਭੀ ਲਾਗਾ ਚਲਣੇ, ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਲਾਗਾ ਕਰਣੇ, ਅਰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਭੀ ਜਗਤ ਮੇ ਚੰਗਾ ਰਖਾਇਆ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਹਛਾ ਲਾਗੇ ਕਹਿਣੇ, ਅਰ ਯਸ ਕੀਰਤਿ ਭੀ ਪਾਇਆ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਖਾਇ ਪੀਆ ਕਰ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਯਸ' ਹੈ, ਅਰ ਖਾਏ ਪੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਜੋ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕੀਰਤਿ' ਹੈ ।⁵ ਤੇ ਨੇ ਤੋ ਇਨ ਬਾਤੋ ਕੋ ਬਡਾ ਮਾਨਾ, ਹਮਾਰੇ ਆਗੇ ਤੋ ਇਹ ਬਾਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕੀ ਆਹੀ ਤੋ ਨਾਹੀ । ਜੋ ਵਾਦੀ ਕਹੇ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕੀਆ ਕਿਉ ਨਹੀ ?⁶ ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

2. ਸੇਵਾ, ਇਜ਼ਤ, ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਫਲਾਣਾ, ਅਮਕਾ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 93/ਅ-94/ੳ) ਵਿਚ 'ਯਸ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ 'ਕੀਰਤਿ' ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਕੀਰਤਿ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ । ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 94/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਬਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੇ ਕੇ ।

ਜੇ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵੇਗਾ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਬਾਕ ਭੀ ਨ ਪੁਛੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕੀਟੋ ਵਿਖੇ ਕੀਟ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ । ਕੀਟੋ ਸੋ ਕੋਣ ਬਾਤਿ ਪੂਤਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ¹ ਏਤਾ ਬਡਾ ਯੋਗੀਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀਟੋ ਵਿਖੇ ਕੀਟ ਕਿਉ ਕਰੇਗਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਦੇਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ ॥

ਦੋਸਵਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੋਸ ਹੀ ਦੋਤਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਜੀਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਅਰ ਮਾਨਤਾ ਪੂਜਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਜੋ ਯੋਗ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਇਹੀ ਬਡਾ ਦੋਸ ਹੈ । ਯੋਗ ਕਾ ਫਲ ਅਵਿਨਾਸੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜੋ ਫਲ ਭੋਗ ਚੁਕੇਗਾ ਤੋ ਫੇਰ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋ ਗਿਝੇਗਾ । ਕੀਟ, ਪਤੰਗ ਗਧਾ, ਕੁਤਾ ਸਭ ਕਛੁ ਹੋਣਾ ਪਝੇਗਾ ।

ਨਨੁ—ਯੋਗ ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਨਾਸਵੰਤ ਮਾਨਾ ਅਰ ਤੁਮ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰਤੇ ਹੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਕਿਆ ਫਲੁ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ।

ਨਿਰਗੁਣ ਗੁਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਕੋਣ ਸਾ ਗਣ ? ਗੁਣਵਾਨ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਣ ਦੋਤਾ ਹੈ । ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਇਹੀ ਗੁਣ ਹੈ (ਜੋ)⁴ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਗੁਣ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਾਭਰ ਕੇ ਖੇਤ ਮੋ ਖੜਾ ਹੂਆ ਸਾਭਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ —ਜੈਸੇ ਯੋਗ ਪਦਵੀ ਕੋ ਭੋਗ ਕਰ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋ ਗਿਝਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਨਿਰਗੁਣ ਪਦਵੀ ਕੋ ਭੋਗ ਕਰ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਗਿਝੇਗਾ । ਫਰ ਨਿਰਗੁਣ ਮੋ ਕੋਣ ਸੀ ਵਿਸੇਸਤਾ ਹੂਈ !

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ।

ਐਸਾ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਸੁਝਤਾ ਇਸ ਨਿਰਗੁਣ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਹੋ ਗੁਣ ਤਿਸ ਕੋ ਕਛੁ ਅੰਰ ਕਰ ਡਾਰੇ । ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਹੂਆ ਸੋ ਹੂਆ ਹੀ ਹੂਆ,

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਸਥਾ ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

3. 'ਅਰ.....ਨਿਮਿਤਿ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 25, ੳ) ।

ਫੇਰ ਨਿਰਗੁਣ ਪਦ ਤੇ ਨ ਗਿੜੇਗਾ, ਜੈਰੇ ਬੁੰਦ ਸਮੁੰਦ ਸਾਥ ਮਿਲੀ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੀ ਮਿਲੀ, ਫੇਰ ਉਸ
ਚੇ ਕੋਈ ਭੰਨ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
ਹੋਇ ਕਰ ਫੇਰ ਨਹੀ ਸੰਸਾਰ ਚੜ੍ਹ ਮੇਂ ਗਿੜੇਗੇ ਸੋ ਮੇਰਾ ਪਰਮ ਧਾਮ ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਹੈ ॥
ਲੇ ਕਰ ਚਲੇ ਉਪਦੇਸ ਕੋ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਛੇ ਗੁਰ ਕਹੇ ਅਰ ਏਤਾ ਇਹ ਭੀ ਕਹਾ ਅਬ ਫੇਰ
ਉਪਦੇਸ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਹੋ ਭੀ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੂਆ। ਨਿਰਗੁਣ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ
ਬਰਾਬਰ ਤੇ ਔਰ ਕੋਈ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀ।¹ ਪੀੜੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋ ਕੀ
ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਦਇਆ। ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਮੈ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਬਿਨਾ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ
(ਹੋਤੀ)³। ਸੋ ਗਿਆਨ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ—ਸ੍ਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਾਸਨ, ਸਾਖਿਯਾਤਕਾਰ। ਸਿਖ
ਮੈ ਕਛ ਕਦਾਈ ਨ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਦਇਆ ਕੇ ਪੂਰੇ ਹਏ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ
ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਗਿਆਨ ਦਿਖਾਲਵਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਬਮ ਸ੍ਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ
ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 8

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ।

ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਪੁਰਖ ਸਿਧ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪੀਰ ਭੀ ਹੋਤਾ
ਹੈ, ‘ਸੁਰ’ ਦੇਵਤਾ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, *⁵‘ਨਾਥ’ ਰਾਜਾ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ।* ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਿਧਾਦਿਕ⁶ ਤਬੀ
ਤੋ ਹੂਏ ਜੋ ਸਿਧਾਦਿਕ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਕੀਏ, ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੂਏ। ਕਰਮ ਤਬੀ
ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਵਣ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ, ਬਿਨਾ ਸ੍ਵਣ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ
ਸਕਤਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿਆ। *⁷ਤਾਂ ਤੇ ਸਿਧਾਦਿਕ ਹੋਣੇ ਕਾ ਬੀਜ ‘ਸ੍ਵਣ’ ਹੀ ਹੈ।*

ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ।

ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਕਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਧਵਲ⁸

1. ਇਥੋਂ ਸਿਵਾਦ-ਗ੍ਰੰਥ 6 ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
3. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 25/ਅ)।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. *ਅਰ ਨਾਥ ਰਾਜਾ ਅਥਵਾ ਗੋਰਖ ਆਦਿਕ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ੳ), ਪਰ
ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 96/ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।
6. ਸਿਧ ਆਦਿਕ।
7. *ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਵਣ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ੳ)।
8. ਬਲਦ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਧਰਤੀ ਟਿਕੀ ਹੈ।

ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਸੰਜਗਤ¹ ਧਵਲ (ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ)² ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਥਾਨ ਦੀਆ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਅਕਾਸ ਹੈ ਇਹ ਐਸੀ ਤਬ ਤੇ ਰੂਏ^{3*} ਜੋ ਐਸੇ ਕਰਮ ਕੀਏ । ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ਜੋ ਗਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ।

ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ।

ਦੀਪ ਜੋ ਹੈ ਸਪਤ—ਜੰਬ ਦੀਪ, ਪਲਖ ਦੀਪ, ਸਾਰਮਾਲ ਦੀਪ, ਕ੍ਰੋਚ ਦੀਪ, ਸ੍ਰਾਕ ਦੀਪ, ਪਸਕਰ ਦੀਪ (ਕੁਸ ਦੀਪ,⁴ 17. ਅਰ ਲੋਅ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ. ਲੋਕ ਜੋ ਹੈ ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ ਕ੍ਰੁ ਲੋਕ, ਭੁਵ ਲੋਕ, ਸ੍ਵਰਗ ਲੋਕ, ਮਹਤ ਲੋਕ, ਜਨ ਲੋਕ, ਸਤਿ⁵ ਲੋਕ 13। ਅਰ ਪਤਾਲ ਜੋ ਹੈ ਤਲੇ ਕੇ ਸਪਤ—ਅਤਲ, ਵਿਤਲ, ਸੁਤਲ, ਰਸਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਪਾਤਾਲ 17 ਇਨ ਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾ ਇਹ ਐਸ ਤਬੀ ਤੇ ਹੂਏ ਜੋ ਸੁਣ ਅਰ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ । ਅਥਵਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਣਾ—ਸੁਣ ਕਰ ਇਨ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ*—ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੁਣ ਦੁਆ ਪ੍ਰਖ⁶ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ. ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਹਥੁ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਅਤ ਯੋਗ ਦੁਆ ਅਪਰੋਖ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ. ਜੈਸੇ ਵਿਆਸਾਦਿਕੋ⁸ ਕੋ ਹੈ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਮੋ ਤਿਨ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਅਵਿਦਤ⁹ ਨਹੀ ।

ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ।

ਸੁਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਕਾਲ ਹੀ ਨਹੀ ਇਸ ਕੇ ਨਿਕਟਿ ਆਵਤਾ, ਜੈਸੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਲੈ ਕਰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਮੁਨੀਸੁਰ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ । ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ 18।

ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਭਕਤ ਜਨ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ ।
2. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 26/ਓ) ।
3. *ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਰ ਕਰ ਐਸੇ ਹੋਏ ਜੋਗੁ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਅਤ ਅਕਾਸ਼ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੈ ਕਰ ਕੇ ਈਹਾ ਅਗਨ ਪਵਨ ਕਾ ਭੀ ਗ੍ਰਹਣ ਹੂਆ ਅਤ ਜੇਥੁ ਦੀਪ ਤੇ ਲੇ ਕਰੁ ਜੋ ਅਤ ਪਤਾਲ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ਅ) ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 97/ਓ) ।
5. ਸਪਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 97/ਓ) ।
6. ਅਪ੍ਰਤਖ ਜਾਂ ਗੁਪਤ ।
7. ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤ..... ਕੋ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਤ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਭਾ: ਵਿ: 133 ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ।
8. ਵਸਿਸਟਾਦਿਕੋ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ਅ) ।
9. ਨਾ-ਮਾਲੂਮ, ਅਗਿਆਤ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 8।

ਪਉੜੀ 9

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ।

ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣਨ ਕਰ ਕਰ¹ ਈਸਰੁ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾਦੇਵ, ਜਬ ਤਿਸ ਕੇ ਅਵਾਧ ਮੇਂ ਤਤਪਰ² ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਿੰਨ ਨ ਰਹੇਗਾ, ਐਸਾ ਬਰਮਾ ਜੀ ਕੇ ਭੀ । ਅਰ³ ਸੁਣਿ ਕਰ ਜੋ ਸੋ ਅਸਮੇਧ ਯਗ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਇੰਦੁ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਥਵਾ ਇੰਦੁ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਤਪ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਇੰਦੁ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ ।

ਸੁਣ ਕਰ ਗੋਪੀ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਗੋਪੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੋਵਿੰਦ ਭਜਨ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ।

ਮੁਖ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਣੀ ਅਤ ਮੰਦ, ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਮੀਠਾ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਨ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ ।

ਯੋਗ ਕੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ—ਤਨ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ ਤਿਸ ਕਾ ਭੇਦ ਕਰਣਾ ਚਾਹੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਛੋਟਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਬਡੇ ਤੇ ਬਡਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਭਾਰੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਹਲਕੇ ਤੇ ਹਲਕਾ ਹੋ ਜਾਏ,⁵ ਔਰ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰਣਾ, ਗੁਪਤ ਹੋਣਾ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ, ਜਹਾ ਚਾਹੇ ਤਹਾ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਜੋ ਵਚਨ ਕਹੇ ਸੋ ਸਿਧ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਤੋ ਸੁਣਨ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣਿ ਕਰ ਜਬ ਯੋਗ ਕਲਾ ਪਾਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਵੇਦ । ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ।

ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ । 9।

ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤ, ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸੁਣਨ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਲੀਨ ।

3. ਬਚਨ (ਭਾ: ਵਿ: 138, 27/9) ।

4. ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ: ਵਿ: 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੈ । 'ਸੁਣਿਐ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ'—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਲਗਦਾ ਹੈ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਕੁਮ ਵਸ ਜਪੁਜੀ ਦੇ 26ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਈ ਪੰਕਤੀ 'ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ' ਨੂੰ ਪਾਠਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

5. ਹਲਕੇ.....ਜਾਏ, ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 98, ਅ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਹੈਂ । ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਭਗਤੋਂ ਕੋ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਦੂਖ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 9।

ਪਉੜੀ 10

ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਗਿਆਨੁ । ਸੁਣਿਐ ਅਠਿ ਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ ਗਿਆਨ ਕੀ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਸਨਾਨ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਤੀਰਥੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ ਤਥੀ ਤੋ ਚਲ ਕਰ ਜਾਏਗਾ ।

ਸੁਣੀਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ । ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ । ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ । 10।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨੇ ਤੇ ਪੜ ਪੜ ਮਾਨ ਭੀ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਸਹਜ ਧਿਆਨ ਭੀ ਲਾਗਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ—ਸਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁਧਿ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ ਧਿਆਨ' ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਆਸਣ ਨਹੀ ਧਾਰਣਾ ਪੜਤਾ, ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਭੀ ਨਹੀ ਚੜਾਵਣੇ ਪੜਤੇ, ਭਕਤੋਂ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੂਖ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 10।

ਪਉੜੀ 11

ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ । ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ 'ਸਰ' ਜੋ ਹੈ ਤੀਰਥ ਅਰ ਗੁਣ² ਜੋ ਹੈ ਸਤ ਕਰਮ, ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਯਮਾਦਿਕ ਤਿਨੋ ਵਿਖੇ ਗਾਹ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ।

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਤੋ ਪੀਛੇ ਕਹੇ ਥੇ, ਫੇਰ ਈਹਾ ਤੀਰਥ ਕਹਣੇ ਕਾ ਕਿਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ³ ਥਾ ? ਈਹਾ⁴ ਪੁੰਨਰੁਕਤ ਦੂਖਣ ਆਵੇਗਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਈਹਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ । 'ਅਠਸਠ' ਨਾਮ ਹੈ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਕਾ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੀਰਥ ਸੁਰਗ ਵਿਖੇ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਵਿਖੇ ਹੈ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਮਰਤ ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਹੈ । 'ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ' ਮਜਨੁ ਕੀਨੋ ਸਾਧੂ ਧੂਰੀ ਨਾਤਾ ।⁵ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕਰ ਜੋ ਸੰਤ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ । ਅਰ 'ਸਰਾ ਗੁਣਾ'

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਸੁਣਨੇ' ਪਾਤ ਸੀ ਜੋ ਦੁਜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 27/ਅ; ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 99/ਅ) ।

3. ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼ ।

4. ਦੋਹਰਾਉ ਦਾ ਦੋਸ਼ ।

5. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 532) ।

ਕੇ ਗਾਹਾਂ ਦੀਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਲ ਇਸਥੰਭਨੀ¹ ਏਕ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਕੋ ਆਵਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੇ ਤੋ ਜਲ ਵਿਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਯਮਾਦਿਕ ਕਰੇ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਜਲ ਨਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਤਾ। ਇਸ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਕਾਰਣ ਸ੍ਵਣ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਰ ਸੁਣਿ ਕਰ ਸੇਖ, ਪੀਰ, ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਸੋ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸੇਖ, ਪੀਰ, ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈ।

ਨਨੁ—‘ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ’। ਈਹਾ ਤੋ ਪੀਰ ਤਹਾ ਥਾ, ਸੇਖ, ਪੀਰ ਫੇਰ ਈਹਾ ਪੀਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਕਿਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਥਾ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—‘ਪੀਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਕਤਵਾਨ ਕਾ। ਸੋ ਸਕਤਿ ਤੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ, ਸਰਬ ਸਕਤ ਤੋ ਏਕ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਨਹੀ। ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਕਤਿ ਹੈ (ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਕਤ ਹੈ)।² ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਪੀਰ ਸਕਤ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹ ਤਾਤਪਰਜ³ ਹੈ—ਸਰਬ ਸਕਤ ਸ੍ਵਣ ਕਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ।

ਨੇਤ੍ਰੋ ਕਰ ਕਰ⁴ ਸੋ ਅੰਧ ਹੈ। ਵਿਵੇਕ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਅੰਧ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਵਣ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਾਰਗ ਪਾਵਤੇ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੇ ਅਸਗਾਹੁ।

ਸ੍ਵਣ ਕਰਨੇ ਤੇ ਅਥਾਹ ਭੀ ਥਾਹ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। (ਜੈਸੇ)⁵ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਅਥਾਹ ਹੈ। ਹਿਰਨਕਸ਼ਪ ਕਾ ਏਤਾ ਬਡਾ ਸਰੀਰ ਥਾ, ⁶*ਜਾਨੁ ਪ੍ਰਮਾਨ ਜਲ ਸਪਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਜਾਤਾ (ਥਾ)⁷ ਏਤਾ ਬਡਾ ਸਰੀਰ ਤਿਸ ਕਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਤੋ ਕੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣੇ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਸੁਣੇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ, ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਕੀਆ ਹੀ। ਯਦਵਾ* ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਅਥਾਹ ਹੈ।

1. ਸੰਤਭਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 100/ਅ)।

3. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼।

4. ਕਰਕੇ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 28/ੳ)।

6. ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਪਾਣੀ ਸਪਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾ ਹੋਤਿ ਭਇਆ। ਹਿਰਨਕਸ਼ਪ ਐਸਾ ਤਬ ਹੂਆ, ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। ਸੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਾਰਣ ਸ੍ਵਣ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਅਥਵਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 28/ੳ)। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂਤਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: “.....ਤਿਸ ਕਾ ਤਬੀ ਥਾ ਜੋ ਸ੍ਵਣ ਕੀਆ ਥਾ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਹੋਇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣੇ ਹੋਵਹਿਗੇ.....।”

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 100/ਅ)।

ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ¹ ਦੁਆਰਾ ਸੁਵਣ ਕੀਆ (ਤੋ)² ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਤਬ ਅਥਾਹ ਹੀ ਬਾਹ ਹੁਆ। ਯਦਵਾ³ ਜਿਸ ਬਾਤਿ ਕੋ ਜੋ ਜਾਣਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਬਾਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਥਾਹ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜਬ ਸੁਣਾ ਤਬ ਜਾਣਾ ਅਥਾਹ ਹੀ ਬਾਹ ਹੁਆ।⁴

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ। ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥11॥

ਨਾਮ ਸੁਵਣ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਭਕਤੋ ਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ॥11॥ ਸੁਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ। ਜੋ ਸੁਣਾ ਅਤ ਨ ਮਾਨਾ ਤੋ ਸੁਣਿਨਾ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਨਾਹੀ। ਤਾ ਤੇ ਸੁਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਮਨਨ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 12

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ। ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ।

‘ਗਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ। ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇਗਾ ਸੋ ਪੀਛੈ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ। ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ।

ਨ ਐਸਾ ਕਾਗਦ ਹੀ ਹੈ, ਨ ਲੇਖਨੀ ਹੀ ਹੈ, ਨ ਲੇਖਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੰਨੇ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲੇਖਾ ਲਿਖੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ ਕੇ ਮਾਨਣੇ ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ (ਹੀ)⁶ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਨੰਤ (ਹੈ)⁷ ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਸ ਕੋ ਲਿਖਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਲਿਖੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਕਛੁ ਲਿਖੇਗਾ ਭੀ ਤੋ ਅਨੰਤ ਕੋ ਲਿਖਿ ਤੋ ਨ ਸਕੇਗਾ। ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਸਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਰਿਜੇਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥12॥

ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਜਾਣੇ⁸ ਤੋ ਮਾਨੇ, ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ ਮਾਨਣੇ

1. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 101/ਓ)।

3. ਅਥਵਾ, ਜੀ।

4. ‘ਯਦਵਾ.....ਹੁਆ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 101/ਓ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਓ)।

7. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਓ)।

8. ਸਕੇ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 102/ਓ)।

ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਸਭੀ ਤੋ ਨਹੀ। 12।

ਪਉੜੀ 13

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੇ ਮਨਿ ਬੁਧਿ। ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ।

ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਮਨ, ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਬਿਨਾ ਮਾਨੇ ਬੇਸੁਰਤਿ ਹੀ ਹੈ। ਜਬ ਸੁਰਤਿ ਹੁਈ ਤਬ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ, ਬੁਰੇ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤਬ ਸਬ ਭਵਨ¹ ਕੀ ਇਸ ਸੁਧਿ ਭੀ ਹੋਵੇਗੀ। 'ਸਗਲ ਭਵਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ ਕਾ—ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਹੇ, ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ, ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੇ ਪੀਛ ਕਹੇ ਹੀ ਹੈ।² 'ਸੁਧਿ' ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਮਨਿਨ ਦੁਆਰਾ ਤੋ ਪਰੋਖ³ ਸੁਧਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤੋ ਕੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਸਭ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰੋਖ⁴ ਸੁਧਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ⁵ ਮੇ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਹਸਤਮਲ⁶ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪ੍ਰਤਖ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਵਿਆਸਾਦਿਕੋ ਕੋ ਹੈ।

ਮੰਨ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ। ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥3॥

ਜੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼⁷ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਮੁਖ ਪਰ ਨ ਖਾਏਗਾ ਅਰ ਯਮ ਕੋ ਸਾਥ ਭੀ ਨ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ⁸ ਹੈ॥3॥

ਪਉੜੀ 14

ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕ ਨ ਪਾਇ। ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ।

ਸੁਰਗਾਦਿਕੋ⁹ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹⁰ ਜੋ ਯਗ ਤਪ ਦਾਨਾਦਿਕ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮਾਰਗ

1. ਲੋਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਵੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 14 ਵੀ।
2. ਵੇਖੋ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ 8।
3. ਅਸਪੱਸ਼ਟ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ।
4. ਸਪੱਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਤੱਖ।
5. 14 ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ।
6. ਹੱਥ ਤੇ ਰਖੇ ਆਂਵਲੇ ਵਾਂਗ, ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ।
7. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।
8. ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ, ਕਰਤਾਰ।
9. ਸਵਰਗ ਆਦਿਕ।
10. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਵਿਘਨ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋਂ ਮਨਨ ਕੀਆ (ਹੈ)¹, ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਮਾਰਗਿ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਭੀ ਠਾਕਿ² ਨਾਹੀ। ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੋ ਪਤਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਤਖ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਯਮਦੂਤ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗੇ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ। ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥4॥

ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਸੋ ਮਗੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਇਸਥਾਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਥ ਜੋ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਨ ਚਲੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਤੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ³ ਪਾਪ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਹੈ। ਜੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੂਆ⁴ ਤੋ ਫੇਰ ਆਵਾਗੋਣ ਕੈਸਾ? ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਨ ਸਕੈ ਤੋ ਮਾਨੇ ਆਵਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟੇਗਾ ॥4॥

ਪਉੜੀ 15

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ।

ਜੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼⁵ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਪਾਵੇਗਾ। ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਪਾਇਆ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਕਾ ਮਾਲਕ ਹੂਆ। ਚਾਹੇ ਤੇ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਵੇ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ।

ਜੋ ਮੰਨੇਗਾ ਤੋ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤਿ⁶ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ ॥

ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੈ

ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ। ਕਿਆ ਮਾਨੇਗਾ? ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਗੁਰੂ ਸਿਖ।

ਗੁਰੋ ਕੀ ਸਿਖ। 'ਸਿਖ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਿਖਿਆ ਕਾ। 'ਸਿਖਿਆ' ਨਾਮ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਾ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਅ)।
2. ਰੋਕ, ਰੁਕਾਵਟ, ਵਿਘਨ, ਵਾਧਾ।
3. ਤਕ, ਤੀਕ।
4. 'ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ.....ਹੂਆ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—'ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਤੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੂਆ'। ਇਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਛੁਟ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।
6. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ।

‘ਭਿਖ ਭਵਣਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭੀਖ ਮਾਗਣੇ ਕਾ । ਭੀਖ ਤੋਂ ਸੋ ਮਾਗਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਰਥੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਥੋੜਾ ਤੋਂ, ਜੋ ਬਹੁਤਾ ਤੋਂ, ਸੁਭ ਤੋਂ, ਜੋ ਅਸੁਭ ਤੋਂ । ਅਰਥਾ ਤੋਂ ਸਭ ਕੋ ਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ । ਅਰਥ ਬਿਨਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣ ਕਰ ਇਸ ਨੇ ਮਾਨਾ ਤੋਂ ਮਨਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਕੋ ਸਰੀਰ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਫੇਰ ਅਰਥ ਕੈਸਾ ਅਰ ਭੀਖ ਕਿਸ ਕੀ । ਗੁਰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ ਸੋ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਹੇਗੇ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ । ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ । 15।

ਨਾਮ ਐਸਾ ਹੈ ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਸਕੇ ਸੋ ਮਾਨੇ, ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਐਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ । 15।

ਨਨੁ (ਦੋਹਰਾ)² : ਵਰਨਨ ਕੀਉ ਸੁਜਾਨ, ਮੰਨੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ।

ਯਾ ਮੋ ਕੋਣ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਆਪ ਤਰੇ ਕੁਲ ਤਾਰ ਹੈ ।

ਇਹ ਜੋ ਵਾਦੀ³ ਕੀ ਆਸੰਕਾ⁴ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 16

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰਤ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤੇ ਹੈ ਐਰੇ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਪ੍ਰਤਯਖ, ਅਨੁਮਾਨ, ਉਪਮਾਨ, ਸਬਦ, ਅਰਥਾਪਤਿ—ਇਹ ਜੋ ਪੰਜ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਈਹਾ ਨਹੀ ਬਣਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨੇਤ੍ਰੇ ਕਰ ਕਰ⁵ ਜੋ ਦੇਖੀਏ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਤਯਖ ਹੈ । ਨਤ੍ਰੇ ਕਰ ਕਰ ਤੋ ਜੈਸੇ ਭਜਨਵਾਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਜਨਹੀਨ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ । ਭਜਨਵਾਨ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁶ ਕੈਸੇ ਮੁਕਤ ਹੂਆ, ਭਜਨਹੀਨ ਕੈਸੇ ਨ ਹੂਆ ? ਇਸ ਕਾ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ (ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਟ)⁷ ਆਵਤਾ, ਤਾਂ ਤੋ ਪ੍ਰਤਯਖ ਤੋ ਈਹਾ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਤੈਸੇ ਹੀ

1. ਧਨ; ਗਰਜ, ਲੋੜ ।

2. ਭਾ. ਵਿ 138 (ਪੰ: 30/ਅ) ।

3. ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਕਤਾ, ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

4. ਸੰਕਾ, ਸੰਸਾ ।

5. ਕਰਕੇ ।

6. ਸਮੇਤ, ਸਹਿਤ ।

7. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰਨਾ-105/ੳ) ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ।

ਅਨੁਮਾਨਾਦਿਕ¹ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤੇ । ਅਰ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਪੰਚੋਂ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਜੋ ਕਹੀਏ ਹਮ ਔਰ ਪਾਂਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕਰ ਇਸ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੋਗੇ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪਰ ਤੋ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਥੋੜੇ ਹੈਂ, ਪਾਂਚੋਂ ਕੀ ਗਣਤੀ ਹੀ ਕਿਆ । ਅਰ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਰਥ ਤੋ ਈਹਾਂ ਹਛੀ ਤਰਾ ਸੇ ਬਣੇਗਾ । ਸੋ ਲੋਕ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ— ਪੰਚੋਂ ਕਾ ਕਹਾ ਹਮਾਰੇ ਸਿਰ ਪਰ, ਜੋ ਪੰਚ ਕਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ । ਸੋ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਹੈ ਯਥਾਰਥ² ਵਕਤਾ ਕਾ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਸੂਰਤਿ³ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਫਾਇਤ⁴ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਯਥਾਰਥ ਕਹੇ ਸੋ 'ਪੰਚ' । ਸੋ ਯਥਾਰਥ ਵਕਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਤ ਹੈ । ਔਰ ਤੋ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਝੂਠ ਸੋ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਜੋ ਸੰਤ ਕਹੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ।

'ਨਾਰਦ ਪੰਚ-ਰਾਤ੍ਰਿ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸੁਨ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭਗਤੋਂ ਕੋ—ਲਜਾ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁵ ਮੇਰੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

'ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਸ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਰੂਪ ਕੋ—ਹੇ ਰਾਜਨ ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਸਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਤੂੰ ਇਸ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰ ਧਾਰਣ ਕਰ । ਨਾਮ ਸੰਕੀਰਤਨ⁶ ਤੋ ਜਿੰਨ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ । ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਐਸਾ ਔਰ ਕਿਆ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਨਿਹਕਾਮ, ਕਰਮ, ਕਾਂਸੀ ਮਰਣਾ—ਇਹਿ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਕਹੇ ਹੈ ਈਹਾ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੋ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ।

'ਪੁਰਾਣੰਤਰ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਮੁਨੀਸ਼੍ਵਰੋਂ ਕੋ—'ਗੋਵਿੰਦ' ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਹੂਆ ਹੂਆ, ਅੰਨਨ⁷ ਬੁਧਿ ਹੂਆ ਹੂਆ,⁸ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਰ ਓਹੀ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਭੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਤੋ ਇਹਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਪਾਪੀਓ ਕੇ ਭਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦਬਾਈ ਹੂਈ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਰਸਾਤਲ ਕੋ । ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰਣਾ ਤਿਸ ਕੇ ਆਗੇ ਕੋਣ ਸੀ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਹੈ ।

'ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪਵਨ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਮੁਨੀਸ਼੍ਵਰੋਂ ਕੋ—'ਨਾਰਾਯਣ'

1. ਅਨੁਮਾਨ ਆਦਿਕ ।
2. ਸਤਿ, ਸਚ, ਵਾਸਤਵਿਕ ।
3. ਭਾਵ ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਭੁਲਚੁਕ ।
4. ਭਾਵ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।
5. ਸਾਹਿਤ, ਸਮੇਤ ।
6. ਕੀਰਤਨ, ਗਾਇਨ ।
7. ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ, ਇਕਾਗਰ ।
8. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੈਰੀ ਵਿਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਜਪਾ ਹੈ ਅਰ 'ਰਾਮ' ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਆ ਤਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਟਿ¹ ਕੁਲ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਤੇ ਨਹੀ ਉਧਾਰ ਕੀਆ। ਨਹੀ, ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ।²

'ਸੂਰਯ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੂਰਯ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਰਤੋ ਕੋ—'ਮਹਾਦੇਵ' ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਮੋ ਹੈ ਸੋ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਸੋ ਤੋ ਅੰਤੋ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਕਿਨ ਕੋ ? ਜੋ ਜੋ ਉਸ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੇ ਆਗੇ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤਿਨ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ, 'ਹਰ' ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਸੁਧ ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੋ ਕਰ ਕਰ³ ਪੰਕਤਿ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ⁴ ਪਾਪ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰਿ ਹੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਅਰ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਭੀ (ਹੈ)⁵। 'ਸਿਵ' ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਪੰਕਤਿ ਮੋ ਬੈਠਾ ਤਿਸ ਪੰਕਤਿ ਕੇ ਹੀ ਪਾਪ ਗਏ ਅਰ ਪੰਕਤਿ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਈ।

'ਕੇਦਾਰ ਖੰਡ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਿਰੰਦ ਕੁਮਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਗਸਤ ਮੁਨ ਕੋ—'ਸਿਵ' ਇਹ ਜੋ ਦੋ ਅਖਰ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨ ਨਤੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਪਾਪੀਓ ਕੇ ਭਾਰ ਕਤ ਦਬਾਈ ਹੁਈ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਰਸਾਤਲ ਕੋ।

'ਸਿਵ ਰਹਸ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਇਹ ਜੋ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਅਸਤੋਤਰ⁶ ਸਤ⁷ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਨ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਜੋ ਇਸ ਜਨਮ ਮੋ ਸਿਵ ਪੂਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣੇ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ।

'ਸੰਤਰ ਸੱਹਤਾ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਕਛੁ ਏਕ ਬਿਲ੍ਹ⁸ ਪਤ੍ਰ ਅਥਵਾ ਚੁਲੀ ਜਲ ਕੀ ਅੰਸ੍ਰਿਤ ਕਹੈਂ ਅਥਵਾ 'ਸਮੰਤ੍ਰ ਕਹੈਂ' ਜੋ ਭਕਤਿ ਕਰ ਕਰ ਪੂਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸਿਵ ਲਿੰਗ ਕੇ ਉਪਰ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁹ ਸਿਵ ਲੋਕ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

'ਸਿਵ ਰਹਸ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਦੋ ਤੀਨ ਬਿਲ੍ਹ ਪਤ੍ਰੋ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਭਕਤਿ-ਵਾਨ ਨਰ ਸਿਵ

1. ਕੋਟੋੜ।
2. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਕਰਕੇ।
4. ਤੀਕ, ਤਕ।
5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 107/ਅ)।
6. ਉਸਤਤ ਭਰੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ ਦੀ ਲਯਾਤਾਤ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।
7. ਸੋ।
8. ਇਕ ਬਿਛ ਵਿਸ਼ੇਸ਼।
9. ਸਾਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕੋਟਿ ਵੰਸ ਸੰਯੁਕਤਿ ਸਿਵ ਲੋਕ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਪੂਜਾ ਜੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਸਿਵ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਲੇ ਕਰ ਹੀ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੇ ਨ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ । ਅਬ ਦੇਵੀ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੇ ।

‘ਸਕਤਿ ਯਾਮਲ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸੰਕਟ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਦੁਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਵਾਰੇਵਾਰ ਜਪਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪੂਜਾ ਕਰਣੇ ਕੇ ਯੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੰਕਟਸਮਨੁ ਪ੍ਰਪਯ—ਈਹਾਂ ‘ਸਮ’ ਅਰ ‘ਅਨੁ’ ਜੋ ਉਪਸਰਗ ਦੀਏ ਹੈ ਇਨ ਕਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੋ ਸੰਕਟ ਮਾਨ ਕਰ ਵੈਰਾਗ ਕੋ ਹਾਰ ਕਰ ਜੋ ਦੁਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਜਪਤਾ ਹੈ, ਏਕ ਓਰ ਸਰਬ ਤੀਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਫਲ ਦੁਗਾ ਐਸੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਕੋਟ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਸੁਬ੍ਰਹਮ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਲ ਸਣ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਇਨ ਪੈ ਸੁਧਾ ਨਹੀ ਲਿਆਵਤਾ, ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਇਹ ਤੋ ਵਿਅਰਥ ਵਾਦ ਹੈ, ਝੂਠੀ ਉਪਮਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਮਾਨਸ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਮੈ ਦੁਖ ਕੇ ਸਮੂਹ ਮੇਂ ਡਾਰ ਦੇਤਾ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਹੈ, ਘੋਰ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਆਰਤਾ ਰੋਗ, ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਪੀੜਾਇਮਾਨ ਹੁਆ ਹੈ ਅੰਗ ਜਿਸ ਕਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੈ ਐਸਾ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹ । ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ, ਸ਼ਸ਼ਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਇਹੀ ਛੇ ਹੀ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ । ਇਨ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਾ, ਨਾਮੋ ਕਾ ਏਕ ਫਲ ਹੈ ।² ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਪਰ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਇ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮੋਚਰਣ³ ਕਰੇ । ਆਪ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ ਅਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ ।⁵

ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣ (ਕਹੇ ਅਬ ਭਾਖਾ ਪ੍ਰਮਾਣ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਕੁਲ ਉਧਾਰਣ ਆਇਆ । ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਤਾਰੈ’ ।⁷ ‘ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਲੇ ਉਧਰੇ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
2. ਪੀੜਾਕਾਰੀ, ਦੁਖ ਦਾਇਕ ।
3. ‘ਇਹੀ.....ਫਲ ਹੈ’, ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
4. ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ।
5. ਸਫਲ, ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
6. ਇਹੋ ਤਕ ‘ਨਾਮ’ ਉਚਾਰਣ ਬਾਰੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 110-ੳ) ।
8. ਧਨਾਸਰੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 662) ।

ਪਡਾਤਾ¹ । ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਪੰਚਾਇਤ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰੇ । ਅਬ ਮੁਲੁ ਤੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ ।

ਜਿਨ ਪੰਚੋ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਕਹੀ, ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਭੀ ਤੋ ਤਿਨ ਕੀ ਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੀ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ।

ਪੰਚ ਸੰਤ ਜਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ।

ਪੰਚ ਸੰਤ ਜਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਕੇ ਰਾਹ ਜਾਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ।

ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ।

ਪੰਚ ਜੋ ਹੈ ਸੰਤ ਜਨ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੁ ਜੋ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕਾ ਧਿਆਨ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਪਾਈ, ਤਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪਾਈ, ਤਬੀ ਮਾਨ ਪਾਇਆ, ਤਬੀ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ।

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ । ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇ² ਤੋ ਕਰਤਾ ਨੇ ਜੋ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਤਿਸ³ ਕਾ ਕਛੁ ਸੁਮਾਰ ਹੀ ਨਹੀ । ਨਾਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਤਹਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਕਲ ਕੋ ਭੀ ਤਾਦਾ । ਇਹ ਨਾਮ ਕੇ ਮਨਨ ਆਗੇ ਕੌਣ ਸੀ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੇ ਮਨਨ ਕੀ ਔਰ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਸੁਣ ਕਰੋ ।

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ । ਸੰਤੋਖ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ।

ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਧਰਤੀ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਧਰਤੀ ਦਿਗ-ਹਸਤੀਓ⁴ ਕੀ ਪੀਠ ਪਰ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ 'ਧਵਲ' ਜੋ ਹੈ ਬੈਲ, ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ । ਈਹਾ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਸੰਦੇਹ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੰਦੇਹ ਕੇ ਦੂਰੇ ਕਰਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਬੀਚ ਸੋ ਤੋ ਧਰਤੀ ਸੇਸਨਾਗ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ ਅਰ ਗ੍ਰਿਏ ਗ੍ਰਿਏ ਸੋ ਦਿਗ-ਹਸਤੀ ਜੋ ਹੈ ਅਸਟ, ਤਿਨ ਕੀ ਪੀਠ ਪਰ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਤੀ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਭਾਰੀ (ਹੈ),⁶ ਆਪਣੇ ਭਾਰ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਟੂਟ ਪਏ । ਇਸ ਨਿਮਿਤਿ⁷ ਅਸਟ

1. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 532) ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. *ਤੋ ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੇ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ਓ) ।

4. ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੁਪੀ ਹਾਥੀ ।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 111/ਅ) ।

7. ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੁਪੀ ਅੱਠ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ।

ਹਸਤੀਓ ਕੇ ਅਸਟ ਖੰਡੇ ਲਗਾਇ ਦੀਏ ਹੈ ਅਰ ਸੇਸ ਨਾਗ ਸੰਯੁਕਤ¹ ਇਹ ਹਸਤੀ ਧਵਲ ਕੇ ਸਿਰ ਪਤ ਹੈ ਧਵਲ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਧਰਮ ਹੈ। ਤਬੀ ਤੋ ਨਹੀ ਏਤੇ ਭਾਰ ਸੋ ਡੋਲਤਾ ਅਰ ਦਇਆ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਜੋ ਦਇਆ ਹੋਵੇ ਤਬੀ ਤੋ ਧਰਮ ਉਪਜੇ। *ਬਿਨਾ ਦਇਆ ਧਰਮ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨਹੀ। ਜੋ ਧਰਮ ਹੋਵੇ, ਤਬੀ ਸੰਤੋਖ ਉਪਜੇ। ਧਵਲ ਸੰਤੋਖ ਪਰ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ* ਕਿਸੀ ਕਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀ ਦਾਹਤਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸੂਤਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਏਤਾ ਭਾਰ ਤਿਸ ਨੇ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਡੋਲਾਇਮਾਨ ਹੋਤਾ। ਅਬ ਇਸ ਕੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ² ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਧਵਲ ਐਸਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇ ਹੋਵੇਗੇ। ਮਾਨੇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਕਛੁ ਕਰ ਨਹੀ ਸਕਤਾ, ਇਹ ਸਭ ਮਨਨ ਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਹਵੈ ਸਚਿਆਰੁ।

ਜੇ ਕੋਈ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬੁਝਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਚਿਆਰ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। (ਔਰੁ ਭੀ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ)⁴।

ਧਵਲੇ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ।

ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ। ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੇ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ।

(ਅਬ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੋ)⁵ ਧਵਲ ਕੇ ਉਪਰ ਕੇਤਾ ਏਕ ਭਾਰ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਦੇ ਪਰੈ ਔਰ ਧਰਤੀ (ਹੈ)⁶, ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੈ ਔਰ (ਧਰਤੀ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ)⁷ ਧਰਤੀਓ ਕਾ ਕਛੁ ਅਤ ਨਹੀ। ਧਰਤੀ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਦੇਸ, ਖੰਡ, ਦੀਪ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ। ਤਿਸ ਤੇ ਮੈ ਇਹ ਪੁਛਤਾ ਹੋ ਏਤਾ ਜੋ ਧਰਤੀਓ ਕਾ ਭਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਥਾਪ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਤਲੇ ਜੋਰ ਕਿਸ ਕਾ ਹੈ (ਜੋ) ਏਤਾ ਭਾਰੁ ਨਹੀਂ ਤੋ ਡੋਲਤਾ। ਅਡੋਲ ਤੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਧਵਲ ਮਨਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੂਆ। ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਕੋਈ ਮਨਨ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਥਾ⁹।

ਨਨੁ—ਬਡਾਈ ਤੋ ਈਹਾ ਸੰਤੋਖ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਵਲ ਕੇ ਭੀ ਥਾਪਿ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
2. *ਸੰਤੋਖ ਅਡੋਲ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ੳ)।
3. ਕਰਕੇ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 112/ਅ)।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138/ਅ)।
9. ਪ੍ਰੇਸ਼ਨ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ੳ)।

ਰਖਾ, ਧਵਲ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕਿਉ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰੁ—ਤੁਮਾਰਾ ਸੰਤੋਖ ਤੁਮਾਰੇ ਸੋ ਭਿੰਨ ਤੋ ਨਹੀ, ਜੋ ਤੁਮ ਸੰਤੋਖ ਕਰੋਗੇ ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਤੋ ਨ ਆਣ ਪੜੇਗਾ। ਤਸੇ ਹੀ ਜੋ ਧਵਲ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤੋਖ ਹੁਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਈਹਾ ਧਵਲ ਕੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ।¹ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਜੰਤੂ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਸੋ ਤਾਰ ਨਿਕਾਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਬੂਲਤਾ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਗਿੜ ਪੜਤਾ। ਬਡਾਈ ਤੋ ਈਹਾ ਲੂਤੇ ਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੀ ਤਾਰ ਹੈ, ਤਾਰ ਕੀ ਬਡਾਈ ਤੋ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਬਡਾਈ ਧਵਲ ਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ 'ਕਰਤੇ ਕੇ ਕਰਣੈ ਕਾ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ'—ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਅਬ ਇਸੀ ਕੋ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ। ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ।

ਜੀਵ ਜੋ ਹੈ ਸਭ ਜਗਤ ਕੇ ਅਰ ਤਿਨ ਕੀਆ ਜਾਤੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਵਤਾ, ਮਨੁਖਦਾਇਕ² ਅਰ ਤਿਨ ਕੇ ਰੰਗ ਕੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਨਾਮ ਹੋਇਓ, ਚੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਤਿਨ ਸਤ੍ਰੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਸੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ। ਕਲਾਮ ਵੁੜੀ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨੇਤਿ ਸਚੀ ਹੁਈ। ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੀ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨੇਤਿ ਰਚੀ ਥੀ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਪਾਵੇ, ਸੋ ਸਤਿ ਹੁਆ। ਧਵਲ ਐਸਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੁਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇ। ਅਰ ਏਕ ਐਸਾ ਮਨਨ-ਹੀਨ ਅਲਪ⁴ ਜੰਤ ਦੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੈਸਾ ਭਰ ਭਾਰ ਸੋ ਹੀ ਮਰ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਏਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਫਲ ਹੈ। ਐਸੇ ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਅਰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਫਲ ਭੀ।

ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ।

ਇਹ ਲੇਖਾ ਕੋਈ ਲਿਖ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਜਾਣਤਾ ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ।

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਹੁਆ ਕੇਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਜਗਤ ਹੀ ਅਨੰਤ, ਤਿਨ ਜਗਤੋ ਵਿਖੇ ਕੇਤੇ ਏਕ ਜੀਵ ਹੈ ਅਰ ਕੇਤੀਆ ਤਿਨ ਕੀਆਂ ਜਾਤੀ ਹੈ, (ਅਰ ਤਿਨ ਕੋ ਕੇਤੇ ਰੂਪਾਂ⁵, ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ, ਕੇਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਮ, ਕੇਤੇ ਕਰਮੋ ਕੇ ਫਲ। ਸੋ ਲਿਖੇ ਹੁਏ ਕੇਤੇ ਏਕ ਹੋਵੇਗੇ, ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨ ਲਿਖ ਸਕੇਗਾ।

ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ਕੇਤੀ। ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਕੂਤੁ।

1. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਜਾਲਾ ਬਣਾਰੁਣ ਵਾਲੀ ਮਕੜੀ।
3. ਮਨੁਖ ਆਦਿ।
4. ਤੁਫ, ਛੋਟਾ।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 33/ਅ)।

ਕੇਤਾ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਬਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਏਤੇ ਰੂਪ ਸੁਆਲਿਓ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਰ ਕੇਤੀ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ, ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਕੈਣ ਜਾਣੇ। ਅਰ ਕੂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸ ਤੇ ਜਾਣੇ।

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ। ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ।

ਕੀਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਪਸਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪਸਾਰਾ। ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਥਾ ਸੋ ਕਵਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸਨੁ ਮਹਾਦੇਵ ਰੂਪ ਹੂਆ। ਏਕਾਖਰ ਕੋਸ ਮੇ 'ਕ' ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਾ ਕਹਾ ਹੈ ਅਰ 'ਵ' ਨਾਮ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕੀ ਅਰ 'ਉ' ਨਾਮ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ। ਤਿਸ ਕਵਾਉ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ ਤੇ ਲਖ ਦਰੀਆਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਲਖੋਂ ਜਗਤ ਉਪਜੇ।

ਨਨੁ—'ਜਗਤ' ਹੀ ਕਹਿਣੇ ਥੇ 'ਦਰੀਆਉ' ਤਿਉ ਕਹੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਦਰੀਆਉ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੋ ਉਹੀ ਜਲ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਲ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਖਿਣ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ (ਹੀ ਜਲ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੀ ਖਿਣ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ) ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤਬੀ ਤੋ ਦਰੀਆਉ ਕਹਾ।

ਨਨੁ—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਦੁਸ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸਬਦ ਤੇ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਈਹਾ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਾ ਥਾ, ਫੇਰ ਇਹ ਤੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸਾਥ ਮਿਲਤਾ ਨਹੀਂ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਤੂ ਸਮਝੋ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। 'ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰ'। ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਮਨਨ ਸੀਲ ਭੀ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਅਰ ਮਨਨ-ਹੀਨ ਭੀ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਫੇਰ ਕਿਹਾ 'ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ। ਤਿਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੋ ਮਨਨ-ਸੀਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਕੁਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਲਾਖੋਂ ਦਰੀਆਵੇ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਮਨਨ-ਹੀਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਲਾਖੋਂ ਦਰੀਆਉ ਹੈ ਤਿਨ ਮੋ ਡੁਬੇਗਾ, ਆਗੋਣ ਵਤੇਰਾ ਕਵੀ ਛੂਟੇਗਾ ਨਹੀਂ। 'ਮੰਨੈ ਮੁਹਿ ਚੰਟਾ ਨਾ ਖਾਇ। ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥ ਨਾ ਜਾਇ !' 5 6* ਜੋ

1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਵਿਅਰਥ ਵਿਚ ਖਿਦ ਤਾਣ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੁਲ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ—'ਇਕੋ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪਸਾਰਾ (ਸ਼ਿਸਟੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ) ਕੀਤਾ (ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਪੰਨਾ 3)। 'ਉਸ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦਰਿਆ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ' (ਨਾਨਕਵਾਣੀ, ਪੰ: 86)।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 115 'ਓ'।
3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਦਕ ਅਵਤਾਰ।
4. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 13।
6. *ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਮੁਹੁ ਚੋਟਾ ਭੀ ਨ ਖਾਇਗਾ, ਅਰ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥ ਭੀ ਨ ਜਾਇਗਾ'। *ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 115, ਅ)।

ਨਾ ਮੰਨੇਗਾ ਤੇ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਭੀ ਖਾਏਗਾ ਅਰ ਯਮ ਕੇ ਸਾਥ ਭੀ ਜਾਏਗਾ।* ਇਹ ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਿਖ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ¹ ਗੁਰ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਭੈ ਨਾ ਦਿਖਲਾਵੇਗੇ, ਤਬ ਤਕਰ ਸਿਖ ਕੇ ਭਲੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਰੁਚ² ਕਬ ਉਪਜੇਗੀ।

ਕੁਦਰਤਿ ਵਕਿਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ।

ਅਨੰਤ ਜੀਵ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸੁਭਾਸੁਭਾ³ ਕਰਮ, ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸੁਖ, ਦੁਖਾਦਿ ਫਲ, ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ (ਜੋ)⁴ ਮੈ ਤਿਨ ਕੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ⁵ ਕਹੇਗਾ।^{6*}

ਨਨੁ ਜੋ—ਨਹੀ ਤੁਮਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੋ ਮਤ ਕਹੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉੱਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ*।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।

ਜੋ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਵਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, *ਮਨੇ ਕਰੇ* ਤੋ ਤੇਰਾ ਮਨੇ ਕੀਆ ਹੁਆ ਮੈ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੋਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ। ਜੇਤਾ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ਤੇਤਾ ਤੋ ਕਹਾ ਚਾਹੀਏ। ਭਲੇ ਕ੍ਰਮ ਕਾ ਫਲ ਭਲਾ ਅਰ ਬੁਰੇ ਕਾ ਬੁਰਾ, ਤਾ ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤਿਆਗ ਕੀਆ ਕਰਾਇਆ ਹੀ ਚਾਹੀਏ। ਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਿਤ ਨਿਰੰਕਾਰ॥16॥

ਮਹਾਰਾਜ ! ਜੋ ਬਾਤਿ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਬਾਤਿ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਕਤਿ ਹੀ ਪਿਆਰੀ। ਜੋ ਕੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਆਪ ਕੋਭਕਤਿ ਹੀ ਭਾਵਤੀ ਹੈ। ਜਾ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਕਤੋ ਕੋ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ⁸ ਹੈ। 'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ-ਭਲੀ ਕਾਰ'। ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਅਪਰੰਖ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਨਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ

1. ਤਕ, ਤੀਕ।

2. ਰੁਚੀ, ਲੀਨਤਾ ਦਾ ਭਾਵ।

3. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਮਾੜੇ ਦੰਗੇ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34/ਅ)।

5. ਕਰਕੇ।

6. *ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੇ ਜੋ ਨਹੀ ਤੁਮਾਰੀ ਸਰਧਾ ਤੋ ਮਤਿ ਹੀ ਕਹੇ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34, ਅ)।

7. *ਮਨੇ ਕਰੇ ਜੋ ਤੂ ਮਤਿ ਕਰੁ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34/ਅ)।

8. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ।

9. ਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ।

ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਹੋਤਾ ਤੇ 'ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ' ਐਸੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਿਤੇ । ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਤੇ ¹ਪਰੋਖ ਪਰ— ਵਿਸੈਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । 16 । ਈਹਾ ਤਕਰ² ਮਨ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ । ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨਾ ਅਰ ਨਿਧਿਆਸਨ ਤਿਸ ਕਾ ਨਹੀ ਕੀ ਮਾ, ਤੇ ਨਿਧਿਆਸਨ ਬਿਨਾ ਸੁਣਾ, ਮਾਨਾ ਹੂਆ ਭੂਲ ਜਾਇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਣਨ ਮਨਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਨਿਧਿਆਸਨ ਗਿਆਨ ਕਹਿ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 17

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ । ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ ।

ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰੋਸਵਤ ਨੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਪ ਰਚੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀ । ਜਪ ਜੋ ਹੋਤੈ ਹੈ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਜਪਣੇ ਕੇ ਅਸੰਖ ਹੀ, ਭਾਵ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇ (ਭੈਤ ਕਰ) ਖੜਾ ਹੋਇ ਕਰ, ਨਦੀ ਤੀਰ, (ਦਵਾਲੇ),⁴ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ (ਬਿਖੇ)⁵, ਤੁਲਸੀ ਬਨ—ਇਹ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਾ ਅੱਖਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਨੇਤ੍ਰੋ ਵਿਖੇ ਇਸਕਾਪਣ ਕਰਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਮਸਤਕ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੋ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ⁶ *ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਪਣੇ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਜਿਸ ਜਪ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।* ਨਿਹ-ਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਜਾ, ਸੋ ਮੁਕਤੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਸਹਿਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ, ਸੋ ਫਲ ਪਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਿਨਾ ਜੋ ਜਾਪੇਗਾ ਸੋ ਪਾਪੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਵਚਨ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ।⁸

1. ਅਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸੰਬੰਧੀ ।

2. ਤਕ, ਤੀਕ ।

3. ਭਾ: ਵਿ. 138, (ਪੰ: 35/ਓ) ।

4. ਭਾ: ਵਿ. 138 (ਪੰ: 35/ਓ) ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 117/ਅ) ।

6. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਭਾ: ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

7. *ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰੁ ਜਪ ਕਰਣੈ ਕੋ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜਪ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋਈ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ* (ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰ: 35/ਓ) ।

8. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਮ੍ਰਸੰਗਿਤ ਚਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ ।

ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਤਪ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਤਪ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ । ਨਿਰਕਾਮ ਪ੍ਰਜਾ, ਤਪ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ, ਸਾ-ਕਾਮ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ।

ਅਸੰਖ ਗਰੇਬ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ । ਅਸੰਖ ਜੋਗਿ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ।

¹ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਰਚੇ ਹੈਂ ।² ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਕਛੁ ਲਿਖਾ ਹੈ ਭਿਜੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਤਪ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੋਵੇਗਾ । (ਕਤ ਗੁ ਵੇਦ ਕਾ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗੇ) ।⁴ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਯੋਗ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਯੋਗ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਮਨ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁵ ਨ ਹੋਵੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿ ਮਨ ਵੀਚਾਰ । ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਭਗਤ ਕੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ਕੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । 'ਸਤ' ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਾ । ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੋ ਪਾਲਨ ਕਰਣਾ ਜੋ ਕਛੁ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਤਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਚਲਾਇਸਾ ਹੋਣਾ, ਸਤੀ ਹੋਣਾ ਇਹ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਦਾਤ ਹੀ । ਵਚਨ ਕਾਣੇ, ਦਾਤਾ ਹੋਣਾ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਗਣੇ ਆਵੇ ਤਿਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਫਿਰਣਾ । ਦਾਤਾ ਜਿਹਾ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ ਫਿਰਤੇ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।

ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਰ ਜਾਰ । ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ ।

ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਸੂਰ ਹੋ, ਲੋਹੇ ਕੀ ਆਚ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਪਰ ਸਹਾਰਤੇ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਪੀਠ ਦਿਖਲਾਵਤੇ ਹੈ । ਸੂਰਾ ਹੋਣੇ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁸ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ

1. ਇਥੇ ਟੀਕਾਸ਼ਤ ਵਿਅਤਥ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੂਲ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ—'ਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੰਖਾਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਉਦਾਸੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।' (ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਪੰਨਾ 86)
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
3. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 118/ਅ) । ਕੰਤਾਗੁ : ਗਲੇ ਵਿਚ, ਗਲੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ।
5. ਪ੍ਰਬਿਰਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 118/ਅ) ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ।
8. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ ।

ਹੀ ਮੋਨੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੋਨੀ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਸਟ ਦੇਵ ਵਿਖੇ (ਤਾਰ ਬਾਧ ਕਰ)¹ ਤੇਲ ਧਾਰਾ ਕੀ ਨਿਆਈ ਲਿਵਲਾਇ ਰਹੇ ਹੈ। ਨ ਮਨ ਕੋ ਹੀ ਡੋਲਣੇ ਦੇਤੇ ਹੈ, ਨ ਜਿਹਵਾ ਕੋ ਹੀ ਬੋਲਣੇ ਦੇਤੇ ਹੈ। ਇਸੀ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਭਿਆਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ — ਜਿਸ ਨੇਮ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ, ਮਰਣ ਪ੍ਰਯਤ² ਤਿਸ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਾਹਾ ਵੀਚਾਰੁ। ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ। ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ। 17।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਐਸੇ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸਾਧਨ ਰਚੇ, ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ। ਤਿਨ ਕੋ ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ, ਮੈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਕਹੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕਾ ਮਨੇ ਕਿਆ ਹੂਆ ਮੈ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਕੋਣ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਏਤੀ ਵਾਰ ਅਸੰਖ ਕਹਾ ਹੈ। ਜੇਤਾ ਮੇਰਾ ਸਮਰਥ ਬਾ ਤੇਤਾ ਕਹਾ, ਆਗੇ ਜੇਤਾ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇਰਾ ਕਹੇਗਾ। ਜੋ ਬਾਤਿ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਭਲੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਜਿਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਬਾਤੈ ਤਬੀ ਤੋ ਆਪ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀਆਂ ਬੀਆਂ। ਆਪ ਸਦਾ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋ। ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। 17। ਸੁਭ ਗੁਣੋ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਾ, ਅਬ ਅਸੁਭ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਭੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 18

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ। ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਮੂਰਖ ਹੈ। ਸੋ ਮੂਰਖ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਘੋਰ ਅੰਧੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਲੋਕ ਪੂਲੋਕ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਸੂਝਤਾ, ਜੋ ਖੁਸੀ ਆਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਚੋਰ ਹੈ। ਸੋ ਚੋਰ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਹਰਾਮ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ⁴ ਹੈ—ਇਹ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹੈ ਤੁਮ ਕੋ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਵਹਿਗੇ, ਇਨ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਇਨ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਤੁਮ ਕੋ ਕਲਿਆਣ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਇ ਜੋਰ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 119/ਅ)।

2. ਤਕ, ਤੀਕ।

3. ਕਰਕੇ।

4. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।

‘ਅਸੰਖ’ ਨਾਮ ਹੈ ਹੁਕਮ ਕਾ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੇਂ ਕੈਸੇ ਹੈ, ਹੁਕਮਿ ਦੁਆਰਾ ਗਤੀਬੰਦ ਕਰ
ਜੋਰ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਗਲ ਵਢ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ। ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਇ।

ਅਸੰਖ (ਹੀ)¹ ਜਗਤ ਮੇਂ ਕੈਸੇ ਦ੍ਰਸਟ ਹੈ, ਦੁਆਰੇ ਕਾ ਗਲਾ ਕਾਟ ਕਰ ਹਤਿਆ ਕਮਾਵਤੇ
ਹੈ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਪਾਪ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ। ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖ ਖਾਹਿ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੇਂ ਝੂਠੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਠੱਗਿਆ ਵੱਡੀਆ ਝੂਠੀਆ ਹੀ ਬਾਤ ਕਰਤੇ ਫਿਰਤੇ
ਹੈ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਾਨ ਮੇਂ ਮਲੀਨ ਭੋਜਨ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵ ਲੇ ਲੇਤੇ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਨਿਤਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੇਂ ਨਿੰਦਕ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਪਾਪ ਕਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪਰ
ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਇਸ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਪ ਕਾ ਭਾਰ ਇਹੀ ਕੇ ਸਿਰ ਪੜਤਾ
ਹੈ। ਜਿਨ ਬਾਤੋਂ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਨ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਣਾ, ਇਹ
ਅਭਿਆਸ ਤੁਮ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ।

ਨਾਨਕ ਨੀਚ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ‘ਉਚਾਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬਡੇ ਕਾ, ‘ਨੀਚ’ ਨਾਮ ਹੈ ਛੋਟੇ ਕਾ।
ਬਡਾ ਇਸਬੂਲ ਛੋਟਾ ਸੂਖਮ, ਨਾਨਕ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।²

ਨਨੁ—‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੇਤ ਨਰਾਮ ਖੋਰ’—ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਮੇਂ ਕਿਆ
ਸੂਖਮਤਾ ਹੁਈ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਫਲ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ਸੋਈ ਫਲ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਤਿਆਗ
ਕਾ। ਇਹ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਹੀਨ ਬਾਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਕੇ ਸਰ ਕਈ ਜਾਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ, ਇਹੀ
ਸੂਖਮਤਾ।

ਨਨੁ³—ਕਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਤਿਆਗ ਕਾ ਏ ਫਲ। ਇਸ ਪਰ ਪਤਮਣ
ਕੌਣ ਸਾ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੀਤਾਯੇ। ‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ
ਅਰਜਨ ਕੋ—ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਨਤਰ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ। ਤੀਨ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਮੰਨਾ 121/8)।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 121/ਅ)। ਵਿਚ ਇਸ ਪੈਰੇ ਦਾ ਪਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ—‘ਨਾਨਕ ਨੀਚੋ ਕਾ
ਵੀਚਾਰ ਕਹਾ ਹੈ, ਅਤਥ ਨਾਨਕ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ਉਚਾਰ, ਬਡਾ, ਛੋਟਾ, ਨੀਚ, ਮੇਂ ਸੂਖਮ।

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਰਤ ਅਵਤਾਰ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ ? ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਤੈਨੇ ਹੀ ਲੋਭ । ਜੇਤਾ ਪਾਪ ਹੈ ਸੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵ^੧ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ । ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਸੋ ਨਿਰ-ਪਾਪ^੨ ਹੂਆ । *ਸੋ ਨਿਰ-ਪਾਪ ਤੇ ਏਕ ਮੈ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਸੋ ਮੇਰਾ ਸ਼ਰੂਪ ਹੀ ਹੂਆ । ਭਜਨ, ਗਿਆਨ, ਜਪ, ਤਪ ਸੰਯਮਾਦਿਕ^੩ ਜੇਤੋ ਉਤਮ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਨ ਕਾ ਫਲ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਐਕ ਠਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਪਾਪੋ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇ ਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਦੋ ਕਾ ਏ ਹੀ ਤੋ ਫਲ ਹੂਆ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਲੋਕ ਜਗ ਸੋ ਕਹਿਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ—ਨਾਮ ਤੋ ਸਿਸ ਕਾ ਜਪੁ । ਨਾਪ ਜੋ ਹੋਤੇ ਸੋ ਤੋ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਈਹਾ ਤੋ ਧੈਰੀ ਕੈਰੀ ਸਾਤੇ ਲਿਖਤੇ ਹੈ—‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ । ਕਿਆ ਨਿਹੀ ਮੰਤ੍ਰ ਠਹਿਰੇ ? ਇਹ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ ਆ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਕਿਆ ਸਮਝ ਕਰ ਪੜਤੇ ਹੈ । ਇਨ ਸਤਖੋ ਕੋ ਹਮ ਪੂਛਤੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਤਮ ਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਿਆ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਮੰਤ੍ਰ ਕਾ ਰੂਪ ਕਹੋ । ਜੋ ਬਾਤ ਕਹੋਗੇ ਤੇ ਏਤਾ ਕਹੋਗੇ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਗਿਆ ਹੈ ਇਨ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕਾ ਜਾਪ ਕਰੇ, ਤੁਹਾਨੀ ਤਲਿਅ ਨ ਹੈ । ਐਤ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੋਗੇ । ਹਮ ਕੀ ਤੁਮ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕਾ ਜਪੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਗਿਆ ਹੈ ਤੈਸੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਭਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਅਗਿਆ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਤਾ ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਗਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਮਾਨ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਐਸੇ ਵਚਨ ਜਪੁਜੀ ਸੋ ਲਖੇ ਹੈ ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਸੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੇ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ । ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ । 18 ।

‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ’ ਐਸੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਕਿਆ ਕਹਣਾ । ਜੇ ਇਹ ਬਾਤੋ ਕੇ ਮੋਰੇ ਤੇ ਹੀ ਹੋਈ ਨਿਰੰਕਾਰ^੪ ਹੋਏ, ਮਨੇ ਕਰੇ ਤਿਹ ਕਾ ਮਨੇ ਕੀਆ ਹੂਆ ਸੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੇਗਾ । ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਤਾ ਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਗਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਤਿ

1. ਜਨਮ, ਉਤਪੱਤੀ ।
2. ਪਾਪ ਰਹਿਤ, ਪਾਪ ਮੁਕਤ ।
3. *ਸੋ ਨਿਰਪਾਪ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਪਾਪ ਕਾ ਤਿਆਗਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਕਹਾ । ਅਤ ਮਾਨ ਕਾ ਜਾਪਣਾ ਅਤ ਉਤਮ ਅਸਥਾਨੋ ਵਾਸ, ਅਤ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਪੜਨਾ । ਇਹੁ ਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈ । * (ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 37/੩, ਅ) ।
4. ਸੰਜਮ ਆਦਿ ।
5. ਹਟਾਵੇ, ਨਿਵਰਿਤ ਕਰੇ ।

ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ¹, ਆਪਣੀ ਅਰਿਆ ਕੇ ਮਾਣਨੇ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਕਰ
ਡਾਰਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ² — 'ਅਸੰਖ ਜਪੁ, ਅਸੰਖ ਮੂਲਖ' — ਇਨ ਵਚਨਾਂ ਕਾ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਣ. 'ਤਿਆਗ ਕਾ
ਅਭਿਆਸ ਤੋ ਨਹੀ, ਮੂਲ ਮੋ ਵਰਨਨੁ ਕੀਆ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਤੇ ਪਾਇਆ ?

ਤਿਆਗ ਕਾ ਉਤਰ—ਪੁੰਨ, ਪਾਪ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ, ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਤੋ : ਸਭ ਸਾਧਨ,
ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ। ਜੋ ਬੀਹਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਨ ਵਰਨਨ ਕਰੀਏਗਾ
ਤੋ ਇਹ ਵਚਨ ਹੀ ਨਿਖ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ³ ਟਹਿਕੇਗਾ ਅਰ ਹਛੁ ਅਰਥਹੀਨ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। 18। ਸੁਭ
ਕਰਮ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰੁ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਾ। ਅਥ
ਨਾਸ ਤਕਰ⁴ ਮਤ-ਨਿਖੇਧ ਪੂਰਬਕ ਨਾਮ ਕਾ ਜਪਣਾ, ਉਤਮ ਇਸਥਾਨ⁵ ਕਾ ਵਾਸ, ਸਤ ਕਰਮ
ਕਾ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।*

ਪਉੜੀ 19

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਜਿਸ
ਨਾਮ (ਕੇ ਤਜਨ)⁶ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋਹੀ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁷ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਅਸੰਖ
ਉਤਮ ਇਸਥਾਨ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਕਾਂਸੀ, ਕਾਂਤੀ, ਅਯੋਧਿਆ, ਮਥੁਰਾ,
ਗਦਿਆ, ਅਵੰਤੀ, ਦੂਰ ਵਤੀ—ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜਿਸ ਇਸਥਾਨ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ
ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁸ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਤੀਰਥ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੈਸੀ ਜਿਸ
ਤੀਰਥ ਕੀ ਵਿਧ ਸਾਧਨੁ ਮੋ ਲਿਖੀ, ਤਿਹੀ ਵਿਧ ਮੋ ਵਾਸ ਕਰਣਾ।

ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੇਖ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਕੈਸੇ ਨਾਸਤਕ⁹ ਲੋਕ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਹੈ; ਨ
ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਾ¹⁰ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਨ ਇਸਥਾਨੋ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ।

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਰਤ ਅਵਯਯ।
2. ਨਿਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਬਿਨਾ ਮਤਲਬ।
3. ਤਕ, ਤੀਕ।
4. ਭਾ: ਵਿ: 139 (ਪੰ: 37/ਅ)।
5. ਉਧਾਰ (ਭਾ: ਵਿ: 139, ਪੰ: 37/ਅ)।
6. ਸਫਲ ਮਤੋਰਥ, ਮਤੋਰਥ ਵਿਰ ਸਫਲ।
7. ਇਥੇ 'ਨਾਸਤਕ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਆਸਤਕ' ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂਦਾ ਸੀ।
8. ਕਰਤੇ।

ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਆਸਤਕ¹ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੀ (ਨਾਮੋ)² ਪਰ ਅਰ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨੋਂ ਪਰ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀ । ਇਹ ਪਾਪੀ ਹੈ, ਇਨ ਕੇ ਸਿਰ ਪਾਪੋ ਕਾ ਭਾਰ ਚੜਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਮਤ ਤੋ ਟਹਿਰੇ ਈਹਾਂ ਦੋ—ਏਕ ਨਾਸਤਕ, ਏਕ ਅਸਤਕ । ਇਨ ਮੋ ਤਿਆਗ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰੇ ਅਰ ਗੁਣ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰੇ ਤਿਸੀ ਨਿਰਣੈ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਤੀ ਸਾਲਾਹ ।

ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ ।

ਅਖਰ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਨਾਮੋ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ, ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੋ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕੀ ਸਲਾਹਤਾ³ ਕਰੇ ਤੋ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਜੋ ਹੈ (ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸਰੂਪ ਜਾਨਣਾ ਅਰ ਗੀਤ ਜੋ ਹੈ)⁴ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁵, ਤਿਨ ਕਾ ਗਾਵਣਾ । ਅਰ ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਸਤ ਕਰਮ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਗਾਹ, ਕਿਆ ਕੀਏ, ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰਣਾ ਸਤ ਕਰਮਵਾਨ ਹੋਣਾ—ਇਨ ਮੋ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ ਸੋਈ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ । ਅਰ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇ ਤਿਸੀ ਕੋ ਨਿਖਿਧਿ ਮਾਨ ਕਰ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ ।⁶

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ ।

ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗ ਵਖਾਣਿ ।

ਲਿਖਣਾ ਅਰ ਬੋਲਣਾ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਸ੍ਵਭਾਵ ਹੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਸੁਰਤਿ⁷, ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਿਖੇ ਬੋਲੇ ਅਰ ਅਖਰੋ ਕਾ (ਇਸ ਕੇ)⁸ ਸਿਰ ਸਾਥ ਸੰਜੋਗ ਭੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਜੇ ਵਰਤਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਵਿਧਾਤਾ ਕੇ ਅਖਰ ਲਿਖਿ ਦੀਏ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੁਤ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਰ ਉਤਰੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਰੁਤ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮੋਢੂਬੇਗਾ, ਤੇਰਾ ਆਵਾਗਣ ਕਬੀ ਛੁਟੇਗਾ ਨਾਹੀ ।

1. ਇਥੇ 'ਨਾਸਤਕ' ਸ਼ਬਦ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 124/ਅ ।
3. ਸਲਾਘਾ, ਸਿਫਤ ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 125/ੳ ।
5. ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ।
6. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰ: 110/ੳ ਤੋਂ 118/ੳ ਤਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।
7. ਸਤੀ, ਵੇਦ ।
8. ਭੋਗ ਵਿ: 138 (ਪੰ: 39/ਅ) ।

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ।

ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਅਖਤ ਲਿਖੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਤ ਅਖਤ ਨਹੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕੋਈ ਲਿਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੋਂ ਨਹੀ । ਜਿਸ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯਾ ਹੈ—ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਬੁਰੇ ਕਾ ਨਾ ਕਰੇ । ਏਕ ਵਾਰ ਹੀ ਤੋਂ ਦੋਨੋਂ ਕਰਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ।

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ।

ਵਿਣੁ ਨਾਵੇ ਨਾਹੀ 'ਕੋ ਥਾਉ ।

ਜੇਤਾ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖਾ ਤੇਤਾ ਹੀ ਨਾਮ ਭੀ ਲਿਖਾ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਬ ਤਕਰ ਲੇਖਾ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਭੀ ਹੈ । ਭਲੇ ਕਰਮ ਲੇਖਾ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇਤੀ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਲੇਖਾ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇਤੀ । ਦੋਨੋਂ ਬੰਧਨ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਤੇਰਾ ਲੇਖ ਮਿਟੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀ, ਘਟੀ^੧ ਯੰਤ੍ਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਭਟਕੇਗਾ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ । ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੇ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰ । ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ । 19 ।

ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੋਣ ਲੇਖ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕਦਰਤਿ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ^੨ ਕਰੋਗਾ । ਔਰ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਨਿਆਈ । 19 । ਅਬ ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਪੂਰਬਕ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 20

ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰ ਤਨੁ ਦੇਹੁ । ਪਾਣੀ ਧੋਤੇ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹੁ ।

ਜੈਸੇ ਹਾਥ ਅਥਵਾ ਪਗ, ਤਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਦੇਹ ਹੀ ਮਲੀਨਤਾ ਸਾਥ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਹੂਆ, ਸੋ ਜਲ ਸਾਥ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਸੁਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ । ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ।

ਜੈਸੇ ਮੂਤਾਦਿਕੋ^੪ ਕਰ ਕਰ ਵਸਤੂ ਮਲੀਨ ਭਰਿਆ ਸੋ ਸਾਬਣ ਕੇ ਕਰ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਸੁਧ

1. ਪ੍ਰਯੋਜਨ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰਨਾ 39/ਅ) ।

2. ਘੜੀ, ਜੋ ਸਮਾਂ ਦਸਦੀ ਹੈ ।

3. ਕਰਕ ।

4. ਮੂਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ।

ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ —

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੇ ਸੰਗ । ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ ।

ਜਬ ਬੁਧਿ ਪਾਪੋ ਸਾਬ ਲਿਖਾਇਮਾਨ ਭਈ (ਸੰ)¹ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕਾ ਜੋ ਰੰਗ ਹੈ ਤਿਸੀ ਸਾਬ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—‘ਮਨ ਕਰ ਕਰ, ਮਨ ਕਰ ਕਰ, ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਬਡੇ ਭੀ ਜੋ ਪਾਪ ਕੀਏ ਹੈ, ਜਰਤ ਮੇਂ ਕੋਟੇ ਕੋਟ ਪਾਪ ਹੈ, ਕੋਤੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਹੈ ਕੋਤ ਹੀ ਬਡੇ ਹੈ; ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸਭੀ ਪਾਪ ਫੇਰ ਨਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪੀੜਾ ਦੇ ਸਕਤੇ ।

‘ਲਿੰਗ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਰੁਦ੍ਰ ਕੇ ਸਿਮਰਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਜ ਸਮੂਹ ਤਿਸ ਕਾ ਝਟਾ ਜੋ ਹੈ ਪਿੰਜਰਾ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪੰਖੀ ਫਸਾ ਹੈ ਮੇਂ ਪਿੰਜਰਾ ਸੇ ਟੂਕ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਬਜ੍ਜ ਕਾ ਹੜਾ ਹੂਆ ਪ੍ਰਭਤ ਸੇ ਟੂਕ ਹੋਇ ਜਾਇ । ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਪਰ ਜਿਸ ਕੀ ਰੁਚਿ ਹੋਇ, ਸੇ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਜਪੇ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਪਰ ਰੁਚਿ ਹੋਇ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਜਪੇ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਪਾਪੋ ਕਾ ਪਿੰਜਰਾ ਨ ਟੂਟੇਗਾ । *ਤਾਂ ਤੇ ਪੁੰਨ ਜੋ ਹੈ ਸੇ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਨਾਮੋ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤਿ* ਜੋ ਪੁੰਨ ਹੈ ਸੇ ਭੀ ਪਾਪੋ ਕੇ ਹੀ ਭਾਈ ਭਤ ਜੇ ਹੈ । ਅਬ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ ।

ਜੈਸੇ ਪੁੰਨੀ ਨਾਮ ਕਹਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਮ ਕਹਾ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕਹਿਣੇ ਮੇਂ ਤੋ ਸਭ ਕਛੁ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਧਨਵਾਨ ਭੀ ਕਹਾ, ਨਿਰਧਨ ਭੀ ਕਹਾ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੇ ? ਤੁਮ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨਤੇ ਹੋ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ ।

ਜੇ ਕੁਛੁ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੀਆ ਜੀਵੋ ਨੇ, ਤਿਸ ਕੇ ਚਿਤ੍ਰਗੁਪਤ ਲਿਖਿਤੇ ਗਏ ॥ ਸੇ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੋ ਕਾ ਲਿਖਾ ਹੂਆ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਸਾਬ ਲੈ ਗਏ ।

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ । ੨੦ ।

ਆਪ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਬੀਜ ਬੰਦਿਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਫਲ ਭੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਆਪ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪੜਾ । ਕੇਵਲ ਪੁੰਨਵਾਨ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਪਾਪੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀ । ਸਭ ਕੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਮਿਸ੍ਰਤ ਹੀ ਤੇ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਧਨ ਪਾਇਆ, ਸਾਬ ਪਾਪ ਭੀ ਜੋ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਰੋਗੁ ਲਾਗਾ । ਛੋਟਾਕ ਭਰ ਅਨਾਜ ਭੀ ਨਹੀ ਖਾ

1. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 40/ਅ), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 136/ੳ) ।

2. *ਨਾਮੋ ਤੇ ਰਹਿਤ* (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 40/ਅ) ।

3. *ਗੁਰ* (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 40/ਅ) ।

ਸਕਤਾ। ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਚੰਡਾਲ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਥ ਪੁੰਨ ਭੀ ਜੋ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਧਨ ਮਿਲਾ, ਹਛੀ ਤਰਾ ਸੋ ਖਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ (ਹੁਏ)। ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨ ਛੁਟੇਗਾ। ਜੋ ਆਵਾਗੋਣ ਨ ਛੁਟਾ ਤੋ ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ,¹ ਠਹਿਰੇ। ²*ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ * ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ³ ਹੈ।

⁴*ਨਨੁ—ਜਹਾ ਕਹਾ⁵ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਆ ਹੈ (ਅਰ)⁶ ਪਾਪ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਨਿਖੇਧ ਕੀਆ ਹੈ। ਤੁਮ ਨੈ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੀ ਮਾਨਾ, ਤਿਹ ਅਨਰਥ⁷ ਵਚਨ ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨੇ ਰਹੇ? ⁸*ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ⁹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 21

ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ।

ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ।

ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ਅਥਵਾ ਤਪੁ ਕੀਆ ਅਥਵਾ ਦਇਆ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਤਤੁਦਾਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤਿਸ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਉਚਤ ਜੋ ਦਾਨ, ਸੋ ਦੀਆ। ਇਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕਹੇ ਹੈ। ਇਨ ਕਾ ਫਲ ਜੋ ਪਾਇਆ ਕਿਸੀ ਨੇ ਤਿਲ ਭਰ ਮਾਨ, ਤੋ ਕਿਆ ਹੂਆ? ਜੈਸੇ ਮਜ਼੍ਹਰ ਨੇ ਦਿਨ ਭਰ ਮਾਟੀ ਢੋਈ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪਾਏ ਹਾਤ੍ਰਿ ਕੋ ਚਾਹ ਪੈਸੇ, ਸੋਈ ਪਾਇ ਲਾਏ, ਕਲ ਕੋ ਫੇਰ ਕੰਗਾਲ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮਿਲਾ ਕਛੁ ਭੋਗ ਏਸ਼ੁਟਯ,⁸ ਸੋਈ ਭੋਗ ਲੀਆ, ਫੇਰ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਜਿਉ ਕਾ ਤਿਉ ਹੀ ਬਣਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਨਹੀ (ਨਾਮ ਕੋ ਸਰਬੋਤਮ ਕਹਣੇ ਦਾ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ)⁹ ਜੇਤੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਹੋ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਮੇ ਧਨ ਭੀ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਯਤਨ ਭੀ ਬਡਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸਵੰਤ। ਨਾਮ ਕੇ ਸਪਣੇ ਮੇ ਖਰਚ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 138/ਓ)।
2. *ਪੁੰਨ ਪਾਪਿ ਕਰ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਦੂਰ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਦੂਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਓ)।
3. ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।
4. *ਭਲਾ ਜੀ ਸਰਬ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਓ)।
5. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 41/ਅ)।
6. ਤੁਮਾਰਾ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਅ)।
7. *ਉਤਰ ਗੁਰ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਅ)।
8. ਪ੍ਰਭੂਤਾ, ਧਨ, ਸੰਪਤੀ।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 139/ਓ)।

ਅਤ ਯਤਨ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀ। ਫਲ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ।

ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣਾ ਅਰ ਮਾਨ ਲੀਆ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵ,
ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਭਿਆਸ ਕੀਆ, ਤਬ—

ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ।

ਜਬ ਸੁਵਣਾਦਿਕ¹ ਕੀਏ ਤਬ ਤੇਰੇ² ਅੰਤਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਰਮ ਤੀਰਥਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਇਆ। ਤਿਸੀ
ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮੋ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਕਰ ਜੋ ਫੇਰ ਤੋ ਕੋ ਨ
ਇਸਸਾਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟੇ।

‘ਵਿਸਨੁ ਧਰਮ’ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭੜਤੋ ਕੋ—ਨਾ ਤਿਸ ਕੋ ਗੰਗਾ ਹੀ
ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਗਇਆ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨ ਸੇਤੁ³ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਨ ਕਾਸੀ ਹੀ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨ
ਪੁਸ਼ਕਰ⁴ ਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਿਨ ਕੋ? ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ
ਕਾ ਯੁਗਮ⁵ ਸਦਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੈ, *ਸੋ ਤੋ ਸਤੀ ਤੀਰਥ ਕਰ ਚੁਕਾ। ਅਸਮੇਧ, ਨਰਮੇਧ ਤੇ
ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਦਖਿਣਾ ਸੰਯੁਕਤ⁶ ਯੁਗ ਹੈ, ਤਿਨੇ ਕਰ ਕਰੇ ਤਿਸ ਨੇ ਸਬ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਪੂਜਨ
ਕੀਆ। ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ
ਆਵਾਗੋਣ ਕੋ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਨਿਸਚੈ ਭਈ,
ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ
ਹੋਣੇ ਕਾ ਕਾਰਣ ਨਾਮ ਕਹਾ ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਭੂਖਣੇ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।*

1. ਸੁਵਣ ਆਦਿ।

2. ਤਿਸ ਕੇ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 42/8)।

3. ਪੁਲ।

4. ਅਸਮੇਧ ਕੋਲ ਇਕ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ।

5. ਜੋੜਾ।

6. *ਸਤੀ ਤੀਰਥ ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਤ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਏ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਕੀਆ। ਅਸਮੇਧ
ਤੇ ਅਰੁ ਨਰਮੇਧ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਹੈ ਦਖਣਾ ਸੰਯੁਕਤ ਯੁਗਤ ਸੋ ਭੀ ਤਿਸ ਨੇ ਕੀਏ, ਅਤ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓ
ਕਾ ਪੂਜਨ ਭੀ ਕੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਇਹੁ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਕਹਾ। ਜਨਮੁ ਤਿਸੀ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ
ਕੀ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹੁ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਸਰਬ ਉਤਮ ਨਾਮ ਕਹਾ
ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਭੂਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 42 ਤੇ-ਅ)। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ
ਦੀਆਂ 2/3 ਪੰਕਤੀਆਂ ਲੁਪਤ ਹਨ।

7. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

8. ਕਰਕੇ।

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ । ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ।

ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਭੂਖਣ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਸਭ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਹੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਗੁਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ ਕਾ ਭੂਖਣ ਨਮ੍ਰਤਾ, ਖਿਮਾ, ਦਇਆ, ਇਸ ਬਿਨਾ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ । ਸੋ ਇਹ ਗੁਣ ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਔਰ ਭੀ ਭੂਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ।

1*ਸੁਅਸਤਿ ਚਿਤ ਹੋਣਾ, *ਚਿਤ ਕਾ ਨਾ ਉਦਵੇਗੀ ਹੋਣ ਪਾਵੇ । *ਆਥਿ ਨਾਮ ਹੈ ਧਨ ਕਾ । ਇਹੀ ਜਿਸ ਕਾ ਧਨ ਹੈ ਅਰ ਹੋਵੇ ਅਰ ਬਾਣੀ ਜੋ ਬੋਲਣੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਦ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਲਣੀ । *ਮਾਣੀਏ ਰਾਮ ਜੀ, ਆਣੀਏ ਠਾਕੁਰ ਜੀ, ਆਈਏ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਆਈਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਸਭ ਕੋ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ।

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ।

ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ ਕਹਿਣੇ ਸੁਣਨੇ । ਸੁਹਾਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸੁਹਾਵੇ ਇਹੀ ਰਚਿ ਆਵੇ, ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਨ ਸੁਹਾਵੇ । ਸਦਾ ਗੁਣਾਬਾਦੋ ਕਾ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਚਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਤਸਾਹੁ ਰਹੇ, ਦੂਸਰਾ ਉਤਸਾਹੁ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ, ਸਦਾ ਇਸੀ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਰਹੇ ।

ਨਨੁ⁶—ਗੁਣਾਬਾਦੋ ਕਾ ਹੀ ਜੋ ਅਭਿਆਸ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਇਸ ਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਿਉ ਨ ਕਰੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਸਭ ਕਛੁ ਜਾਣਿਆ ਜਾਏ । ਯੋਗ ਕੀ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਿਉ ਨ ਕਰੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਸਭ ਹਕੀਕਤਿ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਓਤਰ—ਹਮ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਮਾਨ ਕਰ ਹੀ ਤੋ ਕਹਾ ਹੈ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਭਿੰਨ ਤੋ ਨਹੀ ਕਹਾ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਪੜਨੇ ਤੇ ਅਰ ਯੋਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸਭ ਕਛੁ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਬਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰ ।

ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਸਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ ।

1. *ਸੁਅਸਤ ਚਿਤ ਹੋ ਕਰੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਜਪਣਾ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 42/ਅ) ।
2. ਚਲਾਇਮਾਨ, ਚੰਚਲ, ਅਸਥਿਰ ।
3. *ਆਥਿ ਕਹੀਏ ਇਸ ਤੇ ਉਪਰਾਤ, ਅਰ ਬਾਣੀ ਬੋਲਣਾ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਉ । ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਤਦ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਲਣਾ । *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 42/ਅ) ।
4. ਉਸ ।
5. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ।
6. ਸੋਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
7. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸੋ ਕੌਣ ਵੇਲਾ ਥਾ ? ਅਰ ਕੌਣ ਵਖਤ ਥਾ ? ਕੌਣ ਤਿਥ ਥੀ ? ਕੌਣ ਵਾਰ ਥਾ ?
ਕੌਣ ਰੁਤਿ ਥੀ ? ਅਰ ਕੌਣ ਮਾਸ ਥਾ ? ਜਿਹ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ,
ਸਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ ਥਾ । ਤਿਸ ਕੋ ਪੰਡਿਤੋਂ ਨੇ ਅਰ ਕਾਜੀਓਂ ਨੇ ਨ ਪਛਾਣਾ ।

ਨਨੁ—ਪੰਡਿਤਿ ਅਰ ਕਾਜੀ ਪੁਰਾਣ ਕੁਰਾਨ ਪੜ ਕਰ ਸਭੁ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ ।
ਜੋ ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਪਛਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ਕੈਸੇ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੇ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ।

ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਤਬ ਸ੍ਰਿਸਟ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਨੇਹਿ ਭੀ ਰਚੀ । ਨੇਤਿ ਕਾ
ਇਹਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਮਸਤਕ ਪਰ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੋ ਕਾ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖਾ
ਜਾਏਗਾ । ਲੇਖ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਛੁਟੇਗਾ ।
ਸੋ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਤਾਦ ਕਾਲ ਕੀ; ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵੋ ਕੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਪਾਏ ਅਰ
ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਭੀ ਕੀਏ । ਕਰਮੋ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖੇ ਗਏ । ਲੇਖੋ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖਾਦਿਕ ਅਨੰਤ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਏ । ਅਬ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਜਨਮ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਭੀ
ਤੋ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖਾ ਜਾਏਗਾ । ਜਿਸ ਵੇਲਾ ਮੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ
ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ, ਤਿਸ ਵੇਲਾ ਕੋ ਪੰਡਿਤੋਂ ਨੇ ਨ ਜਾਣਾ । ਜੋ ਜਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ
ਹੋਤੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ ਤੋ ਇਹ ਬੁਧ ਉਪਜਤੀ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰ
ਗੁਪਤੋ ਕਾ ਹਮਾਰੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲੇਖ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਲੇਖ ਕੇ ਹੋਤੇ ਕੋਈ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਛੁਟਤਾ
ਤੋ ਨਹੀ । 'ਪੁਰਾਨ', ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖੀ ਹੈ ।

ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ ।

ਐਸੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤੋਂ ਕੀ ਆਈ ਕਾਜੀਓਂ ਨੇ ਭੀ ਉਸ ਵਖਤੁ ਕੋਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਲਿਖੇਗਾ
ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਲੇਖਾ । 'ਕੁਰਾਣੁ', ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕੁਰਾਨ ਮੋ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਪੁਰਾਣ ਕੁਰਾਨ
ਮੋ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਛੁਟੇਗਾ । ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਕਰਤੇ
ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੋ ਪੰਡਿਤ ਅਰ ਕਾਜੀ ਭੀ ਕਰਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤੇ ਹੈ । ਜੋ
ਇਨੋਂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾਲ ਪਛਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ ਤੋ
ਸਬ ਜੰਜਾਲ ਕੋ ਛਡਿ ਕਰਿ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਤਤਪਰ¹ ਹੋਇ ਜਾਤੇ । ਜਾਤੇ ਹਰਿ ਭਜਨ
ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਹੋਤੇ ਤਾ ਤੋ ਇਨੋਂ ਨੇ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਪਛਾਣਾ, ਰੋਟੀਓ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਹੁੰਡਰ³ ਸਿਖ
ਲੀਆ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਮੂਰਖ ਕੇ ਮਨ ਮੋ ਇਹ ਨ ਉਪਜੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪੰਡਿਤੋਂ ਕੀ ਅਰ

1. ਲੀਨ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਨਰ, ਕਲਾ ।

ਕਾਜੀਓ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰੀ ਹੈ ; ਨਿੰਦਾ ਨਹੀ ਕਰੀ ਪੁਤਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਕਹਾ ਹੈ ।

‘ਵਿਸਨ ਪੁਤਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਕਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਨਹੀ । ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਕਰਮ ਨਹੀ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ । ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੜ ਕਰ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਦਰਪਣ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਐਸੇ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ । ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਨਾਮ ਹੈ ਖੋਦ ਕਾ । ਪ੍ਰਯਾਸ ਤੋਂ ਕਰਮ ਹੋ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਸਭਾ ਖੋਦ । ਧਰਮ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਸਤ ਖੋਦ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਫਲ ਜੋ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ—ਧੰਨ, ਸੰਤਾਨ, ਰਾਜ, ਸੂਰਗ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਤ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਬਡਾ ਹੀ ਤੋ ਦੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਮੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਿ² ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ³ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਮੀ ਹੈ ? ਜੈਸੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰਿ ਰੋਜਗਾਰ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਖ ਲਈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤੋ ਨੇ ਅਰ ਕਾਜੀਓ ਨੇ ਪੁਤਾਣ, ਕਰਾਨ ਭੀ ਸਿਖ ਲੀਆ ।

ਨਨੁ⁴—ਥਾਕਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਵਚਨ ਤੋ ਇਤਾ ਹੀ ਹੈ—‘ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ’ । ਨੇਤਿ ਕਾ ਅਰਥ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਸੋ ਪਾਇਆ ।

ਇਸ ਕਾ ਓਤਰ—ਪੀਤੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰਯਾਸ । ਇਸ ਕਾਲੀ ਕਾ ਜੀਵੇ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ । ‘ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ’ ਜੋ ਇਹੀ ਕੋ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯਾਸ ਇਹੀ ਨੇ ਸਮਝਾ ਅਨੁਕ⁵ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ । ਇਸ ਕੇ ਸਮਝਣੇ ਤੇ ਜੀਵੇ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਕੌਮੀ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀ ਪਾਈਤਾ—ਸ੍ਰਿਸਟ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨੇਤਿ ਭੀ ਰਚੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪ ਕਤ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੋਵੇਗਾ⁷ । ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਤਾਣ ਕੇ ਕੋਟੇ ਕੋਟਿ⁸ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਜੋ ਹਵੇਲੀ ਉਠਾਵਤਾ⁹ ਹੈ, ਜੋ ਜਿਸ ਸੂਤ ਪਰ ਨੀਵ ਧਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਜੀ ਸੂਤ ਪਰ ਜਿਹ ਤਕਰ¹⁰ ਹਵੇਲੀ ਚਲੀ ਜਾਈ ਹੈ, ਸੋ ਹਵੇਲੀ ਕਾਮ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਨੀਵ ਕੇ ਸੂਤ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ¹¹ ਬਾਂਕੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਛੁਟ, ਇਲਾਵਾ; ਵਾਧੂ ।
4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
5. ਅਮਕਾ, ਫਲਾਣਾ ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ‘ਇਸ ਪਰ ਤੋ... ਹੋਵੇਗਾ ।’ ਇਹ ਦੋ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ।
8. ਕਰੋੜ ।
9. ਉਸਾਰਦਾ ।
10. ਤਕ, ਤੀਕ ।
11. ਵਿੰਗੀ ਟੇਢੀ ।

ਟੇਢੀ ਉਠਾਵੇਗਾ ਤੋਂ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਠਹਿਰੇਗੀ ਨਹੀਂ, ਗਿੜ ਪੜੇਗੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਾ ਆਰੰਭ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅੰਤ ਤਕਰ ਚਲਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹੀ ਟੁਟਤਾ ਨਹੀਂ ; ਸੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਕਾਮ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਟੁਟਾ ਸੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਹਿਆ ਸਤਿਆ ਨਾਸ ਮੋ, ਤਿਸ ਕੇ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਾਤੀਗਰ ਤੋਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ। ਤਿਸ ਨੇ ਜਪ ਰੂਪੀ ਮੰਦਰ ਉਠਾਇਆ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਨੀਵ ਕੋਣ ਸੀ ਧਤੀ ? 'ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ'। ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਮੁੰਡੇਰਾ ਕੋਣ ਸਾ ਬਾਧਾ ? 'ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ'। ਦੇਖੋ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕੀਆ ਅਰ ਨਾਮ ਹੀ ਪਰ ਸਮਾਪਤਿ ਭੀ ਕੀਆ ; ਬੀਚ ਭੀ ਇਸ ਕੇ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਵਿਖੇ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਕਾ ਕਛੁ ਕਾਮ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ (ਜਿ)¹ ਦੂਧ ਹੈ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਘ੍ਰਿਤ² ਹੈ। ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਗਊ ਕੇ ਇਸਥਾਨੋ³ ਤੋਂ ਦੂਧ ਨਿਕਸਾ ਤਿਸ ਖਿਣ ਘ੍ਰਿਤ ਭੀ ਨਿਕਸਾ। ਦੂਧ ਵਿਖੇ ਘ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ। ਜਿਸ ਕੇ ਹਾਥ ਮੋ ਯੁਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ 'ਪਾਤ੍ਰ ਮੰਥਾਨ ਕਾ ਸੰਯੋਗ'⁴ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਬ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਰੂਪੀ ਪਾਤ੍ਰ ਅਰ ਵਿਵੇਕ ਰੂਪੀ ਮੰਥਾਨ ਜਬ ਇਨ ਦੋਨੋ ਕਾ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਜੋ ਦੂਧ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਬੀਚ ਸੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰੂਪ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖੋ। ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਮੈਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਇਹ ਅਰਥ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਕੇ ਬੀਚ ਸੋ ਹੀ ਤੋਂ ਨਿਕਸਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਤੋਂ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਵਚਨ ਸੁਗਮ⁵ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਚਨ ਕਠਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋਂ ਆਪ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ, ਗੁਰੋ ਸੋ ਖੁਛਣਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਸਫਲ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਨਿਖਫਲ⁶ ਹੈ। ਸਫਲ ਗਿਆਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁷ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨਰਚੇ ਹੈ⁸। ਇਤਿ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ।

ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬੇ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਸਤ ਕੀਆ ਅਬ ਜੋਗ ਕੇ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਸਤ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਤਿਥਿ ਵਾਰੁ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ।

ਜਿਸ ਬਿਤ ਵਾਰ, ਰਿਤੁ, ਮਾਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 144/ਅ)।
2. ਘ੍ਰਿਤ।
3. ਥੋਣਾਂ ਤੋਂ।
4. ਚਾਟੀ ਅਤੇ ਮਧਾਣੀ।
5. ਮੇਲ।
6. ਸਫਲ।
7. ਨਿਸਫਲ, ਫਲਹੀਨ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੋ ਬਡਾ ਹੈ ਸੋ ਬਡਿਓ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰਾ¹ ਬਡਾ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਅਨੇਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੂਏ ਇਸ ਪਰ ਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਿਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਆ, ਇਸ ਪਰ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਨ ਨਾਮੋ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਸਭੁ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸਹਿਕਾਮ³ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ ਸੋ ਭੋਗ ਭੋਗ ਯਤੁ ਮਾਤਿ ਪਾਵੇਗਾ। ਸਿਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ ਸੋ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਪਾਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਹੀ ਬਡਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਵਸਤੇ ਜਤ। ਨਾਮ ਕੇ ਧਰੇ ਖੇਤ ਬ੍ਰਾਮੰਤ'⁴। ਨਾਮ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਮਣੇਗਾ - ਸੇ ਪੀਤਰ ਹੋ, ਸੋ ਆਪੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਾਰੇ ਗਇਆ ਹੂਆ ਨ ਸੰਤਾ ਪਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਕੋ ਈਹਾ ਸੁਤਖੇ ਨੇ ਚਿਤਾਇ ਦਿਆ ਤਿਸ ਨੇ ਆਗੇ ਕਿਸਾ ਸੰਤਾ ਪਾਵਣੀ ਹੈ। 21। ਅਤ ਵਿਦਿਆ ਅਤ ਯੋਗ ਕੇ ਅਭਿਆਸੀ ਕੋ ਭੋਡ ਕਰ ਸਾਰ ਦਿਖਲਾਵਤੇ ਹੈ। 29।

ਪਉੜੀ 22

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਅਗਾਸਾ ਆਗਾਸ।

ਪਾਤਾਲੋ ਕੇ ਤਲੇ ਲਖੇ ਹਾਂ ਪਾਤਾਲ ਹੈ। ਅਤ ਆਕਾਸੋ ਕੇ ਉਪਰ ਲਾਖੇ ਹੀ ਅਗਾਸ ਹੈ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ।

ਵਿਦਿਆ ਦੁਆਰਾ ਪੰਡਿਤ ਅਤ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਯੋਗੀ ਦੁੰਢਤੇ ਦੁੰਢਤੇ ਥਕ ਪੜੇ, ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨ ਪਾਇਆ। ਕਾਹੇ ਤੇ ਜੇਤੇ ਅਗਾਸ ਪਤਾਲ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਅਵਿਦਤ ਕਹੀਤੇ ਹੈ। ਜੇਤਾ ਸੰਕਲਪ ਬਢਾਵੇਗਾ ਤੇਤੀ ਵਿਦਿਆ ਬਢਣੀ ਹੀ ਤੋ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਵਾਨਰ ਕੇ ਘਾਵ ਦੀ ਨਿਆਈ। ਜਬ ਸੰਕਲਪ ਕੋ ਛੋਡੇਗਾ ਤੇਤੀ ਅਵਿਦਿਆ ਸਾਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਸੰਕਲਪ ਬਿਨਾ ਭਜਨ (ਅਨ)⁵ ਗਿਆਨ ਕਿਸੀ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ ਫੂਟਤਾ। ਵਿਪਸਦਿਤ ਰਾਜਾ ਨੇ ਪਵਨ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰ ਕਰ, ਪਵਨ ਕੀ ਨਿਆਈ ਹੈ ਵੇਗ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸੇ ਅਵਿਦਿਆ, ਹਿਤ ਗਤਿ ਚਾਰ ਸਰੀਤ (ਪਾਏ। ਸੋ ਚਾਰੇ ਸਰੀਤ)⁶ ਚਾਰੇ ਦਿਸਾ ਇਥੇ ਹਜਾਰੇ ਬਰਖ ਪਵਨ ਕੀ ਨਿਆਈ ਉਡਤੇ ਹੂਏ ਦਲੇ ਰਏ। ਤਿਨੋ ਨੇ ਭੀ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ, ਥਰ ਕਰ ਮਰ ਹੀ ਗਏ। ਇਹ ਕਥਾ 'ਵਿਸਿਸਟ' ਜੋ ਸੋ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਹੋਣਾ ਇਹੀ ਅਵਿਦਿਆ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਵੇਦ ਕਹਿਨ ਇਕ ਵਾਤਿ।

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਿਨ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ।

1. ਕਰਕੇ।
2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਕਾਮਨਾ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਯੁਕਤ।
4. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 284।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 45/8)।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 149/ਅ)।

ਵੇਦ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਏਕ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਨੇਕ ਤਿਤਾਬਾ ਭੀ ਇਹੀ ਕਹਿਤੀਆ ਹੈ—ਅਸਲੀ ਏਕ ਧਾਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਏਕ ਸੂਰਣ ਕੇ ਅਨੇਕ ਭੂਖਣ ਬਣੇ ਸੋ ਸੂਰਣ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤਾ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਸੂਰਣ ਰੂਪ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ ਸੂਬ ਪ੍ਰਪੰਚ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸਮਝੇਗਾ ਤਬੀ ਅਵਿਦਿਆ ਮਾਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਰ ਜੋ ਅਵਿਦੇਕ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਸੰਕਲਪ ਬਢਾਵੇਗਾ, ਸੋ ਖਰਾਬ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਭੀ ਅਨਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਚਨਾ ਭੀ ਅਨੰਤ। ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਸ ਕੋ ਲਿਖਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਲਿਖੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਮੂਰਖਪਣੇ ਸੋ ਲਿਖੇਗਾ ਹੀ ਤੋ ਵਿਪਸਚਿਤ ਕੀ ਨਿਆਈ ਖਰਾਬ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਸ ਹੀ ਤੋ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ। ਅਬ ਸਾਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ। 22।

‘ਆਪ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜਲ ਕਾ। ਵਡਾ ਸੋਈ ਹੈ ਜੋ ਜਲ ਕੋ ਜਲ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਬੂੰਦ ਭੀ ਜਲ, ਨਦੀ ਨਾਲਾ ਭੀ ਜਲ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਭੀ ਜਲ। ਐਸੇ ਹੀ ਜੋ ਸਬ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਵਡਾ ਹੈ। ਯਦਵਾ^੧ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਬਡਾ ਹੈ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ, ਸੋ ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ’ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ੨੨।

ਨਨੁ—ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ? ਤਿਸੀ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 23

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ।

ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ।

‘ਸਾਲਾਹ’ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ^੨ ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰ ਸਤਬ ਪੂਰਣ ਸਮਝੇ ਕਾ ਇਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਕੀ ਤੈ ਨੇ ਪਾਈ। ਅਰ ਨਦੀਆ ਅਰ ਨਾਲੇ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੋ ਪੜਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਤੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ।

ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ। 23।

‘ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ’ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇ ਜਬ ਤਿਸਵਰ ਹੈ ਕ ਮਨ ਤੇ ਨ ਵਿਸਾਰੇਗਾ ਤਬ ਜਿਸ

1. ਇਲਾਵਾ, ਵੁਟ, ਬਿਨਾ।

2. ਜਾਂ, ਅਥਵਾਂ।

3. ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।

ਮਾਲ ਧਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਇਹ ਖਰਾਬ ਖਤਾ ਹੋਤਾ, ਹੈ ਸੋ ਮਾਲ ਧਨ ਪਹਾੜੋ ਕੇ ਤਲ ਭੀ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ
ਤਿਸ ਕੋ ਚੀਟੀ ਕੇ ਤਲ ਭੀ ਨ ਜਾਣੇਗਾ। 'ਮਾਲ' ਨਾਮ ਜਿਨਸ ਕਾ ਹੈ, 'ਧੰਨ' ਨਾਮ ਨਗਦ ਕਾ
ਹੈ। ਜਬ ਤਾਰਤ¹ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਧਨ ਵਿਖੇ ਧਨ-ਬੁਧ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਭਜਨ ਮੇਂ
ਤਤਪਰ ਹੁਆ ਤਬ ਆਨੀ ਹੁਆ, ਫੇਰ ਧਨ ਵਿਖੇ ਧਨ-ਬੁਧ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੈਸੇ ਜਿਹ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਪਾਨ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਮਦਮਾਨ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰੀ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। 23।

ਨਨੁ—ਕੌਣ ਸਾ ਭਜਨ ਕਰੇ ?

ਤਿਸਾ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 24

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਿਣ ਨ ਅੰਤੁ ।

ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੇ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।

ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।

ਸਿਫਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ *ਸੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ। ਅਰ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਜੋ ਹੈ
ਕਹਿਣਾ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਸਭ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਧਾ ਹੈ।
ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤਥ ਕਰਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਦਾਨੋ ਕਾ ਜੋ ਦੇਣਾ ਹੈ ਸੋ ਕੀ ਅਨੰਤ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਤ ਦੇਖਣੇ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਸਨ,² ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ।
ਭਕਤ ਪੂਰਬਤ ਜਿਸ ਦਰਸਨ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੀ
ਕਰੇਗਾ। ਅਤ ਸੁਣਨੇ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁴ ਇਹ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ
ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ
ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਮਨ ਕਾ ਕਿਆ ਮੰਤੁ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਜਾਣਾ ਜਾਤਾ।
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ, ਕ ਹੇ ਕੋ ਬਣਾਇਆ ਕਹਾ ਤਕਰ⁵ ਹੈ, ਕਬ ਤਕਰ
ਰਹੇਗਾ—ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਬਿਨਾ ਭੀ ਐਸੇ ਕਹਾ ਤੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਤੋ ਚਿਤ ਕੀਆ।⁶ ਯੇਨ ਕੇ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਚਿਤ ਕਰਣਾ ਇਸ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ
ਕਰ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਮਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਮੇਂ ਆਪਣਾ
ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੁਆਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ
ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਅਤ ਜੋ ਸੁਪਨ ਸਿਸਟਿ ਕੋ ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਹੋਵੇ

1. ਤਕ, ਤੀਕ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਪੰਕਤੀ ਕਟੀ ਹੈ।

3. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

4. ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਦਸਤ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।

5. ਤਕ, ਤੀਕ।

6. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ।

ਸੁਪਨ ਮ੍ਰਿਗਟਿ ਮਿਥਿਆ, ਜੋ ਸੁਪਨ ਮ੍ਰਿਗਟਿ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋ ਨਿਨੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਨਿਨੈ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।

* ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸਾਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਭੀ ਤੋ ਕਛ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਪਾਰਾਵਾਰ, ਕਿਆ ਕਹਿਏ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ। ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾ ਅੰਤ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਪਾਵੇਗਾ? ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੋ ਕਿਆ ਕਿਆ ਕਛੁ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇਗਾ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਸੋ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇਗਾ?*

ਅੰਤੁ ਕਾਹਣਿ ਕੋਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ ।

ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ ।

ਇਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਅੰਤ ਪਾਵਣੇ ਕੋ ਨਿਸਿਤ^੧ ਕੋਤੇ ਹੀ ਬਿਲਲਾਹਿ, ਕਿਆ ਕਹਿਏ, ਤ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤ੍ਰਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋਤੇ ਹੈ, ਇਨ ਕੇ ਅੰਤ ਤੋ ਪਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਨੰਤ, ਤਿਸਕੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਅਨੰਤ। ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਵੇਗਾ ਕਹਾ ਸੋ।

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ।

ਬਹੁਤਾ ਕਹੇਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ।

ਇਸ ਅੰਤ ਕੋ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜ ਬਹੁਤਾ ਕਹੈਗਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੋ ਹੋਤਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਾ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ—ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹਾ ਤਾਤਪਰਯ^੨ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ ਲੀਆ। 'ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ (ਨਾਮ)'

1. * ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ ਅਰ ਕਹਾ ਤਕਤ ਹੈ ਅਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਵਿਚਾਰੇ ਬਿਨਾ ਭੀ ਨੈਸੇ ਕਹੈਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਤੋ ਸਮਝਣ ਕੀਆ ਹੈ। ਯੇਨ ਕਿਨੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸਿਮਰਤੁ ਕਰਨਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣੁ ਕਾਹੇ ਤੋ ਹੈ। ਅਤ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਕੇ ਕਹੈਗਾ ਤੋ ਵੀਚਾਰੁ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਦੁਹੀ ਸਿਰ ਹੋਵੈਗਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੰਕਲਪ ਤੋ ਭਿੰਨ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹੁ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਮਾਨਣਾ। ਇਹ ਤੋ ਪਰਮ ਕਲਿਆਣੁ ਸਾਧਨੁ ਤੋ। * (ਤਾ. ਵਿ. 133, ਪੰ: 47/੮-ਅ)।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

3. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ।

4. ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੰਗ ਨਾਲ।

5. ਨਿਜੀ ਧੋਖੀ (ਪੰ: 154/੮)।

ਉਤਾਰਣ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬ ਐਹ ਭੀ ਨਾਮ ਕੀ ਸਰਬੋਤਮ ਸਾਧਨਾ ਕਹਿੰਤੈ ਹੈ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਉਚਾ ਬਾਉ ।
ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਉਚਾ, ਕਿਆ ਕਹਿਏ, ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਅਹ ਨਾਮ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬੋਤਮ ਤੇ ਭੀ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ।

‘ਕਾਂਸੀ ਖੰਡ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਯ ਕਹਿੰਤੈ ਹੈ ਯਮਦੂਤ ਕੋ—ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਹ ਰਾਘਵ, ਹੇ ਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਹੇ ਗਵਣਾਰੇ, ਹੇ ਭੂਤੇਸ, ਹੇ ਮਨਮਥ ਰਿਪੋ, ਹੇ ਪ੍ਰਮਥਾਨਿ ਨਾਥ, ਹੇ ਚਾਟੂਰ ਮਹਦਨ, ਹੇ ਰਿਸੀਕਪਤੇ, ਹੇ ਮੁਰਾਰੇ², ਐਸੇ ਜੋ ਵਿਸਨੂ, ਸਿਵ ਨਾਮੋ ਕਾ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰੰਤੈ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗਣਾ, ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਕਟ ਨਹੀ ਜਾਣਾ। ਨਾਮੋ ਉਚਾਰਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟਾ। ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੋ ‘ਕਟੋ ਕੋਟਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੋ’ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟਾਇਆ। ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਰਬੋਤਮ ਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਅਬ ਨਾਮ ਜਾਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁴ ਕਹਿੰਤੈ ਹੈ।

ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੇ ਕੋਇ ।

ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ ।

ਏਤਾ ਬਡਾ ਉਚਾ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਤਿਸ ਉਚੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ। ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਏਤਾ ਬਡਾ ਉਚਾ ਜਾਣ ਕਰ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ⁵ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੇਤਾ ਹੀ ਬਡਾ ਉਚਾ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਪ ਕਰ ਲੋਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਜਪ ਕਰ, ਸੇਵਾ ਕਰ ਕਰ, ਦੂਸਰ ਕਰ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਜੋ ਨਾਮ ਐਸਾ ਹੈ ਤੋ ਸਰਬ ਲੋਕ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਿਉ ਨਹੀ ਹੋ ਜਾਤੇ।

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)⁶ ਕਹਿੰਤੈ ਹੈ।

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਦ ਸਫਲ।

2. ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਧ ਘਾਟ ਦੋਹਾਂ ਟੱਬ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲ ਤਤਪਰ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਨਿਜਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਂ ਘਟ ਹੈ।

3. ਕਰੋਤਾਂ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 43/ਰ)।

5. ਪਰਮੇਸ਼ਟ (ਭਾ. ਵਿ. 135. ਪੰ. 48/ਰ)।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 46/ਅ)।

ਏ ਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ । 24 ।

ਜੇਤਾ ਬਡਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਆਪ ਦੋ ਵਾਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ। ਅਰ ਜਾਣ ਭੀ ਉਹੀ ਸਕਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ 'ਨਦਰੀ' ਜੋ ਹੈ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਭੀ ਤਿਸੀ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਨਦਰ ਕਾ ਹੋਣਾ ਕਦਮੋ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ।

ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ ਸੰਜਿਧ^੧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਤਮਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਤਾ ਹੈ।

ਨਨ^੨—ਪੰਛੇ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੇ ਅਨੇਕ ਜਾਗਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ—ਸਿਵ, ਵਿਸਨੁ ਨਾਮੋ ਕੇ ਉਚਾਰਣ ਕਰ ਕਰ^੩ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੁਟ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਤ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਭੀ ਵਚਨ ਹੈ 'ਮੇਨੇ ਪਰਵਾਰੇ ਸਾਧਾਰੁ^੪'। ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨੇਗਾ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤ^੫ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਆਦਿਕੋ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਕਹੇ। ਅਬ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ^੬ ਸੰਜਿਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਤਮਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰੋਧੀ ਵਚਨ ਹਮ ਤਮਾਰਾ ਕੇਸੇ ਮਾਨੇਗੇ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਵਚਨ ਕੀਆ ਹੈ ਜਹਾ ਅਰਥ ਮੇ ਵਿਰੋਧ ਪਤਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਬਿਵਸਥਾ^੭ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਬਿਵਸਥਾ ਸਵਣ ਕਰੋ।

'ਹਰਿ' ਇਹ ਜੋ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ^੮ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ^੯ ਪਟੁਕਾ ਬਾਧਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਔਰ ਜੇਤੇ ਬੀਜ ਹੈ ਤਿਨਕਾ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਤ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਬੀਜ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੋਤਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਏਕ ਵਾਰ ਨਾਮੋਚਾਰਣ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਦਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਬੀਜ

1. ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਸੂਰਕ ਅਵਗਯ।
3. ਕਰਕੇ।
4. ਜਪੁਜੀ, ਪਤ੍ਰੀ 15।
5. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
6. ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ, ਪਕਿਆ ਹੋਇਆ।
7. ਵਿਵਸਥਾ।
8. ਜੋੜਾ, ਗੁਟ।
9. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
10. ਲਕ ਬੰਨਿਆ ਹੈ।

ਪੜਾ। ਸੋ ਨਾਮ ਇਸ ਕੇ ਮੁਕਤਿ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੋ ਇਸ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਤੀਬਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤੋ ਇਸੀ ਜਨਮ ਮੋ ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਭਜਨ ਕੀ ਸਿਥਲਤਾ¹ ਹੋਵੇਗੀ ਤੋ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ, ਤੀਜੇ ਵਿਖੇ, ਚੌਥੇ ਵਿਖੇ, ਦਸਮੇ, ਬੀਜਮੇ, ਪਚਾਸਮੇ ਵਿਖੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਰਹੇਗਾ। ਨਾਮ ਇਸ ਕੇ ਮੁਕਤਿ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਨ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਤੀਬਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ ਤਹਾ ਇਹੀ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਭਜਨ ਕਰ ਆਏ ਹੈ, ਅਰ ਇਨ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਨ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਸਿਥਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਤੀ ਨਏ ਹੀ ਲਗੇ ਹੈ। ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ੨੩। ਜਿਸ ਕੇ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋ ਕੇ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਏਤਾ ਕਹਾ। ਸੋ ਕਰਮ ਤੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਬੁਧਿ ਭੀ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 25

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ।
ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ।

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ। ਇਹ ਤੋ ਹਮਾਰੇ ਸੋ ਲਿਖਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ—ਗਈ ਕੇ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਦਸ ਹੀ ਜੋ ਕਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਮਾਤਾ ਕਪੁਤ੍ਰ ਸੰਯੁਕਤਾ² ਭਾਰ ਹੀ ਤੋ ਉਠਾਵਤੀ ਹੈ। ਦਸ ਕਪੁਤ੍ਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਕੋ ਭਾਰ ਤੇ ਬਰਾਇ ਤੋ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ। ਅਰ ਸਿੰਹੀ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਮਾਤਾ ਬੜ ਵਿਖੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋਇ ਕਰ ਸੋਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਕਤਿ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੀਹ ਕੀ ਮਾਤਾ ਪਰ ਭਾਰ ਲਾਏ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਰਹਿਤ ਬਹੁਤ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਕਪੁਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਥੋੜਾ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੀ ਕਰੇਗਾ।³ ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਤੇ ਹੈ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਅੰਸ ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਬਡੇ ਭੈ ਤੋ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰਕਾਮ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੋ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਸਹਿਕਾਮੀ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈ ਬਹੁਤਾ ਕਰਮ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਤਿਸ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਾ

1. ਫਿਲਾਪਨ।

2. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

3. ‘ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ.....ਕਰੇਗਾ’—ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਤਿਲ ਤਰ ਭੀ ਤਮਾ¹ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੇਤਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇਣੇ ਸੋ ਕਛੁ ਹਜੂਰ² ਤੋ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। 'ਪ੍ਰਭ ਤਿਲ ਨਹੀ ਤਨੈ ਘਾਲਿਆ'। ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਰਾਜ ਕੀ ਨਿਆਈ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜਧ ਅਪਾਰ

ਕੇਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ।

ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ।

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਇਹੀ ਮਾਗਤੇ ਹੈ। ਹਮ ਅਪਾਰ ਯਧਾ ਹੋਵਹਿ, ਹਮਾਰੇ ਯੁਧ ਕਾ ਕੋਹੀ ਪਾਤ ਨ ਪਾਵੇ, ਹਮ ਯਧ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਵੇਖੁਖ ਨ ਹੋਵਹਿ। ਅਰ ਕੇਤਿਆ ਕੋ ਇਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ—ਹਮ ਆਗਣਤ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਹੋਵਹਿ, ਸਦਾ ਵੀਚਾਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹੀਂ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਇਹੀ ਮਾਗਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਵੇਕਾਰ ਸੋ ਹੀ ਖਪ ਖਪ ਟੁਟ ਮਰਤੇ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਤੋ ਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮ, ਦਾਨ, ਪੂਜਾ, ਭਜਨ, ਅਰ ਫਲ ਜਿਸ ਕਾ ਚੋਈ ਹੀ ਮਾਗਤੇ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੋ ਤੀਨੋਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਕਰਮ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੋ ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਭੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਜਿਨ ਕਾ ਰਾਜਸੀ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਮ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਮਸੀ ਹੀ ਤੋ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਯੁਧ ਮੰਗਾ। ਜੋ ਯੁਧ ਤੋ ਨਹੀ ਫਿਰਤਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਰਗ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਨਕਾ ਸ੍ਵਾਤਕੀ³ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਸ੍ਵਾਤਕੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਵੀਚਾਰ ਹੀ ਮਾਗਾ, ਸੋ ਸਦਾ ਹੀ ਵੀਚਾਰ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਨ ਕਾ ਤਾਮਸੀ⁴ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਤਾਮਸੀ ਹੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਤੋ ਵੇਕਾਰ ਹੀ ਮਾਗਾ। ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਨਰਕ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਤੋ ਹੀ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਧਿ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਨਦਰ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਛੁ, ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਤਾਮਸੀ ਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਹਿ। ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ।

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਸੋ ਕੈਸੇ ਤਾਮਸੀ ਹੈ, ਲੇਤੇ ਹੈ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਅਰ ਮੁਕਰ ਪੜਤੇ ਹੈ 'ਹਮ ਨੇ ਨਹੀ ਲੀਆ'। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕੈਸੇ ਮੂਰਖ ਹੈ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਖਾਏ ਹੀ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਭਖ—ਅਭਖ, ਸੁਧ—ਅਸੁਧ, ਪੁੰਨ—ਪਾਪ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰਤੇ। ਅਰ ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

1. ਲਾਲਚ।

2. ਕਸਰ, ਘਾਟ, ਪਖਾਤ।

3. ਸਾਤਵਿਕ, ਸਤੇ ਗੁਣ ਨਾਲ ਯੁਕਤ।

4. ਤਾਮਸਿਕ, ਤਮੇ ਗੁਣ ਯੁਕਤ।

ਕੇਤਿਆ ਦੁਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ । ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰੁ ।

ਕੇਤੇ ਜੋ ਲੇ ਲੇ ਕਰ ਮੁਕਤ ਪੜਤੇ ਹੋ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਦੁਖ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਐ. ਜਾਗਾ ਜੋ ਨੁਖਰ ਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਖ ਬੋਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਲੇ ਕਰ ਮੁਕਤ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਖ ਬੋਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਕਛਾ ਦੁਖ ਦੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਤੋ ਬੋਤਾ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਭਖ-ਅਭਖ, ਪੁੰਨ-ਪਾਪ ਕਾ ਕਛਾ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀ ਕਰਤੇ, ਜੋ ਕਛਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਖਾਇ ਹੀ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਭੂਖ ਤੀ ਹੀ ਮਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਪੇਟ ਭਰ ਖਾਏ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਮਿਲਤਾ । ਹੋ ਕਰਮਫਲ ਕੇ ਦਾਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਇਹ ਸਤ ਤੇਰੀ ਹੀ ਤੋ ਦਾਤਿ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਸ ਪਰ ਤੇਰੀ ਨਦਰ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਬੁਧਿ ਭੀ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਤੈਸਾ ਹੀ ਆਗੇ ਕਰਮ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇਰੇ ਤੋ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਤੀਨੋਂ ਕਰਮੋ ਕਾ ਵਰਨਨੁ ਕੀਆ, ਕਛਾ ਔਰ ਭੀ ਸ੍ਵਾਤਕੀ ਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਬੇਦਿਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ । ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ।

ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਸੋਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ, ਦੋਨੋਂ ਬਧਨ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਜੋ ਹੈ ਤੇਰਾ ਸੁਧ ਸ੍ਵਾਤਕੀ ਫਲ, ਜਬ ਅਨੰਤ^੧ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਸੁਭਾਸੁਭ^੨ ਬੰਧਨੋਂ ਤੋ ਛੁਟੇਗਾ । ਔਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਇਸ ਪਰ ਕਹਿ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤਾਮਰੀ ਲੰਕਾ ਦੀਹਾ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਪੜਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਈਹਾਂ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਆਗੇ ਭੀ ਮੁਕਤ ਪੜੇਗੇ । ਅਬ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਨਿਖੇੜ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣੁ ਪਾਇ । ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਤੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ।

ਜੇ ਕੋਈ (ਪੁਰਖ)^੩ ਖਾਇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ, 'ਕੁ ਆਖਣੁ ਪਾਇ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਕਰ ਪੜੇਗਾ ਓਹੁ ਜਾਣੇਗਾ, ਜੇਤੀਆ ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾ^੪ ਮੁਖ ਪਰ ਖਾਏਗਾ । ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਕੋਣ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਜਿਨ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)^੫ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ । ਆਖਹਿ ਸਿਭਿ ਕੇਈ ਕੋਇ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਕਰਮ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਅਰ ਆਪ ਹੀ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ ।

1. 'ਅਰ ਜੋ ਲੇ ਕਰ.....ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ'—ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 160/ੳ) ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—'ਤਿਨੋਂ ਕਰਮੋ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ।'
2. ਪੁਰਣ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸਹਿਤ ।
3. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਦੇਗੇ ਮਾੜੇ ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 50/ੳ) ।
5. ਜੇਤੀਆਂ ।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138, (ਪੰ: 50/ਅ) ।

‘ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ’—ਐਸੇ ਯਥਾਰਥ ਜਨਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੋਈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਵਿਰਲੇ ਯਾਗਵਲਕ¹ ਜੈਸੇ ਮਹਾਨਭਾਵ² ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ । ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥25॥

ਸੁਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਦਿਧਿ-ਆਸਨ ਪਰਿ ਦੀਝਿਆ ਹੂਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਿਸ ਕੋ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ‘ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਿਫਤਿ’ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤ ਸਾਲਾਹ । ‘ਸਲਾਹ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਸਲਤਿ ਕਾ ਅਰ ‘ਮਸਲਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਵੇਕ ਕਾ । ‘ਵਿਵੇਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੇ ਕਾ । ‘ਸਤਿ’ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰ ‘ਅਸਤਿ’ ਕਿਆ ਹੈ । ਸਤਿ ਕਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ (ਅਰੁ)³ ਅਸਤਿ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ । ਸੰਤ ਸਭਾ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰ ਜੋ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਤੋ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਜਤਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ । ਤਾਂ ਤੇ ਉਹੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਬ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਏਹ ਨਿਰਣੈ ‘ਆਦਿ ਸਚ ਜਗਾਦਿ ਸਚ’ ਕੇ ਅਰਥ ਵਿਖੇ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ ਅਬ ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਆਗਿ-ਰਸ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਖ ਮਾਨੁਖ ‘ਵਾਸਦੇਵ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਭੈ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੂਆ ਹੂਆ ਵਿਸਨੁ ਫਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਿਸਨ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ । ਸਿਫਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਾ, ਅਤ ਸਾਲਾਹ ਪਰ ਪੁਰਾਣੋਤਰ ਕੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਵਸਿਸਟ ਜੀ ਸਾਥ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਵਿਰੋਧ ਹੂਆ । ਰਾਖਸ ਦੁਰਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਮਾਰ ਡਾਰਾ । ਅਰ ਰਾਤ੍ਰ ਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕੇ ਮਾਰਣੇ ਕੋ ਆਇਆ । ਇਹੀ ਮਾਸਾ ਕਹੀ ਜਾਗਤਾ ਤੋ ਇਹ ਮਾਰਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਸੋਏ ਪੜੇ ਕੋ ਮਾਰੇਗਾ । ਆਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਪੀਛੇ ਛਪ ਕਰ ਬੈਠ ਰਹਾ । ਤਬ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—‘ਏਖ ਤੋ ਅਰੁੰਧਤੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਚਾਦਨੀ ਕੈਸੀ ਨਿਰਮਲ ਹੂਹੀ ਹੈ ਜੈਸਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਤਪ ਨਿਮਲ ਹੈ’ । ਏਹ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਵਚਨ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸੁਣਾ ਅਰ ਕਹਾ—‘ਧਿਕਾਰ ਹੈ ਮੇਰੇ ਭਾਈ । ਮੈਂ ਨੇ ਤੋ ਇਸ ਕਾ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਮਾਰਾ ਅਰ ਇਸ ਕੇ ਮਾਰਣੇ ਕੋ ਆਇਆ ਹੋਂ, ਇਹ ਤੋ ਮੇਰੀ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ’ । ਤਦ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸਸਤ੍ਰ ਡਾਰ ਦੀਏ । ਸਰਣ ਸਰਣ ਕਹਿ ਕਰ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣੋਂ ਪਰ ਗਿੜਾ । ਤਬ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ “ਆਓ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ।” ਤਬ

1. ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਂ ।

2. ‘ਆਖਹਿ ਸਿਫਤਿ ਕੋਈ ਕੋਇ’—ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨ ਹੀ ਯਾਗਵਲਕ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ—‘ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਹੈ (ਨਾਨਕ ਵਾਣੀ, ਪੰਨਾ 91) । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 142 ਅ—143, ਅ ਤਕ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਾਦ-ਸੂਚਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 51/ਓ) ।

ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਮੈ ਨੇ ਤਪਾਦਿਕੋ² ਕਾ ਯਤਨ ਕੀਆ । ਤਬ ਸਤਬ ਰਿਖਿ, ਦੇਵਤਿਓ ਨੇ ਕਹਾ, ‘ਜਬ ਵਸਿਸਟ ਜੀ ਤੋ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹੇਗੇ ਤਬੀ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਔਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।’ ਆਪ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਰਾਜ ਰਿਖਿ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਨਹੀ ਕਹਾ ਤਬੀ ਤੋ ਆਪ ਸਾਥ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕਰੋ ਆਪ ਦਾ ਸੋ ਪਤ੍ਰ ਮੈ ਨੇ ਮਾਰਾ । ਜੋ ਆਪ ਤਬੀ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਤੋ ਏਤਾ ਉਪਦ੍ਰਵ ਮੈ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਤਾ ।” ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਤੂੰ ਸਸਤ੍ਰ ਬਾਂਧ ਕਰ ਯੁਧ ਕਰਣੇ ਕੋ ਆਵਤਾ ਥਾ, ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਤੋ ਥਾ ਨਹੀ, ਮੈ ਝੂਠ ਕੈਸੇ ਕਹਤਾ । ਅਬ ਤੈਨੇ ਸਸਤ੍ਰ ਭਾਰੇ ਅਰ ਸਰਣ ਗਾਣ ਕਰੀ, ਅਬ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੁਆ । ਤਬੀ ਤੋ ਮੈ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹਾ ।” ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਸਿਖਿ ਕਰੀਏ ।” ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਬਿਧਿ ਸੋ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਕੋ ਆਪਣਾ ਸਿਖ ਕੀਆ । ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਏਤੇ ਮੈ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਾਯਣ⁴ ਬ੍ਰਤ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਕਿਛੁ ਬ੍ਰਤ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਸਾਤਪਨ⁵ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਮਾਸੋਪਵਾਸ⁶ ਕੀਏ ਹੈ, ਅਮੁਕ⁷ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ । ਇਨ ਬ੍ਰਤ ਯਗ ਤਪੋ ਕਾ ਫਲ ਮੈ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਚਰਣ ਆਗੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ ।”

ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਤੈ ਨੇ ਤੋ ਗਰ ਪੂਜਨ ਕੀਆ, ਹਮ ਭੀ ਤੋ ਕੋ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਜਹਾ ਸੰਤ ਜਨ ਦੋ ਘੜੀ ਬੈਠ ਕਰ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਨਿਰਣੈ ਕਾ ਫਲ ਹਮ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀਆ ।” ਇਹ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਕੋ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀ ਜੁਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ । ਉਹਾ ਤੋ ਨਹੀ ਠਹਿਰ ਸਕਾ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਜਾਇ ਕਰ ਪੁਕਾਰਾ—“ਦੇਖੋ ਮਹਾਰਾਜ ! ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਕਪਟ ਕੀਆ । ਮੈਨੇ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਕਾ ਬਦਲਾ ਤਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕਿਆ ਦੀਆ ਹੈ ‘ਜਹਾ ਸੰਤ ਜਨ ਬੈਠ ਕਰ ਦੋ ਘੜੀ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ।’ ਮੇਰਾ ਨਿਆਇ ਕਰੋ ।”

ਤਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਪੋ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨ ਇਸ ਕੋ ਬਡਾ ਹੈ ਅਰ ਅਗਿਆਨ ਇਸ ਕਾ ਅਬੀ ਗਇਆ ਨਹੀ, ਇਸ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਤਾ ਚਾਹੀਏ । ਤਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਸੇਸ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਤਪੁ ਆਦਿਕ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਰਤ, ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਲ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵਧਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

5. ਇਕ ਤਪ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਠੋਰ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

6. ਮਾਸ+ਉਪਵਾਸ—ਇਤਨੇ ਮਹੀਨੇ ਭੁਖ ਕਟੀ ਹੈ ।

7. ਅਮਕਾ, ਫਲਾਣਾ ।

ਨਾਗ ਬਰਾਬਰ, ਔਰ ਕੋਈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਐਸਾ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਨਹੀ, ਤੂੰ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇ ਲਿਆਉ। ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਹਮ ਤੇਰਾ ਵਿਆਉ ਕਰੇਗੇ।” ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਜੀ ਸੇਨਾਨਾਗ ਪਾਸ ਗਏ, ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਬੁਲਾਵਤੇ ਹੈ”। ਤਬ ਸੇ। ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਭਾਰ ਮੈ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪਰ ਲੀਏ ਬੈਠਾ ਹੋ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਮਾਓ ਤੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਿਸ ਕੇ ਆਸਰ ਠਹਿਰੇਗੀ। ਅਰ ਤੂੰ ਬਡਾ ਤਪਵਾਨ ਸੁਣੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਮੇਂ ਕੋਈ ਤਪ ਕੀ ਸਕਤਿ ਹੋਵੇ ਤੋ ਤੂੰ ਪ੍ਰਥਵੀ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰ, ਮੈ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੋਗਾ।” ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਜੇਤੇ ਤਪ ਕੀਏ ਬ ਇਨ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੀਆ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨ ਠਹਿਰੀ। ਤਬ ਸੇਸ ਨੇ ਕਹਾ—“ਇਨ ਤਪੋ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਨਹੀ, ਔਰ ਤੇਰੇ ਮੇਂ ਕਿਆ ਹਵੇਗਾ। ਇਹੀ ਕਛੁ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਥਾ ਵਾ ਕਛੁ ਅੰਰ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਤੋ ਨਿਕਾਸ।”

ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਟਾ। ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪਣਾ ਤੋ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਨਹੀ। ਜੋ ਗੁਰੇ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀਆ ਥਾ ਸੋ ਹੈ।” ਤਬ ਸੇਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੇ ਦਖ, ਉਹੁ ਕੈਸਾ ਹ” ? ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਹਣੈ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੀਆ ਤੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਠਹਿਰ ਗਈ। ਤਬ ਸੇਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਚਲੋ ਅਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਚਲਤੇ ਹੈ”।

ਤਬ ਵਿਸ਼ਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸੇਸ ਜੀ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ ਅਰ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰਾ ਵਿਆਉ ਹੁਆ, ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਗੁਰੇ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਦੀਆ। ਗੁਰੇ ਨੇ ਤੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਬਹੁਤ ਸੋ ਬਹੁਤ ਦੀਆ। ਅਬ ਆਪ ਆਨੰਦ ਸੋ ਬੈਠੀਏ।” ਸਲਾਹ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ। ਦੋ ਘੜੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੁਆ। ਅਰ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਹਣੈ ਮੇਂ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਤ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਔਰ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੇਗਾ, ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੇਗੇ—ਵਿਵੇਕਵਾਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਦਹ ਨਹੀ ਜਪੁਗੀ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬੀਜ ਹੈ, ਸ੍ਵਣ ਤਿਸ ਤੇ ¹ਬ੍ਰਿਖ ਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵ ਭਟਿਆ। ਮਨਨ ਤਿਸ ਕੀਆ ਸਾਖਾ ਹੈ। ਨਿਦਿਧਿਆਸਨ² ਤਿਸ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈ। ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਹੈ। ਫਲ ਤੇ ਆਗੇ ਤੋ ਔਰ ਕਛੁ ਨਹੀ। ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੁਆ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੁਆ। ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਯਤਨ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਤੋ ਫੇਰ ਯਤਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਚਾਹੀਏ। ⁴*ਜੈਸੇ ਕੁਪ ਜੋ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਲ

1. ਬਿਛ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।
2. ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
4. *ਜੈਸੇ ਕੁਪ ਜੋ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਜਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 167/ਅ)।

ਨਿਕਾਸਨੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ,* ਜੋ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਤੋ ਫੇਰ ਕਾਹੇ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਣਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਅਰਥ ਦੁਹਾ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਹ ਹਮਾਰੀ ਕਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਹਾ ਭੀ ਜਪੁਜੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ਐਸੀ ਐਤ ਪਿਤੀ ਕੀ ਤੀ ਤੋ ਨੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਿਤੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁ. ਕਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਪਦਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ (ਤੇ)^੧ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਆਈ। ਏਹੋ ਜੀ ਮੇ ਸਰਬ ਸਾਹਿਬ-ਸਾਦਿਤ ਸੇ ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ। ਆਗੇ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਕੋ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ, ਸੋਦ੍ਰ ਕੋ ਸੋਦ੍ਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ, ਮੁਦ੍ਰਾ ਕੋ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ।² ਆਗੇ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ^੩ ਹੈ। 'ਖਿਲ', ਤਿਆ ਕਹੀਏ, ਜੇਤਾ ਅਰਥ ਜਪੁਜੀ ਮੈ ਕਹਾ ਤਿਜੀ ਕੋ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਮੇ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਕਹਾ ਅਰ ਜੋ ਜਪੁਜੀ ਮੇ ਨਹੀ ਕਹਾ ਸੋ ਭੀ ਕਹਾ। ਜੈਸੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਕਾ ਖਿਲ 'ਹਰਿਵੰਸ਼' ਹੈ, ਜੈਸੇ ਵਸਿਸਟਿ ਕਾ ਖਿਲ ਪ੍ਰਭਾਣ ਹੈ ਐਸੇ ਹੀ ਐਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾਣੋ ਕੇ ਖਿਲ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਏਹੋ ਹੀ ਅਮੁਲ ਗੁਣ (ਸਾਪਤ ਪ੍ਰਜੰਤੁ)^੪ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੂਆ, ਤਿਜੀ ਕੇ ਲਖਣ ਕੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ। 'ਅਮੁਲ ਗੁਣ', (ਗੁਣ)^੫ ਜੋ ਹੈ ਤਿਹ ਕਾ ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਹਿ-ਆਸਨ ਜਿਹ ਗੁਣ ਕਰ ਕਰੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ, ਸੋ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿਦ ਕੇ ਜੋ ਅਖਰ ਹੈ ਤਿਹ ਸੇ ਤਿਹ ਸਾਮਰਥਤਾ ਹੈ। (ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਏਤਾ)^੬ ਏਹ ਹੀ ਪਦ ਮੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਅਰਥ ਕਹਿ ਛਾਰਾ। ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਹਿ-ਆਸਨ, ਸਾਖਿਆਤ-ਕਾਰ (ਤੇ)^੭ ਅਤਿਰਿਕਤ^੮ ਐਤ ਜਪੁਜੀ ਮੇ ਕਿਆ ਹੈ? ਕਛੁ ਭੀ ਤ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਕ ਹੀ ਪਦ ਮੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਹਾ।

ਨਨੁ^{੧੧}—ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਤਿਸ ਨਾ ਗੁਣ ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਵਾ ਕਛੁ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (51 ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਤ ਵੀ ਹੈ — "ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ।"
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 167/ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 167/ਅ)।
4. ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ; ਪੁਰਕ, ਬਾਕੀ ਭਾਗ।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ)
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 168/ਅ)।
7. ਕਰਕੇ।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ)।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 168/ਅ)।
10. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ।
11. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਯਯ।

ਐਰ ਭੀ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 26

ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਵਪਾਰ । ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ ।

ਬੈਪਾਰੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਚੇਤਾ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਬੈਪਾਰੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ । ਅਰ ਭੰਡਾਰ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਧਿ ਜਿਸ ਬੁਧਿ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਬੁਧਿ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ।

ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ । ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ ।

ਐਸੇ ਜੋ ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਇਸ ਜਗਤ ਮੇਂ ਤਿਨ ਕਾ ਆਵਣਾ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਮੋਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗਿਆਨ ਕੋ ਹੀ ਲੈ ਭੀ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਤਿਨ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਅਰ ਅਮੋਲਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤੇ ਭੀ ਹੈ, ਜੇਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਖੇ ਬੂੰਦ ਸਮਾਵੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ।³

ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ ।

ਜਿਸ ਧਰਮ ਕੋ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ⁴ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਧਰਮੁ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਦੀਬਾਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਦਰਬਾਰ, ਜਿਸ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰ ਧਰਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਸਭੁ ਕਛੁ ਤਿਨ ਕਾ ਅਮੋਲਕ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ, ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਅਮੁਲੁ ਤੁਲੁ ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ ।

ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਇਸ ਪਰ ਤੁਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਹੈ ਅਰ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੀ ਤੋ ਬਣੇਗਾ, ਨਦੀ, ਨਾਲਾ, ਕੂਪ, ਤੜਾਗ ਤੋ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । (ਤੈਸੇ ਹੀ)⁵ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤਿ (ਭੀ ਤੋ)⁶ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਣੇਗਾ ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ) ।

2. ਵਪਾਰ ।

3. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧੁ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—“ਫੇਰ ਬੂੰਦ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ” (ਪੰ: 52/ਅ) ।

4. ਦਸਣਾ, ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 53/ੳ) ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 169/ਅ) ।

‘ਵਾਯੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਦੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭਕਤੋਂ ਕੋ—ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਤੋਂ ਕਹਾ ਹੈ ਅਬ ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਵਰਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ—“ਨਰ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਮੇਰੇ ਤੁਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।” ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ¹ ਹੈ। “ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਬੀਜ ਕਕੀ ਨਾਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਦਿਨ ਬਢਤਾ ਹੀ ਚਲੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਤੁਲ ਤੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਤਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਤਿਸ ਕੋ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੀਨ ਕਰੇਗਾ।” ਇਸੀ ਆਸ਼ੁ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਤੋਂ ਗੀਤਾ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੈ--“ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕਰ ਕਰ² ਸੰਸਧਿ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਪਰਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।” ਅਬ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਸੋ ਸੰਸਧਿ ਹੋਇ ਚੁਕਾ, ਅਬ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾ ਜਨਮ ਹੈ।

ਅਮੁਲੁ ਬਖਸੀਸ ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ।

ਤਿਸ ਕੋ ਕਰੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਬਖਸੀਸ, ਇਹ ਸਤ ਪੁਰਖ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟੇ। ਮੇਰਾ ਸ੍ਰਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੈ ਸੋ (ਭੀ)³ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਬਵਾ ਸੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਕੋ ਬਖਸੀਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਅਰ ਨੀਸਾਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖ ਕਾ ਮਰਾਤਬਾ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ।

ਅਮੁਲੁ ਕਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਫੁਰਮਾਣੁ

ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਕਰਮ ਜੋ ਕੀਏ ਹੈ ਜਿਨ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਫਲ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ, ਸੋ ਕਰਮ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਨ ਸਤ ਕਰਮੋਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਨ, ਆਗਿਆ—“ਇਹ ਸਤ ਪੁਰਖ ਮੇਰਾ ਹੀ ਸ੍ਰਰੂਪ ਹੋਵੇ” ਸੋ ਆਗਿਆ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ਅਬਵਾ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ।

ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ। ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ।

ਜੋ ਕਛੁ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਹਮ ਕਹਾ ਤਕਰ⁴ ਕਰੇਗੇ, ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਅਰ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਰਹੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਹੀ ਸ੍ਰਰੂਪ ਹੋਇ ਗਏ।

ਸੋਰਠਾ : ਬਾਹ ਸਿੰਧੁ ਕੀ ਲੈਨ, ਮਿਸਰੀ ਕੀ ਪੁਤਲੀ ਚਲੀ।

ਉਲਟਿ ਕਹੇ ਕੋ ਬੈਨ, ਸੋ ਸਮੁੰਦੁ ਆਪੇ ਭਈ।⁵

ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ! ਆਖਹਿ ਪੜਹਿ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ।

1. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।
2. ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 170/ਅ)।
4. ਤਕ, ਤੀਕ।
5. ਇਹ ਸੋਰਠਾ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਸਾਸਤ੍ਰ-ਪਾਠ, ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਤੰਤ੍ਰ¹—ਇਹ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋਂ
ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਤ ਪੜੇ ਹੂਏ ਜੋ ਵਖਿਆਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤ
ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਹੀ ਵਖਿਆਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਆਖਹਿ ਬਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ। ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ।

ਅਨੇਕ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਮੇ ਅਤ ਇੰਦ ਅਤ ਗੋਪੀ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂਕਤਾ ਜੋ ਗੋਵਿੰਦ ਹੈ ਇਹ ਸਭ
ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਤੋਂ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। (ਕਾਹੇ ਤੋਂ ਨਾਮੁ ਜਪਣੈ ਵਾਲ ਤੋਂ ਪਰਮੇਸੁਰ
ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਮਹਿਮਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਹੈ, ਦਸਰੇ ਕੀ ਨਹੀ।

ਆਖਹਿ ਈਸਰ ਆਖਹਿ ਸਿਧ। ਆਖਹਿ ਕੇਤੇ ਕੀਤੇ ਬੁਧ।

ਈਸਰ ਜੋ ਹੈ ਪਰਧਾਨ ਪੁਰਖ ਅਤ ਯੋਗਾਦਕ² ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੇ ਨੇ ਸਿਧ ਪਾਈ। ਅਤ ਕੇਤੇ
ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਕੀਏ ਹੂਏ ਬੁਧਵਾਨ ਹੈ, ਤੇ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈ।⁴

ਆਖਹਿ ਦਾਨਵ ਆਖਹਿ ਦੇਵ। ਆਖਹਿ ਸੂਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ।

ਦਾਨਵ, ਅਸੁਰ, ਦੇਵ, ਯਕਿ ਆਦਿ, ਸੁਤਦੇਵਤਾ, ਨਰ, ਮਨੁਖ, ਮੁਨਿ-ਜਨ ਵਸਿਸਟਾਦਿਕ⁵
ਅਨੇਕ ਜਾਤੀ ਜੀਵਾਂ ਇਹ ਕੀ ਤੋਂ ਸਭ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ। ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਤ ਕੇਤੇ ਹੀ ਆਖਣ ਪਾਹਿ,
ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਹਿਣੇ ਸਿਖਤੇ ਹੈ। ਅਤ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਤਮ ਗਤਿ ਕੋ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ। ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ।

ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਅਤ ਜੋ ਔਰ ਭਾ ਕਰੇਗਾ, ਤੇ ਭੀ ਤੋਂ
ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋਂ ਨ ਕਹਿ ਸਕੇਗੇ। ਕਾਹੇ ਜੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਅਨੰਤ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ
ਅਨੰਤ ਅਰ ਨਾਮੋ ਕੇ ਜਾਪਕ ਭੀ ਅਨੰਤ, ਅਤ ਜਾਪਕੋ ਕੋ ਵਲ ਭੀ ਅਨੰਤ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮਿਲਤੀ
ਤੋਂ ਸੋ ਵਸਤੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਤ ਜੋ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ ਸੋ ਮਿਲੇਗੀ ਕਹਾ ਸੋ। ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਅਨੰਤ
ਕੋਂ ਜਪ ਕਤ ਅਨੰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਗਏ, ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਾ 'ਤਕਰ' ਕਹੇਗੇ।

1. ਉਸਤਤ ਭਰੇ ਗੀਤ, ਅਜਿਹੀ ਤਰਾ ਕਿਸ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਤੇ ਹੁਣੇ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਰਣਨ ਹੋਵੇ।
2. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ।
3. ਯੋਗ ਆਦਿਕ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 54/ੳ)
5. ਵਸਿਸਟ ਆਦਿਕ।
6. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
7. ਤਕ, ਤੀਕ।

ਅਬ ਹਰਿ ਭਜਨ ਤਾਰਤੰਮਤਾ¹ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਵਡ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ । ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ।

ਜੇਤਾ ਬਡਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਜਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੇਤਾ ਬਡਾ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਤਿ ਕੋ ਸਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਲੋਕਯ, ਸਾਮੀਪਯ, ਸਾਰੂਪਯ, ਸਾਯਜਯ—ਇਹਾ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਤਾਰਤੰਮਤਾ² ਤੇ ਹੈ । ਜੇਸਾ ਜੇਸਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਜਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਕੇਤਾ ਭਜਨ ਕੀਆ ਅਰ ਇਸ ਨੇ ਕੇਤਾ ਭਜਨ ਕੀਆ—ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਤੀ ਥੀ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੂਰਣ ਭਈ । ਕੈਸੇ ? ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਿ-ਆਸਨ³ ਸਾਧਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੂਆ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ । ਅਰ ਈਹਾ ਤਕਰ⁴ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ⁵ ਕਹਾ ਅਰ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਕਹਾ । ਅਰ ਇਹ ਜੋ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਬਾ 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ' ਅਬ ਤਿਸ ਕਾ ਖਿਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋ ਆਖੈ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ । ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ । 261

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਵਾਨ ਕੋ ਵਿਗਾੜ (ਕਤ)⁶ ਸੋ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਪਰ ਗਵਾਰੋ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਰ ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਪ੍ਰਲੋਕ । ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ (ਹੀ)⁷ ਹੈ । ਅਥਵਾ ਹਮ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਹੀ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ⁹ ਕਰਤੇ ਰਹੇਗੇ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੋਗਤੇ ਰਹੇਗੇ । ਕਿਆ ਕਰੇਗੇ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਅਰ ਕਿਆ ਕਰੇਗੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ । ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਪੀਛੇ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ—ਨ ਸਦਾ ਲੋਕ ਸਾਬ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਨ ਸਦਾ ਭੋਗ ਸਾਬ ਸੰਬੰਧ ਰਹਤਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਝੂਠੀ ਬਾਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਜੇ ਯਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਤੇ ਪਰੇ ਬਡਾ ਗਵਾਰ ਔਰ ਕੋਣ ਹੋਵੇਗਾ । 261 । ਅਬ ਪਰਮੁ ਕਰੁਣਾ

1. ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਧ ਘਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
2. ਉਪਮਾ ਕਰਕੇ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 55/ਓ) ।
3. ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਨ ।
4. ਤਕ, ਤੀਕ ।
5. ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ । ਪੂਰਕ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਭਾਗ ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 173/ਓ) ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 173/ਓ) ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
9. ਦਾਨ ਆਦਿਕ ।

ਨਿਧਾਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗਵਾਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਕਠਿਆਣ ਕਾ ਧਾਧਨ
ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 27

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ।

ਸੋ ਦਰਵਾਜਾ ਅਰ ਸੋ ਘਰ ਤੇਰਾ ਤੈਸਾ ਹੈ ਜਹਾ ਬੈਠ ਕਰ ਤੂੰ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਸਮਾਲ
ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ ।
ਇਹ ਅੰਨਥਾ¹ ਨਹੀ ਹੋਣਾ ਪਾਵਤਾ—ਯੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਯੋਗ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਭੋਗ, ਸੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ
ਸੋਗ, ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਰੋਗ ।

ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ।

ਕੇਤੇ ਦਰ ਘਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਅਨੇਕ ਨਾਦ ਬਾਜੇ ।

ਨਨੁ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਤੋ ਦੋ ਤੀਨ ਕਾ ਕੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਦੋ ਤੀਨ ਨਾਦ ਬਾਜੇ ? ਸੋ ਅਰਥ
ਈਹਾਂ ਨਹੀ । ਅਸੰਖ ਅਸੰਖ ਨਾਦ ਬਾਜੇ, ਅਸੰਖ ਬੀਣਾ ਮਿਦੰਗਾਦਿਕ³ ਅਰ ਬਜਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੇਤੇ
ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਭੀ ਕਛ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀ ।

ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਤੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ।

ਪਤੀਆ ਜੋ ਹੈ ਅਪਾਰਾ ਤਿਨ ਸੰਯੁਕਤਿ ਰਾਗ ਕੇਤੇ ਹੈ ਅਰ ਗਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ
ਕੀ ਭੀ ਕਛ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀ ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੇ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ।

ਪਵਨ, ਜਲ, ਅਗਨ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਹੀ ਗਣਾਬਾਦੇ⁴ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਰਾਜਿਉ
ਸੰਯੁਕਤਿ ਧਰਮਰਾਜ ਭੀ ਤੇਰੇ ਹੀ (ਦੁਆਰ ਪਰ ਤੇਰੇ ਹੀ)⁵ ਗੁਣਬਾਦੇ ਕੋ ਗਾਵਤਾ ਹੈ ।⁶

ਜਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੁ ਜੋ ਹੈ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੋ
ਗੁਪਤ ਹੀ ਲਿਖਿ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਖਬਰ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ਜੋ ਲਿਖਿ ਲੇਤੇ ਹੈ । ਅਰ ਲਿਖਿ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਭੀਨ ਜਾਂ ਵਖ ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

3. ਮਿਦੰਗ ਆਦਿਕ ।

4. ਦੋਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣਾ, ਜਾਂ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ:174/ਅ) ।

6. 'ਅਰ ਰਾਜਿਉ...ਗਾਵਤਾ ਹੈ'—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਭਾ. ਵਿ. 135 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪਾਠ ਵਿਚ
ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਤੁਕ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ
ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਥੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਇਹਿ ਧਰਮ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਤਿਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਕੇ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਹੀ ਗੁਣੇਬਾਦੋ ਕੋ ਗ ਵਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ।

ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੰਯੁਕਤ ਜੋ ਹੈ ਈਸਰੁ, ਵਿਸਨੁ, ਸ਼ਿਵ ਅਰ ਦੇਵੀਆ ਜੋ ਹੈ ਤੀਨੋਂ ਸ੍ਰਸ਼ਤੀ¹, ਲਖਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ, ਦਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਤਪਤਿ, ਇਸ਼ਥਿਤਿ, ਸੰਹਾਰ² ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰੇ ਪਰ ਲਗੇ ਹੁਏ ਹੈ। ਸਵਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੇ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਛੇ ਰੂਪ ਬਣਾਏ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੁਏ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ। ਜਹਾ ਕਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਨੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇੰਦਾਸਣਿ ਬੈਨੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ।

ਦੇਵਤਿਓਂ ਸੰਯੁਕਤਿ³ ਇੰਦ੍ਰ ਜੋ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰ, ਯਮ, ਵਰਣ⁴, ਕੁਬੇਰ⁵, ਦਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰੇ ਪਰ ਲਗੇ ਹੁਏ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਥ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਸੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਮਤਰ ਲੋਕ⁶ ਵਿਖੇ ਜੋ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਪਰ ਜਿਸ ਕਾ ਏਕ ਰਾਜ ਹੈ; ਜੈਸਾ ਸੁਖ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਸੂਰਗ ਕੇ ਚੰਡਾਲ⁷ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਤ ਤਿਸ ਸੂਰਗ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਤਿਨ (ਕੇ)⁸ ਸੁਖ ਕੀ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਨ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਸੁਖ ਕਾ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਪਾਰਾਵਾਰ⁹ ਹੈ। ਅਤ ਇਘਤ੍ਰ ਚੋੜਤੀਆ ਯੁਗੋਂ ਕੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ-ਪਦਵੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਗਵਾਰੋ ! ਏਤਾ ਬਡਾ ਸੁਖ ਨਿਧਾਨ¹⁰ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤਾ ਹੈ। ਤੁਮਨੇ ਕੌਣ ਸੇ ਸੁਖ ਪਰ ਅਰ ਕੌਣ ਸੇ ਜੀਵਣੇ ਪਰ ਨਾਮ ਕੋ ਵਿਸਾਰਾ ਹੈ ? ਅਤ ਜਿਸ ਕੇ ਸੁਖ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਤੁ ਕੇ ਕਿਸੀ ਲੇਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਇੰਦ੍ਰ, ਇੰਦ੍ਰ-ਪਦਵੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਜਹਾ ਕਹਾ ਚਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੀ ਹੈ। ਅਰੇ ਨੀਚੋ, ਗਵਾਰੋ ਜੋ ਅਕ ਕੀ ਨਹੀ ਸਮਝਤੇ ਤੋ ਜਾਓ ਭਾੜ ਮੋ। ਏਤੀ ਵਾਰ ਗਾਵਨ, ਗਾਵਨ, ਗਾਵਨ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਬਾਝ

1. ਸਰਸਵਤੀ ਦੇਵੀ।
2. ਵਿਨਾਸ਼, ਨਾਸ਼।
3. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
4. ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ।
5. ਧਨ ਦਾ ਦੇਵਤਾ।
6. ਅਰੁ ਮਾਨੁਖ ਲੋਕ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 57/ਓ)।
7. ਅੰਤਰ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 57/ਓ)।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 175/ਅ)।
9. ਆਰ-ਪਾਰ, ਅੰਤ।
10. ਨਿਧੀ, ਖਜ਼ਾਨਾ।

ਨਾਨਕ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ। ਇਹ ਤੇ ਅਤਿਹਿਕਤ² ਔਰ ਕਛੁ ਤਾਤਪਰਯ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਨਹੀ ਆਵਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਤੋ ਉਸ ਕੇ ਗਾਵਣੇ ਕਾ ਭਾਗ ਉਨ ਕੋ, ਹਮ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਆ। ਔਰ ਜੇਤੇ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਜ ਗਾ ਲਿਖੇ ਹੈ ਅਤ ਸੋਦ੍ਰ 'ਗੁੰਥ' ਜੀ ਸੋ ਤੀਨ ਜਾਗਾ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਤੀਨਿ ਜਾਗਾ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਭੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ³ ਹੈ, ਕਹੀ ਤੋ ਕੋਈ ਇਸ ਕੋ ਸਮਝੇ ਅਤ ਨਾਮ ਜਪ ਕਹ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਹੋਵੇ। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਗਵਾਰੇ ਕੇ ਸਮਝਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਕਹਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵੀਚਾਰੇ।

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ।

ਸਿਧ ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸਮਾਧ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ⁶। ਅਰ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਯਤੀ ਜੋ ਹੈ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਸਰਬ ਤਿਆਗੀ, ਅਰ ਸਤੀ ਜੋ ਹੈ ਧਰਮ ਤੇ ਨ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਕਰਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯੁਧ ਤੇ ਨ ਫਿਰਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਹੈ ਵੀਰ ਯੋਧਾ, ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਤਿ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ।

ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ।

ਵੇਦੋ ਸੰਯੁਕਤ⁷ ਪੰਡਿਤ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਅਰ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਜਿਨ ਕੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਫੁਰੇ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੋ ਹੈ ਤਿਖੇ ਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਸਿਸਟਾਦਿਕ⁸ ਭੂਤ, ਭਵਿਖ, ਵਰਤਮਾਨ ਕੇ ਗਿਆਤਾ, ਸਤਤ ਯੁਗੇ ਤਿਖੇ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਤ ਮੋਹਣੀਆ ਜੋ ਅਪਸਰਾ, ਮਨ ਕੇ ਮੋਹਣੇ ਵਾਲੀਆ, ਅਤ ਸੁਰਗ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਦੇਵਾਦਿਕ⁹ ਅਰ ਮਛ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ¹⁰ਮਤਤ ਲੋਕ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਜਾਨੁਖਦਿਕ¹¹ ਅਤ ਪਾਤਾਲ

1. ਤਾਤਪਰਯ।
2. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ।
3. ਮੰਤਵ, ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼।
4. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
6. 'ਸੋ ਭੀ.....ਗਾਵਤੇ ਹੈ'—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਕ—ਅਰ ਵੀਚਾਰਵਾਨ.....ਗਾਵਤੇ ਹੈ—ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।
7. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
8. ਵਸਿਸਟਾ: ਆਦਿਕ।
9. ਦੇਵ ਆਦਿਕ।
10. ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸੰਸਾਰ।
11. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਨਾਗਾਦਿਕ, ਤੇ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵੇ ਹੈ।

ਗਾਵਨਿ ਰਤਨਿ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ।

“ਅਠਸਠਿ” ਨਾਮ ਹੈ ਠਲੇ ਜਿਲੇ ਕਾ। ਸੂਰਗ, ਮਰਤ, ਪਤਾਲ ਕੇ ਜੋ ਤੀਰਥ ਹੈ, “ਤਿਨ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥੋ ਸੰਯੁਕਤ” ਤੇਰੇ ਉਪਜਾਏ ਹੁਏ ਜੋ ਹੈ ਰਤਨ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵੇ ਹੈ। ਜਬ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਮਧਣੇ ਲਾਗੇ ਤਬ ਮੁੰਦ੍ਰਾਚਲ ਪ੍ਰਬਤ ਕੀ ਤੋ ਮਧਾਣੀ ਕਤੀ ਅਤ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕਾ ਨੇਤ੍ਰਾ ਕੀਆ। ਏਕ ਓਹ ਦੇਵਤਾ ਖੈਚਣੇ ਲਾਗੇ, ਏਕ ਓਹ ਦੰਤ। ਤਬ ਚਤੁਰਦਸ^੧ ਰਤਨ ਪ੍ਰਦੁਰਭਾਵ^੨ ਭਏ। ਪ੍ਰਬਮ ਤੋ ਲਖਜੀ ਹੀ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਤੋ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਾਣ ਕੀ। ਫੇਰ ਕੰਸਤਭ ਮਣਿ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਭੀ ਆਪ ਰਖੀ। ਫੇਰ ਪਾਰਜਾਤ ਬ੍ਰਿਖ ਨਿਕਸਾ ਸੋ ਦੇਵਤਿਤੋ ਕੋ ਦੀਆ। ਫੇਰ ਸੂਰਾ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੋ ਦੀਨੀ। ਫੇਰ ਧਨੰਤਰ ਵੈਦ ਨਿਕਸਾ। ਫੇਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨਿਕਸਾ। ਫੇਰ ਕਾਮਧੇਨੁ। ਫੇਰ ਐਤਾਵਰ ਹਾਥੀ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਦੀਆ। ਫੇਰ ਅਰੰਭਾ ਅਪਾਰਾ, ਸੋ ਦੇਵਤਿਤੋ ਕੋ। ਫੇਰ ਉਚੇ: ਸੂਰ ਘੋੜਾ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਦੀਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋ ਦੇਵਤਿਤੋ ਕੋ ਦੀਆ। ਸਾਰੰਗ-ਧਨਖ, ਸੰਖ, ਕਮਲ—ਇਹ ਤੀਨੋ ਆਪ ਹੀ ਲੀਏ। ਫੇਰ ਹਲਾ-ਹਲ ਵਿਖ ਨਿਕਸੀ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਹੀ ਨਾਮ ਲਾਗੀ ਕਰਣੇ, ਤਿਸ ਤੋ ਤੋ ਸਭੀ ਭਾਗੇ। ਤਬ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕੋ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ! ਇਸ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ। ਇਸ ਕੋ ਆਪ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੀਏ।” ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਖ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰ ਗਏ। ਸੋ ਵਿਖ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਕੰਠ ਤਕ^੪ ਹੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਨੀਲ ਕੰਠ ਭਏ। ਸੋ ਵਿਖ ਹੀ ਕੰਠ ਕਾ ਭੂਖਣ ਹੋਇ ਕਤ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਭਈ। ਕਾਮਧੇਨ, ਧਨਵੰਤਰ, ਰੰਭਾ—ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਪੁੰਨਵਾਨੋ ਕੇ ਹੈ। ਇਨ ਕੇ ਯੋਗ ਜਿਨ ਕੇ ਪੁੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਇਹ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਚਤੁਰਦਸ^੧ ਰਤਨ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ।

1. ਨਾਗ ਆਦਿਕ।
2. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 58, ੳ) ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕਰ ਵਿਖ ਪ੍ਰਸੰਤ ਤੇਰੇ ਉਪਜਾਏ ਹੋਏ ਜੋ ਰਤਨ ਹੈ।”
3. “ਤਿਨ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥੋ ਸੰਯੁਕਤ ਤੇਰੇ... ਇਹ ਚਤੁਰਦਸ ਰਤਨ ਹੈ।” ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੰਥਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੋਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ।
4. ਸਮੇਤ, ਸਹਿਤ।
5. ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ।
6. ਚੌਂਦਾਂ।
7. ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਗਤ ਹੋਏ।
8. ਤਕ, ਤੀਕ।
9. ਚੌਂਦਾਂ।

ਯੋਧਾ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾ ਬਲਵਾਨ ਸੂਰਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ।
‘ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ’ ਜੋ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਸੇ ‘ਵੀਰ ਭਦ੍ਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਵੀਰ ਹੁਏ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਅਹੁਥ
ਸਮਝਣਾ ਅਰ ਈਹਾ ਯੋਧਾ ਮਰਤ ਲੋਕ ਕੇ ਸਮਝਣੇ—ਅਰਜਨੁ, ਭੀਮਾਦਿਕ । ਅਰ ਖਾਣੀ ਜੋ ਹੈ
ਚਾਰ--ਅੰਡਜ, ਜਰਾਯੁਜ^੧, ਸ੍ਰੇਤੁਜ, ਉਤਭੁਜ—ਇਨ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜੀਵ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਨਾਮ ਕੀ
ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ।

ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ।

ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤਿ ਰਸਾਲੇ ।

ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਨਵਖੰਡ ਹੈ—ਭਾਰਤ ਖੰਡ, ਕਿੰਪੁਰਖ ਖੰਡ, ਹਰਿ ਖੰਡ,
ਇਲਾਬ੍ਰਿਤ ਖੰਡ, ਰਮਯਕ ਖੰਡ, ਹਿਰਨਮੈ ਖੰਡ, ਭਦ੍ਰਾਸੂ ਖੰਡ, ਕੇਤੁਮਾਲ ਖੰਡ, ਕੁਰ ਖੰਡ ਅਰ ਤਿਨ
ਕੇ ਅਵਤਾਰ । ਜੋ ਰਾਜਿਓ ਕੇ ਦੇਸ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ ਮੰਡਲ ਹੈ । ਕਸਮੀਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ‘ਵਰ’
ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੇਸਟ ਅਰ ‘ਭੰਡ’ ਜੋ ਹੈ ਨੀਚ — ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । ਤੈਨੇ ਹੀ
ਇਨ ਕੋ ਕਰ ਕਰ^੨ ਰਖਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਹੀ ਧਾਰੇ ਹੁਏ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੋਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ
ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣਾ (ਹੈ)^੩, ਉਹੀ ਤੇਰੇ ਮਨ ਭਾਵਤੇ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । ਤੇਰੇ
ਭਕਤ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੰਗੇ ਗਏ ਹੈ । ਅਰ ਰਸਾਲੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਰਸ
ਲੇਤੇ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਰਸ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ ।

ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਔਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਸੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਨਹੀ ਚਿਤ ਆਵਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤੂ
ਆਪ ਅਨੰਤ, ਤੇਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਭੀ ਅਨੰਤ^੪ ਨਾਨਕ ਕਹਾ ਤਕ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇਗਾ ।

ਸੇਈ ਸੇਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ।

ਜੋ ਜੋ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਸੇ ਸੇ ਕਛੁ ਤੂ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕੈਸੇ ਜਾਣੀਏ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹ ?

1. ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਜਤਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਵੀਰ ।
2. ਜੇਰਜ, ਜੇਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 58/ਅ) ।
5. ਦਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾ. ਵਿ. 13੪ (ਪੰ: 59, ੬) ਵਿਚ ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ—“ਅਰੁ ਸ੍ਰਿਸਟੁ ਵਿਖੇ ਭਗਤੁ ਭੀ
ਅਨੰਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨਾਹੀਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਬਾਬਾ ।”

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਓ ਹੈ—‘ਸਚੀ ਨਾਈ’, ਸਚੇ ਨਾਮੇ ਕਰ ਕਰ ਸੋ ਸੋ ਕੋਈ ਨਾਮ ਕੋ
ਜਪਾ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਨਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਤਬੀ
ਤੋ ਜੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਗੇ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਥਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨੇ ਸੇ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਕੰਡਾਲ ਮਾਨੇ,
ਜਬ ਜਗਾ ਤਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਰਾਜਾ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਤਬੀ ਤੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਥਮ
ਰਾਜਾ ਥਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕਾ ਜਾਨਣਾ ਰੂਪ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜੀਵ
ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਨਾਮ ਸੇ ਜਾਗਾ ਤਬ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਤਬੀ ਤੋ ਹੁਆ
ਜੋ ਪੀਛੇ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਥਾ, ਜਿਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚਨਾ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ
ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਹੈ, ਅਰ ਐਸਾ ਕੂੜ ਕਾਲ ਪੀਛੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਹੁਆ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਹੀ
ਥਾ। ਅਰ ਐਸਾ ਭਵਿਖ ਕਾਲ ਭੀ ਕੋਈ ਨ ਹੋਵਹਿਗਾ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨ ਹੋਵਹਿਗਾ। ਅਬ
ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਸ੍ਰੀਸ੍ਰੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੀ ਸੋ ਕਾਹੇ ਕੀ ਰਚੀ। ਐਸਾ
ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਨ ਜਿਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਬਣਾ (ਹੈ)। ਤਾ ਤੇ ਈਹਾ ਟਿਹ
ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਟਿਛਾ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਟਪੰਚ^੧ ਰੂਪ ਬਣਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕਛੁ
ਭੀ ਨਹੀ।

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ।

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਕੀ, ਭਾਤੀ ਭਾਤੀ ਕੀ, ਕਿਆ ਕੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ, ਜਿਨਸਿ ਜਿਨਸਿ
ਕੀ ਮਾਇਆ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਜਾਈ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣਾ ਰਚਾ ਹੁਆ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤਿ
ਤਿਸ ਕੋ (ਆਪ ਹੀ)^੨ ਕਰ ਕਰ^੩ ਦੇਖਤਾ ਹੈ। ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਆਪਣੇ
ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਨੀਚ ਹੁਆ, ਕੋਈ ਉਚ ਹੁਆ। ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ
ਤਿਸ ਕੋ ਉਹੀ ਜਾਣੇ। ਪ੍ਰਥਮ ਜਗਤ ਹੀ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚਾ। ਫੇਰ ਬੰਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ। ਫੇਰ
ਬੰਧਨੋ ਕੇ ਕਾਟਣੇ ਕੇ ਸਾਧਨ ਨਾਮਾਦਿਕ^੪ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ। ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਕੌਣ ਜਾਣਤਾ
ਹੈ? ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ।
ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ। ੨੭।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 59/ਅ)।
2. ਸ੍ਰੀਸ੍ਰੀ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 59/ਅ)।
3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 60/ੳ)।
4. ਕਰਕੇ।
5. ਨਾਮ ਆਦਿਕ।
6. ਮਰਜ਼ੀ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 60/ੳ)।

ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵੇਗੀ, ਸੋਈ ਕਰੇਗਾ। ਤਹਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਤੋ ਨ ਪੇਸ ਜਾਏਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ। ਕੈਸਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ? ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕਾ ਭੀ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ। ਅਰੇ ਗਵਾਰੇ ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇ ਤੁਮਾਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਰਜਾਇ ਬਿਨਾ ਤੁਮਾਰੀ ਰਖਿਆ ਕਰੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਜਾਇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਹੀ ਹੈ—ਸਰਬ ਪ੍ਰਤਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ, ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਫਲ ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੋ, ਅਥਵਾ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਜਪੋ। ‘ਹਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ’—ਇਸ ਪਰ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ ਹੋ, ਤੇ ਸਭੀ ਈਹਾ ਸਮਝ ਲੇਣੇ। ਜੋ ਜਗਤ ਕੇ ਝੂਠੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੋਂ ਤਿਨ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਉਹੁ ਕੁਰਾ ਹੀ ਹਵਾਲ ਕਰ ਡਾਰਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੋ ਸਖੁ ਕਹਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇ ਚਲੇ। 27।

ਗ੍ਰਹਸਥ ਜੋ ਗਵਾਰੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ, ਅਬ ਫਕੀਰ ਜੋ ਗਵਾਰੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਜਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਿਧੋ ਸਾਬ ਸਮਾਗਮ ਹੂਆ ਤਬ ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ—“ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਹ ਕੈਸਾ ਪਾਖੰਡ ਭੇਖ ਤੁਮ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ? ਇਹ ਭੇਖ ਕਛੁ ਹਛਾ ਨਹੀ, ਤੁਮ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਧਾਰਣ ਕਰੋ।” ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਾ—“ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ?” ਤਬ ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਬਾ, ਦੰਡਾ, ਵਿਭੂਤਿ—ਇਸ ਭੇਖ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰਣਾ। ਅਰ ਨਿਵਲੀ, ਧੋਤੀ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਤੇ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਣੀ, ਇਸ ਤੇ ਸਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰਤੇ ਹੈ।” ਸਿਧੋ ਕੋ ਆਦੇਸ ਆਦੇਸ ਕਰਣਾ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਤਾ ਕਰ ਕਰ ਬੁਲਾਵਣਾ, ਚਾਰ ਘਤ ਕੀ ਭੁਗਤਿ ਲੇ ਕਰ ਖਾਣੀ—ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਬਾਤੇ ਕਹੀਆਂ। ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਹਾ—“ਜਿਸ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਨਹੀ।” ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਹ ਬਾਹਰ ਕੇ ਭੇਖ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਜੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕਾ ਸਾਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ।

ਪਉੜੀ 27

ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ।

ਜੋ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਤੁਮ ਨੇ ਕਾਨੋ ਮੇ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਕਿਆ? ਇਹੀ ਕਹੋਗੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ (ਜੋ)^੧ ਇਹ ਜੋਗੀ ਹੈ। ਅਰ ਔਰ ਭੇਖ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਹ ਔਰ ਭੇਖ ਕਾ ਫਕੀਰ ਹੈ ਔਰ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੋਗੇ। ਭੇਖ ਜਿਸ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਭੇਖ ਕੇ ਪੀਛੇ ਟੁਕੜਾ ਮਿਲਾ। ਭੇਖ ਕੇ

1. ਉਹ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸਨ।

2. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 61/੪)।

ਪੀਛੇ ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਭੇਖ ਨਹੀ ਧਾਰਣ ਕੀਆ, ਕਿਆ ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀ ਖਾਣੇ ਕੋ ਮਿਲਤਾ? ਤਾ ਤੇ ਇਹ ਬਾਹਰ ਕਾ ਜੋ ਭੇਖ ਹੈ ਸੋ ਨਿਕੰਮਾ¹ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕਾ ਭੇਖ ਕਾਮ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ। ਸਤਿ² ਕੀ ਮੰਦ੍ਰਾ ਸੰਤੋਖ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਸੰਤੋਖ ਸਾਧ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ ਤੈਸਾ ਅੰਰ ਭੇਖ ਤੋ ਨਹੀ। ਜੋ ਫਲ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਫਲ ਅੰਰ ਭੇਖ ਕੋ ਧਾਰਣੇ ਤੇ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈ ਕਿਸਿ ਨਿਮਿਤਿ³ ਆਇਆ ਹੋ ਅਰ ਕਿਆ ਕਰਤਾ ਹੋਂ। ਜਬ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਲੇਖਾ ਪੁਛੇਗਾ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬ ਕਰੇਂਗਾ—ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ (ਚਿੰਤਾ ਕਰਣੀ)⁴ ਸਮ ਕਰਣੀ। ਅਰ ਜਬ ਯਮ ਦੀਆਂ ਪੈਜਾਰਾਂ⁵ ਪੜੇ ਗੀਆ, ਤਬ ਕਿਆ ਪਤਿ⁶ ਰਹੇਗੀ। ਸਰਮ ਅਰ ਪਤ ਕੋ ਜਮਾ ਕਰਣਾ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਝੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਗੁਥਲੀ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਝਲੀ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਝੋਲੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਵਿਭੂਤਿ⁷ ਹੈ ਸੋ ਧਿਆਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਧਿਆਨ ਮੋ ਮਗਨ ਹੋਇ ਜਾਣਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੋਨੋ ਰੰਗੇ ਜਾਏ—ਇਸ ਵਿਭੂਤਿ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰੋ। ਰਾਖ ਮਲਨੇ ਸੋ ਕਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਖਿੰਬਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ।

ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਖਿੰਬਾ ਹੈ ਸੋ ਕਾਲ ਹੈ। ਕਾਲ ਪਾਇ ਕਰ ਜੋ ਧੂਣੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਜੋ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਘਰ ਮਿਲਾ ਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਬਨ⁸ ਮਿਲਾ ਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ ਅੰਰ ਚੀਬਡਿਓ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਬਣਾਵਣੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਖਿੰਬਾ ਨਹੀ ਅਰ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਨਿਵਲੀ ਧੋਤੀ ਕਰੋ, ਤੁਮਾਰੀ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਲ ਬਹੁਤੁ ਪੀ ਕਰ ਤਿਸ ਕੋ ਰਦ ਕਰ ਡਾਰਨਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਨਿਵਲੀ ਕਹਿਤੇ ਹੋ। ਅਰ ਬਡਾ ਲੰਬਾ ਚੀਬੜਾ ਨਿਗਲ ਕਰ ਤਿਸ ਕੋ ਬਾਹਰ ਖੈਚ ਲੈਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਧੋਤੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰੋ⁹ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਕੋ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕਾ ਸਰੀਰ ਕੈਸੇ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁਧਤਾ ਕਾ ਲਖਣ ਹਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਕਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਕੁਆਰੀ ਰਹੀ। ਜੈਸੇ ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਿਆ ਕੋ ਕਛੁ ਭੋਗ ਕਾ ਸੰਪ੍ਰਕ¹⁰ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਧ ਕੀ ਕਾਇਆ ਕੋ ਭੀ ਭੋਗ ਕਾ ਸੰਪ੍ਰਕ¹¹ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ। ਇਸੀ ਤੇ ਸਾਧ ਕੀ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਰ ਜਿਸ ਲਕੜੀ ਕੋ ਤੁਮ

1. ਵਿਅਰਥੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 61/ਓ)।

2. ਸੰਤੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਓ); ਸੰਤੋਖ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 183/ਓ)।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 183/ਓ)।

5. ਜੁਤੀਆਂ।

6. ਸਰਮੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਅ)।

7. ਰਾਖ, ਸੁਆਹ।

8. ਬਾਹਰਿ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਅ)।

9. ਕਰਕੇ।

10. ਸਪਰਸ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਓ)।

11. ਸਪਰਸ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਓ)।

ਦੰਡ ਕਹਿਤੇ ਹੋ, ਸੋ ਦੰਡ ਨਹੀ। ਸਾਧ ਕਾ ਜੋ ਦੰਡ ਹੈ, ਸੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ। ਕੌਣ ਸੀ ਯੁਕਤਿ ?

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੇ — ‘ਤਿਸੀ ਯੋਗੀ ਕੋ ਯੋਗ ਦੁ। ਕੇ ਨਾਮ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ।’ ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ? ਜਿਸ ਕਾ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਹੀ ਅਹਾਰ ਹੋ ਅਰ ਯੁਕਤ ਕਾ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ¹ ਰਹੈ। ਬਹੁਤੁ ਖਾਣਾ ਭੀ ਹੋਣਾ ਨਾਹੀ (ਮੂਲ ਸੋ ਨ ਖਾਣਾ ਭੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀ)²। ਤਾ ਤੋ ਖੜਾ ਖ ਏ। ਵਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਲੰਪਟ³ ਹੋਇ ਜਾਣਾ ਭੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀ, ਮੂਲ ਸੋ ਛੋੜ ਦੇਣਾ ਭੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀ। ਜਤੇ ਮੇਂ ਸਜੀਰ ਕਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇਤਾ ਕਰ ਲਣਾ। ਅਰ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਭੀ ਚੋਸਟਾ ਯੁਕਤਿ ਕੀ ਹੀ ਕਰਣੀ। ਜਾਗਣਾ ਭੀ ਯੁਕਤ ਕਾ,⁴ ਸੌਣਾ ਭੀ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਪਹਰ ਰਾਤੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਗੇ, ਪਹਰ ਰਾਤ੍ਰਿ ਪਿਛਲੀ ਜਾਗੇ। ਬੀਚ ਕੇ ਦ ਪਹਰ ਸੋਇ ਰਹੇ। ਇਸ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਨਾਮ ਦੰਡ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਪਰਤੀਤ ਲਿਆਵਣੀ। ਇਹ ਜੋ ਯੋਗ ਨੇ ਕਹਾ ਥਾ। ‘ਸਮਾਧਿ ਕਰੋ ਤੁਮ ਸਕਤਿਵਾਨ ਹੋਵੋਗੇ, ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਤੁਮਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗੇ।’

ਤਿਸੀ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ

ਜੋ ਪੁਰਖ ਆਈ ਪੰਥੀ ਹੈ ਸੋ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਜਗਤ ਤਿਸੀ ਕੀ ਜਮਾਤਿ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਸਾਥ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਕੋਈ ਆਗੇ ਸੋ ਆਵੇ ਤਿਸ ਸਾਥ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਕੀ ਨਿਆਈ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਵੇ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਆਈ ਪੰਥੀ’ ਹੈ—

ਨਨੁ — ਜੋ ਲੋਕੋ ਸਾਥ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੁਆ ਤੋ ਲੋਕ ਉਸ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕੈਸੇ ਕਰੇਗੇ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।

ਭਿਨਾ ਮਨ ਕੇ ਜੀਤੇ ਤੋ ਕੋ ਸੀ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ। ਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੋਦਤ ਕੀ ਇਛਾ ਦਿਹੀ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਜੀਤਾ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੀਤਾ। ਮਨ ਕਾ ਜੀਤਣਾ ਵੈਰਾਗ, ਅਭਿਆਸ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾ ਤੋ ਸਾਧ (ਕਾ)⁵ ਯੋਗ ਵੈਰਾਗ, ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਥਾ ਯੋਗ ਕੋ ਆਦੇਸ ਆਦੇਸ ਕਰੋ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਵਿਵਹਾਰ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 184/ਅ)।

3. ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਕਤ ਜਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ।

4. ਜੁਗਤ ਕਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਅ)।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 63/ੳ)।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ । ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ

ਵਾਰੰਵਾਰ ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਕੋ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ? 'ਆਦਿ' ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ । 'ਅਨਾਦਿ' ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਕੋਈ ਨਹੀ । 'ਅਨੀਲੁ' ਜੋ 'ਨੀਲ ਪੀਤਾਮਿ' ਵਰਣੋ ਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । 'ਅਨਾਹਤਿ'¹ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ।

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ । 28 ।

ਯੁਗ ਯੁਗ ਕੇ ਸੁਭਾਵ² ਤੇ ਐਸੇ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਬਦਲ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਏਕੋ ਵੇਸ, ਕਿਆ ਕੀਏ, ਜੋ ਏਕ ਸੁਭਾਵ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸ ਅਵਿਨਾਸੀ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੈ, ਐਸੇ ਮੇ ਆਦੇਸ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੇਗਾ । 28 ।

ਐਰ ਭੀ ਸਿਧੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 29

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ।

ਟੁਕੜੇ ਮਾਗ ਕਰ ਖਣੇ ਕਾ ਨਾਮ ਭੁਗਤਿ ਨਹੀ, ਸਾਧੋ ਕੀ ਜੋ ਭੁਗਤਿ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਸੰਤੋ ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀ ਭੀਖ ਲੈਣੀ । ਰਾਡ ਕਾ ਨਾਮ ਭੰਡਾਰਣ ਨਹੀ । ਭੰਡਾਰਣ ਨਾਮ ਦਇਆ ਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਤੋ ਸੋ ਗਿਆਨ ਦਾਨ ਕਰਾਵਤੀ ਹੈ । ਸਿੰਛੀ ਵਜਾਵਣੇ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਾਦ' ਨਹੀ । 'ਸਭੇ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ' — 'ਨਾਦ' ਨਾਮ ਇਸ ਕਾ ਹੈ ।

ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ ।

ਕੰਨਿ ਫਟਿਓ ਕਾ ਨਾਮ ਨਾਥ ਨਹੀ, ਨਾਥ ਤੋ ਆਪ ਪ੍ਰਸੇਸਵਰ ਹੈ । ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਜਿਸ ਕੀ ਨਥੀ ਹੂਈ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੀ ਨੇਤ⁴ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਉਲੰਘ ਸਕਤਾ । ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕਾ ਜੋ ਸ੍ਰਾਦ ਹੈ ਸੋ ਅਵਰੋ ਕੋ ਹੈ; ਪਰੋ ਕੋ ਨਹੀ । ਜੋ ਉਰੇ ਉਰੇ ਕੇ ਸਹਿਕਾਮੀ ਜੀਵ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਵਰ' ਹੈ । ਅਰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਛਾਣਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪਰ' ਹੈ, ਤ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕੋ ਨਹੀ ਚਾਹਤੇ ।

ਸੰਯੋਗੁ ਵਿਯੋਗੁ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ ।

ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਇਹੀ ਤੋ ਦੋਨੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਕਾਰਕਾਰੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਕਾਰਕਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਹੈ । ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਕੈਸੇ ਹੈ, ਭਾਗ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੇ ਹੂਏ ਆਵਤੇ ਹੈ ? ਪੂਰਬ

1. ਨੀਲੇ, ਪੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ।

2. 'ਅਨਾਹਤਿ' ਅਤੇ 'ਅਨਾਦਿ' ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅਜੇ ਪਿਛੇ ਹੈ ।

3. ਪ੍ਰਭਾਵ (ਭਾ ਵਿ. 138, ਪੰ: 63|3) ।

4. ਨਿਸ਼ਚਾ, ਵਿਧਾਨ, ਨਿਯਮ ।

ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਕੀਏ ਜੋ ਹੈ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੇ ਵਲ ਕਾ ਨਾਮ 'ਭਾਗ' ਹੈ। ਭਾਗ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ—ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਤੇਰਾ ਸੰਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਵਿਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਤੂੰ ਅਵਾਕ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੰਤ ਜਨ ਆਪੀ ਚਲੇ ਚਾਟੀ ਕੇ ਜੰਗਲ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ। ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਹੀ ਸੰਤਾ ਕਾ ਕਾਰਬਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਹੈ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 29।

ਆਦੇਸੁ = ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਪੂਰਣ ਪੁਰਖੋਂ ਕੋ ਹੈ ਔਰ ਮੇਂ ਆਦੇਸੁ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੇਗਾ। ਸਿਧੋ ਨੇ
ਨਹਾ ਥਾ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਈ ਕਰ ਕਰ ਬੁਲਾਵਣਾ। ਤਿਸੀ ਕੋ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 9।

ਪਉੜੀ 30

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚਲੇ ਪਰਵਾਣੁ।
ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ।
ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ।
ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ।
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 30।

ਮਾਈ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤਿਸੀ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਸਕਤ ਕੇ ਮਾਨਤਾ ਹੋਂ ਅਨੰਤ ਜਗਤੋਂ ਸੰਯੁਕਤਿ¹
ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ ਭੀ ਜਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਔਰ ਮੈਂ ਮਾਈ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੇਗਾ²। ਅਬ ਔਰ
ਭੀ ਸਿਧੋ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੋ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 31

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ। ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ।
ਕਰਿ ਕਹਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰ। ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ।
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 31।

ਏਕ ਜਾਗਾ ਹੀ ਬੈਠ ਰਹਿਣਾ ਇਹ ਸੰਤੋ ਕਾ ਆਸਣ ਨਹੀਂ। ਸਰਬ ਲੋਕ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕਾ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

2. ਇਥੋਂ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿਛੇ ਛੱਡੀ ਗਈ ਸ਼ਾਮਲੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟਿੱਪਣੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੂਟ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਆਸਣ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਬੈਠੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਬੈਠੇ । ਅਰ ਸਰਬ ਲੋਕ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕਾ ਭੰਡਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਐਤ ਸੰਤ ਜਨ ਤਿਸੀ ਭੰਡਾਰ ਮੇਂ ਸਮਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤੇ । ਐਸੇ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਬਾ ਸੋ ਏਕ ਵਾਰ ਹੀ ਪਾਇ ਚੁਕੇ । ਤਿਨ ਕੋ ਐਹ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾ । ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸੰਤ ਭੀ ਤਿਨੀ ਨੇ ਕੀਏ ਅਰ ਅਸੰਤ ਭੀ ਤਿਸੀ ਨੇ ਕੀਏ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਰ ਕਰਾਂ ਦੇਖਤਾ ਹੈ । ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨੇਤ੍ਰ ਭੀ ਸਚੀ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਤਾਧਨ ਕੀਆ, ਉਹੀ ਤੋ ਸੰਤ ਹੁਏ ਅਰ ਜੋ ਨਾਮ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਰਹੇ, ਉਹੀ ਅਸੰਤ ਹੁਏ । ਆਦਿ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਪੂਰਣ ਪੁਰਖ ਕੋ ਹੈ । 31 । ਅਬ ਉਪਦੇਸ ਪੁਰਬਕ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 32

ਇਕਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖਿ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ।

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ।

ਏਕ ਜੋ ਜਿਹਵ ਮੁਖ ਮੇਂ ਹੈ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਲਾਖੋ ਹੋ ਜਾਵਹਿ, ਜੋ ਲਾਖੋ ਹੋਈਆਂ ਤੋ ਏਕ ਏਕ ਕੀਆਂ ਬੀਸ ਬੀਸ ਲਾਖ ਹੋ ਜਾਵਹਿ । ਜੋ ਬੀਸ ਬੀਸ ਲਾਖ ਹੋਈਆਂ ਤੋ ਏਕ ਏਕ ਜਿਹਾ ਕਰ ਕਰਾਂ ਕਹਿਣਾ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰ ਏਕ ਏਕ ਨਾਮ ਜਗਦੀਸ ਕਾ । ਈਹਾ ਜਿਹਾ ਕੀ ਤੋ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਤੀ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਅਸੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਤੋ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀਂ । ਸੇਸ ਨਾਗ ਕਾ ਸਹਸ੍ਰ ਮੁਖ ਹੈ, ਏਕ ਏਕ ਮੁਖ ਤੋ ਸਹਸ੍ਰ ਸਹਸ੍ਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਿਤ ਹੀ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਤਕਰਾਂ ਸੇਸ ਨਾਗ ਨੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਅਰ ਆਗੇ ਭੀ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਈਹਾ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਤੀ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਬਾਕਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਟਿਹੀ ਆਸੈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ—ਸਦਾ ਨਾਮੋ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ, ਨਾਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਣਾ ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਚਕ੍ਰ ਹੈ ਸਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਕਾ ਐਸਾ ਜੋ ਸਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਸਨੁ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਦਬਤ੍ਰ ਸਰਬ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ । ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਅਸੋਚ ਨਹੀਂ । ਕਾਹੇ ਤੋ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੋ ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਆਗੇ ਕਿਸੀ ਕਾਰਣ ਕਰ ਕਰਾਂ ਪੁਰਖ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਆ । ਜਿਸ

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ, ਨਿਸ਼ਚਾ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਹਜ਼ਾਰ ।
5. ਤਕ, ਤੀਕ ।
6. ਕਰਕੇ ।

ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ, ਇਸੀ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਆ। ਇਸੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਤੇ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰੀ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਣਾ। ਸੂਤਕ, ਪਾਤਕ¹ ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਭੀ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਕਾ ਭੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਔਰ ਜਿਹੂੰ ਕੇ ਗਣਨੇ ਸਾਥ ਕਿਆ ਕਾਮ ਥਾ। ਗੁਰੇ ਸੇ ਪਤ ਕਰ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਭਕਤਿ ਪੂਰਵਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵਹਿ, ਇਹੀ ਨਿਮਿਤਿ² ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨ ਰਚੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਕਰੇ ਹੀ ਹੈ।

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ।

ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਰਬ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋਂ ਕਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਜੋ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਰਗ ਚਲਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਪਤਿ ਕੀਆ ਪੌੜੀਆ ਹੈ। ਆਬਰੋਇ ਸੋ ਵਲਤਾ ਹੈ, ਯਮਦੂਤ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਰ ਸਕਤੇ। ਇਨ ਪੌੜੀਓ ਕੇ ਮਾਰਗ ਚੜਿਆ ਹੁਆ ਇਕੀਸ ਗੁਣ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ। ਏਕ ਕੇ ਇਕੀਸ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਵਾ ਇਕੀਸ ਆਦਮੀ ਬਹਾਬਰ ਉਸ ਨਾ ਸਰੀਰ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ—ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ। ਇਕੀਸ ਕਹਿਣ ਕੀ ਈਹਾਂ ਇਹ ਤਾਤਪਰਯ⁴ ਹੈ ਏਕ ਕੀ ਅਪੇਖਿਆ ਕਰ ਕਰ ਤੋ ਇਕੀਸ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੇ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਬਡੇ ਸੇ ਖਡੇ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਅਰ ਬਡੇ ਸੋ ਬਡਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਕੀਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ।

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ।

ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨ ਹੈ। ਕੀਟੋ ਨੇ ਆਕਾਸ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਸੁਣੀਆ, ਸੁਣ ਕਰ ਕੀਟੋ ਕੋ ਭੀ ਰੀਸ ਆਈ। ਆਕਾਸ ਸੋ ਕਿਆ ਕਿਆ ਕਛੁ ਹੈ, ਹਮ ਭੀ ਅਕਾਸ ਕੋ ਦੇਖੇਗੇ। ਤੋ ਕਿਆ ਕੀਟ ਅਕਾਸ ਕੋ ਦੇਖ ਸਕੇਗੇ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਗਵਾਰੇ ਤੁਮ ਭੀ ਕੀਟ ਹੀ ਹੋ, ਅਣਹੋਤਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸੰਤ, ਮਹੰਤ ਸਿਧ, ਤਪਸ਼ੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ।⁵ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮਵਾਨ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਭੇਖ ਸੋ ਰਹੇਗਾ ਤਿਸੀ ਸੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੈ। ਭੇਖ ਬਿਨਾ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਮ ਹੀਨ ਲਾਭੋ ਭੇਖ ਬਣਾਵੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਪਾਖੰਡ ਮਾਨਾ ਅਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੱਲੀ, ਕੰਥਾ ਇਸ ਕੋ ਸਦਾ

1. ਪਾਪ, ਬੁਰਾ ਕੰਮ।

2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

4. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ।

5. ਚੋਦਾਂ, ਲੋਕ।

6. "ਆਕਾਸ ਕੋ ਜੋ ਕਲਾ ਕਹਾਵੈ। ਤਿਸੇ ਕਲਾਏ ਵਿਚ ਨ ਆਵੈ" - ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਤਾ. ਦਿ. 138 ਵਿਚ ਇਸ ਅੰਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵਾਧੂ ਹਨ।

7. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

ਕੇਖ ਮਾਨਾ—ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ। ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਪਤ ਗਵਾਰੇ ਸਿਰ ਗਵਾਰੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਏਟ ਦਰਸਨ ਕ੍ਰਮਤੇ ਵਿਗਿ ਨ ਮਿਲੀਐ ਭੇਖੇ'।¹ 'ਕੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ ਬਿਨ ਸਚੀ ਲੇਖੇ'।² ਅਬ ਸਚੀ ਲੇਖ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਕਰੋ। 'ਲੇਖਾ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਲੀਕ' ਕਾ ਔਰ ਜਾਣਿਆ ਲੀਕਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਸਿਟ ਜਾਤੀਆਂ ਹੈ, ਨਾਮ ਕੀ ਲੀਕ ਜਿਸ ਘਟ ਮੇਂ ਪੜਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਕਬੀ ਸਿਟਤੀ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਚੀ ਲੇਖ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੇ ਠੀਸ। 32।

ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਔਰ ਸਭ ਝੁਠਿਓਂ ਕੀਆਂ ਝੁਠੀਆਂ ਠੀਸਾ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈ। ਘਰ ਮੇਂ ਨਹੀ ਖਾਣੇ ਕੇ, ਨਾਮ ਕਰੜੀ ਮਲ। 'ਬਿਨਾ ਭਜਨ ਨਹੀ ਸਿਧ'।

ਨਨੁ—ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਏਕ ਪਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨਦਰ ਕੀ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਨਾ ਕਰੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਪਟੀ ਹੂਆ, ਸਾਫ ਤੋ ਨ ਹੂਆ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਜੋ ਨਦਰਿ ਹੈ ਸ ਦੀਪਕ ਕੀ ਨਿਆਈ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਦੀਪਕ ਕੇ ਨਿਕਟਿ-ਵਰਤੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕ ਦੀਪਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਦੂਰ-ਵਰਤੀ ਕੋ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਦੀਪਕ ਕਾ ਕਪਟ ਤੋ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਨਾਮ ਕਾ ਅਤਾਧਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਪਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਵੇਸੁਖ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੂਰਵਰਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਪਤ ਨਦਰ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ। ਯਦਵਾ³ ਨਦਰ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਪਤ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਅਪਿਆਰੇ ਪਤ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਪਿਆਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਤ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਰਾਯਣ ਨਾਰਦ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--'ਮੈ ਵੇਕੁੰਠ ਖਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ਅਰੁ ਯੋਗੀਓਂ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਬਸਤਾ।'

ਜੋ ਨਾਰਦ ਪੂਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਕਹਾ ਵਸਤੇ ਹੋ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--'ਮੇਰੇ ਭਕਤ ਜਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਸਹਿਮਾ ਕੇ ਗਾਵਤੇ ਹੋਸੈ ਤਹਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੋ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਹਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਕੁੰਠ ਹੀ ਨਹੀ ਪਿਆਰਾ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਕਿਆ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਬਦਲੇ ਵੇਕੁੰਠ ਛੱਡ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ-ਸੁਗਤ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਸੀ ਪਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਤ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀ। 32। ਅਬ ਔਰ ਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਤਮਾਚਾ ਗਵਾਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਪੜਤਾ ਹੈ।

1. ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: 5 ਡਖਣੇ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ (ਪੰਨਾ 1099)।

2. ਇਸ ਟੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਗਲਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਗਲਤ ਪਾਠ ਤੋਂ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਦਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਇਕੋ ਸੁਰ ਪਾਠ ਹੈ--'ਕੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਲਭਈ ਵਿਣੁ ਸਚੀ ਸਿਖੀ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ, 1099।

3. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ।

ਪਉੜੀ 33

ਆਖਹਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜਰੁ । ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਫਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ । ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਸੋਰੁ ।

‘ਜੋਰੁ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬਡਾਈ ਕਾ ਜੋ ਕਹੈਗਾ ਬਡਾਈ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ‘ਮੈ ਐਸਾ ਸਿਧ ਤਪਸਵੀ ਹੋ’, ਤੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਬਡਾ ਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਅਰੁ ਜੋ ਬਡਾਈ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਮੋਨ-ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਭੀ ਤੇ ਬਡਾ ਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਭੀਖ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ ਭੀ ਬਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਰ ਦੇਣੇ ਤੇ ਭੀ ਵਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋਗ ਕਲਾ ਕਰ ਕਰ ਚਿਰੰਕਾਲ ਜੀਵਤਾ ਰਹਾ ਤੇ ਭੀ ਤੇ ਵਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਰਫੰਦ² ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਇ ਕਰ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਤਿਆਗੇਗਾ ਤੇ ਭੀ ਤੇ ਬਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਰਾਜ ਮਾਲ ਪਾਇਆ (ਅਰ)³ ਮਨ ਸੋਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਡਾ ਸੋਰ ਸਰਾਬ ਪਾਇਆ—ਫਲਾਣਾ ਬਡਾ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਉਸ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇ ਭੀ ਕਫ ਬਡਾਈ ਨਹੀ ।

ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ । ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰ ।

ਵੇਦ ਕੀਆ ਸੂਤੀ ਪੜਨੀਆ ਅਰ ਯੁਕਤਿ ਬਾਧ ਕਰ ਗਿਆਨ ਵੇਰਾਗ⁴ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਣੀਆ—ਇਸ ਮੇ ਭੀ ਕਫ ਬਡਾਈ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਜਿਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਖੰਦ ਕੀਆ ਇਨ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਸਰਬ ਲੋਕ ਬਡਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈ; ਇਨ ਮੇ ਬਡਾਈ ਕਿਉ ਨਹੀ ? ਕਾਹੇ ਤੇ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਨ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ’ ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ, ਸੋ ਇਨ ਬਾਤੋ ਕਰ ਕਰ ਛੁਟਤਾ ਤੋ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਆਵਾਗੋਣ ਕਿਸ ਤੇ ਛੁਟਤਾ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਹੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)⁵ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੈਖੈ ਸੋਇ । ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ । 33 ।

ਬਡਾਈ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ, ਜਿਸ ਕੋ ਦੇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਉਤਮ-ਨੀਚ ਮੂਰਖ-ਪਡਿਤ, ਭੇਖੀ-ਪਾਖੰਡੀ ਕੀ ਕਫੁਲਪਨਾ ਨਾਹੀ । ਸੈਣ, ਨਾਮਾ, ਧੰਨਾ, ਰਵਿਦਾਸ, ਕਬੀਰ—ਇਨ ਕੀ ਕੋਣ ਸੀ ਬਡੀ ਉਤਮ ਜਾਤ ਥੀ ਅਰ ਕੋਣ ਸੇ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਪੜੇ ਥੇ ਅਰ ਕੋਣ ਸੇ ਭੇਖ ਧਾਰਣ ਕੀਏ ਥੇ। ਬਡਾਈ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਨਾਮ ਥਾ, ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰ ਕਰ⁶ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਨ ਕੋ ਦੇਖਾ ਤੋ ਇ ਨਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜ ਹੁਏ ਅਰ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਭੀ ਛੁਟੇ । ਤਾ ਤੋ ਉਤਮੁ ਗਨਉਚੰਡਾਲਾ ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਮਨਿ ਬਸਹਿ ਗੁਪਾਲਾ⁷ । ‘ਜਿਥੋ ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਪੁਤਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਪਾਖੰਡੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਮ: 193/8) ।

4. ਵੀਚਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ, 138, ਪੰਨਾ 67/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 67/ਅ) ।

6. ਕਰਕੇ ।

7. ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ, ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 250।

ਮਾਨਾ ਅਰੁ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ ਇਸ ਕੋ ਸਚਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ—ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ। 'ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ' ਹੀ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤ੍ਰ ਪਰ ਗਵਾਰੋ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖੇ ਜਾਤੇ ਹੈ।¹³³ ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਤੋ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਹੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਾਰੇ ਤੋ ਬੂਠੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਕਛੁ ਚਲੇਗਾ ਨਹੀ। ਸੋਈ (ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 34

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ। ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ।

ਰਾਤ੍ਰ, ਦਿਸ, ਰਿਤੁ, ਵਰਖ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ, ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ। ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਕੇ ਅਰ ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ—ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ। ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਮੇਂ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਦਸ ਗੁਣਾ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਆਵਰਣ² ਹੈ, ਅਰ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਖਪਰ ਭੀ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਜਲ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਅਗਨਿ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਪਵਨ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਆਕਾਸ਼ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ।

ਤਿਨ ਆਵਰਣੋ ਕਾ ਕੋ ਹੈ ਸਮੂਹ, ਤਿਸ ਕੇ ਬੀਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਕੀ ਸਾਲਾ ਕਹੀਏ ਧਰਮ ਕੀ ਕੁਟੀ। ਜੈਸਾ ਧਰਤੀ ਵਿਖੇ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵਤਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤੇ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਕਹੀ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ। ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ।

ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਕੇ ਬੀਚ ਯੁਕਤਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੰਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਭੀ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀ।

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ। ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ।

ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਆ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤਿ, ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਸੁਖ, ਦੁਖ ਪਾਇਆ। ਈਹਾਂ ਜੈਸਾ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਤੋ ਆਗੇ ਤੈਸਾ ਹੀ ਪਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਸਚਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਫਲ ਅੰਨਿਥਾ⁴ ਤੋ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇਗਾ।

ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ। ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 67/ਅ)।

2. ਬਾਹਰਲਾ ਪਰਦਾ।

3. ਕਰਕੇ।

4. ਉਲਟਾ, ਵਿਰੁੱਧ।

ਤਹਾ ਤਿਸੀ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਧਰਮ ਸਾਲ ਵਿਖੇ ਪੰਚ ਜੋ ਹੈ 'ਯਥਾਰਥ ਵਕਤਾ' ਨਾਮ ਕਾ ਆਰਾਧਨ¹ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤ-ਜਨ, ਉਹੀ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ। ਸੰਤ-ਜਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ਪਰਵਾਨ ? ਪਰਾਧੀਨ ਹੈ, ਕਰਤੇ ਤੋਂ ਹੈ ਉਤਮ ਤੇ ਉਤਮ ਕਰਮ ਅਰੁ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਕੀ ਨਹੀ ਕਰਤੇ। ਇਹੀ ਕਹਤੇ ਹੈ—'ਕਰੇ ਕਰਾਵੇ ਆਪੇ ਆਪ। ਮਾਨਸ ਕੇ ਕਛੁ ਨਾਹੀ ਹਾਥ।'² ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੋਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਨੀਸਾਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਰਾਤਬਾ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਹੈ।

ਰਜਬ ਰੰਚ ਕਰਹਿ, ਤ ਕੀ ਬਾਤਨ ਵਰਨੀ ਜਾਇ।

ਈਹਾ ਖਿਲਕਤ ਖਿਜਮਤ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਖੁਸੀ ਖੁਦਾਇ।

ਇਹੀ ਮਰਾਤਬਾ ਮਿਲਤਾ ਹੈ। ਯਦਵਾ³ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਭਜਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੇ ਮਿਲਤੀ ਹੈ।⁴

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੇ ਪਾਇ। ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ। 34।

ਤਬ ਤੋਂ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਿਧ ਤਪਸ੍ਵੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ ਔਰੋ ਕੋ ਪਾਖੰਡੀ ਕਹਿਤੇ ਹੋ—ਇਨ ਕਚੀ ਪਕੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੇ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਆਗੇ। ਜਬ ਪਵਣ, ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਦੇਵਤਾ ਸਾਖਿ ਭਰੇਗੇ ਉਹਾਂ ਜਾਣੇ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਇ ਦੇਖੋ। 34। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਦਿਲਾਸੇ ਪੂਰਬਕ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 35

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ। ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ।

'ਖੰਡ' ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਭਾਗ ਕਾ। ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਨਵ ਵਿਭਾਗ, ਨਵ ਖੰਡ ਕਹਾਵਤੇ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਭੀ ਖੰਡ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਧਰਮ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਮ ਖੰਡ, ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਭੀ। ਧਰਮ ਖੰਡ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋਂ ਇਹੀ ਧਰਮ ਹੈ—ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ। ਅਰੁ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਗਿਆਨੀ ਮਾਨਤੇ ਹੋ। 'ਗਿਆਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਜਾਣਨੇ ਕਾ। ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਕਰਮ ਕਹੋ। ਕੌਣ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ⁵ ਗਿਆਨੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ? ਜੋ ਸਿਧ ਕਰੇ, ਸੋ ਤੁਮ ਹੀ ਕਹੋ। ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

1. ਪ੍ਰਿਤਪਾਦਨੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 68/ਅ)।

2. ਇਹ ਪਾਠ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ—ਮਾਰੈ ਰਾਖੈ ਏਕੋ ਆਪਿ। ਮਾਨੁਖ ਕੈ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਹਾਥਿ॥ (ਆਦਿ ਗਰੰਥ, ਪੰਨਾ 281)।

3. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ।

4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰ: 174/ਅ ਦਾ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਅਪਰਸੰਗਿਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

5. ਕਰਕੇ।

ਕੇਤੇ ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਵੇਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ ।

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾਤਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ।

ਜਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੁਆ ਤਿਸ ਨੇ ਤਿਸ ਤਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰੀ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੁਏ । ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਹੀ ਰ੍ਹਿਸਨ¹ ਸਿਵ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਰ੍ਹਿਸਨ ਸਿਵ² ਰੂਪ ਹੀ ਹੁਏ । ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ³ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁਏ । ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘਾਤਤਿ ਘੜੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਰ੍ਹਿਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਜੋ ਜੋ ਭਕਤਿ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸ੍ਰਧਾ ਕਰ ਕਰ ਪੂਜਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਤਿਸ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਸਰਧਾ ਮੈਂ ਹੀ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਪੁਰਖ ਤਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਸ੍ਰਧਾ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਹੁਆ ਹੁਆ ਤਿਸੀ ਕੋ ਪੂਜਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਤਿਸੀ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਹੀ ਸੋ ਕਾਮਨਾ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਕਾਮਨਾ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਹਿਤ ਫਲ ਸੋ ਮੇਰੇ ਰਚੇ ਹੁਏ ਹੈ । ਤੇ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਫਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਜੋ ਔਰ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੋ ਫਲ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਪੂਜਣੇ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਧਨਾਦਿਕੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦੇਵਾਰਚਨ⁵ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਧਨਾਦਿਕ ਫਲ ਕਛੁ ਏਕ ਸੁਖ ਦੇ ਕਰ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਅਰੁ ਜੋ ਦੇਵਤਿਓ ਕੀ ਅਧਿਕ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਵਨਾਦਿਕੋਂ ਕੀ ਸਾਲੋਕ,⁶ ਸਾਮੀਪ, ਸਾਰੂਪ, ਸਯੁਜਤਾ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਗਣ ਮੇਂ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ । ਦੇਵਤਾ ਆਪ ਕੋ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਾਸਕ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੇ । ਅਰੁ ਜੋ ਮੇਰੇ ਭਕਤਿ ਹੈ ਮੈਂ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋ, ਤਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਭਕਤਿ ਭੀ ਅਵਿਨਾਸੀ । (ਹੇ)⁷ ਸਿਧੋ ! ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋ ਕਹੋ—‘ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਣਾ ਅਛਾ ਵਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ।’

ਕੇਤੀਤਾ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੁ ਉਪਦੇਸ ।

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ ।

‘ਕਰਮ ਭੂਮੀ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭਾਰਤ ਪੰਡ ਕਾ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਹਮ ਵਸਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਭੂਮ ਹੈ ਸੋ ਭੋਗ ਭੂਮ ਹੈਂ । ਜੋ ਕਰਮ ਭੂਮ ਵਿਖੇ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੂਮ ਵਿਖੇ ਭੋਗਤਾ ਹੈ । ਸੋ

1. ਵਿਸਨ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 198/ਅ) ।
2. ਬ੍ਰਹਮ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 198/ਅ) ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
5. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬੰਦਨਾ ।
6. ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ।
7. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 70/ੳ) ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ, ਤਿਨ (ਬ੍ਰਹਮਡੋ)¹ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। 'ਕਰਮ ਭੂਮ' ਅਵਿਮਾਨਨੀ ਜੋ ਦੇਵੀ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇਣੇ ਕੋ ਤਬੀ ਤੋ ਸਾਮਰਥ ਹੁਈ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। 'ਮੇਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਮੇਰ ਪ੍ਰਬਤ ਕਾ ਅਰ 'ਮੇਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਿਰਦਾਰ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸੋ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੁਏ ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਧ੍ਰੁਵ ਹੁਏ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਭੀ ਹੁਏ। ਇੰਦ੍ਰ, ਚੰਦ੍ਰ, ਸੂਰਯ, ਮੰਡਲ, ਦੇਸ—ਇਹ ਭੀ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੁਏ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਆ ਸੋ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਹੁਆ।

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ।

ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ।

ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ।

ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ। 35।

ਸਿਧ ਅਰੁ ਬੁਧੀਮਾਨ, ਨਾਥ ਅਰੁ ਦੇਵੀਓ ਕੇ ਵੇਸ, ਦੇਵਤਾ, ਦਾਨਵ, ਮੁਨ, ਰਤਨ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਖਾਣੀ ਅਰੁ ਬਾਣੀ, ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਅਰੁ ਰਾਜਾ। ਸ੍ਰੁਤੀ ਵੇਦ ਕੀਆਂ ਰਿਚਾ² ਅਰ ਸੇਵਕ ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਾਸਕ—ਇਹ ਸਭ ਕੇਤੇ ਹੁਏ। ਇਨ ਕਾ ਤੋ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ, ਤੇ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੋ ਹੁਏ। ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਅਰ ਕਰਮੋ ਕੇ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ³ ਥਾ। 35। ਜਿਸ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਬ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 36

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ। ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ।

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੁਧ ਕਰਣੀ। ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਚੰਡ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਸਤਾ ਹੈ। ਤਹਾ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਸੋ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਛਾਣਾ ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਆਨੰਦ ਪਾਏ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਆਨੰਦ ਪਾਵਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀ ਰਹਾ। ਜੇਸੇ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਭੋਗ ਭੋਗੇ। ਅਬ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।⁴

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ। ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ।

'ਸਰਮ ਖੰਡ' ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ। ਜਬ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਪੂਛੇਗਾ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬ ਕਰੇਗੇ। ਇਸ ਬਾਤਿ ਕੀ ਸ੍ਰਮ ਕਰਣੀ। ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈ। 'ਬਾਣੀ' ਨਾਮ ਹੈ ਬਾਣਿ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 70, ਅ)।

2. ਵੇਦ ਮੰਤਰ।

3. ਪੋਰੋਜਨੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 71/ਓ)।

4. 'ਜੇਸੇ ਜਿਸ ਨੇ.....ਕਹਿਤੇ ਹੈ'—ਇਹ ਪਾਠ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਤੇ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 201/ਅ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਾ. 'ਬਾਣ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਭਾਵ ਕਾ; ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਰੂਪ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਕੌਣ ਸੀ ਘਾੜਤਿ? ਜਿਨ ਕੋ ਸ੍ਰਮ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹੀ ਤੋ ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਦਾਤਾ, ਸੂਰਾ ਹੋਤੇ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਬੇਸ੍ਰਮ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾ¹ ਖਾਤੇ ਹੈ ਅਰੁ ਚੌਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਭਟਕਤੇ ਹੈ, ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਤੇ। ਯਦਵਾ² 'ਸ੍ਰਮ' ਨਾਮ ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਂਤਿ-ਵਾਨ ਹੈ ਸੋਈ ਕੋ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਜਿਨ ਕੋ ਸਾਂਤੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸੋ ਕਿਆ ਹੋਵਹਿਗੇ ਸੋ ਤੋ ਨਹੀ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਹੋਇ ਸਕਤੇ। ਯਦਵਾ ਜੋ 'ਬਾਣੀ' ਬਚਨ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਭੀ ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ, ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਜੋ ਵਚਨ ਹੈ ਸੋ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਮ੍ਰ ਵਚਨ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਨਿਵਣੁ ਸ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤ੍ਰ। ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ।'³

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਖੀਆ ਕਾ ਜਾਹਿ। ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ।

ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੀਆ ਜੋ ਬਾਤੈ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਆਂ ਨਹੀ ਜਾਤੀਆ। ਜੇ ਸੋਈ ਕਹੇਗਾ ਸੋ ਪੀਛੈ ਤੇ ਪਛੁਤਾਵੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੋ ਤੋ ਅਨੂਪ ਕਹਾ, (ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕੇਹਾ)⁴। 'ਅਨੂਪ' ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੇ ਤੁਲ ਕਿਸੀ ਕੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀ, ਐਸੇ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਕਹੇਗਾ। ਅਰੁ ਜੋ ਕਹਿਣੇ ਹੀ ਲਾਗੇਗਾ ਤੋ ਕਹਿ ਤੋ ਨ ਸਕੇਗਾ, ਸਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇ ਕਰ ਆਪ ਹੀ ਛੋਡ ਦੇਵੇਗਾ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ। 36।

ਤਹਾ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਵਿਖੇ ਘੜੀਏ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਵਾਰਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸੁਰਤਿ, ਅਹੰਕਾਰ, ਮਤਿ, ਚਿਤ, ਮਨ ਅਰ ਬੁਧਿ ਆਗੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਿਗੜੇ ਹੁਏ ਥੇ, ਨਾਨਾ ਪਦਾਰਥ ਕੋ ਚਾਹਿਤੇ ਥੇ। ਜਬ ਸ੍ਰਮ ਉਪਜੀ ਤਬ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ⁵ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਓਰ ਲਾਗੇ। ਸੁਰ ਜੋ ਹੈ ਦੇਵਤਾ ਅਰ ਸਿਧ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ-ਲੋਕ⁶ ਜਿਨੋ ਨੈ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਿਧ ਕੀਆ। ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਐਸਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ਸੁਧਿ ਭੀ ਤੋ ਤਹਾ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਘੜੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾ⁷ ਕੀ ਸ੍ਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸੁਰ ਸਿਧ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਭਜਨਾਦਿਕੋ

1. ਜੁਤੀਆਂ।

2. ਜਾਂ, ਅਥਵਾ।

3. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ (127), ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-1384

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 201/ਅ)।

5. ਪਦਾਰਥ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 72/ਓ), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 203/ਓ)।

6. ਪੁਲੋਕ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 72/ਓ)।

7. ਜੁਤੀਆਂ।

8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਕਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ 136। ਅਬ ਤਜਨਾਦਿਕ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 37

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ । ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰੁ ।

ਕਰਮ ਖੰਡ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਕਰਮ ਕਰਣਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੁਭਾਵ ਸੋ ਭੀ ਜੋਰੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰੁ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਤਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੇ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਮੇਰੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰੁ ਅਰੁ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋ ਧਰਮ ਆਸਰਾ, ਜਿਸ ਕੋ ਐਸਾ ਹੋ ਮੇਰੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੀ ਯਗ ਕਰੁ । ਅਰੁ ਮੈਂ ਕੋ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਭਕਤਿ ਹੈ । ਮੈਂ ਤੋ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਕਰ ਕਰ ਰਹਿਤਾ ਹੋ ਤੂੰ ਮੈਂ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਿੰਨ ਨ ਰਹੇਗਾ ।

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ । ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ।

ਤਿਥੈ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਮਹਾਬਲੀ ਯੋਧਾ ਸੂਰ-ਬੀਰ ਹੀ ਹੈਂ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਕਰਮ ਕਰ ਕਰੋ ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ ਅਰ ਆਪ ਨਿਰ-ਅਭਮਾਨ ਹੋਣਾ—ਇਹੁ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਕਾ ਤੋ ਕਾਮ ਨਹੀ । ਤਿਨ ਮਹਾਂ ਬਲਵਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਰਾਮ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰਾਮ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ² ਦੂਸਰਾ ਦੇਖਤੇ ਨਹੀ ।

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ । ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਬਨੇ ਜਾਹਿ ।

ਤਿਥੈ (ਕਿਆ ਕਹੀਏ)⁴ ਤਿਨ ਮਹਾਬਲਵਾਨੋਂ ਕੇ ਮਾਹਿ (ਕਿਆ ਕਹੀਏ)⁵ ਬੀਚ । ‘ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ’ ਸੀਤਲ ਤੇ ਸੀਤਲ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੇ ਤਾਪੋ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ । ਸੋ ਮਹਿਮਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਕੇਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ ? ਤਿਥੈ ਕੇ ਰੂਪ ਕਹੇ ਨਹੀ ਜਾਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਅਨੰਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਅਨੰਤ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਹਾਂ ਤਕਰ⁶ ਕਰੇਗਾ ।

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ । ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੇ ਮਨ ਮਾਹਿ ।

ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਵਸਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਏ ਹੈ । ਔਰ ਕਰਮ ਖਾਲੇ ਕੋ ਅਨੇਕ ਵਿਘਨ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਵਿਘਨ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਇਲਾਵਾ, ਵੁਟ ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 72/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 72/ਅ) ।

6. ਤਕ, ਤੀਕ ।

ਨਹੀ ਹੋਤਾ ।

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ । ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ।

‘ਤਿਥੈ’ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਖੇ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕੇਤੇ ਲੋਕ ਵਸਤੇ ਹੈ । ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਦੁਖ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ । ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ।

ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਉਹੀ ਸਚ ਖੰਡ ਹੈ । ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤਹਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਹੈ ਸਾਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਦਰ ਭਰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੱਡਲ ਵਰਭੰਡ । ਜੇ ਕੋ ਕਬੈ ਤ ਅੰਤ ਨਾ ਅੰਤ ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਚਨਾ ਵਿਖੇ ਖੰਡ ਹੈ ਅਰ ਮੱਡਲ ਹੈ । ‘ਵਰ’ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ, ‘ਭੰਡ’ ਨੀਚ ਹੈ, ਸੋ ਕੇਤੇ (ਕੁ)¹ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਤੋ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਵੇਗਾ ।

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ । ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ।

‘ਤਿਥੈ’ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਚਨਾ ਵਿਖੇ ਲੋਕ ਹੈ ਅਰੁ ਲੋਕੋ ਕੇ ਅਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਲੇਖ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਇਹ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਲੋਕ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ । ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥37॥

ਸੰਤੋ ਕੇ ਨਿਸਚੈ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰੜਾ ਸਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ² ਹੈ । ਸਿਧੋ ! ਕਾਮ ਕੀ ਬਾਤ ਤੋ ਇਹੀ ਥੀ, ਸੋ ਤੁਮ ਨੇ ਇਸ ਕੇ ਪਾਖੰਡ ਮਾਨਾ ਅਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ, ਇਸ ਕੋ ਸਚਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ । ਅਬ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ ਇਹ ਸਚਾ ਭੇਖ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਆ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖੋ ਕੋ ਪਾਖੰਡੀ ਕਹਾ, ਤੁਮ ਨੇ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਰਮ ਨਾ ਕਰੀ ॥37॥ ਬਾਤੋ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅਰ ਭੇਖੋ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ ਹੋਤੀ । (ਅਬ)³ ਸ੍ਰਰਣਕਾਰ⁴ ਕੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 73/ਅ) ।

2. ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 74/ੳ) ।

4. ਸੁਨਿਆਰਾ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਜੇਵਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ।

ਪਉੜੀ 38

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ । ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ।

‘ਪਹਾਰਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਨਾਰ ਕੀ ਦੁਕਾਨ ਕਾ । ਯਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਹੀ ਪਹਾਰਾ ਕਰੇ । ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਇਸੀ ਕੋ ਸੁਨਾਰ ਕਰੇ । ਅਰ ਮਤਿ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਹਿਰਣ ਕੀ ਨਿਆਈ ਅਚਲ ਕਰੇ, ਚਲਾਇਮਾਨ ਨ ਹੋਣੀ ਪਾਵੇ । ਅਰ ਵੇਦੋ ਕੋ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ । ਜੈਸਾ ਹਥੀਆਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਭੂਖਣ¹ ਭੀ ਘੜਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਵੇਦ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ, ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈਂ । ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਭੂਖਣ ਭੀ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਾ ਜਾਏਗਾ ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ । ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੈ ਸੋ ਰਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ—ਸੂਤਿ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ।³ ਭੈ ਕੀਆ ਖਲੜੀਆ ਕਰੇ ਅਰ ਤਪ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਅਗਨਿ ਤਿਸ ਕਾ ਤਾਉ ਦੇਵੇ, ਤਪਵਾਨ ਹੋਵੇ । ਅਰ ਭਾਂਡਾ ਸੋ ਹੈ ਕੁਠਿਆਲੀ ਸੋ ਭਾਵ ਕਾ ਕਰੇ । ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ ਕਰੇ । ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਢਾਲੇ । ਢਾਲਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—‘ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ’ ।⁴

ਘੜੀਏ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ । ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥38॥

ਐਸੀ ਜੋ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਸਬਦ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰੂਪੀ ਭੂਖਣ⁵ ਘੜੇ ਜਾਏ । ਜਿਨ ਕਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋਂ ਕਾ ਉਤਮ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਕਾਮ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਕਾਮ ਮਿਲਾ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਬ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਵੇਗੀ ਤਬੀ ਨਿਹਾਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੈ ਛੁਟੇਗਾ । ਸਿਧੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੋਣੇ ਕਾ ਇਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ॥38॥

ਸੰਪੂਰਣ ਜਪ ਜੀ ਕਹਾ ਅਰ ਜਪ ਜੀ ਕਾ ਖਿਲ⁷ ਤਬੀ ਕਹਾ । ਅਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੋ ਗਵਾਰ ਥੇ ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਸੇਦ੍ਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ । ਅਰ ਫਕੀਰ ਜੋ

1. ਜੇਵਰ, ਗਹਿਣਾ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਇਥੋਂ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਪਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।
4. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 290) ।
5. ਜੇਵਰ, ਗਹਿਣੇ ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਬਾਕੀ ਅੰਸ਼ ।

ਗਵਾਰ ਥੇ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ । ਅਬ ਸਰਬ ਜੋ ਗਵਾਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਾ ਤਮਾਚਾ ਲਗਾਵਣੇ ਕੇ ਨਮਿਤਿ¹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਮਿਤਿ ਪਰਮ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਾਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਸਿਧਾਂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਵਾਦਿ-ਪ੍ਰਤਿ-ਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੋਂ ਕਛੁ ਹੀ ਕਸੂਰਤਿ² ਨਹੀ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ । ਸੋਈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਯਾਗਵਲਕ ਰਿਖਿ’ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ—ਸੁਰਜ ਅਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਅਗਨਿ ਅਰ ਪਵਣ, ਅਕਾਸ ਅਰ ਭੂਮਿ³ ਜਲ ਅਰ ਅੰਤਹਿਕਰਣੇ. ਯਮ ਅਰ ਦਿਨ-ਰਾਤ੍ਰਿ,⁴ ਪ੍ਰਾਤਹਿ-ਸਾਯੀ ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਅਰ ਧਰਮ ਨਰ ਜੋ ਹੈ ਮਨੁਖ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਮੋ ਕੇ ਇਹ ਸਭੀ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਸਥਾਪਨ ਕੀਏ ਹੈ । ਅਬ ਤੋਲੋਕ ਛਪਾਇ ਛਪਾਇ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਇਨ ਤੇ ਕਹਾ ਛਪਾਵੇਗੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਭਲਾ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਬੁਰਾ ਨ ਕਰੇ । ਇਹ ਚਤੁਰਦਸ⁵ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਯਾਗਵਲਕ ਜੀ ਨ ਕਹੇ । ਅਰ ਔਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਦਿਸਾ, ਕਾਲ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਐਨ, ਸੰਬਤ, ਸਰ ਇਹ ਭੀ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਕਹੇ ਹੈ । ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਈਹਾਂ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ ਲੇਣਾ । ਇਹ ਬਾਈਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । 25।

ਸਲੋਕੁ

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ।

ਪਵਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਰਥ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੋਣ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਿਸ ਉਪਦੇਸ ਕਰ ਕਰ ਸਿਖ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ ਐਸਾ ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਜੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਉਪਦੇਸ ਕੀਏ ਤੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਬੋਲੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਬੋਲੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ‘ਕਹਿਣਾ ਸੁਣਨਾ, ਪੌਣ ਕੀ ਬਾਣੀ’ । ‘ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੇ ਪਉਣੁ’⁶ ਉਪਦੇਸ ਭੀ ਤੋ ਪਵਨ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਬਾਣੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਏਤੇ ਹੀ ਭਾਗ ਮੋਂ ਪਵਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਕਹਾ । ਸਬ ਭਾਗ ਮੋਂ ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਨਹੀ । ਜਲ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਜਗਤ ਕਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਸਥਾਵਰ, ਜਗਮ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਵਾਧ-ਘਾਟ, ਕਮੀ-ਬੇਸ਼ੀ, ਦੋਸ਼ ।

3. ਭੂਮੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ।

4. ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ।

5. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ ।

6. ਇਹ ਤੁਕ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 152 ।

ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ । ਜੇਤੀ ਇਸਥਾਵਰ¹ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਬ੍ਰਿਖ ਆਦਿਕ, ਸੋ ਤੋ ਜਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਤੇ ਉਪਜਤੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੇਤੀ ਜੰਗਮ² ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਮਨੁਖਾਦਿਕ, ਸੋ ਭੀ ਜਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਤੇ ਉਪਜਤੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ । ਪਿਤਾ ਕਾ ਵੀਰਜ ਜਲ ਅਰ ਮਾਤਾ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਰਤੀ । ਮਹਤੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਇਹ ਤੀਨੋਂ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਬਡੇ ਹੈ ਗੁਰੁ ਅਰ ਪਿਤਾ-ਮਾਤਾ ਇਨ ਕੀ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ।

ਦਿਨ ਅਰ ਰਾਤ੍ਰੀ (ਜ ਹੈ)³ ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਜੋ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਗੋਦ ਮੇਂ ਬਾਲਕ ਖੇਲਤੇ ਹੈ । ਸੋ ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਜੋ ਬਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਗੋਦ ਮੇਂ ਹੈ । ਦਿਨ ਰਾਤਿ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ⁴ ਈਹਾਂ ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਭੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦਿਨ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸੂਰਯ ਅਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕਾ ਰਾਜਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਯ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਾਤ ਸਾਯੇ ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਅਗਨਿ ਭੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੂਰਜ ਕੇ ਉਦੈ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਤ ਸੰਧਿਆ, ਸੂਰਜ ਕੇ ਅਸਤ ਕਾ ਨਾਮ ਸਾਯੇ ਸੰਧਿਆ । ਸੂਰਜ ਭੀ ਤੇਜ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਅਰ ਅਗਨਿ ਭੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਅਰ ਇਸ ਕੇ ਅੰਤਰ ਭੀ ਅਗਨਿ ਰਹਿਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਅੰਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕੀ ਬਾਤਿ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਆਕਾਸ, ਕਾਲ, ਦਿਸਾ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਐਨ, ਸੰਵਤ, ਸਰ, ਅੰਤਹਿ ਕਰਣ, ਯਮ—ਇਹ ਤੋਂ ਕਹੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਬ ਪੁਰਖ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਤੋ ਕਰੇਗਾ, ਅਕਾਸ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਨ ਕਰੇਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਅਕਾਸ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਾ ਤੇ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਬਿਆਪਕ ਹੈ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਾਤਹ, ਮਧਿਯਾਨ, ਸਾਯੇ-ਕਾਲ ਕੋਈ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਦਖਣ, ਉਤਰ, ਪੂਰਬ, ਪਸਚਮ ਕੋਈ ਦਿਸਾ ਹੀ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਕੋਈ ਤਿਥਿ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੋਈ ਵਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਮਾਸ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਪਖ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਐਨ⁷ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਸੰਵਤ ਸਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੋਂ ਜਾਣਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਯਮ ਕੇ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਹੈ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਸੋ ਤੋਂ ਕੋਟੋਂ ਕੋਟ ਰੂਪ ਧਾਰ ਏਕ ਏਕ ਜੀਵ ਕੇ ਪੀਛੇ ਲਗੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਜੋ ਜੀਵ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋਂ ਲਿਖਿ ਲੇਤੇ ਹੈ । ਇਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਦੁਆਰਾ

1. ਜੜ, ਅਚਲ ।

2. ਚਲ, ਚੇਤਨ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 76/ਓ) ।

4. ਕਰਕੇ ।

5. ਸਵੇਰ, ਸ਼ਾਮ ।

6. ਸਵੇਰੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ।

7. ਸੂਰਜ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤਿ ਦਾ ਇਕ ਕਾਲ ।

ਯਮ ਕੋ ਕਰਮ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਇਹ ਇਕੀਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਕਰੇ ਅਰ ਬਾਈਸਵਾ ਧਰਮ ।
ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ-ਕਾਰੋਂ ਨੇ ਇਨ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੀ ਮਾਨਾ ਹੈ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ
ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਲਵਤੇ ਹੈ, ਇਨ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਨਹੀ ਮਾਨਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਮ ਤੋ ਰਾਜਾ
ਹੈ । ਰਾਜਾ ਕਿਸੀ ਕੋ ਘਰ ਦੇਖਣੇ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਤੇ, ਔਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਨਿਸਚੈ ਕਰਤੇ ਹੈ
ਅਰ ਅਪਰਾਧੀ ਕਉ ਝੂਠਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੰਡ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ।

1* ਪਵਨ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਯਮ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਹ ਜੋ ਇਕੀਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ,* ਚੰਗਿਆਈਆ
ਬੁਰਿਆਈਆ ਜੋ ਹੈ ਜੀਵੋ ਕੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ (ਤਿਨ ਕੋ) ਧਰਮਰਾਜਾ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜਾਇ ਕਰ
ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਮਹਾਰਾਜ । ਇਸ ਜੀਵ ਨੇ ਇਹ ਇਹ ਭਲੇ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋ ।” ਇਸ ਕੀ
ਸਾਖ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਅਬ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਾ ਤਮਾਚਾ
ਪੜਤਾ ਹੈ । ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।³

ਕਰਮੀ ਆਪ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ ।

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੀ ਫਲ ਭੋਗੇਗੇ । ਨ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀਛੁਟੇਗੇ, ਨ ਦੂਰ ਵਰਤੀ
ਛੁਟੇਗੇ । ਪੈਣ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ, ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ—ਇਸ ਵਿਖੇ ਭੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਬੁਧਿ ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਰਚਾ ਹੈ । ਗਵਾਰ ਜੋ ਫਕੀਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੋ ਮੂਲ ਸੋ ਮਾਨਤੇ ਹੀ
ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਕੋ ਹੀ ਮਾਨਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੋ !
ਇਹ ਪਵਨ ਤੁਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਕੋ ।” ਅਰ
ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੋ ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੋ ! ਇਹ ਜਲ ਅਰੁ
ਧਰਤੀ ਤੁਮਾਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਪੂਛ ਦੇਖੋ । ਦਿਵਸ ਰਾਤ੍ਰ ਤੁਮਾਰੇ
ਦਾਇਆ ਦਾਈ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਸਾਖੀ ਹੈ,
ਅਗਨਿ ਭਗਵਾਨ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਆਕਾਸ਼, ਕਾਲ, ਦਿਸਾ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਰਿਦ੍ਰ, ਸੰਵਤਸਰ,
ਐਨ, ਯਮ, ਤੁਮਾਰਾ ਅੰਤਹਿ ਕਰਣ—ਇਹ ਸਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਅਬ ਆਪਣੇ

1. *ਇਹ ਜੋ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੰ: 76 ਅ) । ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਕੁਝ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਨਾਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ।
2. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 76/ਅ) ।
3. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੇ ਇਹੁ ਪੈਣ ਤੁਮਾਰੇ
ਗੁਰੂ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਕੋ । ਦੇਖੋ ਜਲ ਧਰਤੀ ਤੁਮਾਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ
ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮੁ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਰੁ ਰਾਤ੍ਰ ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਭੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਇਹ
ਸਭ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮੁ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗੇ ।” (ਭਾ. ਵਿ. 138,
ਪੰ: 77/ੳ) ।

ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗੇ ।” ਕਰਮ ਕੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਨ ਛੁਟੇਗਾ : ‘ਕ... ਦੁਰ’ ।¹

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਿਤ ਘਾਲਿ ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥

ਜਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਉਹੀ ਪੂਰੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਗਏ, ਫੇਰ ਤਿਨ ਕੋ ਨ ਕਮਾਈ ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ ਉਹੀ ਮੁਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਉਜਲੇ ਹੈ ਅੰਗੇਰ ਕੇਤੀ ਹੀ ਸਿਸਟਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਛੁਟਤੀ ਹੈ, ² ਤਿਸੀ ਕ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । ਕੋਣ ਸੀ ਅਣਜਣਤ ਸਿਸਟਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਛੁਟਤੀ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਪਰਮਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਪੁਰਾਣੰਤਰ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਜੋ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਪਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ³—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਸਪਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ, ਸਾਤ, ਸਤੇ ਉਣਵੇਜਾ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਉਣਵੇਜਾ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕਿਆ ਉਣਵੇਜਾ ਕੁਲੋ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ ਉਣਵੇਜਾ ਸਤੇ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ—343 ।

ਨਨੁ—ਕਿਆ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਕੁਲੋ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ-ਤੀਨ-ਸੈ-ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਸਤੇ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 188/ਅ ਤੋਂ 197 ਅ ਤਕ ਦਾ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਰਣ ਸੀ ।

2. *‘‘ਤਿਸ ਕੀ ਕਛੁ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀ...ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇ’’*.....ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ—‘‘ਗੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਖ ਏਕੁ ਗੁਰ ਬੁਧ ਹੁਆ ਹੁਆ ਅਰੁ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੇ ਯੁਕਤ ਹੁਆ ਹੁਆ ਗੋਬਿੰਦੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਹੈ । ਅਰੁ ਉਹੀ ਪੰਨੁ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਇਹੁ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਧਾਰੀ ਹੁਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰਇਣ, ਰਾਮ, ਹਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਲਛਮੀ, ਪਤਿ, ਗੋਰੀ ਰਮਣੁ ਸਿਵ ਇਤਆਦਿ ਨਾਮੋ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰੁ ਮੁਖ ਸੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਆਪ ਸਹਤ ਕੋਟ ਕੁਲ ਕਾ ਉਦਾਰ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਿਹ ਘਟਿ ਜਿਮਤਨ ਰਾਮ ਕੋ ਸੋ ਨਰੁ ਮੁਕਤਾ ਜਾਨੁ । ਤਿਹਿ ਨਰ ਹਰਿ ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ ਨਾਨਕੁ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ ।’’ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 78/ੳ-ਅ) ।

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕੁਲ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ—2401 ।

ਨਨੁ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਚਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕੁਲ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਈਹਾਂ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਤੋ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਹੀ ਲਿਖਤੇ, ਚਾਰ ਵਾਰ ਸਪਤ ਸਪਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਿਖਤੇ । ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਹੈ—ਜਹਾ ਏਕ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਬੀਪਸਾ¹ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬੀਪਸਾ ਕਾ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਸੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਯਵਸਾਈ ਹੈ । ਬੀਪਸਾ ਕੋ ਅਰਥ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ । ਚਾਰ ਵਾਰ ਸਪਤ ਸਪਤ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਈਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤੇ ਵਾਲਾ ਅਨੰਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੁਲੋ ਕੀ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀ । ਸੋ ਅਨੰਤ ਕੁਲ ਕੌਣ ਸੇ ? ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਸੰਸਾਰ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਕਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵੋਂ ਨੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਪਾਏ । ਜੇਤੇ ਇਸ ਨੇ ਜਨਮ ਪਾਏ ਤੇਤੇ ਹੀ ਇਸ ਕੇ ਕੁਲ ਭੀ ਹੁਏ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੀ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੁਲੋ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੁਲ ਮੋ ਇਸ ਨੇ ਜਨਮ ਪਾਇਆ ਤਿਸ ਕੁਲ ਸਾਥ ਇਸ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ । ਜਿਨ ਕਛੁ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਸੂਰਜ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਕਤੋ ਕੋ—ਮਹਾ ਦੇਵ, ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਮੋ ਸਦਾ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਸੇ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਸੋ ਤੋ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਨ ਕੋ ? ਜੋ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਤਿ ਕੇ ਆਗੇ ਆਵਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕਰ (ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ, ‘ਹਰ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਸੁਧ ਅੰਤ : ਕਰਣ ਹੋਇ ਕਰ ਕਰ)² ਪੰਕਤਿ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ³ ਪਾਪ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ । ਅਰ ਤਬ ਤਕਰ ਭੀ ਆਵਾਗੁਣ ਭੀ ਹੈ । ਸਿਵ ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਪੰਕਤਿ ਮੋ ਬੈਠਾ ਤਿਸ ਪੰਕਤਿ ਕੇ ਹੀ ਪਾਪ ਗਏ ਅਰਪੰਕਤਿ ਹੀ ਆਵਾਗੁਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਈ । ‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ’ ਪਰ ਜੇਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਿਖੇ ਹੈ ਤੇ ਈਹਾਂ ਸਭ ਸਮਝ ਲੇਣੇ ।⁴

ਜੋ ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ । ਜੋ ਕਿਆ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਿ

1. ਕਾਰਜ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਸੁਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਆਵਿਤੀ; ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅਯੰਕਾਰ—ਜਿਥੇ ਆਦਰ, ਅਸਚਰਜ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 226/ਅ) !
3. ਤਕ, ਤੀਕ ।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਤਿਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ । (ਇਹ ਭਾ. ਦਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਸਨ ।

(ਜਨਮੇ)¹ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੋ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਪਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਤਿਨ ਪਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ — ਜੋ ਸਰਬ ਕਰਮ (ਧਰਮ)² ਤੇ ਭਰਸ਼ਟ ਹੁਏ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀ ਪਰੰਤੂ ਏਕ ਵਿਸ਼ਨੁ ਕਾ ਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਸੁਖ ਕਰ ਕਰ ਜਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਸਭੀ ਧਰਮਾਤਮਾ ਸੁਖ ਕਰ ਕਰ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਸਕਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਮਾਤਮਾ ਤਬੀ ਤੋ ਉਤਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ ਜੋ ਧਰਮ ਕੋਂ ਸਾਧੇਗੇ । ਧਰਮ ਕਾ ਸਾਧਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਅਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਕਠਨਤਾ ਨਹੀ । ਤਾ ਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਮਾਨ ਕਰ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇ ।

ਸੋਰਠਾ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਉਰਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੀ ।
ਪਾਵੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰ, ਜੋ ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕਰੇ ।

ਚਤੁਖਪਦ:

ਦਇਆ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਰਾਮ ਐਸੋ ਜਾ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ ।
ਨਾਮ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ਟ³ ਹੈ ਗਿਆਨ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਹਿ ਜਾਨਓ ।
ਗਿਆਨ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ ਦਾਨ ਚਿਦਾਨੰਦ ਅਦ੍ਰਿਤ ਘਨ ।
⁴ਤਾ ਚਰਨਨ ਉਰ ਠਾਨ ਅਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ ।⁵

ਦੋਹਰਾ:

ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ ਯੁਗਮ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ ।
ਮੀਨ ਮਾਸ ਸੰਕਰ ਪੁਰ ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ ।⁶

ਇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ-ਘਨ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 227/ੳ) ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 227/ਅ) ।
3. ਸਮਾਨ. ਵਾਂਗ ।
4. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।
5. ਇਹ ਚਤੁਖਪਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
6. ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ--ਰਚਨਾ-ਕਾਲ=ਸੰ: 1852
ਬਿ. ਫਗਤ ਮਹੀਨਾ ।
ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ=ਸੰਕਰਪੁਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਸ਼ੀ ।

ਵਿਚਰਤਾ ਜਪ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ।¹

ਦੋਹਰਾ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਦਿਓ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ।

ਜਪ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ।17।²

-
1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਖੰਦ ਘਨ ਨੇ 'ਜਪੁਜੀ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ।
 2. ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲ ਦੇਲਾ ਨਮ :

ਦੋਹਰਾ : ਵਿਘਨ¹ ਹਰਨ ਮੰਗਲ² ਕਰਨ, ਜਗ ਮੋ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮ ।
ਆਨੰਦ ਘਨ ਜੋ ਜਨ ਜਪੇ, ਸਫਲ ਹੋਤ ਤਿਹ ਕਾਮ । 1 ।

ਦੋਕਰਾ : ਨਾਮ ਰਸਕ³ ਸਤ ਸੰਗ ਯੁਤ⁴, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਉਰਧਾਰ ।
ਪਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਚਨ ਲੇ, ਕਹੋ ਵੇਦ ਕੋ ਸਾਰ । 2 ।

ਸੋਰਨਾ : ਨਿਜ ਮਤ ਕੋ ਨਿਰਧਾਰ, ਨੀਰਾਂਜਨ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰੀ ।
ਤਾ ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ । 3 ।

ਕਵਿਤੁ : ਬਾਲ ਮਧਿ ਦੀਪਨ ਕੀ ਪੰਕਿਤ ਜੋ ਜਲਾਇ ਕਰ,
ਮੋਤੀ ਭੀ ਧਰਹਿ ਬੀਚ ਧੂਪ ਕੋ ਧੁਖਾਤੇ ਹੈ ।
ਚਮਰ ਕੋ ਝਲਾਇ ਕਰ ਝਾਂਝਿ⁵ ਕੋ ਬਜਾਇ ਕਰ,
ਫੂਲ ਭੀ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸੰਖ ਭੀ ਬਜਾਤੇ ਹੈ ।
ਅਨਕ ਭਾਂਤਿ ਨ੍ਰਿਤਿ⁶ ਗੀਤ ਬਾਜੇ ਬਜਾਇ ਕਰ,
ਆਰਤੀ ਕੋ ਨਾਮ ਲੈ ਲੇ ਲੋਕਨ ਰਿਝਾਤੇ ਹੈ ।

ਇਹ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਨਾਹਿ,
ਜੇ ਕੋ ਕਹੇ ਕਿਉ ਨ ਯੋਗ ਸੋਟੀ ਹੀ ਦਿਖਾਤੇ ਹੈ ।

1. ਰੋਕ, ਬਾਧਾ, ਕਠਿਨਾਈ ।

2. ਕਲਿਆਣ ।

3. ਰਸਿਕ, ਰਸ, ਯੁਕਤ, ਸੁੰਦਰ, ਮਨੋਹਰ ।

4. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ ।

5. ਛੇਣੇ ।

6. ਨਾਚ ।

ਗਗਨ ਮੈਂ ਥਾਲੂ¹

‘ਗਗਨ’ ਹੈ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਕਾ, ਸੋ ਕਹੀਏ, ਗਗਨ ਮੈਂ। ਗਗਨ ਸਰੂਪ ਕਿਸਾ ਕਾ ਹੈ ? ਗਗਨ ਜੈਸਾ ਗਗਨ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ਅਤ ਸਾਗਰ ਜੈਸਾ ਸਾਗਰ ਹੈ ਐਤ ਕਿਆ ਕਹੀਏਗਾ। ਗਗਨ ਜੈਸਾ ਗਗਨ ਤੋ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕਾ ਸਰੂਪ ਕਿਆ ? ‘ਅਵਕਾਸ’ ਕਾ ਦੇਣਾ ਇਹੀ ਅਕਾਸ ਕੀ ਸਚੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ‘ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨ ਕੋ ਇਸਥਾਨ ਦੀਆ ਹੈ ਅ’ ਆਪ ਜਿਉ ਕਾ ਤਿਉ ਬਚ ਰਹਾ ਹੈ, ਏਤਾ ਬਡਾ ਜੋ ਮਹਾਕਾਸ² ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ਥਾਲ। ਜੈਸਾ ਥਾਲ ਹੈ ਦੀਪਾਦਿਕ³ ਭੀ ਤੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਾਹੀਏਗੇ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ

ਸੂਰਯ ਅਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇਰੇ ਦੀਪਕ ਹੈਂ।

ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ।

ਤਾਰਿਕਾ ਕਾ ਮੰਡਲ ਤੇਰੇ ਮੋਤੀ ਹੈ। ਹੇ ਜਨਕ ! ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸਵਰ !

ਧੂਪ ਮਲਆਨਲੋ

‘ਅਨਲ’ ਨਾਮ ਹੈ ਅਗਨਿ ਕਾ। ਅਗਨਿ ਇਹ ਜੋ ਧੂਮ⁴ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ। ‘ਆਨਮਲੋ’ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਅਨਲ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਮਲਆਨਲ। ਮਲੋ⁵ ਨਾਮਾ ਜੋ ਪਰਬਤ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਜੋ ਹੈ ਚੰਦਾ ਕਾ ਬਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਲਗਾ ਜੋ ਹੈ ਅਨਲ ਅਗਨਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਠਾ ਜੋ ਹੈ ਆਨਲ ‘ਧੂਮ’ ਸੋ ਤੇਰਾ ਧੂਪ ਹੈ। ਜੋ ਬਨਿ ਕੋ ਅਗਨਿ ਲਗੇ ਤਬੀ ਤੋ ਅਕਾਸ ਥਾਲ ਕੋ ਯੋਗ ਧੂਪ ਹੋਵੇ।

ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇਰੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੁਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ‘ਸਿਰ ਗੋਸਟਿ’ ਅਤੇ ‘ਅਨੰਦ’ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ, ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹਨ।
2. ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇਣਾ।
3. ਚੇਦਾਂ ਲੋਕ, ਅਤਥਾਤ ਸਤ ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ (ਭੂ, ਭੁਵ, ਸੁਃ, ਮਹ, ਜਨ, ਤਪ, ਸਤਰ) ਅਤੇ ਸਤ ਪਾਤਾਲ ਲੋਕ (ਅਤਲ, ਸੁਤਲ, ਵਿਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਰਸਾਤਲ ਤੇ ਪਾਤਾਲ)।
4. ਮਹਾ-ਆਕਾਸ਼, ਮਹਾ ਆਕਾਸ਼।
5. ਦੀਪਕ-ਆਦਿਕ, ਦੀਪਕ ਆਦਿ।
6. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 1/ਅ) ਤੇ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਧੂਮ’ ਹੈ। ‘ਧੂਮ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧੂੰਆਂ।
7. ਮਲਯ, ਦਖਣ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਪਰਬਤ ਜੋ ਸਤ ਕੁਲ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉਤੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਸ਼ਿਫਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ।

ਪਵਨ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਚਮਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਸਗਲੁ ਧਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ

ਹੇ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਸੰਪੂਰਣ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇਰੇ ਫਲ ਹੈਂ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਹੈਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਕੇ ਫੂਲ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਤੇਰੇ ਚਰਣੋਂ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ।

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਾਵਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ।

ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵ ਜੰਤ ਭੇਰੀ । ਰਹਾਉ ।

ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਬਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ । ਜਬ ਯੋਗੀ ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ 'ਮੁੰਦੇਗ ਬੀਣ ਦਿਕੋ' ਕੇ ਸਬਦ ਸੁਣੀਤੇ ਹੈ, ਬਜਾਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ' ਹੈ । ਜਿਸ ਕੇ ਯੋਗ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ ਕ ਕਿਸੀ ਲਸ ਕੋ ਲੋ ਕਰ ਯੋਗੀ ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਸੁਣਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਮਹਾ ਯੋਗੀਸਵਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਤੋ ਸਦ ਹੀ ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਹੋਤੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਹੇ ਭਵਖੰਡਨਾ ! 'ਭਵ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਕਾ, 'ਸੰਸਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਕਾ । ਹੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਖੰਡਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ! ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਕਾਹੇ ਤੇ, ਏਤਾ ਬਡਾ ਮਹਾਕਾਸ ਜਿਸ ਕਾ ਥਾਲ ਹੈ ਸੋ ਪੀਤਲ ਕੀ ਥਾਲੀ ਪਰ ਕਬ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਜਿਸ ਕੇ ਦੀਪਕ ਹੈ ਸੋ ਇਨ ਦੀਪਕੋਂ ਪਰ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਰਿਓਂ ਕਾ ਮੰਡਲ ਜਿਸ ਕਾ ਮੋਤੀ ਹੈ, ਮਲਆਨ ਜਿਸ ਕਾ ਧੂਪ ਹੈ, ਪਵਨ ਜਿਸਕੋਂ ਚਮਰ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਬਨਸਪਤੀ ਜਿਸ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈਂ, ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਜਿਸ ਕੇ ਬਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਅਲਪ ਪਦਾਰਥੋਂ ਪਰ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ ? ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਘਰ ਮੈਂ ਹਜਾਰੋਂ ਮਣ ਮਿਸਰੀ ਧਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੀਆ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਧੇਲਾ ਭਰ ਗੁੜ੍ਹ, ਤਿਸ ਪਰ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ? ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧ ਹੂਆ—ਏਤੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਮੋਂ ਅਗੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਹਮ ਕੋਣ ਪਦਾਰਥ ਸੋਂ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕਰੈ, ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ । 1 ।

ਲੇ ਕਰ ਚਲੇ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੋ, ਅਰ ਏਤਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ । ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਰੇ । ਸੋ ਕਰੀ ਤੋ ਚਾਹੀਏ, ਸਭੀ ਪਦਾਰਥ ਅਯੋਗ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਅਗੇ ਲਿਖਤੇ ਹੈ—

ਸਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ

ਇਸ ਕਾ ਤੋ ਆਰਤੀ ਕਾ ਆਪਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ, ਸੰਬੰਧ ਬਿਨਾ ਅਰਥ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਕੇ ਮਿਲਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਅਰ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ

ਦਿਖਲਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਈਹਾ ਉਥਾਨਕਾ¹ ਧਰਤੇ ਹੈ । 1 ।

ਕਵਿਤ : ਜਾ ਕੀ ਤੋ ਆਰਤੀ ਇਨ ਵਸਤੁਨ² ਸੋ ਹੋਤ ਨਾਹਿ,

ਦ੍ਰਿਗਨ³ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਤਹਾ ਰੂਪ ਨ ਦਰਸਤਿ ਹੈ ।

ਜੋ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਪਰਮ ਯੋਗ,

ਪਦਨ⁴ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਮੁਕਤ-ਪਦਿ ਸੋ ਕਹਾਤਿ ਹੈ ।

ਅਨਕ ਭਾਤ⁵ ਵਾਦ ਪਖ ਤੋੜ ਫੋੜ ਫੈਂਕ ਡਾਰ,

ਸਾਰ ਹੂੰ ਕੋ ਸਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਰਖਤਿ ਹੋ ।

ਬੰਧਨ ਕੇ ਕਾਟਬੇ⁶ ਕੋ ਸਾਧਨ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਰੇ,

ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ⁷ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਧਰਤਿ ਹੋ । 1 ।

ਵਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤਹਿ ਕਉ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਇਹੀ ਅਖਰ ਹੈ ਜਿਉ ਕੇ ਤਿਉ, ਅਰ ਪੜਨੇ ਲੇ ਜਿਸੀ ਤਰੇ ਸੋ ਪੜਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਪੜਨੇ ਸੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਾ ਅਨਰਥ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ 'ਸਹਸ੍ਰ⁸ ਤਵ ਨੈਨ' ਤੇਰੇ ਹਜਾਰੋ ਨੈਨ ਹੈ, ਏਤ ਅਗੇ 'ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤਹਿ ਕਉ' ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਹੋਇ ਸਕੇਗਾ । 'ਨਨਾ ਨੈਨ' ਕਿਆ ਅਖਰ ਤੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਇਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤ ਪਾਠ ਕਾ ਢੁਕ ਔਤ ਹੈ । ਈਹਾ ਚਾਰ ਨਕਾਰ ਹੈ, ਤੀਨ ਨਕਾਰ ਤੋ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਹਿਣੇ ਅਰ ਚੌਥਾ ਅਗੇ ਕਿਨ ਕਹਾਣਾ ਤਬੀ ਤੋ ਅਰਥ 'ਸੰਗਤਿ ਪਾਵੇਗਾ' । ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । 'ਸ ਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ' — ਤੇਰੇ ਨੈਨੋ ਕੇ ਸਹਸ੍ਰ ਹੀ ਹੈ । 'ਨਾ ਨੈਨ ਹੈ ਤਹਿ ਕੋ' — ਨਹੀ ਨੈਨ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਕੋਈ ਭੀ ।

ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਕਿਆ ਸਿਧ ਹੂਆ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੋ ਰੂਪ ਏਕ ਸਰਗੁਣ, ਏਕ ਨਿਰਗੁਣ ਜਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਸਗੁਣ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਇਹੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ — ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਹਾਥ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਪਗ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਮੁਖ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈ । ਅਤ

1. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ।
2. ਵਸਤੂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ।
3. ਅੱਖਾਂ ।
4. ਪੈਰ, ਚਰਣ ਕਮਲ ।
5. ਵਾਦ-ਪਖ, ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤ, ਵਿਚਾਰ, ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਆਦਿ ।
6. ਕਟਣ ਲਈ ।
7. ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਸੰਬੰਧੀ ।
8. ਹਜ਼ਾਰ ।
9. ਠੀਕ ਬੈਠੇਗਾ ।

ਜਹਾ ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਇਹੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ (ਕੇ)¹ ਰੂਪ, ਰੇਖਾ, ਰੰਗ ਕਛੁ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ, ਤੀਨੋ ਗੁਣੋਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਜਹਾ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਰੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਹਾ ਨੇਤ੍ਰ ਕਹਾ ਮਿਲੇਗੇ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸਗਣ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਿਧ ਭਏ। ਆਗੇ ਸਗੁਣ ਕੇ ਅਨੇਕਰੂਪ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਸਹਸ ਮੂਰਤਿ ਨ

ਤੇਰੀ ਮੂਰਤੋਂ ਕੇ ਸਹਸੁ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—‘ਨਾ’ ਸਹਸੁ ਨਹੀ, ‘ਏਕ ਤੋਹੀ’ ਤੂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਹਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਿਕ² ਜੇਤੇ ਸਗੁਣ ਕੇ ਰੂਪ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਲੀਲਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸਦਾ ਤੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ ਅਰ ਏਕ ਰੂਪ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ ਸੋਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤਾ ਤੇ ਤੂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ।

ਸਹਸ ਪਦ ਬਿਮਲ ਨ ਨ ਏਕ ਪਦ ਗੰਧ ਬਿਨੁ

ਸਹਸੁ ਹੀ ਤੇਰੇ ਪਦ ਹੈ। ਸੋ ਪਦ ਕੈਸੇ ਹੈ? ‘ਵਿਮਲ ਨ’ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਹਸੁ ਨਹੀ ਏਕ ਪਦ, ਤੇਰਾ ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ‘ਪਦ’ ਸਬਦ ਕੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਹੈ—ਪਦ ਨਾਮ ‘ਚਰਣੋਂ’ ਕਾ ਕੀ ਹੈ, ਪਦ ਨਾਮ ‘ਨਾਮ’ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਪਦ ਨਾਮ ‘ਮਾਰਗ’ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਈਹਾ ਕੋਣ ਸਾ ਅਰਥ ਕਰਣਾ। ਚਾਰੋ ਪਰ ਯੁਕਤਿ ਚਲਾਵਣੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਸੋ ਖੰਡਾ ਜਾਇ ਸੋਈ ਕਹਾ, ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਕੋਂ ਸਹਾਰੇ ਸੋਈ ਪਕਾ। ਤਿਸੀ ਕੋਂ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ। ਜੋ ਈਹਾ ਚਰਣੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਸੋ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਸਹਸੁ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਗੇ ਕਹੀਏ ਸਹਸੁ ਨਹੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਏਕ ਚਰਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੋਣ ਸਾ? ਨਹੀਂ ਤੋ ਬਣਤਾ। ਅਰ ਜੋ ਨਾਮੋ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਸਹਸੁ ਹੀ ਹੈ ਸੋ ਵਿਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਗੇ ਕਹੀਏ ਸਹਸੁ ਨਹੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੋਣ ਸਾ? ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਨਾਮ ਵਿਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰਬ ਨਾਮ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਵਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

‘ਸੂਰਯ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ! ਜੇ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਗੁਣੋਂ ਕਾ ਖਿਖੇ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਭੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਤੇ ਭੀ ਪਾਪ ਚੜਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਨੀਚ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮਾਰਗ ਤੇ ਭੀ ਤਿਆਗ ਕਰ। ਜੋ ਈਹਾ ਕਹੀਏ ਇਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ

1. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 3/੪)।

2. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿਕ।

3. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

ਕਾ ਉਤਮ ਹੈ ਹਮ ਇਨੀ ਕੋ ਜਪੇਗਾ । ਜੋ ਏਕ ਕੋ ਉਤਮ ਮਾਨਿਆ ਤੇ ਔਰੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਹੋਇ ਗਇਆ । ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਤੇ ਹੀ ਹਤਿਆਰਾ ਹੋਇ ਚੁਕਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਕੀ ਈਹਾ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ਅਰ ਜੋ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਕਹੀਏ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਕਾਰੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਇਸਥਾਨ ਸਹੇਸੂ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਹੀਏ, ਸਹੇਸੂ ਨਹੀ, ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਏਕ ਇਸਥਾਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ ? ਵੈਕੁੰਠ, ਖੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾਂਸੀ, ਅਯੋਧਿਆ, ਮਥੁਰਾ, ਇਸ ਤੇ ਲੋਂ ਕਰ ਹਜਾਰੇ ਇਸਥਾਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੋਂ ਕਹੇ ਹੈ; ਸੋ ਸਰਬ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਜੋ ਏਕ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੀਏਗਾ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ, ਜੋ ਪੁਰਾਣ ਵਚਨ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਹਤਿਆਰਾ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪੀਛੇ ਕਹਾ 'ਮਾਰਗ', ਸੋ ਮਾਰਗ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਹਡੀ ਤਰਾ ਸੋ ਬਣੇਗਾ । ਤੇਰੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਮਾਰਗ ਹਜਾਰੇ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ । 'ਮਾਰਗ' ਕਹੀਏ 'ਮਤ' ਜੇਤੇ ਮਤ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਮਾਰਗ ਹੀ ਤੋ ਹੈਂ । ਸੋ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਕੋ ਨਿਰਮਲ ਹੀ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ । ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਕੋ ਸਭ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕਾ ਉਤਮ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਨਾ' ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਹਜਾਰੇ ਮਾਰਗ ਨਹੀ, 'ਏਕ ਪਦ' । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਏਕ ਕੌਣ ਸਾ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣਾ ।

ਨਨੁ¹—ਹਜਾਰੇ ਮਤੇ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕਰ ਏਕ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਤੁਮਾਰਾ ਕਹਿਣਾ ਕੈਸੇ ਬਣੇਗਾ ? ਇਸ ਪਤ ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ ਦੁਹਰਾ ਹਮ ਇਸ ਕੋਂ ਸਿਧ ਕਰੇਗਾ । ਜੇਤੇ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ । ਜੋ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਯੁਕਤਿ ਕਰ ਕਰ ਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀਓ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਹੈਂ ਸੋ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀਓ ਕੋ, ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕੋ ਕੋ, ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂਓ ਕੋ, ਸੈਵ ਵੈਸਨਵੋ ਕੋ, ਵੈਸਨਵੋ ਸੈਵੋ ਕੋ, ਤਾਂ ਤੇ 'ਸੰਦੋਪਸੁੰਦ' ਨਿਆਇ ਕਰ ਕਰ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

2. ਸੁੰਦ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਦ ਤਿਲੋਤਮਾ ਦਾ ਆਖਿਆਨ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਮਹਾਭਾਰਤ (ਆਦਿ ਪਰਵ/ਅ: 211—215) ਅਤੇ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ (ਉਤਰ ਖੰਡ/ਅ: 241-242) ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੁੰਦ ਉਪਸੁੰਦ ਦੋਵੇਂ ਦੋਤ ਭਰਾ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿੰਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸਮੇਂ ਤਿਲੋਤਮਾ ਨਾਮਕ ਦੇਵ ਸੁੰਦਰੀ ਤੇ ਆਸਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਕਰਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਜਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਗਏ । ਇਸ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਖੰਡਨਾਤਮਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਭ ਖੜੇ ਹੀ ਤੋ ਗਏ । ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਤਾਧਨ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਜੋ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਹੀ ਨੇ ਨਾ ਖੰਡਾ । ਜੇਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਤੇ ਤੁਰਕੋ ਥੇ ਮਜਬ ਹੈ ਤੇ ਸਭੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸਲਾਹਤੇ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤ ਮਾਰਗ ਇਹੀ ਦੇਖਾ । ਇਹ ਤੇ ਹਮਾਰੀ ਯੁਕਤਿ ਹੈ, ਅਬ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

‘ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਛੁ ਅਵਰ ਨ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਪਾਵੈ ਜਨੁ ਕੋਇ ।¹

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਰੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ² ।

ਨਾਇ ਲਇਐ ਪਰਾਛਤਿ ਜਾਹਿ ।

ਨਾਨਕ ਤਉ ਮੋਖਤਰ ਪਾਹਿ³ ।

‘ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ । ਨਾਮ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੇਦਾ⁴ ।

ਪ੍ਰਾਣ ਸੁਕਲੀ⁵ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—

ਅਠ ਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਇਸਨਾਨੀ ।

ਗਉ ਭੂਮਿ⁶ ਗਜ ਕੰਚਨ ਦਾਨੀ ।

ਅਤਿ ਸੂਰਾ ਹੋ ਕਰ ਰਣ ਮੋ ਝੁਝੇ ।

‘ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਕੀ ਪੜ ਪੜ ਬੁਝੇ ।

ਤ੍ਰੀਹੇ ਬਰਤ ਕਰੇ ਚੰਦਾਇਣ⁷ ।

ਭੋ ਕਛੁ ਸਾਂਤਿ ਨਾ ਆਵੇ।

ਨਾਨਕ ਜੇ ਲਖ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਬਹੁਤੇਰੇ

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ ।

ਨਾਮ ਕੇ ਜੋ ਰਸੀਏ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ, ਅਬ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਸੂਰਯ ਪਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕੋ ਲੇ

1. ਰਾਗ ਗੁਣਗੀਤ ਸੁਖਮਨੀ, ਮ: 5 ਅਸ਼ਟਪਦੀ 2, ਪਉੜੀ 8 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 265) ।
2. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਅਨੰਦੁ ਮ: , ਪਉੜੀ 19 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 919)
3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ. 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 470)
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 471) ।
5. ਪ੍ਰਾਣ ਸੁਕਲੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਤਿਤਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਯਾਦੀਪ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਤ ਪ੍ਰਤਿ ਉਚਾਰੀ ਸੀ ।
6. ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਸੋਨਾ ।
7. ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ।
8. ਇਕ ਵਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋ ਇਕ ਨਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਣਾ ਅਤੇ ਸੁਕਲ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵਧਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ। ਅਰ 'ਪਾਤੰਜਲ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਸਮਾਧਿ¹ ਬਿਨਾ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਇਕਾਗ੍ਰ ਹੋਤਾ, ਚਿਤ ਕੀ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—²ਨਿਹਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ³ ਸੁਧੁ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅੰਤ:ਕਰਣ ਕੀ ਸੁਧੁਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਕਾਸੀ ਮਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ—'ਨਾਨਕ ਜੇ ਲਖ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਬਹੁਤੇਰੇ ਬਿਨ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੇ।' ਇਹ ਵੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰਿ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ, ਪੁਰਾਣ ਵਿਰੋਧੀ ਵਚਨ ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨੇਗੇ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਤੂ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਦਧਿ⁴ ਕੋਂ ਮਥ ਕਰ ਘ੍ਰਿਤ⁵ ਨਿਕਾਸ ਲੀਆ ਪੀਛੇ ਤਕਰ⁶ ਜੋ ਰਹੀ ਸੋ ਨਿਖਿਧਿ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਘ੍ਰਿਤ ਕੋ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੀ ਅੰਤ ਜੇਤੇ ਕਛੁ ਵੇਦਕ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਕੋਟੀ ਦੁਗਧ⁷ ਹੈ, ਕੋਟੀ ਦਧਿ⁸ ਹੈ, ਕੋਟੀ ਤਕਰ¹⁰ ਹੈ। ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਘ੍ਰਿਤ ਹੈ ਤਿਸ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਤੋਂ ਕੋਟੀ ਭੀ ਨਹੀਂ।

ਅਰ 'ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਗਿਆਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕਾ, ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਕੀ ਜੋ ਪਰਿਪਕਤਾ¹¹ ਹੈ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗਿਆਨ'। 'ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ' ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਧਾਰਣਾ¹² ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਰ 'ਪਾਤੰਜਲ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਜੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਚਿਤ ਕੀ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਬ ਯੋਗੀ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਹ

1. ਸਮਾਧੀ, ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ-ਸਥਿਤੀ।
2. ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ, ਬਿਨਾ ਇੱਛਾ ਦੇ ਕਰਮ।
3. ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ, ਮਨ, ਚਿਤ।
4. ਦਹੀਂ।
5. ਘੀ, ਘਿਉ।
6. ਲੱਸੀ, ਛਾਛ।
7. ਘਿਉ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਘਿਉ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
8. ਦੁਧ।
9. ਦਹੀਂ।
10. ਲੱਸੀ, ਛਾਛ।
11. ਪੜਪਕਤਾ, ਪਕਿਆਈ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ।
12. ਧਾਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ।

ਧਿਆਨ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਖ, ਚਕ੍ਰ, ਗਦਾ, ਪਦਮ ਧਾਰੀ ਹੈ, ਸਾਮ ਘਨ ਹੈ, ਕੋਸਤਭ ਮਣਿ ਧਾਰੀ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਸੰਖ, ਚਕ੍ਰ, ਗਦਾ, ਪਦਮ ਧਾਰੀ ਇਸ ਦੇ ਲੇ ਕਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਪੂਰਬਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਅਰੁ ਨਿਮਿਤਿ ਸੋ ਜੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਅੰਤ:ਕਰਣ ਕੀ ਸੁਧਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਬ ਕਾਟਮ¹ ਪੁਖ ਕਟਮ ਕਰਣੇ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤਬ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪਤਤਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੁ ਪੁਰਾਣ' ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਅਬਵਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਉਚ-ਨੀਚ ਸਰਬ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਆ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਮਲ ਨੈਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ, ਸੋ ਬਾਹਰ-ਅੰਤਰ ਸੁਧ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਾਰਮਕ² ਵੈਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਐਸੇ ਪੜੇਗਾ।

'ਸਿਵ ਟਹਸ' ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ 'ਰੁਦ੍ਰ' ਈਸਾਨ ਕੋ ਸੋ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਸੁਧ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਨਿਆਵੀਂ। ਅਰ ਕਰਮ ਕੀ ਜੋ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਲ-ਸਾਥ ਸਿੰਚਨ ਕਰੇਗਾ, ਤਬ ਇਹੀ ਪੜੇਗਾ—ਵਿਸਨੁ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ, ਕਮਲ ਨੈਨ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ। ਅਰ ਜੋ ਵੈਸ³ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਇਹ ਪੜੇਗਾ—ਰੁਦ੍ਰ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ, ਵਿਰੂਪਾਖ⁴ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ ! ਜਬ ਪੂਲੈ⁵, ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕ੍ਰੋਧ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਤੇ ਹੈ ਤਤ ਸਰਬ ਜਗਤ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ 'ਵਿਰੂਪਾਖ' ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਅਰ ਸੰਕਲਪ ਭੀ ਇਹੀ ਕਰੇਗਾ—ਇਹ ਕਰਮ ਮੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਨਾਮੋਚਾਰਣ¹⁰ ਪੂਰਬਕ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਅਰ ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਜੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਕਾਸੀ ਮਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਕਾਸੀ ਵਿਖੇ ਮਹਾ ਦੇਵ ਕਾ ਬ੍ਰਤ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਮਾਤ੍ਰ ਕਾਸੀ ਮੇਂ ਮਰੇ ਤਿਸ ਕੋ 'ਰਾਮ ਤਾਰਕ ਮੰਤ੍ਰ' ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣਾ 'ਰਾਮ ਤਾਰਕ ਮੰਤ੍ਰ' ਭੀ ਤੋਂ ਰਾਮ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਕਛੁ ਔਰ ਤੋਂ

1. ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ।
2. ਕਾਲੇ ਬਦਲ ਵਰਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।
3. ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮਥਣ ਵੇਲੇ ਚੌਦਾਂ ਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਸਤੁਭ ਮਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਕਾਟਮਕ' ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸੈਵ' ਹੈ।
6. ਸ਼ਿਵ, ਸ਼ੰਕਰ।
7. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸੈਵ' ਹੈ।
8. ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਰੂਪ ਹੋਣ, ਭਾਵ ਸ਼ਿਵ।
9. ਪੂਲਯ, ਪਰਲੋ, ਕਿਆਮਤ।
10. ਨਾਮ-ਉਚਾਰਣ, ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ।

ਨਹੀਂ। ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਾਤਕਾਲ¹ ਹੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਅਗਿਆਨ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਪਾਪੀ ਕਾਸੀ ਮੇਂ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਭੈਰਵ ਕੀ ਤਾਤਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪਾਪ ਕਾ ਫਲ ਉਹਾਂ ਹੀ ਭੋਗ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਜਬ ਫਲ ਭੋਗ ਚੁਕਤਾ ਹੈ ਤਤ ਤਿਸ ਕੋ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਿਤਾ ਹੈ। ਹਾ ਹਾ ! ਐਸਾ ਕਰਮ ਮੈਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਕੀਆ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੈਂ ਕੋ ਤਾਤਨਾ ਭਈ, ਫੇਰ ਐਸਾ ਕਰਮ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਜਬ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਾ ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਾ ਪਾਤ੍ਰ² ਭਇਆ। ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਰਾਮ ਤਾਤਕ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਸੀ ਮੇਂ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ 'ਰਾਮ ਤਾਰਕ' ਉਪਦੇਸ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ।

ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੂਜਰਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੰਤੋ ਨੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਹੈ, ਐਤ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਮੇਂ ਬੜਾ ਹੀ ਕਸਟ ਹੈ। ਅਸਟਾਵਕ੍ਰ ਰਿਖਿ ਕਰਤੇ ਹੈ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕੋ—ਹੇ ਪੁਤ੍ਰ ! ਜੋ ਤੂੰ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, 'ਜੋ ਤੋਂ ਵਿਖੇ ਜਗਤਿ ਕੇ ਭਗਤਿਨ ਕੋ ਵਿਖ ਕੀ ਨਿਆਈ ਤਿਆਗ। ਜੋ ਜਨਕ ਕਹੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰ ? ਤਿਜੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਖਿਮਾ, ਆਰਜਵ³, ਦਇਆ, ਤੋਖ⁴, ਸਾਤਿ, ਇਨ ਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੇਵਨ ਕਰ। ਕ੍ਰੋਧ ਉਪਜਾ ਹੈ ਅਰ ਕਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਖਿਮਾ' ਹੈ। 'ਆਰਜਵ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੂਧ ਕਾ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਰਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਪਟ ਰਾਖਣਾ, ਸੁਧ ਹੋਣਾ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਰਜਵ' ਹੈ ਜੈਸੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਪਾਲਨੇ ਕੀ ਦਇਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਐਸੇ ਹੀ ਐਰ ਸਰੀਰੋਂ ਪਰ ਭੀ ਦਇਆ ਹੋਵੇ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਦਇਆ' ਹੈ। ਯਬ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸਟ ਹੋਣਾ, ਸੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਹਰਖ⁵ ਨਹੀਂ ਕਰਣਾ, ਦੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਸੋਗ⁶ ਨਹੀਂ ਕਰਣਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਤੋਖ' ਹੈ। ਮਨ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਣੀ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਅਰ ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਣਾ, ਅਰ ਵਿਵਹਾਰ⁷ ਕਾ ਵਚਨ ਭੀ ਸਤਿ

1. ਤਤ-ਕਾਲ, ਉਸ ਵੇਲੇ, ਤੁਰਤ।

2. ਪਾਤਰ, ਅਧਿਕਾਰੀ।

3. ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ।

4. ਜੋ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ।

5. ਸਜਨਤਾ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ।

6. ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਵਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ, ਸੁਖ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚਾਹ ਨ ਹੋਵੇ, ਸੰਤੋਖ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ।

7. ਖੁਸ਼ੀ, ਹਰਸ, ਆਨੰਦ।

8. ਸੋਗ, ਦੁਖ।

9. ਵਿਵਹਾਰ।

ਹੀ ਕਹਿਣਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਤਿ' ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਇਹ ਤੋ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਥਮ ਪੌੜੀ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਸੂਖਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੁਸ਼ਟਿ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਤੋ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਦਸਮ-ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧ ਲਗਾਵਣੀ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਣਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਕਰਮ ਕਰਣਾ, ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ, ਆਪ ਨਿਰ-ਅਭਿਮਾਨ ਹੋਣਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਕਾਸੀ ਮੋ ਜੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਤੋ ਤਤਕਾਲ^੧ ਮਹਾਂਦੇਵ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਕੋ ਤੋ ਪਾਪ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਭੈਰਵ^੨ ਕੀ ਤਾੜਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਹੋਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਕਠਨ ਹੈ। ਧਰਮਾਤਮਾ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਧਰਮ ਕੋ ਸਾਧੇਗਾ, ਖੋਨਾ ਸਾਧੇ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਕਾਸੀ ਕੀ ਏਤੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਖਤਾ^੩ ਹੈ। ਕਾਸੀ ਵਿਖੇ ਮਰਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਸਿੰਦੇਹ ਨਹੀ। ਸੁਖ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਹੂਆ ਤੋ ਹੂਆ, ਜੋ ਮਾਰਿ ਖਾਇ ਕਰ ਹੂਆ ਤੋ ਹੂਆ, ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਹੋਇ ਤਹਿਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਕਠਨਤਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਕਰਮੀ, ਧਰਮੀ, ਜਿਸ ਫਤਿ ਕੋ ਬਡੇ ਕਸਟ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਤਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਸੁਖ ਸੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ।

ਅਥ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ—'ਨਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਨਰ ਸਿੰਹ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—
ਹੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ! ਹੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ! ਐਸੇ ਜੋ ਮੋਕੋ^੪ ਤਿਤਿ ਹੀ ਜਿਮਿਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਜਲ ਕੋ ਭੇਦ ਕਰ ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਤੇ ਨਿਕਸਤਾ^੫ ਹੈ ਏਸੇ ਹੀ ਮੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਰਕ ਤੇ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੋ।

'ਮਤਸ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਪਰਾਈ ਵਿਸਤ੍ਰੀ ਸਾਥ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰਾਈ ਜਾਤਿ ਕਾ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ 'ਕ੍ਰਿਸਨ' ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸੁਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

'ਸਿਵ ਟਹਜਿ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਟਹਿਆ ਅਰ ਅਗਮਿ ਆਗਮਨਾਇਨ ਕੇ (ਆਦਿ),
ਜੋ ਹੈ (ਕੋਟਿ ਪਾਪ)^੬ ਤੇ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾ ਤੇ ਹੈ 'ਮਹਾਂਦੇਵ' ਐਸੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ।

1. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ।
2. ਤਤਕਾਲ, ਤੁਰੰਤ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ।
3. ਸਿਵ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਆਦਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
4. ਵਿਸ਼ੇਖਤਾ, ਖਾਸੀਅਤ।
5. ਮੋਕੀ।
6. ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।
7. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 9/ਅ)।
8. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 9/ਅ)।

‘ਮਹਾਦੇਵ’ ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਸੁਣਤਾ ਹੈ, ਸੁਣ ਕਰ ਕਹੇਗਾ ਤਿਸ ਕੋ ਨਰਕ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕਬੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ।

‘ਵਾਮਨੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਸ਼ੁਮੇਧ¹ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਯਗ ਹੈਂ ਅਰ ਨਰ-ਮੇਧ² ਯਗੋ ਕੇ ਜੋ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਂ, ਤਿਨੇ ਕਰ ਕਰ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ ਜਿਸ ਨੇ, ‘ਹਰਿ’ ਇਹ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਯੁਗਮ³ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ।

‘ਸਿਕੰਦ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਇਹੀ ਪਰਮ ਹਾਨਿ ਅਰ ਇਹੀ ਪਰਮ ਮਰਣਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹੀ ਪਰਮ ਅਭਾਗ ਹੈ, ਵਾਸਦੇਵ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਰਦੀਯੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਨਾਰਦ ਕੋ—ਜੋ ਪੁਰਖ ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਰਾਯਣ⁴ ਹੈ ਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਹੇ ਸਿਵ ! ਹੇ ਸੰਕਰ ! ਹੇ ਰੁਦ੍ਰ ! ਹੇ ਵੀਸ ! ਹੇ ਨੀਲ-ਕੰਠ ! ਹੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ! ਐਸੇ ਜੋ ਸਿਵ ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਨਿਤਿ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਿਯੁਗ ਨਹੀਂ ਵਧ ਕਰਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਰਬ ਲੋਕੋਂ ਕਾ ਹਿਤ ਮੈਂ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ—ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਰਾਯਣ⁶ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਿਯੁਗ ਨਹੀਂ ਪੀੜਾ ਦੇ ਸਕਤਾ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੈਂ ਵਾਰੰਵਾਰ ਪਕਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸਰਣ ਹੈ, ਕਲਿ-ਯੁਗ ਵਿਖੇ ਦੂਸਰਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਹੈ ਸੇ ਤੇ ਔਰ ਯੁਗੋਂ ਕੇ ਹੈਂ। ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਯਥਾਰਥ ਕਰਮ ਕਿਸੀ ਤੇ ਹੋਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ।

ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਮ ਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਲ-ਮੂਤ੍ਰ ਤਿਆਗ ਕਰ ਜਲ, ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ⁸ ਸਾਥ ਸੋਚ⁹ ਕਰਣੀ। ਤਿਸ ਕੀ ਏਤੀ ਵਿਧਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖੀ ਹੈ—ਏਕ ਵਾਰ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ¹⁰ ਲਿੰਗ ਕੋ ਲਗਾਵਣੀ, ਤੀਨ ਵਾਰ ਗੁਦਾ ਕ, ਦਸ ਵਾਰ¹¹ ਵਾਮ ਹਸਤ ਕੋ ‘ਸੂਧੀ ਓਰ, ਛੇ ਵਾਰ

1. ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਯਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
3. ਜੋੜਾ, ਸੰਯੁਕਤ।
4. ਅਤਿ ਲੀਨ, ਅਤਿ ਆਸਕਤ।
5. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
6. ਕਤਲ ਕਰਦਾ, ਮਾਰਦਾ।
7. ਅਤਿ ਲੀਨ, ਅਤਿ ਆਸਕਤ।
8. ਮਿੱਟੀ।
9. ਸਫਾਈ।
10. ਮਿੱਟੀ।
11. ਖਬਾ ਹੱਥ।

ਉਲਟੀ ਓਰ, ਸਪਤ ਵਾਰ ਦੋਨੋ ਹਸਤੋ ਕੋ ਮਿਲ ਕੀਰ ਤੀ ਨ ਵਾਰ 'ਵਾਮ ਪਗ ਕੋ, ਤੀਨ ਵਾਰ 'ਦਖਿਣ ਪਗ ਕੋ, ਏਤੀ ਸੋਚ ਗ੍ਰਹਸਥੋ ਕੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਇਸ ਤੇ ਦੁਗਣੀ, ਬਾਨ-ਪ੍ਰਸਥੀ ਕੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੀ ਚਤੁਰਗੁਣੀ⁴।

ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ⁵ ਕੇਤੀ ਹੋਵੇ। 'ਸਾਤਾਤਪ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ' ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਚਾਦ੍ਰਾਯਣ⁶ ਬ੍ਰਤ ਕਾ ਜੋ ਗ੍ਰਾਸ ਹੈ ਸੋ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੋਵੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਮ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀਆਂ ਅਹੁਤੀਆ ਹੈ, ਤੇ ਭੀ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੋਵਹਿ। ਸੋਚ⁷ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਜੋ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ ਹੈ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਏਕ ਏਕ ਵਾਰ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਆਵਲਾ ਛੋਟਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕੋਈ ਬਡਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਆਵਲੇ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿਆ? ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਬਡਾ ਫਲ ਭੀ ਨਹੀ ਲੈਣਾ, ਛੋਟਾ ਭੀ ਨਹੀ ਲੈਣਾ, ਮਧ ਫਲ ਹੋਵੇ। ਬਡਾ ਫਲ ਆਵਲੇ ਕਾ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਭਰ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਛੋਟਾ ਅਧੇਲਾ ਭਰ। ਦੋਨੋ ਕਾ ਮਧ ਸਵਾ ਦੋ ਪੈਸੇ ਭਰ।

ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ⁸ ਕੈਸੀ ਹੋਵੇ? ਮਾਰਗ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਖੇਤ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਦਿਵਾਰ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਵੇਦੀ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, 'ਮੂਸੇ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਵਰਮੀ¹⁰ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕਰਦਮ¹¹ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, 'ਉਖਰ ਭੂਮ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਮਸਾਨ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਚਿਕਨੀ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਬਾਰ¹² ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕੰਕਰ ਵਾਲੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਪਿਵਿਤ੍ਰ ਇਸਥਾਨ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਜਹਾ ਲਏ ਤੇ ਕੋਈ ਬਹਾ ਮਾਨੇ ਐਸੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਬੈਲ ਸੂਤਰ¹⁴ ਕੀ ਖੰਦੀ ਹੂਈ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਹਾਥ ਕੀ ਖੰਦੀ ਹੂਈ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, 'ਸੂਤ ਇਥਾਨ ਕੀ ਸਸੈਕ੍ਰਤ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਲਗਾਈ ਹੂਈ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਛੂਟ ਜਾਏ। ਆਪਣੇ ਹਾਥ ਸੋ ਖੋਦ ਕਰ ਲੇਣੀ।

1. ਸਿਧੋ ਪਾਸੇ।
2. ਖਥਾ ਪੈਰ।
3. ਸਜਾ ਪੈਰ।
4. ਚਾਰ ਗੁਣਾ।
5. ਮਿੱਟੀ।
6. ਇਕ ਵਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਲ ਵਿਚ ਵਧਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
7. ਸਫਾਈ।
8. ਮਿੱਟੀ।
9. ਚੁਹੇ ਦੀ ਪੁਟੀ ਹੋਈ।
10. ਸਿਉਂਕ ਦੀ ਪੁਟੀ ਹੋਈ।
11. ਚਿਕੜ, ਕੀਚੜ।
12. ਕਲਰੀ ਜ਼ਮੀਨ।
13. ਮੋਟੀ ਰੇਤ, ਬਾਲੂ।
14. ਸੂਰ।
15. ਸੂਰ ਜਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਥਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਸ਼ੁਧ ਮਿੱਟੀ ਹੋਵੇ।

ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕਛੁ (ਬੀ)¹ ਨਹੀ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਐਸੀ ਸੋਚ ਤੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਹੋਇ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤੀ, ਐਰ ਕਰਮ ਯਥਾਰਥ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗਾ ? ਯਥਾਰਥ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਫਲ ਨਹੀ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੈਸਾ ਹੈ ?

ਯਦਯਪਿ² ਦੁਆਰਿ ਰਿਤੋ ਨੇ ਭੀ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਿਮਰਣਿ ਕੀਆ ਹੈ, ਤੋ ਭੀ ਹਰਿ ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਜੈਸੇ ਇਛਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭੀ ਜੋ ਅਗਨਿ ਕੋ ਸਪਰਸ਼ ਕੀਆ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਅਗਨਿ ਜਲਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਤਾ ਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਕੇ ਜੀਵ ਕੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸਰਣ ਹੈ, ਯਦਯਪਿ³ ਐਰ ਕਰਮ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਯਤ ਯਤ ਹੋਇ ਨੀ ਸਕਤੇ ਤਬਾਪਿ⁴ ਵਤਣਾਸੁਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਹੋਇ ਸਕੇ ਤੈਸਾ ਹੀ ਕੀਆ ਤੋ ਚਾਹੀਏ ।

ਪੁਤਾਣਾਤਰ ਸੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸ੍ਰੁਤਿ⁵ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਉਤੰਧ ਕਰ ਵਤਣਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਛਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ । ਯਦਯਪਿ ਉਹੁ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਉਹੁ ਮੇਰਾ ਨਹੀ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮਾਨ ਕਰ ਵਤਣਾਸੁਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕ੍ਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰੇ । ਜਾਣ ਕਰ ਘਾਟ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਦੋਖ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਾਣ ਕਰ ਘਾਟ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਲਪ⁶ ਕੋ ਪੂਰਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਤਾਣ’ ਸੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਾ ਜਿਮਰਣ ਕਰਣੇ ਕਰ ਕਰ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕਹਿਣੋ ਕਰ ਕਰ ਤਪ, ਕਰ ਯਗ ਕ੍ਰਿਆਦਿਕੋ⁸ ਵਿਖੇ ਅਲਪ⁷ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ; ਐਸਾ ਜੋ ਅਰੁਤ¹⁰ ਪਤਨਾਤਮਾ ਹੈ ਸੇ ਤਿਸ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਇਸ ਤੇ ਹੋਇ ਸਕੇ ਤੈਸਾ ਕਰੇ । ਉਪਰ ਸੋ ਇਹ ਕਹੇ—ਮੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸਰਣ ਹੋ । ਤਬ ਇਸ ਕਾ ਅਲਪ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 11/ੳ) ।
2. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
3. ਫੇਹਿਆ ਹੈ ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
5. ਫਿਰ ਵੀ, ਤਾਂ ਵੀ ।
6. ਵੇਦ ।
7. ਬੇੜਾ, ਘਟ ।
8. ਕ੍ਰਿਆ ਆਦਿ ।
9. ਬੇੜਾ, ਤੁਛ ।
10. ਨ ਭਿਗਣ ਵਾਲਾ ।

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ।

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ।

ਸਤਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ ਸੋਇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਤੇ ਸਬ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੁ ਆਰਤੀ ਹੋਇ । 3 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਰਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਆਰਤੀ ਤੋ ਤਿਸੀ ਪਦਾਰਥ ਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । 'ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਕਤਿ ਪਿਆਰੀ । ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ । ਹਰਿ ਕੋ ਭਜੇ ਸੁ ਹਰਿ ਕਾ ਹੋਇ । ਉਚ ਨੀਚ ਜਾਨਿਓ ਨਹੀ ਕੋਇ ।'

ਪੁਰਾਣੰਤਰ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਚੰਡਾਲ ਭੀ ਜੋ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਹੈ ਬੁਧਿਮਾਨ ਤਿਸ ਕਾ ਅਪਮਾਨ ਨ ਕਰੇ । ਅਰ ਜੋ ਮੂੜਾਦਮਾ¹ ਤਿਸ ਕਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਰੋਰਵ² ਨਾਮਾ ਜੋ ਨਰਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ 'ਉਤਮੁ ਗਨਉ ਚੰਡਾਲਾ । ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਮਨਿ ਬਮਹਿ ਗੁਪਾਲਾ'³ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੰਨਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ਅਰ ਮਾਗਣੇ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਮਾਂਗਤੇ ਭੀ ਹੈ ।

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਮਲ ਮਕਰੰਦ ਲੋਭਿਤ ਮਨੋ

ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਕੇ ਜੋ ਚਰਣ ਹੈ ਸੋ ਕਮਲ ਹੈ । ਅਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਭ੍ਰਮਰ⁴ ਹੈ । ਆਪ ਕੇ ਚਰਣੋਂ ਪਰ ਲੋਭਾਇਮਾਨ ਹੈ ।

ਅਨਦਿਨੋ ਮੋਹਿ ਆਹੀ ਪਿਆਸਾ ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਲੁ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ ਸਾਰਿੰਗ ਕਉ

ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਨਕ ਰੂਪੀ ਜੋ ਪਪੀਹਾ ਹੈ ਸੋ ਮੋਹ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੂਆ ਰਾਤ੍ਰਿ ਦਿਵਸ ਪਿਆਸਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋਣ ਬਾਤਿ (ਪਰ)⁵ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਰੋ ਕਿਆ ਨ ਕਰੋ—ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ । ਸੋ ਮੋਹ ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਜਾਤਾ ਤੋ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾ ਜਲ ਦੀਜੀਏ ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮੋਹਿ ਜਾਏ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹੇ ਕ੍ਰਿਪਾ

1. ਮੂਰਖ ਆਤਮਾ, ਮੂਰਖ ਵਿਅਕਤੀ ।
2. ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕਲਪੀ ਇਕ ਨਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਲੋਕੀ ਬਹੁਤ ਵੇੜੇ ਅਤੇ ਕੁਰਲਾਂਦੇ ਹਨ ।
3. ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 253) ।
4. ਭੋਰਾ ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਪੰਨਾ. 2182 (ਨਾ 12/8) ।

ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਕੋ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਮਾਂਗ। ਜੋ ਕਛੁ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ।

ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮਿ ਵਾਸਾ। 4। 1। 7। 9।

ਜਾਂ ਤੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ ਸੋਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੈਂ ਕੋ ਚਾਹੀਏ। ਜਾਤੇ ਜਕਾਰ¹ ਕੇ ਉਪਰ ਜੋ ਚਿਹਨ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਸਾਨੁਨਾਸਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਧੀ ਟਿਪੀ ਕਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਥੋੜਾ ਸਾ ਨਾਸਕਾ² ਮੈਂ ਬੋਲਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ³—ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਇਸਥਾਨ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਪਣੇ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਉਤਮ ਮਾਨਾ ਥਾ ਤੋਂ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਥਾ—ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਮੈਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ, ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਅਸੰਗਤ⁴ ਪਦ ਕਿਉਂ ਦੀਆ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੂ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਅਸੰਗਤ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਅਸੰਗਤਿ ਨਹੀਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਅਖਰ ਤੋਂ ਹੋਵਹਿ⁵ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਵਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਚਮਤਕਾਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਅਸੰਗਤਿ ਕਹਾ ਹੈ ਦੇਖ ਤੋਂ ਇਨ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਕੇਤਾ ਬਡਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਾਖਿਆਤ⁶ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਅਵਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਤਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰ-ਕਾਰ ਲਖਣਾ⁷ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਈਹਾ ਲਖਣਾ ਧਰੀ ਹੈ।

'ਲਖਣਾ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੀਪ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਲਖਣਾ'। ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੋ 'ਗੰਗਾ' ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ⁸। ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੋ ਸਾਥ ਹੈ ? ਤੀਰ⁹ ਕੋ ਸਾਥ। ਤਾ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ⁹ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ ਗੰਗਾ ਕੋ ਤੀਰ ਗ੍ਰਾਮ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਜੋ ਕਹਾ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਨਾਮ ਕਾ ਸਮੀਪ¹⁰ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੋ ਸਾਥ ਹੈ ? ਸੰਤੋ ਕੋ ਸਾਥ, ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਣਤੇ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ।

1. 'ਜ' ਅਖਰ।
2. ਨਕ।
3. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ।
4. ਅਨੁਚਿਤ, ਅਫੁਕਵਾਂ।
5. ਥੋੜੇ ਤੋਂ ਥੋੜਾ, ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ।
6. ਸਾਫ, ਸਿਧਾ, ਅਭਿਧਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ।
7. ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ।
8. ਕੰਦਾ, ਕਿਨਾਰਾ।
9. ਪਿੰਡ।
10. ਨੇੜੇ ਚਾ।

ਹੈ—ਤੇਰੇ ਸੰਤੋ^੧ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ । ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ 'ਸੰਤ'^੨ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮੇਂ ਆਵਸਕ^੩ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਗਣੇ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ । ਅਰ ਅਓਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕਛੁ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ ।

ਵਿਸ਼ਵ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋ—ਤਿਸ ਕੋ ਤੀਰਥ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਦਾਨੋ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਯਗੋ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਸਨਾਨ ਕੀਆ । ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਕੈਸੀ ਹੈ—ਸੀਤਲ ਹੈ; ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਤਾਪ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਅਰ ਸਤਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਜਲ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਖੋਵਣੇ ਵਾਲੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾ-ਦਿਕਾ^੪ ਜੋ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਥਾ ਜੋ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਰ ਚੁਕਾ । ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀ ਰਹਾ । ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਗਣੇ ਤੇ ਐਸੀ ਗੰਗਾ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਭੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ ਅਰ ਔਰ ਭੀ ਕਛੁ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ ।

'ਕਗਵਤ ਪੁਰਾਣ, ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਗੰਗਾ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਗਰਮੀ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ 'ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਖ ਦਾਰਿਦ੍ਰ' ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰ ਸੰਤੋ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਸੋ ਪਾਪ, ਤਾਪ, ਦਰਿਦ੍ਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਗਣੇ ਤੇ ਪਾਪ, ਤਾਪ, ਦਰਿਦ੍ਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਅਭਾਵ ਭੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ । ਯਦਯਪਿ^੫ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ^੬ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਤਥਾਪਿ^੭ ਜੋ ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਪੁਰਖ ਕੋ ਭੀ ਕੁਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਕੁਸੰਗ-ਵਸ ਤੇ ਨਾਮ ਕੂਲ ਜਾਏਗਾ, ਫੇਰ ਅਨਰਥ ਮੇਂ ਪੜੇਗਾ । ਟੀਹਾ ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਗਣੇ ਤੇ ਕੁਸੰਗ ਕਾ ਅਭਾਵ ਵੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਗਾ ਗਇਆ । ਅਰ ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਹੀ ਨਿਰੂਪਣ ਹੂਆ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਯੁਕਤ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ, ਸ਼੍ਰੁਮਤ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ, ^{੧੦}ਪਰਮਤ ਨਿਖੇਧ ।

1. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੇਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਤਿ' ਸੀ । 'ਸੰਤੋ' ਪਾਠ ਸ੍ਰੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 13/੩) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਦਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
2. ਜ਼ਰੂਰ ।
3. ਦਾਨ ਆਦਿ ।
4. ਨੰਦਨ ਕਾਨਨ (ਨੰਦਨ ਨਾਂ ਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਥਾਂ) ਦਾ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੱਥਣ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲੇ ਚੰਦਾ ਰਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਗੀਏ ਉਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
5. ਗਤੀਬੀ, ਨਿਰਧਨਤਾ, ਅਭਾਵ ।
6. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
7. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
8. ਫਿਰ ਵੀ ।
9. ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ।
10. ਦੁਜਿਆਂ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਨ ਮੰਨਣ ਦਾ ਭਾਵ ।

ਪ੍ਰਸੰਨ-ਉਤਰ, ਦੰਡਾਨਵੈ, ਖੰਡਨਵੈ, ਉਥਾਨਕਾ ਇਹ ਸਭ ਸਾਸਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੀਛੇ ਕੀਤਾ। 'ਸਾਖਣਾ' ਕਰਣੀ ਰਹਤੀ ਥੀ ਸੋ ਅੰਤ ਵਿਖੇ 'ਲਖਣਾ' ਭੀ ਦਿਖਾਈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਏਤਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ-ਇਆ। ਕਿਸੀ ਸੂਰਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਇਹ ਨ ਉਪਜੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਾਖਾ ਹੈ, ਭਾਖਾ ਸਾਸਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।²

ਸਿਧਾਂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਾਦਿ ਪ੍ਰਤਿ-ਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਜੋ ਹੋ ਅਰਥ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਸਿਧਾਂਤ'। ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਸੋ ਵਾਦਿ ਪ੍ਰਤਿਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ—ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਸਤ-ਸੰਗ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਏਕ ਕੇ ਪਾਵਣ ਕਰ ਕਰ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਔਰ ਕਿਆ ਹੈ। ਇਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਵ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਹੈ—

‘ਸੰਤ ਕਾ ਸੰਗੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ’।³

‘ਸਾਧ ਕੇ ਸੰਗਿ ਲਾਗੈ ਪ੍ਰਭੁ ਮੀਠਾ’।⁴

‘ਸੰਤ ਕਾ ਨਿੰਦਕੁ ਮਹਾ ਹਤਿਆਰਾ’।⁵

‘ਨਾਨਕ ਸੰਤ ਭਾਵੈ ਤਾ ਉਸ ਕਾ ਭੀ ਹੋਇ ਮੋਖਿ’।⁶

ਕਵਿਤ : ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੂਪ ਕ ਟਿਓ 'ਭ੍ਰਮ ਅੰਧ ਕੂਪ,

ਦ੍ਰਿਗਨ⁸ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਹਰਿ ਰੂਪ ਕੋ ਬਖਾਨਿਓ ਹੈ।

ਕਾਟਿਓ ਹੈ 'ਵਾਦ ਜਾਲ ਥਾ ਤੋ ਅਤ ਹੀ ਕਰਾਲ'¹⁰,

ਇਸਟ ਦੇਵ ਯੋਗ ਸਾਰ ਸਾਰ ਨਾਮ ਮਾਨਿਓ ਹੈ।

1. ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਥਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਾਸਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਕਥਨ ਨੂੰ ਖੰਡ ਖੰਡ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਭੇਕਤ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।
2. ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾਰਸ਼ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਤਮਤੀ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਪੁਰਾਤਨ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਤਿਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੌਲਿਕ ਸੀ।
3. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 265)।
4. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 272)।
5. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 280)।
6. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 280)।
7. ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਖੂਹ, ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਭਰਮ।
8. ਅੱਖਾਂ।
9. ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਬਗੜੇ ਜਾਂ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਜੰਜਾਲ।
10. ਭਿਆਨਕ।

ਬੇਨਤੀ ਬਨਾਇ ਕਹੀ ਸਾਧਨ ਕਲਿਆਨ ਸਹੀ,
 ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਪਛਾਨਿਓ ਹੈ ।
 ਸੰਤਨ ਕੋ ਸੰਗ ਗਹੋ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੋ,
 ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਬੀ ਸੰਤਨ ਮਨ ਮਾਨਿਓ ਹੈ ।

ਸੋਰਠਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, ¹ਚਿਦਾਨੰਦ ਕਰਣਾਰਨਵ ।
 ਤਾ ਚਰਨਨ ²ਉਰ ਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ ।

ਦੋਹਰਾ : ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ, ਤੀਨ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ ।
 ਮੇਖ ਮਾਸ ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ, ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ ।³

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ
 ਘਨ ਵਿਰਚਿਤ ਆਰਤੀ - ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ । 1 ।⁴

1. ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਆਨੰਦ (ਸਚਦਾਨੰਦ) ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨਾਮ ਤਰੇ ਹੋਏ ।

2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।

3. ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਰਚਨਾ ਕਾਲ : ਸੰ. 1853 ਵਿ., ਮਹੀਨਾ ਵਿਸਾਖ ।

ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ : ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਸ਼ੀ ।

4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ-
 ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਆਰਤੀ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ¹
ਅਬ ਮੰਗਲ ਚਾਰਣੇ

ਦੋਹਰਾ : ਸੰਤ ਸਭਾ ਮੰਗਲ ਕਤੀ, ਕਤੀ ਗਯਾਨ ਵਿਗਯਾਨ ।

ਵਿਘਨ ਹਰੀ ਯਮਪਥ ਹਰੀ, ਹਰੀ ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ । 1 ।

ਸੋਰਠਾ : ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਹਿ ਰਾਮ, ਦਇਆ ਸੰਗ ਜੋ ਮਿਲ ਗਇਓ ।

ਤਾ ਚਰਨਨ² ਉਰੁ ਗਾਮ, ਆਨੰਦ-ਘਨ ਵਰਨਨ ਕਰੇ । 2 ।

ਦੋਹਰਾ : ਸਿਧ ਸੰਤ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਗੋਸਟਿ ਸਭ³ ਕੋ ਨਾਮ ।

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ, ਗਰ ਨਾਨਕ ਉਰ ਗਾਮ⁴ । 3 ।

ਪਉੜੀ 1

ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਠੇ ਸਭਾ ਸੰਤ ਜੈਕਾਰੇ ।

ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਾਚਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ ।⁵

ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰਿ, ਜਿਨੇ ਨੇ ਸਰਬ ਪ੍ਰਤਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸਿਧ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਧ' ਹੈ । ਸਿਧੋ ਕੀ ਸਭਾ ਲਗੀ ਹੈ, ਸਭੀ ਆਸਨ ਧਾਰ ਬੈਠੇ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਨੇ ਪਦਮਾਸਨ:

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. (ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਅੰਕ 2183) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੈ ।
2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।
3. ਸਭਾ, ਇਕਤ੍ਵਤਾ ।
4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਗਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਇਥੇ ਤਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਰਥ ਵਿਚ, ਉਥੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੀ ਉਚਿਤ ਥਾਂ ਤੇ ਆਈਆਂ ਹੋਣ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਹੈ । ਇਸ ਗਲਦਾ ਕਾਰਣ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਾਰੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਧਾਰਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਸੁਸਤਕਾਸਨ¹ ਧਾਰਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਵਧਾਸਨ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਆਸਨ ਧਾਰੇ ਹੈ। ਸੰਤੋ ਕੀ ਸਭਾ ਹੈ, ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਤੈ ਹੈ—ਜੈ ਨਾਰਾਯਣ, ਜੈ ਪੁਰਖੋਤਮ, ਜੈ ਗੋਵਿੰਦ, ਜੈ ਸਦਾ ਸਿਵ। ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਰਹਰਾਸਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਬੇਨਤੀ ਕਾ। ਹਮਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਤੋ ਤਿਸੀ ਕੇ ਆਗੇ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੇ? ਜੋ ਨਤਿ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਜੋ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਕੋਈ ਕੀ ਨਹੀ। ਜੋ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮੋ ਕਾ, ਗੁਣੇ ਕਾ, ਕਰਮੋ ਕਾ, ਦਸਨਾ ਕਾ ਕਛੁ ਪਾਰ ਨਹੀ।

ਮਸਤਕੁ ਕਾਟਿ ਧਰੀ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਗੈ ਦੇਉ।

ਨਾਨਕ ਸਤੁ ਮਿਲੈ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ਸਹਜੁ ਭਇ ਜਸੁ ਲੇਉ।।।

ਮੈ ਆਪਣਾ ਮਸਤਕ ਕਾਟ ਕਰ ਤਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਹੋ। ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭ ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਰਪਣ ਕਰਤਾ ਹੋ। ਅਰ ਦਾਨ ਤੋ ਇਹੀ ਮਗਤਾ ਹੋ—ਮਹਾਰਾਜ! ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਬਿਨਾ ਸੁਖੁ ਨਹੀ। ਤਾ ਤੋ ਆਪਣੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਦਾਈ ਦਾਨ ਕਰੋ, ਤਬੀ ਮੈ ਸੁਖੀ ਹੋਵਾਗਾ।

ਨਨੁ²—ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਸੁਖ ਹੈ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰੁ—'ਸਹਜ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯਤਨ ਤੋ ਰਹਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਜਸ ਪਾਵੇ। ਜੋ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸੰਤ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਾਹਤ ਹ, ਪਰਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੋਦਵਰ ਕੇ ਸੁਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾੰਡ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਔਹ ਜੇਤੋ ਕਰਮ ਦਰਮ ਕਹੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਕਟਣੇ ਤੇ ਭੀ

1. ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਸਨ।
2. ਜੈ-ਜੈਕਾਰ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੋਣਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ।
3. ਫਾ ਰਾਹੋ-ਰਾਸਤ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਅਰਥ ਵਿਚ ਤਦਭਵ ਰੂਪ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਰਹ: + ਰਾਸ' ਦਾ ਵੀ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।
4. ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਸਚੁ' ਦੇ ਥਾਂ ਤੇ 'ਸੁਖ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੈ ਆਪਣਾ ਟੀਕਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ, ਇਥੇ 'ਸਚੁ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਮੇਰਾਈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪਰਮਾਤਮਾ' ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਕਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਬੇਠੇਗਾ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਅਤਥਾਤ ਸਹਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਜਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਥਵਾ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦਾ ਜਸ ਲਿਆ (ਗਇਆ) ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਗਤ ਪੁਛਣ, ਮੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਾਕ ਕੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ—ਇਥੇ ਇਹ 'ਨਨ' ਨਿਰ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਲ ਪਾਠ ਸੁਖ ਨਹੀਂ 'ਸਚੁ' ਹੈ (ਵੇਖੋ ਉਪਰੋਕਤ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ ਅਤੇ ਆਦਿ ਰੂਪ ਪੰਨਾ 958)। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਨਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ¹ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਣੇ ਵਿਖੇ ਬਡਾ ਕਸਟ ਹੈ । ਯਥਾਰਥ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਿਸੀ ਤੇ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਲੈਣਾ ।² ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਸੰਕਟ ਹੋਤਾ, ਸਹਜ ਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਮਸਤਕ ਕਾਟਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਮੇਂ ਨਹੀ ਰਖਣਾ, ਤਬੀ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ । 1 ।

ਪਉੜੀ 2

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ । ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਨਾਨਾ ਕਰਮ ਧ ਮ ਕੀ ਭਟਕਣਾ ਕਿਆ ਹੈ ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋਈ ਸੂਚਾ, ਪਾਵਨ ਹੈ ਤਿਸ ਸਤ ਰੂਪ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਕ ਸੋ ਸਾਚਾ)³ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਕਬੀ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿ ਹੂਆ ਨੀ ਨਹੀ, ਅਗੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਸਚਾ ਸਬਦ⁴ ਸੰਤੋ ਕੇ ਹੀ ਬਾਣੇ⁵ ਆਇਆ ਹੈ, ਔਰ ਤੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਬੁਠ ਮੇਂ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਾਜਾਨ ਕੀ ਇਛਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇ । 1 ।

ਰਹਾਉ

ਗਾਵਣੇ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਖੇ 'ਰਹਾਉ' ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਫਿਰ ਫਿਰ ਉਸੀ ਕੋ ਗਾਵਣਾ । ਅਰਥ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਵਾਰੇਵਾਰ ਉਸੀ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ ।

ਨਨੁ⁶—ਜਪੁ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਬਚਨ ਕਾ—'ਸਤਿ'⁷ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਹੈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੋ ਜੋ ਓਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ । ਯਦਯਪਿ⁸ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤਿ ਭੀ ਹੈ, ਤੇ ਭੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤਿ ਨਹੀ । ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਹੈਂ ਤੇ ਸਤ ਸੁਰਤ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋ । ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਛੋਡ ਦਿਆ ਸੋ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਦੁਖੀ ਹੂਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੇ ਧਕਾ ਮਿਲਾ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਧਕਾ ਦਿਆ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਤ ਕੋਸੇ ਰਖਣਾ ਕਰੇਗੇ ।⁹

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਓ) ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
2. ਵੇਖੋ ਆਰਤੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ।
3. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ।
4. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਾਹਿਬ' ਹੈ ।
5. ਹਿੱਸੇ ।
6. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
7. ਵੇਦ ।
8. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ ।
9. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ (ਉਤਰ)¹ — ਕਰਮ ਧਰਮ ਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਣੇ ਵਾਲ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸੰਤ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਸ਼ਾ ਮੋਂ ਚਲਤਾ ਹੈ, ਅੰਤੋਂ ਕੋ ਚਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸੰਤ' ਹੈ², ਸੋ ਸੰਤੋਂ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਜੈਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੰਤ 'ਤਿਸ ਕੋ' ਤੈਸਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗੇ। ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਪਾਇ ਕਤ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੰਤ ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੰਜਾਲੀ ਗੁਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਨਹੀਂ। ਤਬੀ ਤੋਂ ਕਹਾ ਹੈ — 'ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੁਆ'⁴। ਤਾਂ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਹੀ ਗੁਰ ਹੈ'। ਅਤੇ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਰ⁵ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਕਵਨ ਤੁਮੇ ਕਿਆ ਨਾਉ ਤੁਮਾਰਾ ਕਉਨੁ ਮਾਰਗੁ ਕਉਨੁ ਸੁਆਓ ।

ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਿਧੋ ਸੇ ਪੁਛਤੇ ਹੈ — ਤੁਮ ਕਵਨ ਹੋ ? ਤੁਮਾਰਾ ਨਾਮ ਕਿਆ ਹੈ ? ਮਾਰਗ ਪੰਥ ਤੁਮਾਰਾ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ ? 'ਸੁਆਉ'⁶ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਸ ਕਾ ਹੈ ? ਕਿਆ ਸੁਹਾਵਤਾ ਹੈ ? ਸੇ ਤੋ ਸੰਤੋਂ ਪਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਸਤਿ ਕਹੀਓ।

ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਬਾਲੇ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੋ ।

ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਸੁਣਿ ਬੈਰਾਗੀ ਕਿਆ ਤੁਮਾਰਾ ਰਾਹੋ । 2 ।

ਹੇ ਬਾਲੇ ! ਹੇ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਅੰਤਰ ! ਆਪ ਕਹਾ ਬੈਠਤੇ ਹੋ, ਕਹਾ ਰਹਿਤੇ ਹੋ, ਕਹਾ ਸੋ ਆਏ ਹੋ, ਕਹਾ ਜਾਓਗੇ ? ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ — (ਹੇ)⁷ ਬੈਰਾਗੀ ! ਹੇ ਤਰਾਗੀ ਪੁਰਖ ! ਤੁਮਾਰਾ ਮਾਰਗ ਕੌਣ ਹੈ ? । 2 । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੇ ਉਤਰ ਚਤੁਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 3

ਘਟਿ ਘਟਿ ਬੇਸਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਹੀਐ ਚਾਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ ।

ਸਹਜੇ ਆਏ ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜਾਏ ।

'ਘਟ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ। 'ਘਟਿ ਘਟਿ' ਹਮ ਸਤਬ ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਬੈਠਤੇ ਹੈਂ। ਸਰਬ

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੈਂ ਪ. ਲਾ. 2183 ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।
2. 'ਹੈ' ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਨਹੀ' ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ।
3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਵਿਚ 'ਤਿਸ ਕੋ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੋ' ਪਾਠ ਹੈ।
4. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ।
5. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ, 932)।
6. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
7. ਪ੍ਰਸੰਨ ਅਤੇ ਉਤਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ।
8. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।
9. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 3/ਓ)।

ਘਟੇ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ। 'ਅੰਤਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਭੇਦ ਕਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਭੇਦ ਤੋਂ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨਹੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਇਸ ਸੋ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੋ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ। 'ਇਹ ਜੋ ਉਤਰ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮਾਰਥ ਕਹੈ। ਅਬ ਬਿਵਹਾਰਕ² ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਹਮ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਖੇ ਚਲਤੇ ਹੈ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹੀ ਮਾਰਗ ਬਤਾਇਆ ਹੈ—ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਕੌਣ ਉਪਜਾ ਹੈ? ਆਪਣਾ ਕਰਮ। ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਹੀ ਹਮ ਆਏ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਯਾ ਇਹੀ ਹੈ—'ਜੋ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਸੋ ਤੈਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਪਾਵੇ'। ਤਾਂ ਤੇ ਜੈਸਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਪਾਇਆ। ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਇਸ ਜਨਮ ਮੇਂ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਗਤਿ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਿਸੀ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਸਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇਂ ਹੀ ਹਮ ਚਲਤੇ ਹੈ।

ਆਸਣਿ ਬੈਸਣਿ ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਚੇ ਸਚਿ ਸਮਾਏ। 3।

ਪਦਮ ਆਸਨ ਤੇ ਲੇ ਕਰਿ ਜੋ ਆਸਨ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਧਾਰ ਬੈਠੇ ਅਥਵਾ ਐਸੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਏ। ਨਾਰਾਇਣ ਵਿਖੇ ਚਿਤ ਇਸਥਿਤ ਰਖੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸਥਿਤਾ³ ਪਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੋ ਤੇ ਐਸੀ ਮਤਿ ਹਮ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਤ ਬੂਝੇਗਾ, ਤਬੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ 'ਮੈਂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ'। ਤਬੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ, ਔਤ ਸਮ ਵਣੇ ਕਾ ਕੋਤੀ ਭੀ ਮਾਰਗ ਨਹੀ। ਅਬ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 4

ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ।

ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੋ।

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਣਾ ਦੁਤਰ⁴ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤਰਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿ। ਅਵਧੂਤ ਨਾਮ ਹੈ 'ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ' ਕਾ। ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ! ਸਚਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ?

ਨਨੁ⁵—ਵਚਨ ਤੋਂ ਚਰਪਟ ਕਾ ਥਾ, ਫੇਰ 'ਨਾਨਕ ਸਦਾ'

1. ਇਹ ਇਸ ਟੁਕ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥਕ ਉੱਤਰ ਹੈ।
2. ਵਿਵਹਾਰਕ।
3. ਸਥਿਰਤਾ।
4. ਜੋ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇ, ਔਖਾ।
5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਪੁਛਣ, ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਾਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਜਾਏ'¹—ਇਹ ਬੀਚ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਖੇ ਜੇਤੋ ਵਟਨ ਹੈ ਤੋ ਸਭੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਏਕ ਅਖਰ ਭੀ ਨਹੀ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ “ਹਮ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕੋ ਐਸੇ ਪੁਛਾ ਬਾ ਸਿਧੋ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ । ਸਿਧੋ ਨੇ ਪੁਛਾ ਸੋ ਹਮ ਨੇ ਕਹਾ ।”² ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ।

ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ । 4 ।

ਉਤਰ ਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਣਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇ ਅਭ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਆਪੇ ਹੀ ਯਥਾਰਥ³ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਯਥਾਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਉਤਰ ਕਿਆ ਦੇਣਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ⁴ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋ ਪਾਰ ਹੋਣੇ ਕਾ ਆਰਾਮ⁵ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ, ਸੋ ਤੁਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੈ । ਤੁਮ ਸਤਿ ਕਹੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਬੈਸਣੁ⁶ ਕਿਆ ਟੀਜੀਏ । ਕੋਣ ਸੇ ਸਿੰਹਾਸਣ ਪਰ ਬੈਠਾਈਏ । ਯਦ ਯਪਿ⁷ ਆਪ ਨਭੁ ਫਿਛ ਜਾਣਤੇ ਹੋ । ਤੋ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਤੋ ਉਤਰ ਦੀਆ ਚਾਹੀਏ ।

ਪਉੜੀ 5

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ ।

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ।

ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਜਲ ਕੇ ਬੀਚ ਹੀ ਤੋ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਲ ਤੋ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ‘ਨੈਸਾਣੇ’⁸ ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਮੁਰਗਾਈ ਕਾ । ਮੁਰਗਾਈ ਭੀ ਤੋ ਜਲ ਵਿਖੇ ਅਸੰਗ ਹੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਜੋ (ਜਰਤ ਪਦਾਰਥੋ ਸਾਬ ਮਿਲਰਨ⁹ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਇਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋ ਤਰਣਾ ਹੈ)¹⁰ ।

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ (3) ਦੇ ਹਨ ।
2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਦੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅਨਾਵਸ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।
3. ਸਤਿ, ਸਚ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ।
4. ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਵਾਲਾ ।
5. ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ।
6. ਆਸਣ, ਬੈਠਣ ਲਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਯਥਾ ਗੱਦੀ, ਚਟਾਈ, ਆਦਿ । ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਚਰਚਾ’ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਉਕਾਈ ਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
7. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
8. ਨੈ + ਸਾਣੇ, ਨਦੀ ਵਾਂਗ; ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ।
9. ਲੀਨ, ਇਕ-ਮਿਕ ।
10. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. ਅੰਕ 2183 (ਪੰਨਾ 4/ਅ) ।

ਨਨੁ¹—ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ² ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ।

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ—ਸ੍ਰੁਤਿ ਜੁ ਹੈ ਚਾਰੋ ਵੇਦ, ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਰਨ ਹੈ ।³ ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਾਸ'ਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਰਚੇ ਹੈ । ਵੇਦੋ ਵਿਖੇ ਇਹੀ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ ਹੋਵੇਗੇ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਛੁਟੇਗੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਣਾਦਿਕੋ⁴ ਕਾ ਭੈਮਾਨ ਕਰ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁵ ਨ ਹੋਣਾ; ਅਤ ਪਰਮ ਧਰਮ ਤੋ ਵੇਦੋ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਜਪਤਾ ਰਹੇ । ਇਹੀ ਭਵਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਭ੍ਰਸਟ⁶ ਕੋ ਭੀ ਉਤਮ ਕਰ ਡਾਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । 'ਸੁਧ' ਹੈ ਅਥਵਾ 'ਅਸੁਧ' ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਕੋ ਕੀਰਤਨਿ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸੋ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਕੇ ਖੈ' ਕਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੇਸੇ ਚੇਦਿ ਦੇਸ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸਿਸਪਾਲ⁸ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੈ । ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਾਥ ਵੈਰ ਥਾ । ਵੈਰ ਬੁਧਿ ਕਰ ਕਤ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਅਤ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਤਾ ਰਹਾ । ਨਿੰਦਾ ਕਰਣੇ ਮੇ ਅਰ ਗਾਲੀਅ ਦੇਣੇ ਮੇ 'ਕ੍ਰਿਸਨ' ਨਾਮ ਤੋ ਲੇਤਾ ਥਾ । 'ਕ੍ਰਿਸਨ' ਨਾਮ ਨੇ ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਦੋਸ ਦੂਰ ਕਰ ਸਿਸਪਾਲ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਕੀਆ । ਵਰਨ ਇਸ ਕਾ ਜਪੁਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ।

ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ ।

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਏ ਨਾਨਕੁ ਤਾਕਾ ਦਾਸੋ । 5 ।

ਜੋ ਸਤ ਪੁਰਖ ਏਕਾਂਤ ਵਿਖੇ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁹ ਨਹੀ ਹੋਤੇ, ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾ ਹੈ । 'ਆਸਾ' ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਸਤੇ ਤੋ ਹੈ, ਅਤ ਕਿਸੀ ਪਦਾਰਥ ਕੀ ਚਾਹਨਾ¹⁰ ਨਹੀ ਕਰਤੇ । 'ਅਗਮ' ਜੋ ਹੈ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ, ਸੋ ਮਨ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ, ਅਗੋਚਰ ਇੰਦ੍ਰੀਓ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ । ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਨੋ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹¹ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਇਕ ਅਵਯਯ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 4/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।
2. ਇਕ-ਮਿਕ, ਲੀਨ ।
3. ਇਹ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ।
4. ਮਰਣ ਆਦਿਕੋ, ਮਰਣ ਆਦਿਕ ।
5. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ ।
6. ਪਤਿਤ, ਨੀਚ ।
7. ਨਾਸ ਕਰਨਾ, ਖਤਮ ਕਰਨਾ ।
8. ਇਸ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਕਥਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤ ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਦਸਮ ਸਕੰਧ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
9. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ, ਇਕ-ਮਿਕ ।
10. ਇੱਛਾ, ਚਾਹ, ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ।
11. ਗੁਰੂ - ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ।

ਲੀਆ ਹੈ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ¹ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਦਾਸ ਬਣਿ ਕਰਿ ਰਹਿਣਾ, ਇਹੀ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ੭। ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਦੀਆ। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 6

ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਪੂਛਉ ਸਾਚੁ ਬੀਚਾਰੇ।

ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੇ ਉਤਰੁ ਦੀਜੇ ਕਿਉ ਪਾਈਆ ਗੁਰਦੁਆਰੇ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪੂਛਤੇ ਹੈ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਹਮਾਰੀ ਬੇਲਤੀ ਹੁਣੀਏ, ਮੈ ਸਤਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਪੂਛਤਾ ਹੋ ? ਹਮਾਰੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਰੋਸੁ ਨ ਕਰੀਏਗਾ, ਉਤਰ ਦੀਏਗਾ। ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਨਹੀ ਹੂਆ ਅਰ ਆਗੇ ਤੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਚਲਤਉ ਸਚ ਘਰਿ ਬੈਸੈ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੇ।

ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਕਰਤਾ ਲਾਗੈ ਸਾਚਿ ਪਿਆਰੇ। 6।

ਇਹ ਮਨ ਤੋ ਚੰਚਲ ਹੈ ਸਤਿ ਕੇ ਘਰ ਮੇ ਕੈਸੇ ਬੈਠੇ, ਨਾਮ ਕੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਕੈਸੇ ਠਹਿਰੇ ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਸਤ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਮਿਲ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਿਆਰਾ ਕੈਸੇ ਲਗੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇ। 6। ਇਹ ਜੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 7

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੁਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ।

ਕੰਦ ਮੂਲੁ ਅਹਾਰੇ ਖਾਈਐ ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੇ।

ਹ ਟੀ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ ਅਥਵਾ ਵਾਟੀ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਰੁਖੀ ਜਾਗਾ ਚੰਗਾਨ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਬਿਖ ਤਲੈ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਨਿਰਾਲੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨਹੀ ਮਾਨਤੇ ਅਤ ਬਨ ਕਾ ਕੰਦ ਮੂਲ ਅਹਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਵਿਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਗਿਆਨ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਬ ਐਸੇ ਵੈਰਾਗ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗੇ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

1. ਯੋਗ, ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ, ਉਪਯੁਕਤ।
2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਮੰਡੀ, ਦੁਕਾਨ, ਬਾਜ਼ਾਰ।
4. ਆਰਗ, ਰਾਸਤਾ, ਰਾਹ।

ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ਸੁਖੁ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ।

ਗੋਰਖ ਪੂਤੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ । 7 ।

ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕਰਣਾ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁਖ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਕੀ ਮਲਨਿਤਾ ਨ ਆਵੇਗੀ । ਲੋਹਾਰੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਗੋਰਖ ਕਹਿਤਾ ਹੈ --- ਯੋਗ ਕੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕੀ ਇਹੀ ਵਿਧਿ ਹੈ । 'ਯੋਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਮਿਲਾਪ ਕਾ । ਇਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰੇਗਾ । 7 ।

ਪਉੜੀ 8

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੁਲਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕੁ ਨ ਟਿਕਣੀ ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ¹ ਕੇ ਵਾਸ ਮੇਂ ਇਸ ਕੋ ਅਰਾਮ ਤੋਂ ਨ ਆਵੇਗਾ । ਚਿਤ ਤੋਂ ਪਰ ਘਰੋਂ ਵਿਖੇ ਡੁਲੇਗਾ । ਚਿਤ ਇਸ ਕਾ ਫੈਸੇ ਨ ਡੁਲੇ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਚਿਤ ਟਿਕਾਣਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਕੜਤਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਚਿਤ ਕੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਲਗਾਵੇ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਚਿਤ ਕੀ ਭੂਖ ਨ ਜਾਏਗੀ ।

ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ।

ਪੰਡਿਤ ਨਿਦ੍ਰਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ । 8 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਹਾਟ, ਪਟਣ, ਘਰ ਇਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੀ ਹੈ । ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੈ ? ਸਹਜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਜੋ ਹੈ ਤੁਮਾਰਾ ਕਰਮ, ਤਿਸ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਰੀਰ ਕਾ ਬਿਵਹਾਰ² ਚਲੇਗਾ । ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਕਛੁ ਉਦਮ ਮਤ ਕਰੋ । ਸਚੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕਾ ਆਰਾਧਨ ਕਰੋ, ਅਰ ਨਿਦ੍ਰਾ ਕੋ ਖੰਡਤ ਕਰੋ । ਬਹੁਤ ਸੋਵਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਅਹਾਰ ਕੋ ਅਲਪ ਕਰੋ ਅਰ ਤਤ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ । 8 ।

ਪਉੜੀ 9

ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿਦ੍ਰਾ ਮੁਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ ।

ਬਾਹਰ ਅੰਤਿਰ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ ਖਟੁ ਦਰਸਨੁ ਇਕ ਪੰਥਾ ।

ਯੋਗੀਂਦ੍ਰ ਜੋ ਹੈ ਯੋਗੀਸੂਤ, ਤਿਨ ਕੇ ਦਰਸਨ ਭੇਖ ਕਰੋ । ਕਾਨੋ ਵਿਖੇ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਣ ਕਰੋ । ਭਿਖਿਆ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਝੋਲੀ ਭੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੋ । 'ਖਿੰਬਾ' ਨਾਮ ਹੈ ਚੀਬੜਿਓਂ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਕਾ । ਗਲੀਓਂ ਬੀਚ ਜੋ ਚੀਬੜੇ ਪੜੇ ਹੈ ਜਿਨ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਮਤਾ³ ਨਹੀਂ । 'ਸੀਤ ਨਿਵਰਤ ਕਰਣੇ

1. ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ।
2. ਵਿਵਹਾਰ, ਕਾਰਜ, ਕਾਰੋਬਾਰ ।
3. ਮੋਹ, ਖਿਚ, ਆਕਰਸ਼ਣ ।
4. ਪਾਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ।

ਨਿਮਿਤਿ¹ ਤਿਨ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਬਣਾਓ, ਬਾਹਰ ਭੀਤਰ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਮਝ ਤਿਸੀ ਕਾ ਸੇਵਨ ਕਰੋ । ਖਟ ਦਰਸਨ ਕੋ ਏਕ ਪੰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਣੋ ।

ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਈਐ ਪੁਰਖਾ ਬਾਹੁੜਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਈਐ ।

ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ । 9 ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ! ਜਬ ਇਸ ਵਿਧੋ ਕਰ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵੇਗਾ ਤਬ ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਤੇ ਬਚਾਉ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜੇਤਾ ਮੈ ਨੈ ਕਹਾ ਹੈ, ਸਬ ਏਤਾ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਮਝ ਕਰ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ ਤਬ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਬੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇਤਾ ਮੈ ਨੈ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਗੁਰੋ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ² 'ਸੰਸਿਧ' ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਤ ਪਰਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੋ । ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । 9।⁵

ਪਉੜੀ 10

ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਦੂਰਿ ਕਰੀ ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਤ ਪਰੀ ।

ਅੰਤਰਿ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਤੋ ਸਬਦ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਰਹੇ ਅਰੁ ਮੁਦ੍ਰਾ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ । ਜਿਸ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੋ ਤੋ ਮੁਦ੍ਰਾ ਤੇ ਹੀ ਲਾਭ ਹੂਆ, ਤਬੀ ਤੋ ਨਿਰੰਤਰ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਹਾ । ਮੁਦ੍ਰਾ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰ 'ਮੈ' 'ਮੇਰੀ' ਇਹ ਮਮਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰੀ ਹੈ; ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ 'ਨਿਵਾਰਣ' ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕੀਆ ਹੈ,⁷ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੀ ਸਮਝਿ ਪੜੀ ਹੈ ।

ਖਿੰਥਾ ਝੋਲੀ ਭਰਿਪੁਰਿ ਰਹਿਆ ਨਾਨਕ ਤਾਰੈ ਏਕੁ ਹਰੀ ।

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ਪਰਖੈ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ਖਰੀ । 10 ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
2. ਵਿਧੀ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ।
5. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਅਸੀਂ ਛੱਡੀ ਹੈ ।
6. ਰੋਕਿਆ ਹੈ, ਹਟਾਇਆ ਹੈ ।
7. ਤਿਸੀ ਕੋ.....ਮਿਲਾਪ ਕੀਆ ਹੈ—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਸੰ. ਪ. ਨਾ. 2183 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਖਿੰਥਾ, ਝੋਲੀ ਔਰ ਜੇਤੇ ਭੇਖ ਹੈ ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਭਰਪੂਰ ਹੀ ਹੈ, ਤੋ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਤੋ ਨਹੀ । ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਭੇਖ ਧਾਰਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਧਰਮ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੋ ਸਚਾ ਹੈ ਸਚਿਓਂ ਨਾਮੋਂ ਕਰ ਕਰਾ ਸਚਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਖਰੀ ਬਾਤਿ ਤੋ ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ, ਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਕੀ ਹੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ । 10 ।²

ਪਉੜੀ 11

ਊਧਉ ਖਪਰੁ ਪੰਚਭੂ ਟੋਪੀ । ਕਾਇਆ ਕੜਾਸਣੁ ਮਨੁ ਜਾਗੋਟੀ ।

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੰਜਮੁ ਹੈ ਨਾਲਿ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ । 11 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! 'ਖਪਰ' ਜੋ ਹੈ ਆਪਣਾ 'ਕੰਠ' ਤਿਸ ਕੋ ਨੀਚੇ ਰਖੇ । ਭੂਮ ਕੀ ਓਰਿ³ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਰਹੇ । 'ਪਗੋਂ ਤਲੇ ਆਇ ਕਰ ਜੀਵ ਨ ਮਰੇ । ਅਰੁ ਪੰਚ ਭੂਤੋਂ ਕੀ ਟੋਪੀ ਕਰੇ । ਜੋ ਸਿਰ ਪਰ ਧੂਲਿ ਪੜਤੀ ਹੈ ਤੋ ਪੜੇ, ਮੇਘ ਬਰਸਤਾ ਹੈ ਤੋ ਬਰਖੇ, ਪਵਨ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤੋ ਲਗੇ, ਧੂਪ ਪੜਤੀ ਹੈ ਤੋ ਪੜੇ । ਅਕਾਸ ਤੋ ਅਗੇ ਹੀ ਕੁਲਾਹ⁴ ਬਣ ਰਹਾ ਹੈ । ਅਰ 'ਕਾਇਆ' ਜੋ ਹੈ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰੜਾ ਆਸਣ ਕਰੇ । ਕੰਕਰੋਂ ਮੋ ਪੜਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਕੀਚੜ ਮੋ ਪੜਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਕੋ ਸੁਖ ਨਿਮਿਤ ਕਛੁ ਵਿਛਾਵਣਾ ਨ ਚਾਹੇ । ਅਤ ਮਨ ਕੋ ਜਾਗੋਟੀ ਕਰੇ । ਮਨ ਸਦਾ ਹੀ ਜਾਗਤਾ ਰਹੇ, 'ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ । ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਸਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਜਬ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਵੇਗਾ । ਤਬ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੋ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਪਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਨਨੁ⁵—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਨਿਮਿਤ⁶ ਐਸੇ ਕਠਨਿ ਸਾਧਨ ਕਹੇ । ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਰ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਕਿਆ ਸੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁷ ਹੋਵੇਗੇ ?

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀ ਛੱਡੀ ਹੈ ।
3. ਵਲ ।
4. ਪੈਰਾਂ ਤਲੇ ।
5. ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ । ਉਚੀ ਨੋਕ ਵਾਲੀ ਟੋਪੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਪਗੜੀ ਦੇ ਹੋਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਟੋਪੀ ।
6. ਅਵਿਵਸਥਿਤ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ।
7. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
9. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮਕਤਿ ਨ ਹੁਆ।’¹ ‘ਵਾਇਨ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ।’² ਇਸ ਕੇ ਆਦ ਅੰਤ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਕਤੇ ਪੜੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝ ਲੇਣਾ³। 11। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਕਹਾ, ਅਬ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 12

ਕਵਨੁ ਸੁ ਗੁਪਤਾ ਕਵਨੁ ਸੁ ਮੁਕਤਾ। ਕਵਨੁ ਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਜੁਗਤਾ।
ਕਵਨੁ ਸੁ ਆਵੈ ਕਵਨੁ ਸੁ ਜਾਇ। ਕਵਨੁ ਸੁ ਤਿਭਵਣਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ। 12।

ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਹੈ, (ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਤ ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ)⁴ ਜੋ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਮਿਲਾ ਹੁਆ ਹੈ। ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ। 12। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 13

ਘਟਿ ਘਟਿ ਗੁਪਤਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਾ। ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸਬਦ ਸੁ ਜੁਗਤਾ।
ਮਨਮੁਖਿ ਬਿਨਸੈ ਆਵੈ ਜਾਇ। ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ। 13।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ— ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਘਟੇ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਘਟੇ ਵਿਖੇ ਗੁਪਤ ਹੈ ਤਬੀ ਲੋਕ ਨਾਨਾ ਬਕਥਾਦ ਮੇਂ ਪੜੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਵਾਰਤਾ ਹੋਤੀ, ਦੂਸਰੀ ਨ ਹੋਣੀ ਪਾਵਤੀ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਏਕ ਨਿਸਚੈ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਮੁਕਤਿ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਵਚਨ ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਹਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਹੀ ਬਿਨਸਿਤਾ⁵ ਹੈ, ਸੋਈ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਤਾ ਹੈ। 13। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਔਰ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 14

ਕਿਉਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ। ਕਿਉਕਰਿ ਖੋਇਆ ਕਿਉਕਰਿ ਲਾਧਾ।
ਕਿਉਕਰਿ ਨਿਰਮਲੁ ਕਿਉਕਰਿ ਅਧਿਆਰਾ। ਇਹ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਸੁ ਗੁਰ ਹਮਾਰਾ। 14।

1. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932)।
2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465)।
3. ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀ ਹੁਣ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।
4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਓ)।
5. ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਜੀਵ ਕਿਉਂ ਕਰ ਬਾਧਾ ਗਇਆ, ਜੋ ਮਿਤ੍ਰ¹ ਰੂਪ ਸਦਪਣੀ ਖਾਇ ਗਈ। ਇਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਕੈਸੇ ਬੋਇਆ ਗਇਆ? ਜੀਵ ਕੈਸੇ ਬਣਾ? ਫੇਰ ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੈਸੇ ਹੂਆ? ਨਿਰਮਲ ਕੈਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਅੰਧਿਆਰਾ ਕੈਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਤ ਕੋ ਜੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਸੋ ਹਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। 14। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 15

ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ। ਮਨਮੁਖਿ ਬੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਧਾ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ। ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮੋਟਿ ਸਮਾਇ। 15।

ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬਾ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬਾਧਿ ਲੀਆ। ਦੁਰਮਤਿ ਕਾ ਬਾਧਾ ਹੂਆ ਚੋਟਾਸੀ ਮੇਂ ਪੜਾ ਭਟਕਤਾ ਹੈ। ਮਿਤ੍ਰ ਰੂਪੀ ਸਦਪਣੀ ਇਸ ਕੋ ਵਾਰੰਵਾਰ ਪੜੀ ਖਾਤੀ (ਹੈ)²। ਮਨਮੁਖਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਬ੍ਰਹਮ ਬੋਇ ਡਾਹਿਆ, ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਇਆ। ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੇ ਲਭ ਲੀਆ (ਹੈ)³, ਫੇਰ ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੂਆ। ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਯਾਤਾ⁴ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕਾ ਅੰਗਿਯ ਨ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਜਾਏਗਾ। ਜਬ ਅੰਧਕਾਰ ਗਇਆ ਤਬ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੋ ਮਿਟਾਇ ਦੇਵੇਗਾ। ਹਉਮੈ ਨੇ ਹੀ ਤੇ ਜੀਵ ਕੀਆ ਬਾ। ਜਬ ਹਉਮੈ ਮਿਟੀ ਤਬ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤਾ ਹੋ।

‘ਕੂਰਮ ਪੁਰਾਣ’ ਵਰਨੇ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਦਿ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਮੇਂ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੈਸੀ ਉਪਜੀ? ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ। ਜਿਨ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਵਾਸਨਾ⁵ ਫੁਰੀ। ਸਰੀਰ ਧਾਰੇ ਕਾ ਧਰ। ਹੋ, ਜਬ ਤਿਨ ਕੋ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ਲਗੇ ਤਤ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਯਾਤ ਕੇ ਭੋਜਨ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿ। ਜਬ ਸੀਤ⁶ ਹੋਵੇ ਤਬ ਵਾਤ ਉਸਨੇ ਹੋਵੇ, ‘ਤਬੀ ਸੀਤਲ ਜਲ ਪਵਨ। ਜਬ ਕਾਮ ਚੇਸਟਾ ਹੋਵੇ ਤਬ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ, ਪੁਰਖ ਕੋ ਇਸਤ੍ਰੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਯਾਤ ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ¹⁰ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ—ਇਸ ਭੋਜਨ ਕਾ ਸ੍ਵਾਦ

1. ਮੇਤ।
2. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਅ)।
3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਅ)।
4. ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਗਿਆਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ।
5. ਇੱਛਾ, ਕਾਮਨਾ, ਚਾਹ।
6. ਸਰਦੀ, ਠੰਡ।
7. ਗਰਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।
8. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲੁਪਤ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ—‘ਜਬ ਉਸਨੇ ਹੋਵੇ ਤਬੀ ਸੀਤਲ ਜਲ ਪਵਨ’।
9. ਮਨ ਦੀ ਕਾਮ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦਸਣ ਵਾਲੀ ਯਤੀ, ਭਾਵ-ਭੰਗੀ।
10. ਬੀਤਿਆ, ਗੁਜ਼ਰਿਆ।

ਹਛਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹਛਾ; ਹਮ ਇਸੀ ਕੋ ਭੋਜਨ ਕਰੇਗੇ, ਇਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਖਾਤੇ। ਜਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ ਤਬ ਆਪ ਸੋ ਆਪ ਜੋ ਆਵਤਾ ਬਾ ਸੋ ਆਵਣਾ ਰਹਿ ਗਇਆ। ਫੇਰ ਸਭ ਕਛੁ ਬਿਖੇ ਸਾਥ ਲਾਗਾ ਲਾਗਣੇ। ਤਬ ਆਪ ਹੀ ਉਤਾਰ ਉਤਾਰ ਲਾਗੇ ਖਾਣੇ। ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਇਨ ਕੋ ਮਮਤਾ ਉਪਜੀ—ਇਹ ਬਿਖ ਹਮਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਨਿਕਟਿ ਤੁਮ ਮਤ ਆਵੋ, ਔਰ ਜਾਗਾ ਜਾਓ। ਜਬ ਮਮਤਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਬਿਖ ਸਾਥ ਭੀ ਲਾਗਣਾ ਰਹਿ ਗਇਆ। ਫੇਰ ਆਪ ਖੇਤ ਲਾਗੇ ਕਰਣੇ। ਆਪ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ਆਪ ਹੀ ਖਾਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਕੋਈ ਪੂਛਤਾ ਨਹੀਂ। ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਦੁਰਮਤਿ ਉਪਜੀ। ਨਿਰਬਲ ਕੋ ਬਲਵਾਨ ਲੂਟ ਮਾਰ ਡਾਰੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਘੋਰ ਪਾਪੀ ਹੋਇ ਗਏ। ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਰਚਾ ਅਰ ਸ੍ਰੰਭੁ¹ ਮਨੁ² ਰਾਜਾ ਰਚਾ। ਤਿਸ ਕੋ ਇਹੀ ਆਗਿਆ ਕਰੀ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੋ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਖੇ ਚਲਾਓ। ਤਬ ਰਾਜਾ ਨੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਕੀ ਮਿਯਾਦਾ ਸਥਾਪਨ ਕਰੀ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਭੋਜਨ ਕਾ ਸ੍ਵਾਦ ਹਛਾ ਹੈ, ਹਮ ਇਸੀ ਕੋ ਖਾਏਗਾ, ਇਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਖਾਤੇ; ਮਨਮੁਖਾ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕਤੀ। ਜੋ ਮਨ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੇ, ਸੋਈ ਮਨਮੁਖ³। ਗੁਰੋ ਕਾ ਕਹਾ ਕਰੇ, ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ। ਮਨਮੁਖੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਬੋਇ ਡਾਰਿਆ, ਅਲਪ⁴ ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਏ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਕਹਿਆ ਕਰੇਗੇ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੇ। 15।

ਨਨੁ⁵—ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨਣੇ ਤੇ ਕੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋਵਹਿਗੇ ?
ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 16

ਸੁਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਦੀਜੈ ਬੰਧੁ। ਉਡੈ ਨ ਹੰਸਾ ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ।

ਸਹਜ ਗੁਫਾ ਘਰੁ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ। ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਭਾਵੈ ਸਾਚਾ। 16।

‘ਸੁਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਮਾਧਿ ਕਾ। ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਮਨ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਬਾਧੀਏ। ਤਬ ਹੰਸ ਜੋ ਹੈ ਮਨ, ਸੋ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਓਰ⁶ ਉਡ ਕਰ ਨਾ ਜਾਏਗਾ। ਤਬ ਮਨ ਕੋ ਕੰਧ⁷ ਨ ਪੜੇਗਾ, ਕਲੰਕ

1. ਸਕਯੰਮੂ=ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ।

2. ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ (ਸਕੰਧ 2/7/20) ਵਿਚ ਮਨੁ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਕੰਟਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੁੰਸਤ ਚਿਰੰਤਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਭੁਜੀ ਉਤੇ ਭਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਮਾਨਸ ਪੁਤਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁ ਸੰਨ੍ਹਿਤੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ‘ਮਨਮੁਖ’ ਪਾਠ ਸੈ.ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰ: 9/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਗਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ‘ਮਨੁਖ’ ਸੀ, ਜੋ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

4. ਤਛ. ਮਾਮੂਲੀ, ਹੀਨ।

5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਰਤ ਅਵਤਰ।

6. ਵਲ, ਪਾਸੇ।

7. ਦੰਚਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਡਾਵਾ-ਡੋਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨ ਲਗਾਗਾ । ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ । ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚਲਾਇ ਕਰ ਕਰ¹ ਇਸਥਿਤ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਤੋ ਯੋਗੀਓ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਇਸ ਤੋ ਭੀ ਮਨਿ ਵਸਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਮਨ ਤੋ ਦੁਸਟ ਹੈ । ਦੁਸਟਿ ਦਿਲਾਸੇ ਕੋ ਨਹੀ ਮਾਨਤਾ, ਭੈ ਕੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਅਰ ਲੋਭ ਕੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੋ ਮਨ ਕੋ ਭੈ ਦਿਖਲਾਵਣਾ । ਜਬ ਭੈ ਨੇ ਹਛਾ ਖਾਣੇ ਕਾ ਲੋਭ ਕੀਆ ਤਬੀ ਤੋ ਤੂ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਇਆ । ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਤੈਸੇ ਪਾਏ, ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾਂ² ਖਾਈਆ । ਕਿਆ ਪੈਜਾਰਾਂ ਹੀ ਖਾਤਾ ਰਹੇਗਾ ? ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਤੋ ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ । ਇਹ ਲੋਭ ਭੀ ਦਿਖਲਾਵਣਾ ਤਬ ਆਪ ਹੀ ਮਨ ਵਸਿ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ । 'ਗੁਫਾ' ਨਾਮ ਹੈ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ ਕਾ । ਯੋਗੀ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿਖੇ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਮਨ ਕੋ ਭੈ ਲੋਭ ਦਿਖਲਾਵਣਾ ਇਹ ਤੋ ਸਾਧੋ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਆਪਣਾ ਵੀਚਾਰ ਤੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੋ ਆਪਣਾ ਵੀਚਾਰ ਹੀ ਸਾਧੋ ਕੀ ਗੁਫਾ ਹੈ । ਵੀਚਾਰ ਰੂਪੀ ਗੁਫਾ ਵਿਖੇ ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਾਚੇ ਘਰ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਬੀ ਸਾਚੇ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਬੀ ਸਾਚਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । 16 । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 17

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ।
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ ।
ਕਿਸੁ ਵਖਰੁ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ ।
ਕਿਉਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ । 17 ।

ਘਰ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰ ਕਿਸ ਨਿਮਿਤ³ ਉਦਾਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਸਤ ਪੁਰਖੋ ਕਾ ਚਲਾਇਆ ਹੂਆ ਭੇਖ ਹੈ ਸੋ 'ਕਿਸ ਨਿਮਿਤਿ ਉਦਾਸੀਓ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੂਆ । ਕਿਸ ਵਖਰ⁴ ਕੇ ਤੁਮ ਬੇਪਾਰੀ ਹੋ ? ਏਤੇ ਸਿਖ ਜੋ ਤੁਮਾਰੇ ਹੈ, ਇਨ ਕਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕੈਸੇ ਕਰੋਗੇ ? । 17 । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 18

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ।

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਪੈਜਾਰ (ਫਾਰਸੀ ਬਬਦ), ਅਰਥਾਤ ਜੁਤੀਆਂ ।
3. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।
4. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੇਰੀ ਵਿਦ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—'ਕਿਉ ਨਮਿ' ਜੋ ਅਧੁਰਾ ਅਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ 'ਕਿਸ ਨਿਮਿਤਿ' ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 10/6) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।
5. ਵਸਤੂ, ਸੌਦਾ ।

ਦਰਸਨੁ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ ।
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ । 18 ।

¹ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣੇ ਜੋ ਹੈ ਵੇਰਾਗ ਭਜਨਾਦਿਕ² ਸਬਦ, ਤਿਨ ਕੋ ਖੋਜਤੇ ਖੋਜਤੇ ਤਯਾਗੀ ਹੋਇ ਗਏ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਤਿਸੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ³ ਭੇਖ ਕੀ ਸਰਣਿ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ । ਸਚੀ ਵਸਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹਮ ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੈ । ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਇਸਟ⁴ ਹੈ ਸੋਈ ਤੋ ਹਮ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜੋ ਧਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੀ ਆਗਯਾ ਹੈ । 18 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 19

ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪੁਰਖਾ ਜਨਮੁ ਵਟਾਇਆ ।
ਕਾਹੇ ਕਉ ਤੁਝ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ।
ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ।
ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ।
ਬਿਨੁ ਦੰਤਾ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰੁ । 19 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਤੁਮ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ । 'ਪੁਰਖ' ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਤਿਨੋ ਨੇ ਜਨਮ ਕੈਸੇ ਵਟਾਇਆ ? ਇਹ ਜੋ ਤੇਰਾ ਮਨ ਹੈ ਸੋ ਤੈ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ? ਕਿਸ ਵਿਖੇ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ? ਅਮੁਕ¹ ਪਦਾਰਥ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਸਾ' ਹੈ । ਮਨ ਤੋ 'ਨਾਨਾ' ਓਰ ਜਾਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮਨਸਾ' ਹੈ । ਆਸਾ, ਮਨਸਾ ਤੈਨੇ ਕੈਸੇ ਖਾਈ ? ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਜੋ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਨਹੀ ਫੁਤਤੀ, ਸੋ ਤੇਰੀ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਕਹਾ ਗਈ ? 'ਨਿਰੰਜਨ' ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਜੋਤਿ ਤੈਨੇ ਕੈਸੇ ਪਾਈ ? ਦਾਤਾ ਬਿਨੁ ਸਾਰੁ ਕੈਸੇ ਖਾਈਐ ? । 19 ।

ਪਉੜੀ 20

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ।

1. ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ।
2. ਭਜਨ ਆਦਿ ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
4. ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ, ਪਿਯ, ਪੂਜਯੋਗ ।
5. ਫਲਾਣਾ, ਅਮੁਕਾ ।
6. ਕਈ ਪਾਸੇ, ਕਈਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਲ ।

ਅਨਹਤਿ ਰਾਤੇ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ।
ਮਨਸਾ ਆਸਾ ਸਬਦ ਜਲਾਈ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ।
ਤੂੰ ਗੁਣ ਮੇਟੇ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।
ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰੁ । 20 ।

ਜਬ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਘਰ ਜਨਮੁ ਲੀਆ । ਪਿਤਾ ਕੇ ਘਰ ਜਨਮ ਕੀ ਜੋ ਦੁਰਮਤਿ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਛੋਡ ਦੀਆ, ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ । ਤਿਸ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹੀ ਗਵਨ ਜੋ ਥਾ ਜਨਮ ਮਰਣ, ਸੋ ਮਿਟਾਇ ਦੀਆ ; ਜਨਮ ਵਟਾਇਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਇਹ ਉਤਰ ਹੂਆ । 'ਹਤ' ਨਾਮ ਹੈ ਨਾਸ ਕਾ । 'ਅਨਹਤ' ਨਾਸ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਹਮ ਰਹਤੇ ।¹ ਇਹ ਮਨੁ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਲਗਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਨਹੀ ਕਰਣੀ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੀ ਸਬਦ ਨੇ ਹੀ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਕੋ ਜਲਾਇ ਕਰ ਡਾਹਿਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਮ ਨੇ ਨਿਰੰਜਨ ਕੀ ਜੋਤਿ ਪਾਈ । ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਇਹ ਸਭੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ² ਇਸ ਕੋ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਰੁਚਿ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਤੋ ਜਗਤ ਸਾਰ³ ਕੇ ਤੁਲ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ । ਜਬ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਇਛਾ ਮਿਟਾਵੇਗਾ ਤਬ ਸਾਰ ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ, ਸੋ ਖਾਇਆ ਜਾਏਗਾ । ਤਬ ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ । ਫੇਰ ਇਸ ਕਾ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਣਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹੀ ਸਾਰ ਦੰਤਾ ਬਿਨੁ ਖਾਇਆ ਗਇਆ । 20 । ਫੇਰ ਗੁਰਖ ਨਾਥ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 21

ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੋ ।
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਕਥੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੋ ।
ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ ਜਲਾਈਅਲੇ ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ।
ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਆਸਣੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਛੇਦੇ ਬੈਰਾਈਐ ।

ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ ਕਵਨ ਹੈ ? ਕਹੋ । ਸੁਨ ਸਮਾਧਿ ਰੂਪੀ ਜੋ ਘਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਸੀ ਹੈ ? ਕਹੋ । ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਕਵਨ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਕਾਲ ਕਾ ਦੰਡ ਕੈਸੇ ਜਲਾਈਏ ? ਨਿਰਭੈ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ ? ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਆਸਣ ਕੈਸੇ ਜਾਣੀਏ ? ਵੈਰੀ ਕੇ ਕੈਸੇ ਛੇਦਨ ਕਰੇ ? ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ, ਇਨ ਪੰਚ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕਾ ਉਤਰ.

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 10/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ 'ਗਤੇ ਹੈ' ।

2. ਤਕ ।

3. ਲੋਹਾ, ਇਸਪਾਤ ।

ਤੇਈਸਵੀ ਪੌੜੀ ਮੋਂ ਕਹੇਗੇ । 'ਨਿਜ ਘਰ ਇਨ ਤੀਨ ਪ੍ਰਾਨੋਂ ਕਾ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਅਬ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਾਰੈ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਹੋਵੈ ਵਾਸੋ ।

ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਿਆ ਤਿਸੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੋ । 21 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਇਖ ਕੋ ਮਾਰੇ ਤਬ (ਭੈ ਰਹਤ ਜੋ)^੧ ਨਿਜ ਘਰ, ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਇਸਥਾਨ ਜੋ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਤਬ^੨ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਪਾਵੇਗਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਆ ਤਿਸੀ ਨੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧ ਕਾ ਆਸਣ ਜਾਣਿਆ । ਸਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ ਸਮਾਧ' ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੋ ਰਚਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਪਛਾਣੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਇਹੀ ਹੈ— ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਕਰ (ਕਰ)^੪ ਦਾਸ ਬਣੇ ਬਿਨਾ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ ਭਈ । 21 । ਵੇਰ ਗੁਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 22

ਕਹਾ ਤੇ ਆਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਜਾਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ।

ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ ਅਰਥਾਵੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ।

ਕਿਉ ਤਤੈ ਅਵਿਗਭੈ ਪਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੈ ।

ਆਪੇ ਸੁਰਤਾ ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰੈ ।

ਇਹ ਜੀਵ ਕਹਾ ਤੇ ਆਵਤਾ ਹੈ ? ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ? ਕਹਾ ਸਮਾਇ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਇਸ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਸਮਝਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਤਿਲ ਭਰ ਭੀ ਤਮਾ^੫ ਨਹੀ ਰਖਤਾ (ਹੋ), ਅਚਾਹ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । 'ਤਤੁ' ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਅਵਗਤ^੬ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਨਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ । ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਹੀ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਕੰਗਾਲ ਮਾਨੇ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਸੋਏ ਹੋ । ਜੋ ਲੋਕ ਸੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜੀਵ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਹੈ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ । ਜੀਵ ਬੁਧਿ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ ? ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ

1. ਇਥੇ ਪਾਠ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ 'ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ' । ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) ਤੇ ਇਹੀ ਪਾਠ ਹੈ । 'ਨਿਜ ਘਰਿ' ਸਬਦ ਅਗਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ।

2. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) ।

3. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

4. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) । ਕਰਕੇ ।

5. ਲਾਲਚ ।

6. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ।

ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਗੁਰੇ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਕਰ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇ ? ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਆਪ ਹੀ ਸੁਰਤਾ¹ ਹੈ, ਸਭ ਕਛੁ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸਭ ਕਛੁ ਇਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਹੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਇਹ ਬੇਸਮਝ ਕੈਸੇ ਹੋਇ ਗਇਆ ? ਹੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ! ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ² ਕਹੋ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਹੁਕਮੇ ਆਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਹੈ ਸਮਾਈ ।

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ । 22 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਰਹਤਾ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੈਸੇ ਇਸਥਾਨ ਵਿਖੇ, ਜੈਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਨੇ ਆਵਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਆਵੇ । ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹ ਹੈ—ਸੁਰਗ-ਨਰਕ, ਉਚ-ਨੀਚ ਯੋਨਿ ਵਿਖੇ ਜਹਾਂ ਇਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਹੀ ਜਾਏ । ਤੀਸਰਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੋ ਮੇਰੇ ਭੋਜਨ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ³ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇ । ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਚੁ ਕੋ ਕਮਾਵੇ । ਸਚ ਕਾ ਕਮਾਵਣਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀ । ਜੈਸੇ ਪਵਨ ਕੀ ਉਪਾਧਿ⁴ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਤਰੰਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤਰੰਗ ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਛਛੁ ਹੁਏ ਤੇ ਨਹੀ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਾਇਆ ਕੀ ਉਪਾਧਿ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਜੀਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁਏ । ਸੋ ਨਾਨਾ (ਪ੍ਰਕਾਰ)⁵ ਕਛੁ ਭੀ ਤੇ ਨਹੀ ਹੁਏ, ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸੁਰਤਾ ਕਰਤਾ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । 22 । ਆਦਿ ਕੇ ਜੋ ਪੰਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਥੇ ਅਬ ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 23

ਆਦਿ ਕਉ ਵਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਲੀਆ ।

ਅਕਲਪਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਜੀਆ ।

ਗੁਰਬਚਨੀ ਅਵਿਗਤਿ ਸਮਾਈਐ ਤਤੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸਹਜਿ ਲਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਕਾਰ ਨ ਕਟਣੀ ਸੇਵੈ ਸਿਖੁ ਸੁ ਖੋਜਿ ਲਹੈ ।

1. ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਣਨ ਕਰਤਾ ।
2. ਕਰਕੇ ।
3. ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ, ਲੀਨ ।
4. ਉਤਪਾਤ, ਉਪਦ੍ਰਵ, ਗੜਬੜ ।
5. ਉਪਦ੍ਰਵ ਕਰਕੇ ।
6. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 12/ਅ) ।
7. ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ (ਸੁਰਤਾ), ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਕਰਤਾ) ।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ । 'ਵਿਸਮਾਦ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਚਰਜ ਕਾ । ਏਤਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ (ਹੈ)¹ । ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਪੰਚ ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰਚਾ ਹੂਆ ਹੈ । ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤ ਕਾਹੇ ਕੇ ਰਚੇ ? ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪੰਚ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ । ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕੈਸੇ ਧਾਰਾ ? ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ ? ਜਿਸ ਕਾ ਕਛ ਨ ਕਹਿ ਸਕੀਏ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਆਸਚਰਜ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਨੇ ਆਸਚਰਜ ਸਮਝਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੀ ਇਛਾ ਉਪਜੇਗੀ । ਜਬ ਇਛਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਵੀਚਾਰਵਾਨੋ ਕੀ ਸੰਗਤ ਕਰੇਗਾ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ, ਖੋਜਤਾ ਖੋਜਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਵਿਸਮਾਦ ਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਿਆਨ ਧਰੇਗਾ । ਸੋ ਧਿਆਨ ਸਮਾਧਿ ਬਿਨਾ ਹੋਤਾ ਨਹੀ ।

ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ । ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਤੋ ਯੋਗੀਓ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਸਰਬ ਪੂਤਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਮਝ ਕਰ ਇਸੀ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸਾਧੋ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਇਹ ਯੋਗੀਓ ਨੇ ਅਰ ਸਾਧੋ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅੰਤਰਾਲ² ਤੇ ਰਹਤ ਸੁੰਨ ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਲੀਆ । 'ਅਕਲਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਧ ਕਾ । ਪਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਬ-ਰੋਇ³ ਕਾ । ਬੁਧਿ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਤੇ । ਜਬ ਯਮ ਕੀ ਪੈਜਾਰਾ⁴ ਪੜੈ ਗੀਆ ਤਬ ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਪਤ ਰਹੇਗੀ । ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੁਮਾਰਗ ਹੀ ਚਲੇ, ਕੁਮਾਰਗ ਨ ਚਲੇ—ਇਹੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ । 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੇ'—ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਉਤਰ ਹੂਆ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਅਵਿਗਤਿ⁵ ਨਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਸਮਾਈਏਗਾ । ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਨਿਰੰਜਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸਿਖ ਸਹਜ ਸੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਵੇਗਾ । ਜੋ ਕਛ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ, (ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਣਾ),⁶ ਤਿਸ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ⁷ ਔਰ ਕਛ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰਣਾ । ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਕੋ ਸੇਵਨ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਖੋਜਤਾ ਖੋਜਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਇਸੀ ਤੇ ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਂਗਾ ਜਲੇਗਾ । ਇਸੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਹੋਵੇਗਾ । ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ—ਜੋ ਮੇਰਾ ਆਰਾਧਨ⁸ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸੀ ਕੋ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਆਸਚਰਜ ਹੀ ਹੈ ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 12/ਅ) ।

2. ਮੱਧਵਰਤੀ ਕਾਲ, ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ।

3. ਇਕਤ. ਸਨਮਾਨ ।

4. ਜੁਤੀਆਂ ।

5. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ।

6. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 13/ਅ) ।

7. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ ।

8. ਵਗਤੀ, ਪੂਜਾ ।

ਆਰਾਧਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਕਰਤਬਤਾ¹ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਹੀ ਪਛਾਣੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਜਾਣਿਆ ਅਤੇ ਸਚ ਕੋ ਭੀ ਜਾਣਿਆ । ਜੀਵ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਇਹੀ ਹੈ । ਭਜਨਹੀਨ ਜੀਵ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਭਜਨਵਾਨ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ ।

ਹੁਕਮੁ ਬਿਸਮਾਦੁ ਹੁਕਮਿ ਪਛਾਣੈ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਸਚੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ।
ਆਪੁ ਮੋਟਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੈ ਅੰਤਰਿ ਸਾਚੁ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ । 23 ।

‘ਆਲਮ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜਗਤ ਕਾ । ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਮਿਟਾਇ ਕਰ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਸਾਥ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਨ ਰਖੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਿਆ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਕਾ ਆਸਨ ਜਾਣਿਆ । ਅਤਰ ਜਿਸ ਕੇ ਸਚੁ ਹੈ ਸੋਈ ਯੋਗੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਨੇ ਵੈਰੀ ਜੋ ਹੈ ਲੋਭ, ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕਾ ਮੂਲ, ਤਿਸ ਕੋ ਛੇਦਨ² ਕੀਆ । ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਨਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 23 । ਅਤੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣ ਕੇ (ਨਿਮਿਤਿ)³ ਅਨੇਕ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 24

ਅਵਿਗਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਥੀਆ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ਲੀਆ ।

ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਾਇਲ⁴ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਵਿਗਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਨਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ । ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰ⁵ ਭੂਲ ਗਇਆ । ਸੋ ਅਵਿਗਤ⁶ ਤਬੀ ਉਪਜੇਗਾ, ਤਬੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸਮਝੇਗਾ ਜਬ ਇਹ ਨਿਰਮਾਇਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੇਗਾ । ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਫਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਤੋ ਸਗੁਣ ਜੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ⁷ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਮਿਲਾ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਹ ਜੀਵ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਵਿਖੇ ਇਹ ਪਰਚੇਗਾ ਤਬ ਪਰਮ-ਪਦੁ ਪਾਵੇਗਾ । ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਹਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ । ਸਚਾ ਜੋਗੁ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਲੀਆ । ਇਸੀ ਤੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕਾਟਾ ਗਇਆ ।

1. ਕਰਤਵਯਤਾ, ਫਰਜ਼ ।
2. ਕਟਿਆ, ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਨਿਰਾਕਰਣ ਕੀਤਾ ।
3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 14/ੳ) । ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
4. ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਰੂਪ ਹੈ ‘ਨਿਸਲਿਧ’ ।
5. ਕਰਕੇ ।
6. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ।
7. ਤਕ, ਤੀਕ ।

ਏਕੇ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ।

ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਥੀਆ ।

ਏਕ ਜੋਤਿ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰ ਏਕ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਏਕ ਕੋ ਤਬੀ ਪਛਾਣੇਗਾ, ਦੂਸਰੀ ਹਉਮੈ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ । ਇਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਕੋ ਕਾਟਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਸੋਈ ਯੋਗੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁਆ ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹੈ—ਸਤੀਰ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕਾ ਮਲ ਹੈ, ਸੋ ਉਲਟਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਉਲਟਾ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਬੇਸਮਝ ਹੈ । ਯੋਗੀ ਯੋਗ ਕਲਾ ਕਰ ਕਰ² ਪ੍ਰਾਣੋ ਕੇ ਜੋਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸੂਧਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਕਮਲ ਸੂਧਾ ਹੁਆ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਭਲੀ ਬੁਰੀ ਸਮਝ ਸਰਬ ਪੜ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ—ਨਿਰਮਲ ਕਮਲ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕਰੇਗਾ, ਸਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਰਹੇਗੀ । ‘ਯੋਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਬ ਜੁੜਨੇ ਕਾ । ਸੋਈ ਜੋਗੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਬ ਜੁੜਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਸੋ ਕਵਨ ?

ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ ।

ਨਾਨਕ ਤਾ ਤਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ । 24 ।

ਜਬ ਇਹ ਜੀਵਤਾ ਹੀ ਮਰੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤੋੜੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਸਭ ਕਿਛੁ ਸੂਝੇਗਾ, ਤਬ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ ਹੀ ਜਾਣੇਗਾ । ਅੰਤਰ ਆਪਣੇ ਤਬੀ ਜਾਣੇਗਾ ਜਬ ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰੇਗਾ । ਨਿਦਈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਵਡਿਆਈ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੋ ਦੇਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਜੇਸੇ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਹੈ ਤੇਸੇ ਹੀ ਔਰੋ ਕਾ ਭੀ ਦਰਦ ਕਰੇਗਾ । 24 ।

ਪਉੜੀ 25

ਸਾਚੋ ਉਪਜੈ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ਸਾਚੇ ਸੂਚੇ ਏਕ ਮਇਆ ।

ਝੁਠੇ ਆਵਹਿ ਠਵਰ ਨ ਪਾਵਹਿ ਦੂਜੈ ਆਵਾਗਉਣੁ ਭਇਆ ।

ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਸਾਚੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਦਇਆ ਉਪਜਤੀ ਹੈ । ਦਇਆ ਕੇ ਉਪਜਣੇ ਤੇ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਸਚਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਸੂਚਾ ਹੈ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਏਕ ‘ਮਇਆ’ ਹੈ । ‘ਮਇਆ’ ਭੀ ਦਇਆ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ । ਜੋ ਦਇਆ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈ ਉਹੀ ਝੁਠੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੀ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀ ਪਾਵਤੇ ਹੈ । ਦਇਆ ਤੋ ਤਬੀ ਤੋ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ਜੋ ਦੂਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

1. ਤਕ, ਤੀਕ ।

2. ਕਰਕੇ ।

ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੈ ਗੁਰਨਬਦੀ ਆਪੇ ਪਰਖੈ ਬਖਸਿ ਲਇਆ ।
ਏਕਾ ਬੇਦਨ ਦੂਜੈ ਬਿਆਪੀ ਨਾਮੁ ਰਸਾਇਣੁ ਵੀਸਰਿਆ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਸਬਦ ਸੁਣ ਕਰੇਗਾ, ਤਿਸ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੇਗਾ । ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਕੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਅਮਲ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬਖਸ ਲਏਗਾ, ਆਵਾਗਉਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ । ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਐਸੀ ਵੇਦਨਾ¹ ਵਿਆਪਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਰਸਾਇਣ ਤਿਸ ਕੋ ਭੂਲ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ ।

ਸੋ ਬੂਝੈ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਏ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਮੁਕਤਿ ਭਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰਾ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਪਰਹਰਿਆ । 25 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕੋ ਸੋਈ ਬੁਝਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦਿ ਕਰ ਕਰ ਜੀਵਨਿ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । 'ਜੀਵਨਿ ਮੁਕਤਿ' ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਕਰੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ, ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਹੀ ।

ਨਨੁ²—ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਬੁਝਤਾ ਹੈ । ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਏਕ ਕੋ ਬੁਝਾਇਆ, ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਨ ਬੁਝਾਇਆ ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਪਟੀ ਹੂਆ । ਕਪਟੀ ਕਾ ਅਰਥਨ ਕਰਣਾ ਕੋਣ ਕਾਮ ਕਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੀਤਾ ਮੋ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨੇਮ ਵਚਨ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ³ ਸੰਸਿਧ⁴ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸੀ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਰਮਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਪਰ ਭਾਵਨਾ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਉਪਜਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । 25 ।

ਪਉੜੀ 26

ਮਨਮੁਖਿ ਭੂਲੈ ਜਮ ਕੀ ਕਾਣਿ । ਪਰ ਘਰੁ ਜੋਹੈ ਹਾਣੇ ਹਾਣਿ ।

ਜੇ ਮਨਮੁਖਿ ਹੈ ਉਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਭੂਲੇ ਹੂਏ ਹੈ । ਤੇ ਯਮ ਕੇ ਹੀ ਕਣਡੇ⁵ ਹੋਵਹਿਗੇ ਯਮ ਕੀਆ ਹੀ ਮਿਨਤਾ ਕਰੇਗਾ । ਤਿਨ ਕੀਆ ਮਿਨਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵੀ ਨ ਸੁਣੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ⁶ ਸਭ ਦੂਸਰਾ ਹੀ ਘਰੁ ਹੈ । ਜੇ ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਹਾਨ ਹੀ ਹਾਨ ਹੈ । ਲਾਭ ਕਹੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।

1. ਵੇਦਨਾ, ਪੀੜਾ, ਦੁਖ, ਕਸ਼ਟ, ਕਲੇਸ਼ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਤਰ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ।
5. ਮੁਖਾਜ ।
6. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ ।

ਮਖਮੁਖਿ ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਬੇਬਾਣਿ । ਵੇਮਾਰਗਿ ਮੂਸੈ ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਜੋ ਵੇਮੁਖ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਨਮੁਖ' ਹੈ । ਸੋਹੀ ਭ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੁਲਾ ਹੂਆ ਹੈ । 'ਬੇਬਾਣਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਉਜਾੜ ਕਾ । ਜੈਸੇ ਉਜਾੜ ਮੇਂ ਪੜਾ ਹੁਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਨਮੁਖੋ ਕੋ ਖਰਾਬੀ (ਹੁਤੀ)¹ ਹੈ । 'ਵੇਮਾਰਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਕੁਮਾਰਗ ਕਾ । ਕੁਮਾਰਗ ਮੇਂ ਪੜਾ ਹੂਆ ਲੂਟਿਆ ਹੀ ਤੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਮਸਾਣੋਂ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਖਣੇ ਵਾਲਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਮਸਾਣੋਂ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਈਹਾਂ ਤੋ ਭ੍ਰਸਟ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਜਬ ਮਰੇਗਾ ਤਬ ਨਰਕ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ।

ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਲਵੈ ਕੁਬਾਣਿ । ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਸੁਖੁ ਜਾਣਿ । 26 ।

ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਨਹੀ ਪਛਾਣਤਾ, ਸੋ ਕੁਬਾਣੀ ਹੀ ਬਕਤਾ ਹੈ । ਕੁਬਾਣੀ ਵ ਲਾ ਕੋਈ ਕਬੀ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੂਆ । ਸਰੁ ਨਾਮ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ, ਉਹੀ ਸੁਖੀ ਹੋਵਹਿਗੇ । 26 ।

ਪਉੜੀ 27

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜੁ ਘੜਾਵੈ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੈ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ, ਸੋ ਭਲਾ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਬੁਰਾ ਨ ਕਰੇਗਾ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਅਘੜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਘੜਿਆ ਹੂਆ ਨਹੀ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਘੜਾਵੇਗਾ, ਸੁਧਾਰੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਰਮਪਦ ਪਾਵੈ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋਈ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ, ਸੋਈ ਪਰਮ-ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ । 27 ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਰੋਮ ਰੋਮ ਭਜਨ ਕਰਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਜਬ ਭਜਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰ ਸੁਣਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਬ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭੀ ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੇ ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ । 27 ।

ਪਉੜੀ 28

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਤਰੀਐ ਤਾਰੀ ।

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 16/ਓ) ।

2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਪਰਚਤਾ¹ ਹੈ ਸੋ ਵੇਦੋ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ, ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਯਾਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤ੍ਹ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਵਿਖੇ ਪਰਚਤੇ ਹੈ, ਯਦਯਪਿ³ ਤਿਸ ਨੇ ਵੇਦ ਨਹੀ ਪੜ ਤੇ ਭੀ ਸੋ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਵਚਨ ਵੇਦ ਰੂਪ ਹੈ। ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਸੁ ਸਬਦਿ ਗਿਆਨੀ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਅੰਤਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨੀ।

ਵਯਾਕਰਨ ਕੇ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਸੁਧ ਅਸਧ ਸਬਦ ਕਾ ਗਯਾਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਅਰ ਯੋਗਿ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਕੇ ਅੰਤਰਿ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਵਿਖੇ ਪਰਚਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਵਯਾਕਰਨ ਪੜੇ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਰਬ ਸਬਦ ਸੁਧ ਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਤਿਸ ਨੇ ਯੋਗ ਭੀ ਕੀਆ। ਸਰਬ ਕੇ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਿਸਚੈ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਆ ਹੈ ਅਤ ਸਿਖੋ ਕੋ ਭੀ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ। 'ਚੋਰਾਂ ਜਾਰਾ ਤੈ ਕੂੜਿਆਰਾ ਖਾਰਾਬਾ ਵੇਕਾਰ'। ਚੋਰ, ਜਾਰ, ਕੂੜਿਆਰ ਇਹ ਜੋ ਖਰਾਬ ਲੋਕ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਭੀ ਵਿਕਾਰੀ ਹੀ ਮਿਲਤੇ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਚੋਰੀ ਕਰਣੇ ਕੋ, ਗੁਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸਿਰ ਦਸਮ ਭਾਗ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਨਹੀ, ਉਹ 'ਸਤ੍ਰੂ' ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਸੋ ਵਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਤਯਾਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਅਲਖ ਅਪਾਰੁ। ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ। 28।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਵਚਨ ਹੈ, ਜਬ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਅਲਖ, ਅਪਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ ਹੈ ਔਰ ਅਨੇਕੋ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ। 28।

ਪਉੜੀ 29

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥੁ ਕਥੈ ਬੀਚਾਰਿ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਬਹੈ ਸਪਰਵਾਰਿ।

ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਕਥ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਸੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਥੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤ⁵ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਭੇਗਾ। 'ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ'⁶। ਇਸ

1. ਸੰ. ਪਰਿਚਯ (ਪਰਿਚਯ), ਵੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨਾ, ਭੁੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣਾ; ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
3. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 466)।
5. ਸਾਥ, ਸਹਿਤ, ਨਾਲ।
6. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 15।

ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਕਰ¹ ਕਹਾ ਹੈ² ਸਮਝ ਲੇਣਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਪਿਆਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਅਚਾਰਿ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ ਤਬ ਪ੍ਰੀਤ ਸੰਯੁਕਤਿ³ ਆਪਣੇ ਅੰਤ:ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਜਪੀਏਗਾ । ਜਬ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ, ਤਿਨ ਕੇ ਆਚਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਸੁਧ ਹੀ ਕਰੇਗਾ, ਅਸੁਧ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਕਰੇਗਾ ।

ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਜਾਣੈ ਜਾਣਾਈ । ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਜਾਲਿ ਸਮਾਈ । 29 ।

ਸੁਧ ਅਸੁਧ ਸਬਦ ਕਾ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪ ਭੀ ਜਾਣੇਗਾ, ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਜਣਾਵੇਗਾ । ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਜਲਾਇ ਕਰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ । 29 ।

ਪਉੜੀ 30

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ । ਤਿਸ ਮਹਿ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਸੁ ਬਾਜੀ ।

ਜਬ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੇਗੀ । ਸਾਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਨੇ ਰਚੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਟਿਟ ਜੋ ਹੈ ਬਾਜੀ ਖੇਲਿ ਰਚੀ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਲਾਇ । ਸਾਚਿ ਰਤਉ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ।

ਜਬ ਇਹ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਤਬ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਰੰਗੁ ਲਗਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਤੋ ਸਚੇ ਹੈ, ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਵਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਹੂਆ ਘਰ ਜੋ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਪਤਿ ਸਿਉ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਪਤਿ ਨਹੀ ਪਾਵੈ । ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਕਿਉ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ । 30 ।

ਸਚੇ ਸਬਦ ਬਿਨਾ ਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਕੈਸੇ ਸਮਾਵੇਗਾ । 30 ।

ਪਉੜੀ 31

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਸਟ ਸਿਧੀ ਸਭਿ ਬੁਧੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਵਜਲੁ ਤਰੀਐ ਸਚ ਸੁਧੀ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਸਟ ਸਿਧੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15 ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ 32 ।

3. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ ।

4. ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

5. ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ।

6. ਅਸਟ ਸਿਧਿ, ਅੱਠ ਸਿਧੀਆਂ । ਯੋਗ ਸਿਧੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਠ ਸਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ—ਅਣਿਮਾ, ਮਹਿਮਾ, ਗਰਿਮਾ, ਲਘਿਮਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਈਸ਼ਤਵ, ਵਸ਼ਿਤਵ ।

ਕਰ ਜਬ ਅਸਟਿ ਸਿਧ ਕੇ ਨਿਮਿਤ¹ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਅਸਟਿ ਸਿਧ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੰਧ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸੁਧਿ ਪੜੇਗੀ । ਤਬੀ ਭਵਜਲ² ਕੋ ਤਰੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਰ ਅਪਸਰ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ ।

‘ਸਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜੀਤ ਕਾ । ‘ਅਪਸਰਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਹਰਿ ਕਾ ।³ ਹਰਿ ਭਜਨ ਤੇ ਹੀ ਜਨਮ ਕੋ ਜੀਤੇਗਾ, ਭਜਨਹੀਨ ਜਨਮ ਕੋ ਚਾਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਿਧ⁴ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਪ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਬਿਰਤ⁵ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਨਿਰਵਿਰਤ⁶ ਹੋਵੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਾਰੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੇ । 31 ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ ਸੋਈ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰੀਓ⁷ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਕੈਸੇ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ⁸ ਨਿਸਤਾਰਾ⁹ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਈ ਤੋ ਗੁਰੂ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਵਚਨ ਹੀ ਤੋ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ । 31 ।

ਪਉੜੀ 32

ਨਾਮੇ ਰਾਤੇ ਹਉਮੈ ਜਾਇ । ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਤ ਕਰ ਤਾਰਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਤੇ ਅੰਕਾਰ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮਿ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਸੋਈ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੇ ਹੈ । ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ’ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ’ ਹੈ ।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬੀਚਾਰੁ । ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ।

‘ਜੋਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਥ ਜੜਨੇ ਕਾ । ਜੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੈ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਪਾਵਤੇ ਹੈ । ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ

1. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।
2. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।
3. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ‘ਸਰ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਰੰਗਾ ਸਮਾ’ ‘ਅਪ ਸਰਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਮਾੜਾ ਸਮਾ’ ਕਰਦੇ ਸਨ ।
4. ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ, ਵਿਧੀ ।
5. ਮਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਤਿ ਬੁਕਟ ਦਾ ਭਾਵ ।
6. ਮਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹਟਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
7. ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਿਛੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ, ਅਨੁਯਾਈ ।
8. ਕਰਕੇ ।
9. ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ, ਮੁਕਤੀ ।

ਹੋਤੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ। 'ਮਨੇ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ'¹। ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਲੇਣਾ²।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਹੋਇ। ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ। 32।

ਜਬ ਇਹ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਇਹ ਸੁਧਿ ਪੜੇਗੀ। ਸੂਰਗ, ਮਰਤ, ਪਾਤਾਲ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। 32।

ਪਉੜੀ 33

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ। ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ।

ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼³ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੋ ਨੇ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਿਧ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਧ' ਹੈ। 'ਗੋਸਟਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੰਗਤਿ ਕਾ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਸਤ ਪੁਰਖੋ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਤਪਸੀ ਹੈ।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ। ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ।

ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਰਬ ਕਾ ਸਾਰੁ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਚ ਕਰਣੀ' ਹੈ। ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਬੀ 'ਸਚੀ ਕਰਣੀ' ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁴, ਅਰ ਗਿਆਨ ਕਾ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਵੇਕਾਰੁ। ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤਿਨ ਕਉ ਜੈਕਾਰੁ। 33।

ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਰਤਾ, ਸੋ ਜੋ ਕਛੁ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਵਿਕਾਰ ਹੀ ਬੋਲਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੈ-ਜੈ-ਕਾਰ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। 33।

ਪਉੜੀ 34

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਜਾਇ। ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ।

ਜਬ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਨਹੀ। ਜਬ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਸਮਝ ਕਰ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ।

1. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 15।

2. ਕਰਕੇ।

3. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15, ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 29।

4. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼ = ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼।

5. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਸਣਾ।

ਬਾਹਰ ਮਹਿ ਜੋਗੀ ਭਰਮਾਏ ਸੰਨਿਆਸੀ ਛਿਅਚਾਰਿ ।

ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਜੋ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਸੋ ਪਾਏ ਮੋਖਦੁਆਰ ।

ਛੇ ਅਤ ਚਾਰ, ਦਸ ਦਸ ਨਾਮੋ ਵਿਖੇ ਸੰਨਿਆਸੀਓ ਕੋ ਮਾਇਆ ਨੇ ਭਰਮਾਇਆ । ਐਸੇ ਹੀ ਬਾਰਾਂ ਨਾਮ ਯੋਗੀਓ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਮੁੰਡਿਓ, ਜਟਲ, ਐਘੜ, ਮਦਾ ਹਾਵੀ, ਵਣ ਖੰਡੀ—ਇਨ ਦੁਾਦਸ¹ ਨਾਮੋ ਵਿਖੇ ਯੋਗੀਓ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਇਆ, ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਕੋਥੋ ਵਾਤੇ (ਕੋ) ਭੀ । ਇਹ ਨਾਮੋ ਕੇ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਖੇ ਡੁਬੇ ਹੁਏ ਹੈ, ਅਭਿਮਾਨੀ ਭਜਨ ਤੇ ਚਰ ਹੀ ਨਹਿਤੇ ਹੈ । ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਮਰ ਕਰ ਜੀਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਦਾਤਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਮਰ ਕਰ ਜੀਵਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਚੋੜੇ, ਫੇਰ ਸੋ ਕਛ ਗੁਰੇ ਨ ਕਾ ਤਿਸ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੇ ।

ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸਭਿ ਦੂਜੈ ਲਾਗੇ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰਿ ।

ਨਾਨਕ ਵਡੇ ਸੋ ਵਡਭਾਗੀ ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ । 34 ।

ਇਸ ਕੋ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰੀ ਦੇਖੋ, ਬਿਨਾ ਗੁਰੇ ਕੋ ਸਬਦ ਸਭ ਦੂਸਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲਾਗੇ ਦੇ । ਅਰ ਉਹੀ ਬਡੇ ਹੈਂ ਅਰ ਉਹੀ ਵਡਭਾਗੀ ਹੈ ਜਿਨ ਨੇ ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਸਭਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸੰਸਵਰ ਧਾਰਿ ਰਖਿਆ ਹੈ । 34 ।

ਪਉੜੀ 35

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਤਨੁ ਲਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਖੈ ਰਤਨੁ ਸੁਭਾਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ਕਰਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਰਤਨ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਪੁਤਖ ਹੋ, ਇਹ ਭੀ ਰਤਨ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਨ ਕੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰੇਗਾ—ਇਹ ਸੰਤ ਹੈ, ਇਹ ਅਸੰਤ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਵਤਾ⁴ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਵੈ । 35 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਅਲਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । ਮਨਮੁਖ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਭਾਵੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੀ ਬਾਤਿ ਕੀ ਚੋਟਿ ਭੀ ਨ ਖਾਏਗਾ । 35 ।

ਪਉੜੀ 36

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

1. ਦੋ+ਦਸ=12, ਬਾਰਾਂ ।

2. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 19/ਅ) ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਯਕੀਨ ਹੋਵਾ ਹੈ ।

ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਨਾਮ, ਦਾਨ ਸਨਾਨ¹ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ
ਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਹਜ ਧਿਆਨੁ ਲਾਗੇਗਾ, ਕਛੁ ਯਤਨ ਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਉ ਭੰਜਨੁ ਪਰਧਾਨੁ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਮਾਨੁ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਭਵਜਲ² ਕੇ ਤੋੜਨੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖਿ
ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨੁ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਣੀ ਕਾਰ ਕਰਾਏ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ । 36 ।

ਜੋ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਈ ਕਾਰ ਔਤੋ ਕੋ ਕਰਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਗੁਰਮੁਖੇ
ਕਾ ਹੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ । 36 ।

ਪਉੜੀ 37

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਘਟ ਘਟਿ ਭੇਦ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ, ਵੇਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ; ਤਬੀ ਘਟਿ ਘਟਿ
ਕਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਮਤ ਕਾ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲੀ ਗਣਤ ਮਿਟਾਵੈ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਸੰਪੂਰਣ ਗਣਤੀ³ ਕੋ
ਮਿਟਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ । 37 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੰਗਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਖਸਮ ਕੋ
ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ । ਮਨਮੁਖ ਨੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਪਛਾਣਿਆ । 37 ।

ਪਉੜੀ 38

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਰਮੇ ਆਵੈ ਜਾਇ । ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਘਾਲ ਨ ਪਵਈ ਥਾਇ ।

ਜਬ ਤਕਰ⁴ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਮਿਲਾ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਹ ਭ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੂਲਾ ਹੈ ।
ਆਵਾਗੋਣ ਇਸ ਕਾ ਮਿਟਾਵੇਗਾ⁵ ਨਹੀ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਕਛੁ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ
ਨਿਮਿਤ⁶ ਕਮਾਈ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕਮਾਈ ਭੀ ਇਸ ਕੀ ਥਾਇ ਨ ਪੜਗੀ, ਵਿਅਰਥ ਹੀ
ਜਾਏਗੀ ।

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮਨੁਆ ਅਤਿ ਡੋਲਾਇ । ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ।

1. ਇਸ਼ਨਾਨ ।

2. ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ।

3. ਲੇਖਾ, ਹਿਸਾਬ । ਭਾਵਾਰਥ (1) ਚਿੰਤਾ, ਸੋਚ (2) ਪਾਪ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਲੇਖਾ ।

4. ਤਕ ।

5. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 20/ਅ) ਵਿਚ 'ਮਿਟੇ' ਪਾਠ ਹੈ ।

6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਅਤਸੈ¹ ਕਰ ਕਰ² ਡੋਲੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਇਹ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਕਛੁ ਖਾਏਗਾ ਸੋ ਬਿਖ ਹੀ ਖਾਏਗਾ । ਬਿਖ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਨਾਸ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਕੈਸੀ ?

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬਿਸੀਅਰੁ ਡਸੈ ਮਰਿ ਵਾਟ । ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘਾਟੇ ਘਾਟ । 38 ।

ਬਿਨੁ ਗੁਰੂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਇਸ ਕੋ ਡਸੇਗਾ । 'ਮਰਿ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮ੍ਰਿਤੁ ਕਾ ਜੋ 'ਵਾਟਿ' ਮਾਰਗ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਪੜੇਗਾ । ਗੁਰੁ ਬਿਨਾ 'ਸਟਬ' ਓਰ ਕੋ ਘਟਤੀ ਹੀ ਘਟਤੀ ਹੈ, ਬਢਤੀ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । 38 ।

ਪਉੜੀ 39

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ । ਅਵਗਣ ਮੇਟੈ ਗੁਣਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ।

ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕਰ⁴ ਸਿਖ ਕੇ ਅਵਗੁਣ ਮਿਟਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਗੁਣ ਵਿਖੇ ਇਸਥਾਪਨਾ⁵ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ ਹੀ ਤੋ ਨਿਸਤਾਰਾ⁶ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ।

ਮੁਕਤਿ ਮਹਾਸੁਖ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਦੇ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਤਬ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹਾਰਿ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਸਦਾ ਜੀਤ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਤਨੁ ਹਟੜੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ । ਨਾਨਕ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰਾ । 39 ।

ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤਨ ਕੋ ਤੋ ਹਟੀ⁷ ਕਰੇਗਾ, ਮਨ ਕੋ ਵਣਜਾਰਾ⁸ ਕਰੇਗਾ, ਸਹਜ ਸਚ ਕਾ ਬੈਪਾਰ⁹ ਕਰੇਗਾ । ਵਿਧਾਤਾ¹⁰ ਨੇ ਸਰਬ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੈ । ਜਬ ਅਨੰਨ¹¹ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੇਗੇ ਤਬੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗੇ । ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਹੈ 'ਲੇਖਾ' ਹੀ ਤੋ, ਤਾਂ ਤੇ ਸਚ ਕਾ ਵੈਪਾਰ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਪਾਰ ਹੀ ਉਤਰੇਗਾ । 39 ।

1. ਅਤਿਅਧਿਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ 'ਅਤਿਸ਼ਯ' ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਹਰ ਪਾਸੇ ।

4. ਕਰਕੇ ।

5. ਸਥਾਪਨਾ; ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰਖਦਾ ਹੈ ।

6. ਮੁਕਤੀ, ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ।

7. ਹਾਟ, ਦੁਕਾਨ ।

8. ਵਣਿਕ, ਸੋਦਾਗਰ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ ।

9. ਵਪਾਰ, ਵਣਜ ।

10. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪ੍ਰਭੂ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

11. ਇਕਾਗਰ, ਇਕਨਿਬਠ ।

ਪਉੜੀ 40

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਧਿਓ ਸੰਤੁ ਕਿਧਾਤੈ । ਲੰਕਾ ਲੂਟੀ ਦੇਤ ਸੰਤਾਪੈ ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰਣੇ ਕਾ ਸੇਤੂ¹ ਬਾਧਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਇਹ ਸੰਤ ਕੋਸ਼ਾ ਹੈ—ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਜੋ ਦੇਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਵਸਣੇ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਜੋ ਹੈ ਕਥੁਧ, ਇਹ ਲੰਕਾ । ਇਹ ਪੁਲ ਲੰਕਾ ਕੋ ਲੂਟ ਕਰ ਦੇਤੋ ਕੇ ਸੰਤਾਪ² ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਰਾਮ ਚੰਦਿ ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ ਰਾਵਣੁ । ਭੇਦੁ ਬਭੀਖਣੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ ।

ਜਬ ਦੈਤੋ ਕੋ ਸੰਤਾਪ ਓਪਜਿਆ ਤਬ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜ ਹੈ ਗੰਗਾਨ, ਤਿਸ ਨੇ ਅਗੰਗਾਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਰਾਵਣ 'ਸਤ੍ਰ', ਤਿਸ ਕੋ ਮਾਰਾ । ਵਿਭੀਖਣ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਕਤਿ ਤਿਨੀ ਨੇ ਤੋ ਭੇਦ ਦੀਆ । ਭਿਯਾ ਕਕਤਿ ਨ ਗੰਗਾਨ ਹੀ ਉਪਜੇਗਾ, ਨ ਅਗੰਗਾਨ ਹੀ ਮਰੇਗਾ । ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਜਾਣਾਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤ੍ਰ³ ਕਹਾ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗੇ ਤਬ ਅਗੰਗਾਨ ਜਾਏਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਇਰ ਪਾਹਣ ਤਾਰੇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਜ ਉਧਾਰੇ । 40 ।

ਭਿਯਾਨ ਭੇ ਇਹ ਪਥਰ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਕਰ ਸਮਝੇਗਾ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਜਾਏਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਸਿਖ ਸਹਕਾਮੀ⁴, ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਰਗ ਕੀ ਕਾਮਨਾ⁵ ਹੈ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰ ਯਗ, ਦੁਖ, ਦਾਨਾਦਿਕ⁶ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗੇ । ਸੋ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਜ ਦੇਵਤਿਓ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਸੁਰਗ ਕੇ ਰੋਗ ਹੀ ਭੋਗੇਗਾ । ਜਬ ਫੇਰ ਵਿਰਕਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਤਿਸ ਕਾ ਉਧਾਰ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । 40 ।

ਪਉੜੀ 41

ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੂਕੈ ਆਵਣ ਜਾਣੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਣੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਮਿਟੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਮਾਨੁ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਪਛਾਣੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਕਰਮ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਪਛਾਨਤਾ ਹੈ, ਖੋਟਾ ਕਰਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਖਰੇ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ (ਹੈ)⁷ । ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ ਧਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

1. ਪੁਲ ।
2. ਦੁਖ, ਪੀੜਾ, ਕਸ਼ਟ ।
3. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।
4. ਕਾਮਨਾ ਸਹਿਤ, ਇੱਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ।
5. ਇੱਛਾ, ਚਾਹ, ਅਭਿਲਾਖਾ ।
6. ਦਾਨ ਆਦਿਕ, ਦਾਨ ਆਦਿ ।
7. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/8) ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਸਿਫਤਿ ਸਮਾਇ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੰਧੁ ਨ ਪਾਇ । 41 ।

ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇਗਾ । ਸਿਫਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ
ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਜਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ । ਐਸੇ ਕਰਮੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋ ਅਨੇਕ
ਬੰਧਨ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀ ਪੜੇਗਾ । 41 ।

ਪਉੜੀ 42

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਾਏ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ।

ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਹੀ 'ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਮ' ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਗੁਰੇ ਕੇ
ਸਬਦ ਮਾਨ ਕਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਜਲਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਏ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸਾਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ ਗਾਵਣੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਾਚੇ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਨਾਮਿ ਪਤਿ ਉਤਮੁ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲ ਭਵਨੁ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੋਇ । 42 ।

ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤ ਸਾਚੇ ਨਾਮ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਉਤਮ ਪਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।
'ਸਕਲ ਭਵਨ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ' ਕਾ, ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਕੇ, ਸਪਤ ਲੋਕ ਉਪਰ ਕੇ ।
ਸੋਝੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਦੁਆਰੇ ਤੇ ਪਰੋਖ² ਸੋਝੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਸਤ ਕਛੁ
ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰੋਖ³ ਸੋਝੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨੋਂ ਮੈ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ, ਸੋ
ਹਸਤਾਮਲ⁴ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪੜਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਗਾਜਾਨ (ਕਰਿ)⁵ ਤਲੇ ਉਪਰ ਸਤਬ
ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਤੀਨੋਂ (ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਗਾਜਾਨ)⁶ ਕਾ ਕਾਰਣ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਹੀ
ਤੋ ਹੈ । ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ⁷ ਕੈਸੇ ਜਲਾਈਏ ?

ਨਿਰਭੈ ਘਰ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ ? ਇਹ ਜੋ ਗੋਤਖ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ਥੇ, ਈਹਾਂ ਤਖਤ⁸
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਉਤਰ ਕਰੇ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕਾਲ
ਕਾ ਠੀਗਾ ਜਲਾਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਨਿਰਭੈ ਘਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਤੀ ਵਾਰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਹਣੇ ਕਾ

1. ਚਾਰ + ਦਸ (ਚੋਦਾਂ) ਭਵਨ (ਲੋਕ), ਜਿਵੇਂ—ਸੱਤ ਸਵਰਗ ਲੋਕ (ਭੂ, ਭੁਵ, ਸੁ, ਮਹ, ਜਨ ਅਤੇ
ਤਪ) ਤੇ ਸਤ ਹੇਠਲੇ ਲੋਕ (ਅਤਲ, ਸੁਤਲ, ਵਿਤਲ, ਤਲਾਵਲ, ਮਹਾਤਲ, ਰਸਾਤਲ ਅਤੇ ਪਾਤਲ) ।

2. ਅਪ੍ਰਤੱਖ, ਗੁਪਤ, ਅਗਿਆਤ ।

3. ਪਰੋਖ ਦੇ ਉਲਟ, ਸਪਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਤੱਖ ।

4. ਸ਼੍ਰੋਧ ਰੂਪ 'ਹਸਤਾਮਲਕ', ਅਰਥਾਤ ਹਥ ਤੇ ਪਏ ਆਂਵਲੇ ਵਾਂਗ ।

5. ਸ਼੍ਰੋ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/ਅ) ।

6. ਸ਼੍ਰੋ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/ਅ) ।

7. ਡੰਡਾ, ਮੋਟਾ, ਮੁਸਲ ।

8. ਤਕ ।

ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਹੂਏ ਬਿਨਾ ਜੋ ਲਾਖੋਂ ਸਾਧਨ ਕਰੇਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਨ ਹੋਵੇਗਾ। 42। ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 43

ਕਵਣ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ। ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ।

ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਹੁ ਨਿਰਾਲੇ। ਬੇਲੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਤੁਮ ਬਾਲੇ।

ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈ—ਹੇ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕਾ! ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੇ ਜੋ ਉਤਰ ਕਹੇ ਇਹ ਜੇਸੇ ਕੈਸੇ ਕਾ ਤੇ ਕਾਮ ਨਹੀ। ਸਚੁ ਕਹੁ ਤੇਰੀ ਮਤ ਕਾ ਮੂਲ ਕਵਨ ਹੈ? ਤੇਰੀ ਮਤਿ ਕਵਨ ਹੈ? ਇਹ ਸਤਿ ਤੇ ਨੇ ਕਿਸ ਵੇਲਾ ਪਾਈ? ਤੇਰਾ ਕਵਣ ਗੁਰੂ ਹੈ? ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ ਹੈ। ਕਵਨ ਸੀ ਕਥਾ ਲੇ ਕਰ ਤੁਮ ਜਗਤ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਰਹਿਤੇ ਹੋ?

ਏਸੁ ਕਥਾ ਕਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ। ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰੁ। 43।

ਜੇ ਕਥਾ ਮੈ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਉਤਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖੋ ਕ ਭਵਜਲ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਕਵਨ ਹੈ? 'ਬੇਲੇ ਨਾਨਕ' ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕ੍ਰਿਤ³ ਸਬਦ ਹੈ। ਵਚਨ ਤੇ ਹੈ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕਾ, ਅਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ।

ਨਨੁ⁴—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਬਾਲਕਕਹਾ। ਕਿਆ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕ ਥਾ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਅਨੇਕ ਜੀ ਅਨੇਕ ਯੁਗੋਂ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਧ, ਤਿਨ ਕੇ ਆਗੇ ਤੋਂ ਸਪੂਰਣ ਜਗਤ ਹੀ ਬਾਲਕ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਕਹਿਣਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਦਿਲਾਸੇ ਕਾ ਸਬਦ ਹੈ, ਨਿਰਾਦਰ ਕਾ ਨਹੀ। ਤੋਂ ਭੀ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਭਵਾਨੀ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਇਹ ਕਰਤੀ ਹੈ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕ! ਹੇ ਸੁਖਮ ਬ੍ਰਹਮ!। 43। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 44

ਪਵਨ ਅੰਠਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ। ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ।

ਮੇਰੀ ਬੁਧਿ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਦਖ ਕਰ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਏ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। 'ਅੰਠਭ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਦਿ ਕਾ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਤੋਂ ਇਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਾ ਉਤਰ ਪਵਨ ਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰੀ ਮਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਕਛੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਹਾ ਸੋ ਮੈ ਨੇ ਮਾਨ ਲੀਆ। ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮਤਿਦਾਨ ਕਰੀ, ਉਹੀ ਵੇਲਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਮਤਿ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਾ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਅਰ ਸਬਦ ਜੋ ਹ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਸਰਤਿ⁵ ਕਰਣੀ। ਜੇਸਾ ਸਬਦ ਹੋਵੇ ਤਿਸ ਕੋ ਤੇਸੇ

1. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਕਸਦ, ਉਦੇਸ਼।
2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਪਹੇਲੀ ਜਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਭਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲਾ।
4. ਸਸੀਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੁਰਕ ਅਵਸਥਾ।
5. ਧਿਆਨ ਲਗਾਣਾ।

ਹੀ ਧਾਰ ਲੈਣਾ । ਤਿਸੀ ਕੀ ਸਦਾ ਧੁਨਿ ਰਹੈ, ਇਹੀ ਚੇਲਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕਾ ਉਤਰ ਪਵਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਅਰ ਜੋ ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਹੈ । ਸਬਦ ਤੋ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕੈਸੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਕਵਨ ਹੈ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ 'ਗੁਰੂ' । ਜਬ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਉਪਦੇਸ ਤੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਕਰੇਗਾ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ, ਬੋਲ ਬਿਨਾ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । "ਕਹਿਣਾ ਸੁਣਾ ਪਵਣ ਕੀ ਬਾਣੀ । ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਉਣ"¹ । ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਮਾਨ ਕਰ ਪਵਨ ਕੋ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੀ ਆਦਿ ਕਹਾ । "ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ"² । ਇਸੀ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਤਹਾਂ ਗੁਰੂ ਭੀ ਕਹਾ ।

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲਾ । ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ ।

'ਗੋ' ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਤਿਸ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਵਿਸਨੁ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਏਕ ਗੋਪਾਲ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਹੈ । ਪਰ ਉਪਦੇਸ ਤੋ ਇਹੀ ਹੈ—ਮੇਰਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਕਥ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਮੇ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਮਨ ਕੀ ਚਿਤਵਨਾ ਮੇ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਣ³ ਕਰੋ, ਅਰਥ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੇ । । ਇਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਥਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਅਕਥ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤ⁴ ਮੈ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੋ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਗਲਨ⁵ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਜਲ ਵਿਖੇ ਕਮਲ ਕੀ ਨਿਆਈ⁶ ।

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਜਿਤੁ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ । 44 ।

ਜਿਸ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ' ਕਥਾ-ਵੀਚਾਰ ਉਪਜਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਏਕ ਹੀ ਸਬਦ ਹੈ । ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਮੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੋ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ⁸ ਕੀਆ ਹੈ, ਹਰਿ ਭਜਨ ਮੇ ਤਤਪਰ⁹ ਹੂਆ, ਸੋਈ ਭਵਜਲ¹⁰ ਤੋ ਪਾਰ ਉਤਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । 44 । ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

1. ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 152) ।

2. ਜਪੁਜੀ, ਅਤਿਮ ਸਲੋਕ ।

3. ਆਰਾਧਨਾ, ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ, ਸਿਮਰਨ ।

4. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।

5. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ ।

6. ਇਸ ਤੋ ਅਗੇ 10 ਪੰਕਤੀਆਂ ਜੋ ਵਿਵਾਦਸੂਚਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

7. ਕਰਕੇ ।

8. ਹਟਾਇਆ, ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰਹਰਿਆ ।

9. ਲੀਨ, ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ।

10. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।

ਪਉੜੀ 45

ਮੈਣ ਕੇ ਦੇਤ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ । ਜਿਤੁ ਗਰਬੁ ਜਾਇ ਸੁ ਕਵਣੁ ਅਹਾਰੁ ।

‘ਮੈਣ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਖਣ ਕਾ । ‘ਸਾਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪਕੇ ਲੋਹੇ ਕਾ । ਮਖਣ ਦੇਤੋ ਜਾਬ ਪਤਾ ਲੋਹਾ ਖਾਇਆ ਜਾਏ । ਜਿਸ ਕੇ ਖਾਣੇ ਤੇ ਗਰਬ ਜਾਏ ਸੋ ਅਹਾਰ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਹਿਵੇ ਕਾ ਘਰੁ ਮੰਦਰੁ ਅਗਨਿ ਪਿਰਾਹਨ । ਕਵਣੁ ਗੁਫਾ ਜਿਤੁ ਰਹੈ ਅਵਾਹਨੁ ।

ਵਰਫਾ ਕਾ ਘਰੁ ਜੋ ਹੈ ਹਿਮਾਚਲੁ ਪਰਬਤੁ ਜੋ ਤੋ ਮੰਦਰੁ ਹੈ ਅਰ ਅਗਨਿ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਪਰਾਹੁਣਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਸੋ ਅਗਨਿ ਕੀ ਹਮਾਇ ਵਰਤ ਕੇ ਗਾਲੇਗੀ । ਹਿਮਾਚਲੁ ਜੋ ਅਗਨਿ ਕੈਸੇ ਜਾਏ ? ‘ਅਵਾਹਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਲਾਵਣੇ ਕਾ । ਜੋ ਗੁਫਾ ਕੌਣ ਸੀ ਹੈ ? ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਬੁਲਾਵਣਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਇਤ ਉਤ ਕਿਸ ਕਉ ਜਾਣਿ ਸਮਾਵੇ । ਕਵਣੁ ਧਿਆਨੁ ਮਨੁ ਮਨਹਿ ਸਮਾਵੇ । 45 ।

ਈਧਰ ਉਧਰ ਕਿਸ ਕੋ ਜਾਣ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ ? ਸੋ ਧਿਆਨ ਕਵਣ ਸਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇ । 45 । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 46

ਹਉ ਹਉ ਮੈ ਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ । ਦੂਜਾ ਮੇਟੈ ਏਕੋ ਹੋਵੈ ।

ਪਦਾਰਥੋ ਕਾ ਜੋ ਗਰਬ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹਉਮੈ ਹੈ, ਮੈ ਇਹ ਕਛੁ ਹੋ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਇਨ ਦੇਨੋ ਕੇ ਵੀਚ ਸੋ ਖੋਇ ਡਾਰੇ, ਨਿਰ ਅਤਿਮਾਨ ਹੋਇ ਕਰ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕਰੇ, ਇਹੀ ਮਖਣ ਕੇ ਦੇਤ ਹੈ । ਭਜਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਆਪ ਹੀ ਖੋਇਆ ਜਾਏ ।

ਜਗੁ ਕਰਤਾ ਮਨਮੁਖੁ ਗਾਵਾਰੁ । ਸਕਦੁ ਕਮਾਈਐ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।

ਜਗਤ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਬਡਾ ਕਠਨ ਹੈ । ਮਨਮੁਖ ਹੈ ਅਤ ਗਵਾਰ ਹੈ । ਮਨਮੁਖਤਾ ਕਾ ਖੋਵਣਾ, ਇਹੀ ਪਕਾ ਲੋਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਣਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਕਮਾਵੇਗਾ ਤਬ ਪਕਾ ਲੋਹਾ ਖਾਇਆ ਜਾਏਗਾ । ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਤੇ ਏਕ ਪਛਾਇਆ, ਇਹੀ ਜਗਤ ਖਾਇਆ ਗਇਆ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਅਹਾਰ ਗਰਬ ਕੋ ਖੋਵਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ । ਨਾਨਕ ਅਗਨਿ ਮਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ । 46 ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਇਹੀ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਭਾਣਾ ਇਸ ਨੇ ਮਾਨਿਆ ਤਬ ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਇਸ ਕੀ ਆਪ ਹੀ ਸਾਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ; ਹਿਮਾਚਲ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੀਤਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਜਿਸ ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਗਈ ਤਿਸੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਵਾਹਨ¹ ਵਸਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਮੇਟੀ ਹਉਮੈ ਕਾ ਮੇਟਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਲੇਤਾ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਕਾ ਜੋ ਮੇਟਣਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਹੀ

1. ਬਰਫਾ, ਹਿਮ ।

2. ਬੁਲਾਣੇ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਆ, ਸਦਾ, ਸਦ ।

ਤੋ ਨਿਮਿਤ¹ ਹੈ, ਐਰ ਨਿਮਿਤ ਤੋ ਨਹੀਂ । ਤਾ ਤੋ ਈਧਰ ਉਧਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਏਗਾ । ਹਉਮੈ ਕੋ ਮੋਟ ਕਤ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਹਬ ਪ੍ਰਤਤ ਬ੍ਰ ਮ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਧਯਾਨ ਤੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਨ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ ; ਜੈਸੇ ਜਲ ਕਾ ਤਰੰਗ ਜਲ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਏਗਾ । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੋ ਸਹਬ ਪ੍ਰਸਨੰਤਰ ਕਹੇ ।। 46 ।

ਨਨੁ²—ਹਉਮੈ ਕੋ ਕੈਸੇ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ ? ਹਉਮੈ ਕਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--

ਪਉੜੀ 47

ਸਚ ਭੇ ਰਾਤਾ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰੈ । ਏਕੋ ਜਾਤਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੈ ।

ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੇ ਮੋ ਰਾਤਾ ਹੂਆ ਗਰਬ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇਗਾ । “ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਤਿ ਨੇਖੁ”³ । ਸਹਬ ਕੋ ਸਿਰ ਪਰ ਵਿਧਾ⁴ ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੈ । ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭੇ ਮੋ ਰਹੇਗੇ ਤਬੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੋਵੇਗੇ । ਪਵਨਾਦਿਕ⁶ ਤੋ ਭੇ ਮੋਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ ਲੇਣਾ । ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਗਰਬੁ ਮਿਟੇਗਾ, ਤਬੀ ਹਉਮੈ ਮਿਟੇਗੀ । ਤਬ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ । ਜਬ ਇਸ ਸਬਦੁ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ।

ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਸਚੁ ਅੰਤਰਿ ਹੀਆ । ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਰੇਗਿ ਰੇਗੀਆ ।

ਜਬ ਇਹ ਸਚਾ ਸਬਦ ਇਸ ਕੋ ਹਿਰਦੈ ਅੰਤਰ ਵਸੇਗਾ ਤਬ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਏ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਿਖੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੈ । ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਪਿਆਰੈ । 47 ।

ਭਜਨ ਕਰਣਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਰੰਗੁ ਹੈ । ਇਹ ਰੰਗੁ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜੋ ਬਿਖ ਹੈ ਇਹੀ ਅਗਨਿ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਜਲਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੋ “ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ ਜਬ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ । ਜਬ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰਣ ਹੂਆ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜ ਹੈ, ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋਤੀ ਭਜਨਵਾਨੋ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਪਤ ਨਦਰਿ ਕਰੇਗਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੇਗਾ । “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਾ”⁷, ਤਬੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ । 47 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਤ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
3. ਹਟਾਏਗਾ, ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 464) ।
5. ਵਿਧਾਤਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ।
6. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ਪਵਨ (ਹਵਾ) ਆਦਿਕ ।
8. ਹਟਾਏ, ਦੂਰ ਕਰੇ ।
9. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 38 ।

ਪਉੜੀ 48

ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਚੰਦੁ ਹਿਵੈ ਘਰੁ ਛਾਇਆ । ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਸੂਰਜੁ ਤਪੈ ਤਪਾਇਆ ।

ਸੋ ਮੁਖ ਕੋਣ ਸਾ ਜਿਹ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਚੰਦੁਮਾ ਹਿਮਾਚਲੁ ਪਰਬਤੁ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੇਤਲੁ ਛਾਇਆ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਮੁਖ ਕੋਣ ਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਹਿ ਵਿਖੇ ਸੂਰਜ ਤਪਾਇਆ ਹੂਆ ਤਪਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਕਾਲੁ ਜੋਹਤ ਨਿਤ ਰਹੈ । ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਤਿ ਰਹੈ ।

ਸੋ ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਕਾਲ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਢੂੰਢਤਾ ਹੀ ਰਹਤਾ ਹੈ ? ਸੋ ਬੁਧਿ ਕੋਣ ਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬੁਧਿ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ ?

ਕਵਨੁ ਜੋਧੁ ਜੋ ਕਾਲੁ ਸੰਘਾਰੈ । ਬੋਲੈ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਬੀਚਾਰੈ । 48 ।

ਸੋ ਯੋਧਾ ਕੋਣ ਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲੁ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਕਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ? ਹੋ ਨਾਨਕ ! ਇਸ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ । 48 । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 49

ਸਬਦੁ ਭਾਖਤ ਸਸਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰਾ । ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ।

ਜਿਸ ਸਬਦ ਕਾ ਪੀਛੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਸਬਦ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਬਦ ਕੋ ਜੋ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਵਿਵੇਕ ਰੂਪੀ 'ਸੂਰਯ' ਉਦੈ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਰਯਾਨ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਮਿਟ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮੁਖ ਇਸ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੈ ਤਿਨ ਮੁਖੇ ਕੋ ਹੀ ਕਾਲੁ ਨਿਤਿ ਹੀ ਢੂੰਢਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮੁਖ ਇਸ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ । ਆਪੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਣਹਾਰਾ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੋਨੋ ਨਾਸਵੰਤ ਮਾਨ ਕਰ, ਏਕ ਮਾਨ ਕਰ, ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਅਧਾਰ ਰਖਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਚਾਹਨਾ ਨਹੀ ਕਰਤਾ, ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਅਥਵਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਔਰੋ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੁ ਪਰਚੈ ਮਨੁ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ । ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਕਾਲੁ ਨ ਖਾਇ । 49 ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਪਰਚੇਗਾ ਤਬ ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਭੂਲਾ ਹੂਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਾਨ ਕਰ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ । ਕਹਿਤਾ ਨਾਨਕੁ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਇਹ ਕਾਲ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਕੋ ਕਾਲ ਨ ਖਾਏਗਾ । 49 ।

ਪਉੜੀ 50

ਨਾਮ ਤਤੁ ਸਭ ਹੀ ਸਿਰਿ ਜਾਪੈ । ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਦੁਖੁ ਕਾਲੁ ਸੰਤਾਪੈ ।

ਸਭ ਤੇ ਜਿਹੇ ਨਾਮ ਤਤ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਅਨੇਕ ਦੁਖ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਲੁ ਵਾਰੰਵਾਰ ਇਸ ਕੋ ਦੁਖ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ।

1. ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਤਤੇ ਤਤੁ ਮਿਲੈ ਮਨੁ ਮਾਨੈ । ਦੂਜਾ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਨੈ ।

ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਤਬ ਤਤੁ ਸਾਬ ਤਤੁ ਮਿਲ ਗਇਆ । ਜਬ ਤਤੁ ਸਾਬ ਤਤੁ ਮਿਲਾ ਤਬ ਦੂਤ ਭਾਵਨਾ ਜਾਤੀ ਰਹੀ । ਏਕ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਲਿਆਇਆ । ਬਾਣੀ ਕੌਣ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਗਗਨੁ ਗਰਜੈ । ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣੁ ਸਹਜੈ । 50 ।

ਬਾਣੀ ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਗਤਜਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਸੋ ਨਿਹਚਲ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਸਹਜ ਸੋ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਛੁ ਯਤਨ ਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇਗਾ । 50 । ਸੋ ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਤਮੁਖੋ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ ! ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 51

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨ ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੁੰਨਮਸੁੰਨ ।

ਚਉਥੇ ਸੁੰਨ ਜੇ ਨੁਰ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨ ।

‘ਸੁੰਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਮਾਧਿ ਕਾ । ‘ਸਮਾਧਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਨਿਹਚਲੁ ਹੋਣੇ ਕਾ । ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਣਤੇ ਹੈ--ਅੰਤਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੀਨੋ ਸੁੰਨ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਕਛੁ ਏਕ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਖ ਹੈ । ਚਉਥੇ ਸੁੰਨ ਕੋ ਜੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਖ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਚੌਥਾ ਸੁੰਨ ਕੌਣ ਸਾ ? ਸੁੰਨ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਰਨਨ ਕੀਆ (ਹੈ)³ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਰੂਪ ਤੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਚੇਤਨ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਇਹ ਬੁਧਿ ਪਾਈ--ਅੰਤਰ, ਬਾਹਰ, ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਕੋ ਤੁਹੀ ਤੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਚੇਤਨ ਕੌਣ ਹੈ ? ਤੁਹੀ ਤੋ ਚੇਤਨ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪਾਈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਖ ਨਹੀ ।

ਘਟ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੇਉ । ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ।

ਜਬ ਮੈ ਜਾਗਤਾ ਹੋ ਤਬ ਸਭੁ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮੈ ਸੋਤਾ ਹੋ ਤਬ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ । ਤਾ ਤੇ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਮੈ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੁੰਨ ਕੇ ਸਰਮ ਕੋ ਜੋ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ਹੈ ।

ਜੋ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਤਾ । ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ । 51 ।

1. ਵਿਧੀ, ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ ।

2. ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ--ਸਵਰਗ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਪਾਤਾਲ ।

3. ਸੈਂ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 27/ਅ) ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਨਿਰੰਜਨ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਜਨੁ ਪੁਰਖ ਵਿਧਾਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਣਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਬੁਧਿ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੇ ਹੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ, ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈ। 51। ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 52

ਸੁੰਨੋ ਸੁੰਨੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ। ਅਨਹਤ ਸੁੰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ।

ਅਨਹਤ ਸੁੰਨਿ ਰਤੇ ਸੇ ਕੈਸੇ।

ਜਗਤ ਮੇ ਸਰਬ ਲੋਕ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--ਸੁੰਨ ਹੀ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ। ਅਨਹਤ¹ ਜੋ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਸੋ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿ ਤੇ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਹੀ ਜੈਸੇ। ਓਇ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰਹਿ ਨ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਹਿ। 52।

ਜੋ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਫੁਰਣੇ ਤੇ ਉਪਜੇ ਹੈ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੈਸੇ ਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵਤੇ ਹੈ ਤੇ ਨ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ਨ ਜਨਮਤੇ ਹੈਂ, ਨ ਆਵਤੇ ਹੈਂ, ਨ ਜਾਤੇ ਹੈ। 52। ਸਾਧ ਮਾਰਗ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ, ਅਬ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 53

ਨਉ ਸਰ ਸੁਭਰ ਦਸਵੈ ਪੂਰੇ। ਤਹ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਜਾਵਹਿ ਤੂਰੇ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈਂ ਤੇ 'ਨਵਸਰ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਵੇ ਸਿਰੇ ਦਸਮ ਪੁਰ ਜੋ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤਿਸ ਕ 'ਸੁਭਰ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਜਨ ਸੋ ਭਰਤੇ ਹੈਂ। ਤਹਾਂ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਜੋ ਹੈ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਤੂਰੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਧੁਨਿ ਸਾਥ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪੂਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਸਾਚੈ ਰਾਚੇ ਦੇਖਿ ਹਜੂਰੇ। ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ।

ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ, ਸਾਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਰਾਚੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹਜੂਰ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੋ ਦਰਸਨੁ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦਰਸਨ ਦੀਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀਤੀ ਹੈ--ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਭਰ ਰਹਾ ਹੈ।

ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ। ਨਾਨਕ ਪਰਖਿ ਲਏ ਸਚੁ ਸੋਇ। 53।

ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਪਤੁ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਕਾ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ। ਸੋ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਕੋ ਪਰਖਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਚਾ ਹੈ। ਸੋਈ ਸਚਾ ਹੈ ਔਰ ਸਭ ਝੂਠੇ ਹੀ ਹੈ। 53।

1. ਜਿਸ ਦੀ ਹਤਿਆ ਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਮਾਰਿਆ ਨ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ।

ਪਉੜੀ 54

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲੀਐ ਸੁਖ ਹੋਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਗੈ ਨੀਦ ਨ ਸੋਵੈ ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਵਿਧਾਤਾ¹ ਨੇ ਸਰਬ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ--ਜਬ ਹਿਤਜਨ ਕਰੇਗੇ ਤਬੀ 'ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ' ਹੋਵੇਗੇ । ਭਜਨ ਕਾ ਕਰਣਾ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਜਬ ਸਹਜ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਾਗੇ । ਔਰ ਜੇਤੇ ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨਿੰਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਸੋਵੇ ਨਹੀ । ਨ ਸਵਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ--ਬੇਸਮਝ ਹੋਇ ਕਰ ਪਦਾਹਥੇ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਨ ਹੋਵੇ ।

ਸੁੰਨ ਸਬਦੁ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੈ । ਕਹਤੇ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ।

'ਸੁੰਨ' ਸਬਦੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ, ਤੇ ਅਪਰੰਪਰ² ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ । ਤੇ ਸਭੀ ਇਸ ਕੋ 'ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ' ਕਹਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮੋ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਔਰੋ ਕਾ ਨਿਸਤਾਰ³ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਸੇ ਸਚਿ ਰਾਤੇ । ਨਾਨਕ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਮਿਲਣ ਨਹੀ ਭ੍ਰਾਤੇ । 54 ।

ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ ਹੈ ਉਹੀ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਖੋਇਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮਿਲੇਗਾ । ਜੋ 'ਭ੍ਰਾਤਿ-ਦਰਸੀ' ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 54 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 55

ਕੁਬੁਧਿ ਚਵਾਵੈ ਸੋ ਕਿਤੁ ਠਾਇ । ਕਿਉ ਤਤ ਨ ਬੂਝੈ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ।

ਜੋ ਕੁਬੁਧਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕੌਣ ਸਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ ? ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵ ਤਤ ਕੋ ਕਿਉ ਨਹੀ ਬੂਝਤਾ ? ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਕਿਉ ਖਾਤਾ ਹੈ ?

ਜਮ ਦਰਿ ਬਾਧੇ ਕੋਇ ਨ ਰਾਖੈ । ਬਿਨੁ ਸਬਦੇ ਨਾਹੀ ਪਤਿ ਸਾਖੈ ।

ਯਮ ਕੇ ਦੁਾਰ ਕੋ ਜੀਵ ਬਾਧੇ ਹੂਏ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਰਖਯਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ । ਬਿਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਇਸ ਕੀ ਪਤਿ ਨਹੀ, ਇਸ ਪਤ ਅਨੇਕ ਸਾਖੀ ਪਾਈਤੇ ਹੈ । ਫੇਰ ਲੋਕ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਕਿਉ ਨਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰਤੇ ?

1. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਤਾਰ ।
2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
3. ਅਪਰੰਪਾਰ, ਅਸੀਮ, ਅਪਾਰ ।
4. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
5. ਕਰਕੇ ।
6. ਮੁਕਤੀ, ਗਤੀ, ਛੁਟਕਾਰਾ, ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ।
7. ਜੋ ਭ੍ਰਾਤੀਆਂ ਜਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਕਿਉਂਕਰਿ ਬੂਝੈ ਪਾਵੈ ਪਾਰੁ । ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਿ ਨ ਬੂਝੈ ਗਵਾਰੁ । 55 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਕਿਉਂਕਰ ਬੂਝੈ ? ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੌਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੈ ? ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਇਹ ਮਨਮੁਖ ਗਵਾਰ ਲੋਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੂਝਤੇ । 55 । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 56

ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੇ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ । ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕੀ ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੇਗੀ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਇਸ ਕੋ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬੀ ਇਹ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾ ਮਿਲਨਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਜਗ ਮੇਂ ਜੋ ਲਾਖੋਂ ਗੁਰੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ । “ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ”¹ ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਚੇ ਪਕੇ ਗੁਰੂਓਂ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ ।² ‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੁਆ’³ ।

ਤਤੁ ਨ ਚੀਨੈ ਮਨਮੁਖੁ ਜਲਿ ਜਾਇ । ਦੁਰਮਤਿ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ।

ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋ ਤਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਤਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਵਾਰੰਵਾਰ ਗਰਭ ਕੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਜਲਤਾ ਹੈ । ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵਿਛੋੜ ਕੀਆ, ਇਸੀ ਤੇ ਯਮ ਕੀ ਚੋਟ ਖਾਤਾ ਹੈ ।

ਮਾਨੈ ਹੁਕਮੁ ਸਭੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ । ਨਾਨਕ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ । 56 ।

‘ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਜਿਨੇ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਲੀਆ, ਵੇਦੋਕਤ⁴ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਵਿਖੇ ਵਿਚਰਣੇ ਲਾਗਾ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਗੁਣ ਪਾਏ ਅਰ ਗਿਆਨ ਭੀ ਪਾਇਆ, ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਪਾਵੇਗਾ । 56 ।

ਪਉੜੀ 57

ਸਾਚੁ ਵਖਰੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਹੋਇ । ਆਪਿ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਭੀ ਸੋਇ ।

ਸਚਾ ਵਖਰੁ⁵ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋਈ ਜਿਸ ਕਾ ਧਨੁ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਧਨ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ ।

ਸਹਜਿ ਰਤਾ ਬੂਝੈ ਪਤਿ ਹੋਇ । ਤਾ ਕੀ ਕੀਮਤਿ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ ।

‘ਸਹਜ’ ਇਸ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਉਪਜਾ ਜੋ ਹੈ, ਭਜਨ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਇਸ

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465) ।
2. ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
3. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932) ।
4. ਹੁਕਮ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਕਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਵੇਦ-ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ।
5. ਵੇਦੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ।
6. ਸੋਦਾ ।

ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਬੁਝਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਕੀਮਤ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਸੋ ਤੋ ਅਮੋਲ ਹੁਆ ।

ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ । ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਪਰੈ ਸਚ ਭਾਇ । 57 ।

ਜਹਾ ਦੇਖਤਾ ਹੋਂ ਤਹਾ ਪ੍ਰਸੰਸਕਰ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਇਸ ਸਚੀ ਭ ਵਨਾ ਪੀਛੇ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇਗਾ । 57 । ਫੇਰ ਗੋਤਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 58

ਸੁ ਸਬਦ ਕਾ ਕਹਾ ਵਾਸੁ ਕਬੀਅਲੇ ਜਿਤੁ ਤਰੀਐ ਭਵਜਲੁ ਸੰਸਾਰੋ ।

ਤ੍ਰੈ ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਕਹੀਐ ਤਿਸੁ ਕਹੁ ਕਵਨੁ ਆਧਾਰੋ ।

ਭਲਾ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਵਾਸਾ ਕਹਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ¹ ਭਵਜਲ² ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤਰਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਤੀਨ ਅਰ ਸਾਤ, ਦਸ ਅੰਗੁਲੀ ਵਾਈ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ ? ਪਵਨ ਸਾਰੀਰ ਤੇ ਨਿਕਸ ਕਰ ਦਸ ਅੰਗੁਲੀ ਬਾਹਰ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਉਹੀ ਫਿਰ ਕਰ ਅੰਤਰ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਕੇ ਪਵਨ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਬਾਹਰਿ ਹੀ ਨਹੀ ਚਲਾ ਜਾਤਾ (ਹੈ)³ । ਅਰ ਬਾਹਰ ਕਾ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਭੀ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । 'ਅਧਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ, ਤਿਸ ਪਵਨ ਕਾ ਆਸਰਾ ਕਵਨ ਹੈ ? ਜੋ ਬਾਹਰ ਕੇ ਪਵਨ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਨਹੀ ਜਾਣੇ ਦੇਤਾ, ਕਹੋ । ਯਦਵਾ⁴ ਤ੍ਰੈ-ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ ।

ਬੋਲੈ ਖੋਲੈ ਅਸਥਿਰੁ ਹੋਵੇ ਕਿਉਕਰਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ।

ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਖੋਲਤਾ ਹੈ । ਖੋਲਣ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ, ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਹੈ । ਜੋ ਗੁਦਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਪਾਨ' ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੋ ਅਪਾਨ ਨ ਹੋਵੇ ਤੋ ਆਦਮੀ ਮਰ ਹੀ ਜਾਏ । ਜੋ ਪਵਨ ਨਾਭ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਮਾਨ' ਹੈ । ਜੋ ਕਛੁ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਮ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਏਕ ਮੁਖ ਸਾਥ ਹੀ ਤੋ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਸਣੇ ਕੇ ਦੋ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਪਵਨ ਕੰਠ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕੰਠ ਹਟਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਦਾਨ' ਹੈ । ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਵਿਆਨ' ਹੈ ।⁵ ਅੰਨ, ਜਲ ਕਾ ਜੋ ਸਾਰ ਭਾਗ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਭੂਖ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕ੍ਰਿਕਲਾ' ਹੈ । ਜਿਸ ਤੇ ਡੀਕਾਰ

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 30/ੳ) ।

4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।

5. ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 30/ਅ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਆਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਾਗ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਤੇਤ੍ਰ ਭਮਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕੂਰਮ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਉਥਾਸੀ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਦੇਵਦਤ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਕਾ ਸਰੀਰ ਫੂਲ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਧਨੰਜੈ' ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ ਸੋ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀ ਇਸਥਿਰਤਾ² ਤੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਇਸਥਿਰਤਾ ਹੈ। ਅਲਖ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਲਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ। ਬੋਲਣਾ ਤੋ ਪਵਨ ਕਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੈ। ਪਵਨ ਅਲਖ ਕੋ ਕੈਸੇ ਲਖਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਣਵੈ ਅਪਣੇ ਮਨ ਸਮਝਾਏ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੇ ਸਚਿ ਲਿਵ ਲਾਗੇ ਕਰਿ ਨਦਰੀ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ।

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਸੁਣ ਕਰੀਏ, ਨਾਨਕੁ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵੇ, ਜਬ ਸਮਝਾ ਤਬ ਸਮਝ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੁ-ਸਬਦ ਕਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ³ ਏਹ ਬੇਸਮਝ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਕੁ-ਸਬਦ ਹੀ ਕੁ-ਸਬਦ ਹੈ। ਜਬ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸੁ-ਸਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟੇਗਾ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਬ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੀ ਲਿਵ ਲਾਗੇਗੀ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ, ਨਦਰਿ ਕਟਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਗੁਰੋ ਕਾ ਮੇਲ ਭੀ ਤਿਸੀ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਸੋ ਮਿਲਾਇ ਲਏਗਾ।

ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪ ਬੀਨਾ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਸਮਾਇ। 58।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਦਾਨਾ ਹੈ, ਸਭੁ ਕਛੁ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ (ਹੈ)⁴। ਆਪੇ ਹੀ ਬੀਨਾ ਹੈ, ਕੀਮਤਿ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ। ਜਿਨ ਕਾ ਪੂਰਣ ਭਜਨ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਣ ਭਾਗ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ। 58।

ਪਉੜੀ 59

ਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਸੁ ਅਲਖਿ ਜਹੁ ਦੇਖਾ ਤਹੁ ਸੋਈ।

ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਧਰ ਸੋਈ।

ਸੁ-ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਚਨ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਸੰਦੇਹ ਤੇ ਰਹਿਤ ਸਰਬ ਕੇ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਅਲਖ ਹੈ, ਲਖਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਮੈ ਤੋਂ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਅਲਖ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੋ। ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਵਨ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਕੀ ਮਤਾ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਵਨ ਸਰੀਰ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਚੇਤਨ ਅਕਾਲ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਕਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਸਰਬ ਕਲਾ ਕੋ ਧਾਰ ਭੀ ਰਹਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਦਰਪਣ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਅਰ ਸਭ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ।

1. ਸਥਿਰ, ਕਾਇਮ।

2. ਸਥਿਰਤਾ, ਕਾਇਮੀ, ਠਹਿਰਾਉ।

3. ਤਕ, ਤੀਕ।

4: ਆਸ਼ੋ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 31/8)।

ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸਬਦੁ ਘਟ ਮਹਿ ਵਸੈ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਰਵਾਏ ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ।

ਸੋ ਚੇਤਨ ਸਿਰ ਪਰ ਨਦਰਿ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਤਿਸ ਕੇ ਘਟ ਵਿਖੇ ਵਸਾਵਤਾ ਹੈ, ਵੀਚ ਸੋ ਕ੍ਰਮ ਕੇ ਹੂਹ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਤਿਸ ਕਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ ।

ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਇਤ ਉਤ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ।

ਚਿਹਨੁ ਵਰਨ ਨਹੀ ਛਾਇਆ ਮਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ । 59 ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ—ਟੀਧਰ ਉਧਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਦੇਖੋ । ਜਬ ਇਸ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਚਿਹਨ, ਵਰਨ, ਛਾਇਆ, ਮਾਇਆ ਸਿਰ ਕੇ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ, ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ । 59 ।

ਪਉੜੀ 60

ਤੈ ਸਤਿ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਅਉਧੂ ਸੁਨ ਸਚੁ ਆਹਾਰੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ਤਤੁ ਬਿਰੋਲੈ ਚੀਨੈ ਅਲਖੁ ਅਪਾਰੈ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਤੈ-ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਜੋ ਪਵਨ ਹੈ, ਸੁਨ ਪ੍ਰੇਸਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕਾ ਅਹਾਰ ਹੈ । ਜੋ ਪਵਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਤੁ ਕੋ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਅਲਖ, ਅਪਾਰ ਕੋ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ, ਦੂਖੇ ਕੋ ਨਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ।

ਤੈ ਗੁਣ ਮੇਟੈ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ ਮਨਿ ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੈ ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੈ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਇਹ ਤੀਨੋ ਗੁਣੋ ਕੋ ਮੇਟੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੇ ਮਨ ਕਾ ਅਹੰਕਾਰ ਚੂਕੇਗਾ । ਜਬ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਏਕੋ ਜਾਣੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇਗਾ ।

ਸੁਖਮਨਾ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਬੁਝੈ ਜਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ।

ਨਾਨਕ ਤਿਹੁ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਾਚਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ । 60 ।

ਇੜਾ, ਪਿੰਗੁਲਾ, ਸੁਖਮਨਾ—ਇਹ ਤੀਨੋ ਨਾਡੀਆ ਹੈ । ਇੜਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਯੋਗੀ ਪਵਨ ਕੋ ਚੜਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੁਖਮਨ ਵਿਖੇ ਇਸਬੰਤਨ^੧ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਪਿੰਗੁਲਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਉਤਾਰਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਵ ਕਾ ਭੀ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਤਬ ਹੋਤਾ ਜਿਸ ਕੀ ਭਕਤਿ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰਧਨ ਹੂਆ ਹੂਆ ਆਪ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ । ਇਨ ਤੀਨੋ ਨਾਡੀਓ ਤੇ ਅਥਵਾ ਤੀਨੋ ਗੁਣੋ ਤੇ ਸਾਚਾ

1. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਬਦ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਆਦਿ ਰੰਬ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ । ਇਸੇ ਅਸ਼ੁਧੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਅਸੰਗਤ ਅਰਥ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।
2. ਰਜੋ, ਸਤੋ, ਤਮੋ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ।
3. ਰੋਕਦਾ ਹੈ ।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਪਰੇ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਸਮਝਿ ਜਾਏਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ
ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਗੀ । 60 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 61

ਮਨ ਕਾ ਜੀਓ ਪਵਨੁ ਕਬੀਅਲੇ ਪਵਨੁ ਕਹਾ ਰਸੁ ਖਾਈ ।
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਅਉਧੂ ਸਿਧ ਕੀ ਕਵਨ ਕਮਾਈ ।
ਬਿਨੁ ਸਬਦੇ ਰਸੁ ਨ ਆਵੇ ਅਉਧੂ ਹਉਮੈ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਈ ।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਮਨ ਕਾ ਜੀਉ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪਵਨ
ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਮਨ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਮਨ ਕਾ ਜੀਵ ਪਵਨ ਹੀ ਹੈ । ਪਵਨ ਕਹਾ ਰਸੁ ਖਾਤਾ ਹੈ ?
ਕਹਾ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ? ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ ! ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਸੀ ਹੈ ? ਕਿਸ ਮੁਦ੍ਰਾ
ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਸਿਧ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਾ ਫਲ ਕਿਆ ਹੈ ? ਹੇ ਅਵਧੂਤ ! ਬਿਨਾ
ਸਬਦੁ ਰਸ ਨਹਾਂ ਆਵਤਾ ਅਰ ਹਉਮੈ ਕੀ ਪਿਆਸ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਤੀ, ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ
ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ਸਾਚੇ ਰਹੇ ਅਘਾਈ ।

ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ
ਹੈ । ਸੋ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਏ ਤਿਨ ਕਾ ਮਨ ਭੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਆ, ਪ੍ਰਾਣ ਭੀ
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਏ । ਇਹੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਿਧ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਾ ਫਲ ਹੈ । ਇਸ ਬਿਨਾ
ਰਸੁ ਭੀ ਨ ਆਵੇਗਾ, ਹਉਮੈ ਕੀ ਪਿਆਸ ਭੀ ਨ ਮਿਟੇਗੀ । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਫੇਰ ਕਰਤੇ
ਹੈ ।

ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਜਿਤੁ ਅਸਥਿਰੁ ਰਹੀਐ ਕਿਤੁ ਭੋਜਨਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੈ ।

ਸੋ ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸਥਿਰਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ । ਸੋ ਕਵਨ ਭੋਜਨ ਹੈ ਜਿਸ
ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੀਏ, ਫੇਰ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਬਾਕੀ ਨ ਰਹੇ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਪੈ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਾਲੁ ਨ ਗ੍ਰਾਸੈ । 61 ।

ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ—ਸੁਖ
ਦੁਖ ਜੋ ਹੈ ਇਹ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਕੇ ਧਰਮ ਹੈ ; ਤੂ ਤੋਂ ਅਸੰਗ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਦੁਖ
ਸੁਖ ਕਹਾ ; ਤੂ ਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ
ਵਿਖੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਦੁਖ ਸੁਖ ਕੋ ਸਮ ਹੀ ਜਾਣੇਗਾ । ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਕਾਲੁ ਨ ਗ੍ਰਾਸੇਗਾ,
ਇਸਥਿਰਤਾ² ਤੇ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਬ ਹੀ ਇਹ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । 61 ।

ਪਉੜੀ 62

ਰੰਗਿ ਨ ਰਾਤਾ ਰਸਿ ਨਹੀ ਮਾਤਾ । ਬਿਨ ਗੁਰ ਸਬਦੇ ਜਲਿ ਬਲਿ ਤਾਤਾ ।

1. ਤੀਕ, ਤਕ ।

2. ਸਥਿਰਤਾ, ਕਾਇਮੀ, ਠਹਿਰਾਉ ।

ਬਿਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕਬ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਰਤਾ ਅਤ ਪਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰਸਿ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਮਤਾ । ਸੋ ਆਵਾਗੋਣ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਲੇਗਾ, ਤਾਤਾ ਕਾਖ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ।

ਬਿੰਦੁ ਨ ਰਾਖਿਆ ਸਬਦ ਨ ਭਾਖਿਆ । ਪਵਨੁ ਨ ਸਾਧਿਆ ਸਚੁ ਨ ਅਰਾਧਿਆ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀ ਰਾਖਿਆ, ਯਤੀ¹ ਨਹੀ ਹੂਆ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਬਦ ਭੀ ਨਹੀ ਕਹਾ, ਪਵਨ ਕੀ ਸਾਧਨਾ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰੀ, ਸਮਾਧਿ ਨਹੀ ਲਗਾਈ, ਸਚ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਭੀ ਨਹੀ ਕੀਆ ਸੋ ਤਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਖ ਕਹਾਂ । ਅਬ ਸੁਖ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਸਮ ਕਰਿ ਰਹੈ । ਤਉ ਨਾਨਕ ਆਤਮ ਰਾਮ ਕਉ ਲਹੈ । 62 ।

ਅਕਥ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । ਜਿਹਾ ਜਿਸ ਕੋ ਯਥਾਰਥ² ਨਹੀ ਕਹਿ ਸਕਤੀ । ਗੁਰੋ ਤੇ ਤਿਸ ਕੀ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਵਿਖੇ ਸਮ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਆਤਮ ਰਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਖ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 62 ।

ਪਉੜੀ 63

ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਰੰਗੇ ਰਾਤਾ । ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਸਾਚੇ ਮਾਤਾ ।

ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹਰਿ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਰੰਗੇਗਾ । ਸੋ ਸਾਚੇ ਰਸਿ ਵਿਖੇ ਮਤਵਾਲਾ ਹੂਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੀ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ । ਅਪਿਉ ਪੀਓ ਆਤਮ ਸੁਖ ਧਾਰੀ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਅਗਨਿ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ³ ਕੀਆ ਹੈ । ਆਤਮ ਸੁਖ ਜਿਸ ਨੇ ਧਾਰਿਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਨੇ ਪਰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਆ ਹੈ ।

ਸਚੁ ਅਰਾਧਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੁ ਤਾਰੀ । ਨਾਨਕ ਬੁਝੈ ਕੋ ਵੀਚਾਰੀ । 63 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਚ ਕਾ ਆਰਧਨ⁴ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਬੁਝਤਾ ਹੈ । 63 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 64

ਇਹੁ ਮਨੁ ਮੈਗਲੁ ਕਹਾ ਬਸੀਅਲੇ ਕਹਾ ਬਸੈ ਇਹੁ ਪਵਨਾ ।

ਕਹਾ ਬਸੈ ਸੁ ਸਬਦੁ ਅਉਧੁ

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ ! ਜਬ ਇਹ ਤਰਣੇ ਤਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੂਆ, ਗਸਾਨੀ ਹੂਆ ਤਬ

1. ਸੰਨਿਆਸੀ ।
2. ਸਤਿ, ਵਾਸਤਵਿਕ ।
3. ਛਡਿਆ ਹੈ, ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ ।
4. ਆਰਾਧਨਾ, ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ ।

ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਗਾਥਾ ਕੀ ਨਿਆਈ ਇਥਲ,¹ ਸੋ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਪਵਨ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਸੁ-ਸਬਦ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਤਾ ਕਉ ਚੂਕੈ ਮਨ ਕਾ ਭਵਨਾ ।

ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲੇਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਪਾਏ ।

ਆਪੈ ਆਪੁ ਖਾਇ ਤਾ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਵੈ ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ।

ਨਦਰਿ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕੇ ਸਤ ਕਰਮੋ ਪਰ ਰੀਝਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰ ਇਸ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਭਟਕਣਾ ਚੂਕ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਤਬ ਮਨ ਇਸ ਕਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਮ ਹੈ 'ਆਪਣੇ' ਕਾ । ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਘਰਿ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਮਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਤਬ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ਜਬ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਖਾਇ ਕਰ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤੋੜ ਕਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਪਵਨ ਸੁ-ਸਬਦ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਧਾਵਨਾ² ਇਨ ਕੀ ਮਿਟ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਕਿਉ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੈ ਆਤਮੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਸਮਾਵੈ ।

ਮੂਲ, ਆਪਣੇ (ਆਪ) ਕੋ ਇਹ ਕੈਸੇ ਪਛਾਣੇ ? ਮੈ ਆਤਮਾ ਹੋਇ ਸਕੋ, ਕੈਸੇ ਜਾਣੇ ? ਚੰਦਮਾ ਕੇ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਸੂਰਜ ਕੈਸੇ ਸਮਾਵੈ ? ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ । 64 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਵੀਚ ਸੋ ਖੋਇ ਡਾਰੇ ਤਬ ਸਹਜ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ । 64 ।

ਪਉੜੀ 65

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ ਵਸੀਅਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ।

ਨਾਭਿ ਪਵਨੁ ਘਰਿ ਆਸਣੁ ਬੈਸੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਤਤੁ ਲਹੈ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਨਿਸਚਲ ਹੋਇ ਕਰ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵਸੇਗਾ । ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਜੋ ਪਵਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੈ ਤਬ ਮਨ ਤਹਾ ਹੀ ਆਸਨ ਲਗਾਇ ਕਰ ਬੈਠੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣਾ ਜੋ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼, ਤਿਸੀ ਕਾ ਖੋਜ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਆਤਮਾ ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਛੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਸੁ ਸਬਦਿ ਲਹੈ ।

ਖਾਵੈ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਾਚੇ ਕੀ ਸਾਚੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਮਿ ਰਹੈ ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋ ਸਰਬ ਕਾ 'ਨਿਜ ਘਰ' ਹੈ ਜਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਕੋ ਹੂਆ ਤਬ

1. ਸਥੂਲ ।

2. ਭਟਕਣਾ ।

ਸੁ-ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਤੋਹੀ ਵਾਨ, ਸੋ ਨਿਰ ਘਰ ਮੇਂ ਹੀ ਤੇ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਤੀਨੋਂ ਭਵਨੋਂ ਵਿਖੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਹੀ ਤੋਂ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਸੁ-ਸਬਤ ਤੇ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁ-ਸਬਦ ਤੋਂ ਤਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਸਾਚੇ ਕੀ ਦੁਖ, ਭੁਖ ਖਾਵੇਗਾ। ਸਾਚ ਕੇ ਨਿਮਿਤ੍ਰ ਬ੍ਰਹਮ, ਨੇਮ, ਜਪ, ਤਪਾਦਿਕ^੧ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਸਾਚੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੇ ਕੇ ਅਤਥਾਵੇ।

ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਤਾਖੈ ਸਚਿ ਰਹੇ ਰੰਗੁ ਕਰਤੂ ਨ ਜਾਵੈ। 65।

ਜਿਸ ਕਾ ਮੈਂ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਅਨਹਦ^੨ ਬਾਣੀ ਹੈ। 'ਹਦ' ਨਾਮ ਹੈ ਪਖਪਾਤ ਕਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਤੇ ਪਖਪਾਤ ਕਿਸੀ ਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਅ.ਬ.ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਚਿ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਚੇ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਰੰਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਉਤਰੇਗਾ। 65। ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਏ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 66

ਜਾ ਇਹੁ ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਮਨ ਕੈਨੇ ਰਹਤਾ।

ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਥਭੁ ਨ ਹੋਤ ਤਾ ਪਵਨੁ ਕਵਨ ਘਰਿ ਸਹਤਾ॥

ਮਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹਿਰਦੈ ਹੈ। ਹਿਰਦੈ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਦੇਹ ਹੈ। ਜਬ ਹਿਰਦੈ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਥਾ ਤਬ ਮਨ ਕਹਾਂ ਰਹਿਤਾ ਥਾ? ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਪਵਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਬ ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਨਹੀਂ ਥਾ ਤਬ ਪਵਨ ਕਹਾਂ ਵਸਤਾ ਥਾ?

ਰੂਪੁ ਨ ਹੋਤੋ ਰੇਖ ਨ ਕਾਈ ਤਾ ਸਬਦਿ ਕਹਾ ਲਿਵ ਲਾਈ।

ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਨ ਹੋਤੀ ਮਿਤਿ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ।

ਜਬ ਰੂਪ, ਰੇਖ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥਾ ਤਬ ਗੁਰੇ ਕੇ ਸਬਦ ਨੇ ਕਿਸ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਥੀ? ਰਕਤ, ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਜੋ ਹੈ ਸਹੀਰ, ਜਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਥਾ ਤਬ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਅਰ ਕੀਮਤਿ, ਮੇਲ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਤਬ ਗੁਰੇ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਕੀ ਕੀਮਤਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਈ ਥੀ?

ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਨ ਜਾਪੀ ਕਿਉਕਰਿ ਜਾਪਸਿ ਸਾਚਾ।

ਜਬ ਵਰਨ ਭੇਖ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਥਾ, 'ਅਸਰੂਪ' ਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੀ ਥਾ ਤਬ ਸਾਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਉਕਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਥਾ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਇਬ ਤਬ ਸਾਚੋ ਸਾਚਾ। 66।

ਗੁਰੇ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਪਾਇ ਕਰ, ਵੈਰਾਗ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰ, ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਅਬ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸਚਿ ਰੂਪ ਤਬ ਭੀ ਸਚਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। 66। ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
2. ਤਪ ਆਦਿਕ।
3. ਰਬੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ।

ਅਬ ਬਿਵਹਾਰਕ¹ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 67

ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਅਉਧੂ ਤਉ ਮਨੁ ਸੁੰਨਿ ਰਹੈ ਬੇਰਾਗੀ ।

ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੈ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਜਬ ਹਿਰਦੈ, ਦੇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ, ਸੁੰਨ ਜੋ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਨਿਸਚਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਬ ਮਨੁ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਰਹਿਤਾ ਥਾ । 'ਇਸਬੰਭ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ । ਜਬ ਨਾਭਿ-ਕਮਲ ਪਵਨ ਕਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਨਿਜ ਘਰਿ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਵਨ ਅਨਰਾਗੀ ਹੁਆ ਹੁਆ, ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੁਆ ਹੁਆ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਥਾ ।

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਅਕੁਲੀਣਿ ਰਹਤਉ ਸਬਦ ਸੁ ਸਾਰੁ ।

ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਆਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।

ਜਬ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਜਾਤਿ, ਵਰਣੁ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਸਰਬ ਕਾ ਸਾਰ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਅਕੁਲੀਣ, ਜਾਤਿ-ਵਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੀ ਥਾ । ਜਬ ਅਕਾਸ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ, ਅਰ ਚਲਨਾ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਥਾ ।

ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੋ ਏਕੋ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ।

ਸਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਨਾਨਕ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ । 67 ।

ਤਬ ਵਰਨ, ਭੇਖ, ਅਸਰੂਪ (ਰੂਪ)² ਤੇ ਰਹਿਤ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਥਾ । ਅਬ ਸਬਦੇ ਜਿਸ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਸੂਚਾ ਹੋਤਾ ਨਹੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਤੋ ਅਕਥ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਿਆ ਸਕਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਹੇਗਾ ; ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਏਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਕਹੀ ਹੈ । 67 । ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 68

ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਦੁਖਿ ਬਿਨਸਿ ਜਾਈ ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ਨਾਨਕ ! ਜਗਤ ਕੌਣ ਕੌਣ ਵਿਧਿ ਸੋ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ? ਕੌਣ ਕੌਣ ਦੁਖ ਤੇ ਬਿਨਸਿ ਜਾਤਾ ਹੈ ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਨਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਗਿਆਨੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲੁ ਬਾਣੀ ਸਾਚੈ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਜਗਤ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਉਪਜਤਾ ਹੈ । ਜਗਤ ਨਾਮ ਹੈ 'ਜਨਮ ਮਰਣ' ਕਾ । ਹਉਮੈ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਣ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਵਿਸਰਿਤਾ³

1. ਵਿਵਹਾਰਿਕ ।

2. ਸੇ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 35/ਅ) ।

3. ਵਿਸਰਦਾ, ਭੁਲਦਾ ।

ਹੈ। ਨਾਮ ਕੇ ਵਿਸਰਨੇ ਤੇ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਤਤ ਕੇ ਵੀਚਾਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਹੋਮੇ ਕੋ ਜਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਕੋ ਜਲਾਇਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤਨ ਮਨੁ ਬਾਣੀ ਸਭੀ ਨਿਰਮਲ ਹੁਏ, ਜੋ ਸਚੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੇਗਾ।

ਨਾਮੇ ਨਾਮਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਿਧਾਰੇ।

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੈ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰੇ। 68।

ਤਾ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀ ਟਿਛਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਧਾਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵੀਚਾਰ ਦੇਖੋ। 68।

ਪਾਉੜੀ 69

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੈ ਕੋਟਿ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ।

ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਾਚੁ ਸਬਦੁ ਕੋ ਵੀਚਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਗੁਣ ਕਰ ਹੀ ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਭੀਜੈ ਵਿਰਲਾ ਬੁਝੈ ਕੋਇ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਮਨੁ ਹਰਿਭਜਨ ਵਿਖੇ ਭੀਜਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਬੁਝਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਗਿ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਣੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਜਾਣੈ। 69।

ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹੀ ਯੋਗੀ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪਛਾਣੈ। ਗੁਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹੀ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। 69।

ਪਾਉੜੀ 70

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ। ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੀ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾ ਯੋਗ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹੁਈ ਨਹੀ, ਅਰ ਮੁਕਤਿ ਭੀ ਕਬੀ ਹੀ ਕੋਈ ਨ ਹੁਆ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ। ਬਿਨਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਮਹਾ ਦੁਖ ਪਾਵਤਾ ਹੈ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਗਰਬਿ ਗੁਬਾਰਿ।

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਆ ਜਨਮੁ ਹਾਰਿ। 70।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾ ਮਹਾ ਗਰਬ ਵਿਖੇ ਇਹ ਕੁਬਾਰ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਅੰਧਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰੇ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਜੋ ਮੁਆ ਸੋ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਹੀ ਹਾਰਿ ਗਇਆ। 70।

ਪਉੜੀ 71

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਜੀਤਾ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਜੀਤਿਆ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਮੁ ਕਾਲੁ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ।

ਯਮ ਕੋ ਮਾਰਿ ਕਰ, ਕਾਲ ਕੋ ਵਿਦਾਰਿ ਕਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਜੀਤਾ ਹੈ । “ਮਨਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੈ” ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਜੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੀਤਾ । ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖ ਕੀ ਹਾਰ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਔਰ ਸਭੀ ਹਾਰੇਗੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਸੁ ਜਾਣੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ । 71 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ^੧ ਆਪਣੇ ਮੇਲ ਵਿਖੇ ਮਿਲਾਇ ਲੇਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੈ । 71 ।

ਪਉੜੀ 72

ਸਬਦੈ ਕਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸੁਣਿ ਤੂ ਅਤ੍ਰਿਪੁ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ।

ਨਾਮੇ ਰਾਤੇ ਅਨਦਿਨੁ ਮਾਤੇ ਨਾਮੈ ਤੇ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਤਖ ਨਾਥ ! ਅਬ ਆਪ ਸਬਦ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਸੁਣੀਐ — ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਯੋਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਨਾਮ ਰਾਤੇ ਹੈ ਤੇ ਰਾਤ੍ਰਿ ਦਿਵਸਿ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਆਵਾਗੋਣ ਰੂਪੀ ਦੁਖ ਤੇ ਛੂਟ ਪੜਹਿ ਗੇ ।

ਨਾਮੈ ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਵੈ ਨਾਮੈ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੇਰੇ ਸਚੈ ਆਪਿ ਖੁਆਈ ।

ਨਾਮੈ ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬੰਧ-ਮੁਕਤਿ ਗੁਰੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾ, ਇਸ ਕੀ ਸੋਝੀ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਹੀਨ ਬੇਮੁਕਤ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਭੇਖ ਪੜੇ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਸਤਿ ਰੂਪ ਜ ਆਪੁਣਾ ਆਪੁ ਥਾ, ਨਾਮ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੋਇ ਕਰ ਭੇਖ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨ ਮੋ ਭੁਭ ਕਤ ਤਿਨੋ ਨੇ ਖੋਇ ਡਾਰਿਆ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਅਉਪੁ ਜਗ ਜੁਗਤਿ ਤਾ ਹੋਈ ।

ਕਹਿ ਬੀਚਾਰੁ ਮਨਿ ਦੇਖਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ । 72 ।

1. ਨਾਸ ਕਰਕੇ, ਉਖਾੜ ਕੇ ।

2. ਜਾਜੀ, ਪਉੜੀ 28 ।

3. ‘ਆਪਣੇ ਮੇਲ...ਗੁਰਮੁਖ’ ਇਹ ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(ਜੋ)¹ ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਬੀ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਨਾਥ ਜੀ ਇਸ ਵਾਤਤਾ ਕੋ ਵੀਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖ ਲੀਜੀਏ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। 72। ਪ੍ਰਸਨ, ਉਤਰ ਸਮਾਪਤ ਭਏ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਜਾਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅਬ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 73

ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੂਹੈ ਜਾਣਹਿ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ।

ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਪਤਾ ਆਪੇ ਪਤਗਟੁ ਆਪੇ ਸਭਿ ਰੰਗਿ ਮਾਣੈ।

ਮਹਾਰਾਜ 'ਗਤ' ਜੋ ਹੈ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਅਤ 'ਮਿਤਾ' ਜੋ ਹੈ ਕੀਮਤਿ ਤੇਰੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ, ਔਰ ਕੋਈ ਕਹਾਂ ਤਕਰ² ਕਹਿ ਕਰ ਵਖਾਣੇਗਾ। ਤੂ ਆਪ ਗੁਪਤ ਹੈ, ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਪਤਗਟ ਜਗਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਸਰਬ ਰੰਗ ਮਾਣਤਾ ਹੈ।

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਬਹੁ ਚੇਲੇ ਖੋਜਤ ਫਿਰਹਿ ਫੁਰਮਾਣੈ।

ਮਾਗਹਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇ ਇਹ ਭਿਖਿਆ ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਣੈ।

ਮਹਾਰਾਜ ! ਫੁਰਮਾਣ ਜੋ ਹੈ ਤੇਰੇ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਧ, ਸਾਧ, ਗੁਰੂ, ਚੇਲੇ ਇਨ ਦੁਆਰਾ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਖੋਜਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈ। ਅਤ ਇਹੀ ਮਾਗਤੇ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹਮ ਕੋ ਭਿਖਿਆ ਦੀਜੀਏ, ਸਭੀ ਦਰਸਨ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਹਮ ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਏ।

ਅਬਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਹੋਈ।

ਨਾਨਕ ਸਭਿ ਜੁਗ ਆਪੇ ਵਰਤੈ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ। 73।

ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂ ਅਬਿਨਾਸੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ। ਤੈ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸੋਝੀ ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂ ਤੇ ਸਰਬ ਯੁਗੇ ਵਿਖੇ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਵਰਤਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ। 73।

ਸੋਰਠਾ : ਅਲਖ ਪੁਰਖ ਹਿੰਦਿ ਧਾਰ, ਸੰਤ ਸਤਾ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰੀ।

ਪਾਵੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਜੋ ਇਸ ਪੜ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕਰੇ। 1।

ਦੋਹਰਾ : ਦਇਆ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਰਾਮ ਹੈ, ਐਸੋ ਜਾ ਕੋ ਨਾਮ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ, ਤਾ ਚਰਨਨ ਉਰ ਗਾਮ³। 1।

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 37/ਅ)।

2. ਤਕ, ਤੀਕ।

3. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗਾਮ' ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਦ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਮਿਲਾਨ ਆਦਿ ਵਿਚਲੇ ਸੋਰਠੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰੋ।

ਸੋਰਠਾ : ਦੀਪ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ ।

ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਮਕਰ ਮਾਸ ਸ਼ੰਕਰ ਪੁਰੀ¹ । 3 ।

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ
ਘਨ ਵਿਰਿਚਿਤਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ । 1 ।²

1. ਇਸ ਸੋਰਠੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ—

ਰਚਨਾਕਾਲ : ਸੰ: 1857 ਬਿ., ਮਾਘ ਨਹੀਨਾ ।

ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ : ਸ਼ੰਕਰਪੁਰੀ, ਅਰਥਾਤ ਕਾਂਬੀ,

2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ-ਘਨ
ਸੁਆਸ਼ੀ ਨੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ।

ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ

ਸੋਰਠਾ :

ਦਇਆ ਯੁਕਤ ਜੋ ਰਾਮ, ਅਨਕ ਭਾਂਤ ਬੰਦੋ ਚਰਣ ।
ਵਿਘਨ¹ ਸਾਂਤ ਕੋ ਕਾਮ, ਟੀਕਾ ਰਚੋ ਅਨੰਦ ਕੀ । 1 ।

ਅਨੰਦ ਅਰਥ, ਕਵਿਤੁ :

ਅਨਕ² ਹੁ ਕੇ ਕਾਟਬੇ³ ਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਧਰਿਓ,
ਅੰਗਹੁ ਕੇ ਦੇਣੇ ਤੇ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਪਾਇਓ ਹੈ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਕੀ ਸੇਵ ਕਰੀ 'ਅਨਕ ਭਾਂਤ,
ਦਾਸ ਭਾਵ ਅਮਰ ਅਮਰਦਾਸ ਹੀ ਕਹਾਇਓ ਹੈ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬੀਜ ਜਾਮਿਓ ਹੈ 'ਅਨੰਦ ਦੁਮ,
ਐਸੇ ਦੁਮ ਬਵਿਓ ਸੋਤੋ ਮਾਹਿ ਨਾ ਸਮਾਇਓ ਹੈ ।
ਯਾਹੀ ਤੇ 'ਅਨੰਦ ਨਾਮ ਧਰਿਓ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ,
'ਕਹਿਤ ਸੁਨਤ ਪਾਵਨ ਤਬੀ ਸਰਬ ਜਨ ਭਾਇਓ ਹੈ । 2 ।

1. ਰੋਕ, ਥਾਪਾ, ਕਸ਼ਟ, ਕਠਿਨਾਈ ।
2. ਪਾਪ, ਕਲੇਸ਼ ।
3. ਕਟਣ ਕਰਕੇ, ਨਾਸ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ।
4. ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ।
5. ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿੰਦ ।
6. ਕਹਿਣ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਪਵਿਤ੍ਰ (ਹੋਣਗੇ) ।

ਪਉੜੀ 1

ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ¹

ਜੋ ਜਨਮ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਜਨਮ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਕਵਨ ਹੈ ? ਕਰਮ-ਗਤਿ । ਜੈਸੇ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਤੇਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਦੰਤੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਕੋ, ਹੋ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ! ਅਬ ਆਨੰਦ ਭਇਆ । ਜੋ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਕਰੇ ਆਨੰਦ ਕਾ ਹੋਣਾ ਤੋ ਕਠਨ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਖ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਦੁਖ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਰਹੇ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਨੰਦ' ਹੈ । ਸੋ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਤੈ ਨੇ ਐਸਾ ਕਿਆ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਨੰਦ ਭਇਆ । ਇਹ ਜੋ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਕਾ ਪ੍ਰਸਨ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ ।

ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਮੈਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤਬੀ ਮੇਰੇ ਸਰਬ ਦੁਖ ਗਏ ਮੈ ਆਨੰਦ-ਮਨ ਭਇਆ ।

ਕਰਮ-ਗਤਿ : ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਆ ਥਾ—

‘ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਚ ਕਾ ਕਹੋ ਬੀਚਾਰੋ ।

ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਗੁਰਦੁਆਰੋ ।’³

ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਹਮਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕਰ ਸਤਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏਗਾ । ਹਮਰੇ ਕਹੇ ਪਰ ਰੋਸ ਨਾ ਕਰੀਏਗਾ, ਉਤਰ ਦੀਜੀਏਗਾ । ਪ੍ਰਸੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਤਿਗੁਰ’ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਕਹਾ । ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਕੀ ਟੀਕਾ ਦੇਖ ਕਰ ਸਮਝ ਲੇਣਾ ।⁴ ਤੂੰ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੈ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੈ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੈਸੇ ਪਾਇਆ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੇਤੀ

1. ਮੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਲ ਜਿਆਦੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਟੀਕਾ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪਵ-ਟਿੱਪਣੀ ਵੇਖੋ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਇਕੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਹਨ ।
2. ‘ਸਚ ਕਾ ਕਹੋ’ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਪ੍ਰਫੁੱਲੁ ਸਾਰੁ’ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ 938) । ਫਲਸਰੂਪ ਟੀਕਾਕਾਰ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।
3. ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 6 ।
4. ਵੇਖੋ ਟੀਕਾ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’, ਪਉੜੀ 6 ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ। ਸੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਕਿਆ ਉਪਜਤਾ ਹੈ? ਆਪਣਾ ਕਰਮ, 'ਸਹਜ' ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਹੈ।

'ਗੀਤਾ' ਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰ ਮੈ ਜਿਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਪਾਇ ਕਰ ਸੋ ਪਰਮ-ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪਰਮ-ਗਤਿ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ 'ਆਨੰਦ' ਹੈ। ਮੈਨੇ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ।

(ਕਰਮ-ਗਤਿ : ਤੂੰ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੈਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਪਾਇਆ)¹, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਹਮ ਕੋ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੋਵੇ ਇਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ? ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਮਨਿ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆ।

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ।

²ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ, ਅਰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹ³ ਹੈ। ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੋ ਤੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨਹੀ। ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿਕੋ⁴ ਕਾ ਜੋ ਦੁਖ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਅਬ ਮਨ ਕੇ ਘਰ ਵਧਾਈਆ ਵਜਈਆ ਹੈ। ਮਨ, ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੈ ਭਇਆ। ਇਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਲਖਣ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੋ ਕਰਮ-ਗਤਿ! ਤੇਰੇ ਹਰੇ ਹੂਏ ਜੋ ਰਾਗ ਅਰ ਰਤਨ ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਪਰਵਾਰੀਆ ਹੋਈਆ ਪਰੀਆ ਜੋ ਹੈ, ਸੁਰਗ ਕੀਆਂ ਅਪਸਰਾ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਸਬਦ ਗਾਵਣੇ ਕੋ ਆਈਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ ਤਿਸ ਕੋ ਘਰ ਅਪਸਰਾ ਮੰਗਲ⁵ ਸਬਦ ਗਾਵੇ। ਸੋ ਗਾਵਣ ਕੋ ਆਈਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ। ਅਬ ਮੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਤਾ ਹੋ।

ਸਬਦੇ ਤ ਗਾਵਹੁ ਹਰੀ ਕੇਰਾ ਮਨਿ ਜਿਨੀ ਵਸਾਇਆ।

ਹੇ ਅਪਸਰੋ! ਜਿਨੋ ਨੇ ਗਾਵਣੇ ਵਿਖੇ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ਹੈ, ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰੀਤ ਮੇਰਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ—ਸਬਦ ਜੋ ਗਾਵੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਬਦ ਗਾਵੇ, ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ। ਜੋ ਅਪਸਰਾ ਕਹੇ ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਕਿਉ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅਨੰਦੁ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ।।।

ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਅਬ ਮੈਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਨੰਦ ਭਇਆ ਹੈ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 2/ਅ)।
2. ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।
3. ਗਿਆਨ ਹੀਨ, ਅਚੇਤ।
4. ਮਰਣ ਆਦਿ ਦਾ।
5. ਘਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।
6. ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ, ਸੁਭ।

ਜਿਨ ਕੇ ਆਨੰਦ ਨਹੀ ਭਇਆ ਤਿਨ ਕ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ।

ਕਰਮ-ਗਤਿ—ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਝੂਠ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਬੋਲਤੇ । ਵਚਨ ਤੋ 'ਇਹ ਤੇਰਾ ਹੈ । ਤੈ ਨੇ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਥਾ—'ਕਹੇ ਅਮਰਦਾਸ ਅਨੰਦ ਹੋਇਆ' 'ਕਹੇ ਨਾਨਕ' ਐਸੇ ਤੈ ਨੇ ਝੂਠਾ ਕਿਉ ਕਹਾ ? ਹਸ ਕੈਸੇ ਜਣਾਏ, ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪੀਛੇ ਹਮਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਤੋ ਬੀਤ ਗਈ ਥੀ,^੧ ਹਮ ਕਛੁ ਭੀ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀ ਥੇ । ਜਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਏ, ਸਤਿਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਕਏ । ਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਹਮਾਰੇ ਗੁਰ ਹੀ ਹੈ, ਹਮ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਸਿਖ ਕੋ ਇਹੀ ਪਤਮ ਧਰਮ ਹੈ—'ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਕਰ ਗੁਰੋ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰੇ' । ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਪਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਤੂ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਝੂਠ ਕੈਸੇ ਕਹਿਤੀ ਹੈ ? ਕਰਮ-ਗਤਿ^੨ ਤੁਸਨੀ ਭਈ । 1 ।

ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । ਬ੍ਰਿਖ ਤੋ ਏਕ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਸ ਖਾ ਤੋ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਅਨੇਕ ਹੋਤੀਆ ਹੈ । ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਨੇਕ ਸਾਖਾਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 2

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।

ਹੇ ਕਰਮ-ਗਤਿ ! ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹੁ । ਜੋ ਮਨ ਕਹੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹਾ ਹੈ ? ਮੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਕੈਸੇ ਕਰੋ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਰਬ ਅੰਗੋ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਕਾ ਵਾਸੁ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਮਰਥ ਏਕ ਨੇਤ੍ਰੋ ਕੋ ਹੀ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਸੀ ਅੰਗ ਕੋ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਮਰਥ ਨਹੀ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਦਿਸਟਿ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰ ਕਰ ਜਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਹੈ । ਤੂੰ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗੁ ਕਰ । ਇਸੀ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਔਰ ਭੀ ਮਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੁਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਰਣਾ ।

ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ ।

ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥੁ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ । 2 ।

ਤਾ ਤੇ ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹੁ । ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿਕ^੩ ਜੇਤੇ

1. 'ਇਹ ਤੇਰਾ.....ਕਹੇ'—ਇਹ ਪਾਠ ਜੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 3/8) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
2. ਗਰਗਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ।
3. ਮੌਨ ਹੋ ਗਈ, ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ ।
4. ਸ਼ਕਤੀ; ਬਲ, ਸਮਰਥਾ, ਯੋਗਤਾ ।
5. ਸਰਣ ਆਇ ।

ਦੁਖ ਹੈ ਤੇ ਸਭੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਵਿਸਰ ਜਾਏਗੇ । ਜਬ ਤੂ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਉਹੁ ਜੋ ਹੈ
ਸੰਤੋ ਕਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਤੇਰਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਮਾਨੇਗਾ, ਜਬ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਮਾਨਾ, ਤਬ ਤੇਰਾ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਭੀ ਕਾਜ ਸੁਧਰੇਗਾ, ਲੋਕ
ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਸੁਧਾਰਣੇ ਕੇ ਸਮਰਥਾ ਜੋ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੂ ਮਨ ਤੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਵਿਸਾਰਤਾ ਹੈ ।
ਵਿਸਾਰਣੇ ਤੇ ਤੇਰਾ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਭੀ ਵਿਗੜ ਜਾਏਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕੁ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮੇਰੇ
ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਰਹੁ ।

ਜੋ ਮਨ ਕਹੇ ਜੈਸੇ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਸੰਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਤੋ ਅਸੰਤ ਭੀ ਹੈ । ਮੈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇ ਇਹ ਸੰਤ
ਹੈ ? ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 3

ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰ ਤੇਰੈ ।

ਘਰਿ ਤ ਤੇਰੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਦੈਹਿ ਸੁ ਪਾਵਏ ।

ਸਦਾ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਤੇਰੀ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸਾਵਏ ।

ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਵਾਜੇ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰਿ ਤੇਰੈ । 3 ।

ਹੇ ਮਨ ! ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਇਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ—ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ! ਤੇਰੇ
ਘਰ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਕਛੁ ਨਹੀ, ਸਭ ਕਛੁ ਤੋ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪਾਵਤਾ
ਹੈ । ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾ ਹੋਣਾ ਮੁਫਤੀ-ਵਰੀ¹ ਕਾ ਨਹੀ । ਜੋ ਸਦਾ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਕਰਤੇ
ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਤ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੰਤੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ
ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵਸਾਵਤਾ ਹੈ । 'ਸਿਫਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ । 'ਸਲਾਹ' ਨਾਮ ਹੈ
ਮਸਲਤ ਕਾ । 'ਮਸਲਤ' ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਵੇਕ ਕਾ । 'ਵਿਵੇਕ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੈ
ਕਾ । ਸਤਿ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰ ਅਸਤਿ ਕਿਆ ਹੈ ? ਨਿਰਣੈ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿ ਏਕ ਤੁਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ ਔਰ
ਸਭ ਅਸਤਿ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ ਔਰ ਸਭ ਕਛੁ ਤਿਆਗ
ਦੇਣਾ ਇਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਪਰਮ ਧਰਮ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇਰੇ ਤਾਈ
ਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ । ਨਾਮ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਵਸਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਸਬਦ
ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸਬਦ ਕੌਣ ਸੇ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਅਮੁਕੇ²
ਸਤ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾ ਅਮੁਕ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਹੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਬਦ ਬਾਜਤਾ
ਹੈ । ਫੇਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ । ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ? ਤੇਰੇ ਘਰ ਤੋ ਸਭੁ ਕਛੁ
ਹੈ, ਔਰ ਮੈ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਚਾਹਤਾ ਆਪਣੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਦਾਨ ਕਰ—

1. ਯੋਗ, ਲਾਇਕ ।

2. ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ।

3. ਫਲਾਣੇ ।

ਰਾਮ ਝਰੋਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਸਭ ਕਾਮੁ ਜਰਾ ਲੇਇ ।

ਜੈਸੀ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨੀ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਦੇਇ ।

ਸੰਤ-ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨੀ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ । 3 ।

ਪਉੜੀ 4

ਸਾਚਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਸਾਚੁ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭਿ ਗਵਾਈਆ ।

ਕਰਿ ਸਾਂਤਿ ਸੁਖ ਮਨਿ ਆਇ ਵਸਿਆ ਜਿਨਿ ਇਛਾ ਸਭਿ ਪ੍ਰਜਾਈਆ ।

ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਟਹੁ ਜਿਸ ਦੀਆ ਏਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ! ਤੇਰਾ ਜੋ ਸਚਾ ਨਾਮ ਹੈ ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰ ਰਹੇ । ਔਰ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਮੇਰੀ ਰੁਚਿ ਨ ਉਪਜੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਸਚੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਧਾਰ ਤੈ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਹੀਆ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਮੇਰੀ ਸਰਬ ਭੁਖ ਗਈ । ਜਬ ਗੁਰੇ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮੈ ਨੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਤਬ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਸਾਂਤ ਉਪਜੀ । ਸੁਖ ਰੂਪ ਜੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਥਾ ਸੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਿਆ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਅਧਾਰ ਕਿਆ । ਤਿਸ ਕੇ ਅਧਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਭੀ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਕੀਏ, ਮੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੂਆ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੈ ਕੁਰਬਾਣ ਕੀਆ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਉਪਰ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਕੀਆ ਇਹ ਵਡਿਆਈਆ ਹੈ । ਜਬ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਇਆ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਮੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਇਆ । ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਐਸਾ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਜ ਦੁਖ² ਹੈ, ਇਹ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਣਨ ਭਇਆ, ਅਬ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਣਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੋ ।

ਸਾਚਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ । 4 ।

ਜ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤ ਸਮਝਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ ਕੋ ਭੀ ਤੋ ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਸ ਆਵਤੇ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਹ ਸਤ ! ਹਮਾਰਾ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ । ਹਮਾਰੇ ਗੁਰੇ ਕਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ - ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਜੋ ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰੋ । ਗੁਰੇ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤ ਇਹੀ ਮਾਗ, ਸਚਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹਮਾਰਾ ਅਧਾਰ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਵਿਖ ਮਮਤਾ (ਨ)³ ਰਹੇ । 4 ।

ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਮਮਤਾ ਛੱਡ ਕਰ ਜ ਹਰਿ ਨਾਮ ਵਿਖ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇ ਹੋ ਸ ਕੰਮ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਬ ਤਿਨ ਕਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

1. ਧਿਆਨ ਲਗਾਵੇਗਾ, ਖਿੱਛਾ ਕਰੇਗਾ ।

2. ਬਿਛ, ਦਰਖਤ ।

3. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 5/ਅ) ।

ਪਉੜੀ 5

ਵਾਜੇ ਪੰਚ ਸਬਦ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ ।

ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ ਸਬਦ ਵਾਜੇ ਕਲਾ ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਧਾਰੀਆ ।

ਪੰਚ ਦੂਤ ਤੁਧੁ ਵਸਿ ਕੀਤੇ ਕਾਲੁ ਕੰਟਕੁ ਮਾਰਿਆ ।

ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ ਪਾਇਆ ਤੁਧੁ ਜਿਨ ਕਉ ਸਿ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਕੈ ਲਾਗੈ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਤਹ ਸੁਖ ਹੋਆ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ । 5 ।

‘ਘਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ । ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁਆ ਹੈ ਸੋਈ ਭਾਗਵਾਨ ਸਰੀਰ ਹੈ । ‘ਪੰਚ’ ਨਾਮ ਪੰਚੋ ਕਾ, ‘ਪੰਚ’ ਨਾਮ ਹੈ ਯਥਾਰਥ ਬਕਤਾ ਕਾ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਸੂਰਤ¹ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਫਾਇਤ² ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਯਥਾਰਥ ਕਰੇ ਸੋ ਪੰਚ । ਜੋ ਜਥਾਰਥ ਬਕਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਤ ਹੈ, ਔਰ ਤੋ ਸਹਬ ਜਗਤ ਭੂਤ ਸੇ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ ਸਾਰਾ । ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਾਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਤੈਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਧਾਰੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪੰਚੋ ਕੇ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਉਪਜਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕ ਇਹ ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਚਨ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਅਮੁਕ ਸੰਤ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ, ਅਮੁਕ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ, ਅਮੁਕ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ । ਤਾ ਤੋ ਇਹੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਕਰਾਇਆ ਚਾਹੀਏ, ਇਹੀ ਪੰਚ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ‘ਜਹਾਂ ਪੰਚ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ ਤਹਾ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਤਿਹ ਜੋ ਪੰਚ ਦੂਤ ਹੈ ਸੋ ਤੈਨੇ ਵਸਿ ਕਰਿ ਲੀਏ । ਤਿਨ ਸੰਤੋ (ਕੋ)³ ਸਾਥ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਵਿਗਾੜ ਕਰਿ ਸਕਤੇ ਅਰ ਕਾਲ ਕੰਟਕ ਤੀ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਮਾਰ ਡਾਰੇ । ਤੇ ਸਭ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵਿਘਨ⁴ ਹੀ ਜਨਮ, ਮਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਧੁਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਿਨ ਕੋ ਤੈਨੇ ਕਰਮ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਬ ਤੈਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਤਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਨੇਤਿ ਤੀ ਰਚੀ । ‘ਨੇਤ’ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਉਤਮ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਮੇਰੇ ਭਜਨ ਜਨਮ, ਮਰਣ ਤੇ ਨ ਛੂਟੇਗਾ । ਇਹ ਤੈ ਤੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਿਕ ਲਿਖ ਦੀਆ । ਇਸ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਤੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ, ਸਾਥ ਹੀ ਜਗਤ ਜੰਮਾਲ ਭੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ, ਜਬ ਤਕਰ⁵ ਭਜਨ ਕੀ ਕਚਾਈ ਰਹੀ ਤਬ ਤਕਰ ਜਨਮ ਪਾਵਤੇ

1. ਭਾਵ ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਭੁਲਚੁਕੀ ।

2. ਭਾਵ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।

3. ਫਲਾਣੇ ਸੰਤ ਨੇ ।

4. ‘ਜਹਾਂ.....ਭਾਜਤੇ ਹੈ’—ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

5. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਥ) ।

6. ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ।

7. ਤਕ ।

ਰਹੇ । ਜਬ ਭਜਨਾਦਿ¹ ਕਰ ਪਰਿਪਕ² ਹੂਆ ਤਬ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ³ ਹੋਇ ਗਏ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਤਿਸ ਘਰਿ ਮੇਂ ਸੁਖ ਹੂਆ, ਸਭੀ ਦੁਖੁ ਗਏ । ਤਿਸੀ ਘਰ ਵਿਖੇ ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਜੋਗੀ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਨ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਵਜਾਈ⁴ ਬਿਨਾ ਹੀ ਅਨੇਕ ਬੀਣਾ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਦਿਕੋ⁵ ਕੇ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋਗੀ ਇਨ ਕੋ ‘ਅਨਹਦ’ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰ ਸੰਤ ਜਨ ‘ਅਨਹਦ’ ਕਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਆਨੰਦਮਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ⁶ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । 5 । ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਇਸ ਕਾ ਜਨਮ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 6

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਹੁ ਨਿਮਾਣੀ ।

ਦੇਹੁ ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ ।

ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਸਮਰਥ ਕੋਇ ਨਾਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਬਨਵਾਰੀਆ ।

ਏਸ ਨਉ ਹੋਰੁ ਬਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ । 6 ।

‘ਲਿਵੈ’ ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ । ਸਚਾ ਜੋ ਆਸਤਾ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਇਸ ਕਾ ਸਤੀਰ ਨਿਮਾਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਜਨਮਤਾ, ਮਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਬ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਕਰਤਬਤਾ⁷ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ, ਹੇ ਸਮਰਥ ! ਹੇ ਬਨਵਾਰੀ ! ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ (ਉਪਰ)⁸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ । ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣਾ ਜੀਵ ਹੋ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਠਿਕਾਣਾ ਨਹੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਗੁਰੇ ਕਾ ਸਬਦ ਦਾਨ ਕਰ, ਤਬੀ ਮੈਂ ਸੋਰੇਂਗਾ⁹ । ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਚੇ ਨਾਮ ਕਾ ਜੋ ਆਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਏਕ ਏਕ ਸਬਦ ਕੋ ਜੋ ਫੇਰ ਫੇਰ ਦੋ ਦੋ ਵਾਰ ਲਿਖਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੋ ਮੈਂ ਨੇ

1. ਭਜਨ ਆਦਿ ।

2. ਪੜਪਕ, ਪੁਖਤਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ।

3. (ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ) ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ।

4. ‘ਵਜਾਏ’ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਅ) ।

5. ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਆਦਿਕ ।

6. ਚੰਗਿਆਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ।

7. ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਫਰਜ਼ ਹੈ ।

8. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਅ) ।

9. ਮੇਰਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 7/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਸਿਮਰੇ’ ਹੈ, ਜੋ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਕਛੁ ਕਹਾ ਹੈ (ਇਹ ਸਤਿ ਹੀ ਹੈ)¹, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ । 6 ।

ਪਉੜੀ 7

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।
ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ।
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲਵਿਖ ਕਟੇ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਸਾਰਿਆ ।
ਅੰਦਰਹੁ ਜਿਨ ਕਾ ਮੋਹੁ ਤੂਟਾ ਤਿਨ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸਚੈ ਸਵਾਰਿਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਅਨੰਦੁ ਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ । 7 ।

ਜਗਤ ਮੇਂ ਜੋ ਕਛੁ ਜਿਸ ਤੀ ਪ੍ਰਛੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਸੁਖ, ਆਨੰਦ । ਆਨੰਦ, ਆਨੰਦ ਤੋ ਸਭ ਕੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਜਬ ਤਕਰ² ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਨਹੀ, ਤਬ ਤਕਰ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਨਹੀ । ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੇਮਸਵਰ ! ਜਿਨੋ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਵਿਖੇ ਤੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਗੁਰੂਪਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਆਨੰਦੁ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਰਹੇ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਤੂੰ ਕਿਲਵਿਖ⁴ ਕਾਟਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ 'ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਸਦਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੇ ਜਿਨ ਕਾ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਵਿਖੇ ਮੋਹ ਟੂਟਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦੁ ਨੇ ਹੀ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਪੀਛੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਆ, ਆਗੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 7 ।

ਪਉੜੀ 8

ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ।
ਪਾਵੈ ਤ ਸੋ ਜਨੁ ਦੇਹਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਰਿ ਕਿਆ ਰਹਿ ਵੇਚਾਰਿਆ ।
ਇਕਿ ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਫਿਰਹਿ ਦਹਦਿਮਿ ਇਕਿ ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰਿਆ ।
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵਏ ।

'ਬਾਬਾ' ਨਾਮ ਹੈ ਪਿਤਾ ਕਾ । ਹੇ ਜਗਤ ਕੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮਸਵਰ ! ਜਿਸ ਕੋ ਤੂ ਮੀਤਗੁਰੂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਪਾਵਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਕਰਮ-ਹੀਨ ਵਿਚਾਰੇ ਹੇ ਸੋ ਕਿਆ ਕਰਗ, ਕੇਸ ਪਾਵੇਗੇ । ਏਕ ਜੋ ਕਰਮ-ਹੀਨ ਹੈ ਸੋ ਭਰਮ ਵਿਖੇ ਭੂਲੇ ਹੁਏ ਦਸੇ । ਦਸਾ ਵਿਖੇ ਭਟਕਤ ਪੜ

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 7/8) ।

2. ਤਕ ।

3. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼ = ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ।

4. ਪਾਪ ।

.. ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੁਰਮਾ, ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੁਰਮਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਫਿਰਤੇ ਹੈ, ਸਤ ਮਾਰਗ ਕਾ ਟਕਾਣਾ ਕਹੀ ਭੀ ਨਹੀ ਪਾਵਤੇ । ਏਕ ਜੋ ਸਤ ਕਰਮਵਾਨ ਹੈ ਸੋ ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਪਾਵਤੇ ਹੈ । ਸੋ ਤੇ ਸਹਜ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯਾ ਹੈ---ਜਿਨੇ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰਤਿ ਅਰਥ ਪੀਛੇ ਨਹੀ ਸਤ ਕਰਮ ਕੀਏ ਸੋ ਅਥ ਕਰੇ, ਅਗੇ ਸੁਧਰੇ । ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਦਾ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੁਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਭਣਾ ਭਾਵਨਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਭਾਣਾ ਹੈ---'ਜਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ' ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾ ਹੀ । ਏਸਾ । ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਣ ਵਾਲਾ ਨਕਰ ਹੀ ਜਾਏ (ਗਾ)¹ । ਮਧਮ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੀਚ ਜਾਮ ਹੀ ਪਾਵਤਾ ਹੋ (ਗਾ)² । ਭਜਨਵਾਨ ਮੁਕਤ ਹੀ ਹੋਵੇ (ਗਾ)³ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---'ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਜਿਸ ਕੋ ਤੂ ਗੁਰੇ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । 8 । ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 9

ਆਵਹੁ ਸੰਤੁ ਪਿਆਰਿਹੋ ਅਕਥ ਕੀ ਕਰਹੁ ਕਹਾਣੀ ।

ਕਰਹਾ ਕਹਾਣੀ ਅਕਥ ਕੇਰੀ ਕਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਪਾਈਐ ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ ।

ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰਾ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੇਤਹੁ ਕਥਿਹੁ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ । 9 ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---'ਹੇ ਸੰਤੋ ! ਹੇ ਪਿਆਰਿਓ ! ਆਵੋ, ਅਕਥ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਜਿਹਦਾ ਜਥਾਰਥ⁴ ਨਹੀ ਕਹਿ ਸਕਤੀ, ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਚਿਤਵਨਾ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਤਿਜੀ ਕੀ ਕਥਾ ਕਰੋ । ਅਕਥ ਕੇ ਪਾਵਣ ਕਾ ਕਣ ਮਾਰਗ ਹੈ ? ਅਤੇ ਸੰਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---'ਤਨੁ, ਮਨੁ, ਧਨੁ ਸਭੁ ਗੁਰ ਕੋ ਅਤਪਣ ਕਰਣਾ, ਇਹੀ ਅਕਥ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਕੇ ਮਾਨਣੇ ਤੇ ਅਕਥ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਫੇਰ ਗੁਰੇ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਮਾਨਣਾ, ਗੁਰੇ ਕਾ ਇਹੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਪੰਨੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਗਾਵੇ । ਫੇਰ ਗੁਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---'ਸੰਤੋ ਅਕਥ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਥੋ । ਪਤ੍ਰ ਜੋ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਹਰੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਹਰਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਬੀ ਪਤ੍ਰ ਕਹਾ । 9 । ਅਬ ਆਨੰਦ ਕੇ ਪੁਖਪ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 10

ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ।

1. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ ।

2. 'ਜਗ... ਵਾਲਾ' ਪਾਤ ਦੀ ਕਾ ਤੇ ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/3) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਤ ਹੈ - 'ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ' ਕੋ ਅਨਿਤ ਮਾਨ ਕਰ ਉਤਮ ਜੋ ਦੇਵ ਯਜਨਾਦਿ ਕਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ।

3. ਦਾਨ ਆਦਿ ।

4. ਸੰ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/3) ।

5. ਪਿਛੇ ਸਾਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

6. ਯਥਾਰਥ, ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਇਨ-ਬਿਨ ।

7. ਪੁਸ਼ਪ, ਫੁਲ ।

ਚਤੁਰਾਈ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੇ ਤੂ ਸੁਣਿ ਮੰਨ ਮੇਰਿਆ ।

ਏਹ ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਜਿਨਿ ਏਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ।

ਮਾਇਆ ਤ ਮੋਹਣੀ ਤਿਨੇ ਕੀਤੀ ਜਿਨਿ ਠਗਉਲੀ ਪਾਈਆ ।

ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਤਿਸੈ ਵਿਟਹੁ ਜਿਨਿ ਮੋਹੁ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਚੇਚਲ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਇਆ । 10 ।

ਅਥ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹੇ ਮਨ ਚੇਚਲ ! ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਜੋ ਚਤੁਰਾਈ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਹੀ ਪਤਿਆ । ਹੇ ਮਨ ਮੋਹੇ ! ਤੂ ਸੁਵਝ ਕਰ ਏਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੀ, ਕਿਸੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਜੀਵੇ ਕੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੁਲਾਇ ਦੀਆ । ਭਲਾ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰੁ ਬੁਝਾ ਕਿਆ ਹੈ—ਇਸ ਕਾ (5) ਜਾਣਨਾ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ । ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਹੁਏ ਤਿਨ ਕੋ ਭਯੋ ਬੁਝੇ ਕਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਠਗਉਲੀ ਪਾਈ । ਸੋ ਮਾਇਆ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਠਗਉਲੀ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਉਪਜਾਈ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਮਾਇਆ ਜਗਤ ਬਣਤਾ ਨਹੀ ਥਾ । ਸੋ ਤਿਸ ਮਾਇਆ ਪਰ ਕੁਰਬਾਣ ਕੀਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮੋਹ ਦੀ ਮੀਠਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ ।

ਨਨੁ—ਮਾਇਆ ਪਰ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਉਪਜਾਈ ਹੈ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਗੁਰੇ ਕੇ ਵਚਨ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਾ' ਜਿਥੇ ਕੋ ਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ । ਹਮਾਰੇ ਗੁਰੇ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—'ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਤੇ ਪਰਵਾਣੁ'¹ । ਇਕਾ ਜੋ ਹੈ ਮਾਈ—ਮਹਾ-ਮਾਇਆ, ਆਦਿ ਸਕਤਿ, ਸੋ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜੁਗਤਿ ਸੋ 'ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੁਈ' । ਇਹੀ ਜੁਗਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਇਡਾ ਉਪਜਾਈ, ਏਕਾ ਹੀ ਸੋ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ । ਜਬ ਇਹ ਇਡਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਏਕਾ ਕੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਤੀਨ ਚੇਲੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੀਨ ਪੁਤ੍ਰ ਭਏ । ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਤੀਨ ਰੂਪ ਭਏ ਤਬ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਨੇ ਕੀ ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਆਪਣੇ ਤੀਨ ਰੂਪ ਬਣਾਇ ਲੀਏ । ਸੋ ਇਹ ਤੀਨੋਂ ਕੌਸੇ ਹਨ ? ਪਰਵਾਨ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੈ । 'ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ'² । ਏਕਾ ਬਹਮਾ ਥਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕੀ ਸੰਸਾਰ ਰਚਣੇ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ ਹੀ ਹੁਆ । ਵਿਸਨ ਜੀ ਕੋ ਪਾਲਨਾ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਭੰਡਾਰੀ ਹੀ ਹੁਆ । ਰੁਦ੍ਰ ਕੋ

1. ਜਾਦੂ, ਟੂਣਾ, ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
3. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।
4. ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ।
5. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।

ਸੰਹਾਰ¹ ਦੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਦਰਬਾਰੀ ਹੀ ਹੂਆ । 'ਜਿਵ ਤਿਸ ਥਾਵੇ ਤਿਵੇ ਚਲਾਵੇ'²—
ਜੋ ਬਾਤਿ ਤਿਸ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ, ਜਗਤ ਨਿਯਤ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਲਾਵਤੀ
ਹੈ । 'ਜਿਵ ਹਵੇ ਫੁਰਮਾਣੁ'³ । ਜੈਸਾ ਤਿਸ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕਾ ਫੁਰਮਾਨ, ਹੁਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਹ
ਤੀਨੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । 'ਓਹ ਵੇਖੋ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ'—ਓਹੁ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤੋ ਦੇਖਤੀ
ਹੈ ਇਹ ਤੀਨੋ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਮੈ ਨੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਇਛਾ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਇਨ ਕੋ ਉਪਜਾਇਆ
ਹੈ । ਉਹੁ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨ, ਮਹਾਦੇਵ ਉਨ ਕੋ ਨਦਰਿ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । 'ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ
ਵਿਡਣੁ'—ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਇਹੀ ਤੀਨੋ ਦੇਵੀਆ ਹੈ ਤੋ ਮਾਤਾ ਕਾ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਅਰ
ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ । ਇਹ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ,
ਏਕ ਨਫੁਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਿਸ ਕੋ ਫੁਰਣਾ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਏਕ ਏਕ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ ਕਰ ਡਾਰੇ ਅਰ
ਮੋਹ ਤੋ ਐਸਾ ਉਪਜਾਇਆ, ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤੇ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਪ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇ ਵਿਸ-
ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਸਮਝ ਲੇਣਾ⁴ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਰ ਤੋ ਹਮ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁਏ ਹੁਏ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਐਸਾ ਮੋਹ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੀ
ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੂਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਮੋਹ ਜਾਏਗਾ ।
ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਮਨ ! ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਚਪਲ ਨਾ ਹੋ, ਚਪਲਤਾ ਕੇ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ
ਕਿਸੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਹੀ ਪਾਇਆ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ
ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਹੈ—ਜਬ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਚਪਲਤਾ ਛੱਡੇਗੇ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
ਹੋਵੇਗੀ । 10 । ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਪਤ੍ਰੋ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 11

ਏ ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਮਾਲੇ ।
ਏਹੁ ਕੁਟੇਬੁ ਤੂ ਜਿ ਦੇਖਦਾ ਚਲੈ ਨਾਹੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲੇ ।
ਸਾਥਿ ਤੇਰੈ ਚਲੈ ਨਾਹੀ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ ਕਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਈਐ ।
ਐਸਾ ਕੇਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਿ ਤੂ ਹੋਵੇ ਤੇਰੈ ਨਾਲੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਤੂ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਮਾਲੇ । 11 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ! ਸੰਤੋ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ
ਸੰਤ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਰਹੁ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਤ ਜਨ ਤੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਸ ਕਰ ਡਾਰੇਗੇ । ਤਬੀ ਤੂੰ

1. ਨਾਸ਼, ਸਮੇਟਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
2. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।
3. ਉਹੀ, ਪਉੜੀ 30 ।
4. ਵੇਖੋ ਜਪੁਪੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 30 । ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ ਦੁਆਰਾ ਉਥੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਹਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਚਿੰਤਾ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਜਲਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਕੁਟੰਬ ਕੋ ਲੋਕ ਜੋ ਤੂੰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਇਹੂੰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਜਾਏਗਾ। ਜਿਨ੍ਹੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤਿਨ ਕੋ ਸਾਥ ਤੂੰ ਹਿਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਾਮ ਮੂਲ ਸੋ ਕਰਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਪਛਤਾਵਣਾ ਪੜੇ (ਗਾ)¹ ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰ, ਇਹੀ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ ਹੈ—‘ਕਰਿ ਅਉਗਣ ਪਛਤਾਵਣਾ’² ਅਉਗਣ ਤੇਰੇ ਤਬੀ ਮਿਟੇਗੇ ਜਬ ਅਉਗਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇਗਾ। ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਮਨ ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਚ ਕੋ ਹੀ ਸਮਾਲ³। ਸਚੁ ਇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਨਮਾ ਸੋ ਮਰ ਹੀ ਤੋ ਗਇਆ। ਕਿਆ ਤੂੰ ਨ ਮਰੇਗਾ ? ਜੈਸਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੈ ਐਸਾ ਔਰ ਕਛੁ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੈਂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਇਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਾ ਹੈ ਸਮਝ ਲੇਣਾ⁴। 11। ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੋਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 12

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ।

ਅੰਤੋ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੂ ਜਾਣਹੇ।

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣਏ।

ਆਖਹਿ ਤ ਵੇਖਹਿ ਸਭੁ ਤੂਹੈ ਜਿਨਿ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਤੂ ਸਦਾ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਤੇਪਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ। 12।

ਜਬ ਸਤ ਸੰਗੁ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੇਗੀ—ਹੇ ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ ! ਤੂੰ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਕਿਸੀ ਹੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੇ ਸਭ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਸੋ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਤੋਂ ਜੀਵੋ ਕੋ ਭੂਲ ਗਇਆ, ਤਬੀ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਮੋ ਪੜੇ। ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਨਹੀਂ ਭੂਲਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਵ ਜੰਤ ਸਭ ਤੇਰੇ ਹੀ ਤੇ ਉਪਜਾਏ ਹੁਏ ਹੈ, ਜੀਵ ਜੰਤ ਤੋਂ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਉਪਜਾਏ ? ਜੋ ਕਹੀਏ ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋਂ ਕੋ ਰਚੇ ਹੁਏ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਤੇ ਮਹਾਂ ਭੂਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ ? ਇਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕਿਆ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੀਏਗਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਗਤ ਉਪਜਾਇਆ ਹੈ—ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ, ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ, ਕਹਣੇ-ਕਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਏਕ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ। ‘ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ’⁵ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕਰ ਤੈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਾਉ ਦੇਖ ਲੀਆ। ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂੰ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਤੈ ਨੇ ਜਗਤ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪਨਾ 10/ੳ)।

2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 471)।

3. ਸਿਮਰਨ ਕਰ, ਚਿੰਤਾ ਕਰ, ਯਾਦ ਕਰ।

4. ਵੇਖੋ ਅਰਤੀ ਦਾ ਟੀਕਾ।

5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 46:)।

ਕਾਹੇ ਕਾ ਉਪਜਾਇਆ ? ਕਰ ਕਾ ਹੈ ? ਕਬ ਤਕਰਾ ਰਹੈਗਾ ? ਇਸ ਕੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਨ ਜਾਣਿਆ । 12 । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । 'ਮਹਿਮਾ' ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਭੀ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੇ ਫੂਲ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਫੂਲੇ ਹੀ ਤੇ ਤੋ ਫਲ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰੇਗਾ ਤਤੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 13

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ।

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਤਧੁ ਉਪਾਏ ਇਕਿ ਵੇਖਿ ਪਰਸਣਿ ਆਇਆ ।

ਲਬੁ ਲੋਭ ਅਹੰਕਾਰੁ ਚੂੜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਤੁਠਾ ਤਿਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ! 13 ।

ਸੁਰ-ਦੇਵਤਾ, ਨਰ-ਮਾਨੁਖ, ਜਨ-ਰਿਖ¹—ਇਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਜੋ ਤੁ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਖੋਜਤੇ ਥੇ । ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਤੁ ਗੁਰੇ ਤੇ ਪਾਇਆ, ਤਤੀ ਤੋ ਪਾਇਆ ਜਬ ਗੁਰੇ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ । ਗੁਰੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਿਹੀ ਹੈ ਸਚਾ ਜੋ ਤੂੰ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਗੁਰੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਵਸਾਇਆ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੁਏ । ਜੀਵ ਜੰਤ ਸਭ ਤੇਰੇ ਹੀ ਤੋ ਉਪਦਾਏ ਹੁਏ ਹੈ । ਏਕ ਜੋ ਪੁਰਣ ਭਾਗਵਾਨ ਜੀਵ ਹੈ ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਪ੍ਰਸਣੇ ਕੋ ਆਏ । 'ਪਰਸਣੇ' ਕੋ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਇਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਇਨ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇ ਹਮਰੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਜਿਨ ਕੀ ਬੁਧਿ ਹੈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਤਿਨਕਾ ਲਬੁ, ਲੋਭ, ਅਹੰਕਾਰ ਸਭ ਨਾਸ ਹੋਇ ਗਏਆ । ਤਕ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਭਲਾ ਭਾਇਆ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮਹਾਦਾਜ ! ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੀ ਸਤ ਕਰਮ ਪਤ ਤੁ ਤੁਸਟਾ⁴ ਹੂਆ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਤੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਤੁ ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ । 13 ।

ਏਤੇ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਹੀ ਜੋ ਫਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਨ ਸੋ ਿਹ ਨ ਉ-ਜੇ, ਇਹ ਤ ਥੰਡ ਹੀ ਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹੀ, ਹਮ ਤੀ ਥੋੜੀ ਸੀ ਭਗਤ ਕਰਿ ਕਹਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਲਏਗੇ । ਸੋ ਨਹੀ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 14

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ।

1. ਤਕ ।
2. 'ਜਨ ਰਿਖ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—
'ਮੁਨ-ਰਿਖ, ਜਨ-ਭਗਤਾਂ' ਹੈ, ਜੋ ਅਧਿਕ ਉਚਿਤ ਹੈ ।
3. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ਼=ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ।
4. ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਸੰਨ ।

ਚਾਲਾ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤਾਹ ਕੇਰੀ ਬਿਖਮ ਮਾਰਗਿ ਚਲਣਾ ।
ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਮਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ ।
ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ ਏਤੁ ਮਾਰਗਿ ਜਾਣਾ ।
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿ ਹੀ ਆਪੁ ਤਜਿਆ ਹਰਿ ਵਾਸਨਾ ਸਮਾਣੀ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਚਾਲ ਭਗਤਾ ਜੁਗਹੁ ਜੁਗੁ ਨਿਰਾਲੀ । 14 ।

ਪ੍ਰਮੇਸ਼-ਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਜਿਹਾ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਭਗਤ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੀ ਚਾਲ ਜਗਤ ਮੇਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਭਗਤੋਂ ਕਾ ਬਡਾ ਕਠਨ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਕੌਣ ਸੀ ਕਠਨਤਾ ? ਲਬ, ਲੋਭ, ਅਹੰਕਾਰ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਇਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ, ਅਤ ਬਹੁਤ ਬੋਲਣਾ ਕੀ ਨਹੀ । ਫੇਰ ਭਗਤੋਂ ਕੀ ਚਾਲ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਭੀ ਤੀਖਣ ਹੈ, ਵਾਲ ਸੋ ਭੀ ਮੀਨ ਹੈ, ਇਸੀ ਮਾਰਗ ਸੰਤੋ ਨੇ ਚਲਣਾ ਹੈ । ਜੋ ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਤੋ ਕਟਿਆ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ਅਤ ਜੋ ਵਾਲ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਗਿੜ ਹੀ ਪੜੇਗਾ । ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੋ ਚਲਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਆਸ ਹੈ—ਜੋ ਪ੍ਰੀਤ ਲਗਾਇ ਕਰ ਪੂਰੀ ਉਤਾਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਸੋ ਪ੍ਰੀਤ ਕਾ ਪੂਰਾ ਉਤਰਣਾ ਇਹ ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਇਹ ਕੀ ਸਹਲ ਜੋ ਪਾਤਿ ਸਮੁੰਦ੍ਰੋਂ ਦੜਿ ਲੰਕਾ ਪਰਿ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਭੀ ਸਹਲ ਜੋ ਭਾਤ ਪਤਬਤ ਪਟਿ ਤਲੀ ਪਰਿ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਕੀ ਸਹਲ ਜੋ ਟਿਕ ਸੰਦੇਸਾ ਖੜਿ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।¹ ਸਭਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕਠਨ ਬਿਹਾਰੀ² ਨੇਹੁ ਲਾਣਾ ਤੋ ਉੜ³ ਨਿਬਾਹਣਾ । ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕਾ ਭੀ ਵਚਨ ਹੈ—‘ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਆਸਕੀ ਦੂਜੇ ਲਗੈ ਜਾਇ । ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਢੀਐ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ’ ।⁴ ‘ਆਸਕੁ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਕਾ । ਇਹ ਪ੍ਰੀਤ ਕਮੀ ਹੈ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਜਾਇ ਲਗੈ । ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਉਹੀ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਚੁਣ ਕਰ ਨਿਕਾਸੀਤਾ⁵ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਥ ਸਮਾਇ ਰਹੇ, ਸਤਬਥ⁶ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰ ਕਰ ਸਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਣਾ । ਇਹ ਤੋ ਖੜਗ ਧਾਰਾ ਪਰ ਚਲਣੇ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ ਬਹੁਤ, ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ । ‘ਵਾਸਨਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਿਮਾ ਕਾ,⁷ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਮਾਈ ਹੈ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗੇ ।

1. ਇਥੇ ਤਿਨ ਪੈਤਾਇਤ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਾ ਲੰਕਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਟਪ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ, ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਨਿਮਿਤ ਪਹਾੜ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਚੁਕ ਲਿਆਣਾ ਆਦਿ ।
2. ਪਭੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ।
3. ਉੜਕ, ਅੰਤ ਤਕ ।
3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 2, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 474) ।
5. ਕਵੀਂਦਾ ਹੈ ।
6. ਬਿਲਕੁਲ, ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ।
7. ‘ਕਾ’ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਪਾਠ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਪਾਇਆ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਭਗਤੋਂ ਕੀ ਚਾਲਿ ਸਰਬਤੋਂ ਜੁਗੋ ਵਿਖੇ ਜਗਤ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਹੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ। 14।

ਫੁਲੋਂ ਹੀ ਤੇ ਤੋਂ ਫਲ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਲਬ, ਲੋਭ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ ਇਹ ਤੋਂ ਫੁਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ। ਜਬ ਲੋਭਾਦਿਕ ਤਿਆਗੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਫੁਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ, ਫੁਲ ਫਲ ਤਬੀ ਤੋਂ ਹੋਵਹਿਗੇ ਜੋ ਬ੍ਰਿਖ ਕੋ ਜਲ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਬ ਜਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 15

ਜਿਉ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵ ਚਲਹ ਸੁਆਮੀ ਹੋਰੁ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਗੁਣ ਤੇਰੇ।

ਜਿਵ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵੇ ਚਲਹ ਜਿਨਾ ਮਾਰਗਿ ਪਾਵਹੇ।

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਵਹੇ।

ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇਹਿ ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਸੁਖ ਪਾਵਹੇ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੇ ਚਲਾਵਹੇ। 15।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ, ਹੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ! ਜੈਸੇ ਹਮ ਕੋ ਚਲਾਵੇਗਾ ਹਮ ਤੈਸੇ ਚਲੇਗੇ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਤੋਂ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਹਮ ਅਲਪ¹ ਜੀਵ ਤੇਰੇ ਗੁਣੋਂ ਕੋ ਕੈਸੇ ਜਾਣਹਿ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਹਮ ਕੋ ਜਿਸ ਮਾਰਗ ਲਗਾਵੇਗੇ ਹਮ ਤਿਸੀ ਮਾਰਗ ਲਗੇਗੇ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ ਜਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ਹੀ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ। 'ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ'—ਜਿਨ ਕੋ ਤੂੰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਸੁਖ ਪਾਵਤੇ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ! ਜੈਸੇ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਹਮ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਲੇਗੇ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ ਇਹੀ ਜਲ ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੋ ਪੁਸਟ ਕਰੇਗਾ, ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। 15। ਅਬ ਫੇਰ ਫੁਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 16

ਏਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਬਦੁ ਸੁਹਾਵਾ।

ਸਬਦੋ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ।

ਏਹੁ ਤਿਨ ਕੈ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ।

ਇਕਿ ਫਿਰਹਿ ਘਨੇਰੇ ਕਰਹਿ ਗਲਾ ਗਲੀ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਇਆ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਬਦੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ। 16।

'ਸਾਦੀ'² ਕਾ ਜੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸੋਹਲਾ' ਹੈ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ

1. ਤੁਫ, ਮਾੜੇ, ਹਲਕੇ।

2. ਖੁਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ।

ਬੇਨਤੀ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਗੁਰੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹੀ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਬਦ ਤੋ ਸੋਹਲਾ ਹੈ ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮੇ ਸੁਹਾਵਤਾ ਹੈ । ਸਬਦ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੁਣਾਇ ਦੀਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੋਹਿਲਾ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਮਨ ਵਸਿਆ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਧੁਰ ਸੋ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ਹੈ । ਧੁਰ ਸੋ ਲਿਖੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਤਬ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਏਕ ਕਰਮ ਹੀਨ ਲੋਕ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਬਾਤਾ ਕਰਤੇ ਵਿਰਤੇ ਹੈ—ਸੁਰਗ ਐਸੇ ਹੈ । ਇਨ ਬਾਤੋ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਹੀ ਕਿਏ ਨਹੀ ਪਾਇਆ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸੋਹਿਲਾ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੇ ਕੇ ਵਚਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈ । 16 । ਅਬ ਫੇਰ ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 17

ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾ ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ।
ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ।
ਪਵਿਤ੍ਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੁਟੰਬ ਸਹਿਤ ਸਿਉ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੰਗਤਿ ਸਬਾਈਆ ।
ਕਹਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੁਣਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਿਨੀ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ । 17 ।

ਪਵਿਤ੍ਰ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ । । ਬਨਾ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਇਹ ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਜਮਾਦਿਕ² ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਣਾ ਵਿਅਤਬ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਦੇਵ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪਰਮ ਭਗਤਿ ਹੈ ; ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਗਤਿ ਹੈ ਤੈਸੀ ਗੁਰੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਕੋ ਏਥੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੈ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀ । ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਗੁਰ ਭਗਤ ਹੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਬਦ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਾਣਾਵਤਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਜਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਹੂਈ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕੀਆ ਤਿਨ ਕੀ ਮਾਤਾ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਈ, ਪਿਤਾ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ ; ਇਨੋ ਸੰਜਗਤਿ⁴ ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਏ । ਸਬਾਇਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਜਨਵਾਨੋ ਨੇ ਇਹ ਸਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਕੀਏ । ਇਸ ਕਥਾ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਏ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ

1. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼ = ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ।
2. ਸੰਜਮ ਆਦਿਕ ।
3. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
4. ਸੰਯੁਕਤ, ਸਹਿਤ ।
5. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਹੁੰਦੇ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੁਆਰੇ ਕੇ ਮੰਨਿ ਵਿਖੇ ਕਰਾਵੇ । ਭਾਲੇ ਕੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ
ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਿਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਜਿ ਕਰਤ ਕੀਆ ਹੈ ਉਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ, ਔਰ ਕੇ
ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਫੁਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀ ਹੈ । 17 । ਜੇ ਪ੍ਰਾਪ ਕੇ ਪਤ੍ਰ, ਫੁਲ
ਝੜਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਕਾ ਚੀਜ਼ੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੇ ਰਾਸ ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹੈ ਤਿਨ ਦੀ ਰਖਿਆ
ਕਰੀਤੀ ਹੈ । ਅਬ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 18

ਕਰਮੀ ਸਹਜੁ ਨ ਉਪਜੈ ਵਿਣ ਸਹਜੈ ਸਹਸਾ ਨ ਜਾਇ ।
ਨਹ ਜਾਇ ਸਹਸਾ ਖਿਤ ਸੰਜਮਿ ਹਰੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ।
ਸਹਸੈ ਜੀਉ ਮਲੀਣੁ ਹੈ ਕਿਤੁ ਸੰਜਮਿ ਧੋਤਾ ਜਾਇ ।
ਮੰਨਿ ਧੋਵਹੁ ਸਬਦਿ ਲਾਗਹੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹਹੁ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ ਇਹੁ ਸਹਸਾ ਇਵ ਜਾਇ ॥੧॥

ਜਿਨ ਨੇ ਰਹਿ ਤਜਨ ਦੀ ਸਹਿਆ ਸੁਣਾ ਕਰੀ, ਸਹਾ ਹੀ ਕੇ ਸਿਹਰ ਉਪਜਿਆ—ਇਹੀ
ਜਾਣੀਏ ਇਹ ਸਹਜੁ ਹੈ । ਦਾ ਝੁਨੁ ਹੈ । ਜਿਸ ਨਾਮ ਕੇ ਫੁਲ ਕੀ ਔਂਤ ਔਂਤ ਹੀ ਕਾਸ ਲਾਗੇ ਕਰਦੇ ।
ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਸਹਿਆ ਸੁਣ ਕਰਿ ਜਿਹੀ ਇਹ ਤਸਵੀ ਹੋਇ ਜਾਣਾ, ਸੰਤਖੀ ਹੋਣਾ, ਇਹੀ ਕਾ
ਨਾਮ ਸਹਜੈ ਹੈ । ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਾਏ ਤ ਉਪਜਾ, ਅਰ ਸਹਜ ਬਿਨਾ ਸਿਹਰ ਤੀ ਨ ਜਾਇਗਾ ।
ਜਗਤ ਕੇ ਲਖ ਅਨੇਕ ਹੀ ਰਸ ਕਰਾਇਗੇ ਬਿਨਾ ਰਹਿ—ਤਸਵੀ ਸਿਹਰ ਕਿਹੀ ਕਾ ਹੀ ਨ ਗਇਆ ।
ਇਸ ਪਰ ਗੀਤਾ ਸੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨ ਹੈ—ਸੰ। ਗਤ ਪ੍ਰਤਪ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦਤ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ
ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ ਇਹ ਤ ਆਨੰਦ ਕੇ ਪਤ੍ਰ, ਫੁਲ ਝੜ ਪੜ, ਤਿਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਜਗ ਹੈ ।
ਜੇ ਰਖਣੇ ਜਗਤ ਅਬ ਤਿਨ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ—ਸਰਬਾਰਜ ! ਸਿਧੇ ਤੇ ਜੀਵ
ਮਲੀਨ ਹੋਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਸਿਸ ਕੰਣ ਸਿਸ ਕੰਣ ਤੇ ਜਾਏ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਹੈ—ਸਬਦਿ
ਵਿਖੇ ਲਾਗਾਇ ਕਰ ਮਨ ਹੈ ਪਤ੍ਰ, ਜਿਸ ਸਾਧ ਚਿਤੁ ਲਾਗਾਇ ਰਹੁ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ
ਹੈ—ਸਹਜੈ ਜੇ ਹੋ ਸੰਤਖ, ਸਹਜੈ ਸਿਹਰ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇਗਾ । ਤਿਸ ਸਿਧੇ ਤੇ ਜਾਇਗਾ ।
ਤਾ ਤੇ ਗੁਰ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਸਹਜ ਹੈ । ਸਿਸ ਦੁਖ ਕਾ ਕਾ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ
ਇਹੀ ਫੁਲ ਹੈ । 18 ।

ਬਾਹਰ ਤੇ ਜੇ ਗੁਰ ਕਰਤ ਬਣ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਰ ਅੰਦਰ ਸੇ ਮਨ ਤੇ ਚਾਰਤਾ ਹੈ ਜਗਤ
ਪਦਾਰਥੋਂ ਕ, ਸੇ ਭਗਤ ਤੇ ਕਿਹੀ ਕਾਸ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ । ਸਾਹੀ ਕਹਿਤ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 19

ਜੀਅਹੁ ਮੇਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ।

ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ਜੀਅਹੁ ਤ ਮੇਲੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ।

ਏਹ ਤਿਸਨਾ ਵਡਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਮਰਣੁ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ।

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੇ ਸੁਣਿਹ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਸਚੁ ਤਜਿਆ ਕੂੜੇ ਲਾਗੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ॥੧॥

ਜਿਨ ਕਾ ਮਨ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਭਗਤ ਕਾ ਸਾਗ ਧਰ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਜੂਏ ਮੇਂ ਹੀ ਹਾਰਿ ਗਏ । 'ਜੀਅਹੁ ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ' ਇਹ ਜੋ ਦੋ ਵਾਰ ਕਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਇਹ ਸਤਿ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ । ਇਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਭਭਾ ਰੋਗ ਲਗਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤੇ ਜੀਵੋ ਨੇ ਮਰਣਾ ਵਿਸਾਰ ਦੀਆ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋਂ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈ । ਚਾਰੋ ਵੇਦ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਸਤਬੋਤਮ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੋ ਤੋ ਜੀਵ ਸੁਣਤੇ ਹੀ ਨਹੀ, ਵੇਤਾਲਿਓ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪੜੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਨ ਕੋ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਜਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਵੇਤਾਲੇ' ਹੈ । ਸੋ ਜਗਤ ਕੋ ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਚਿ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਨੋ ਨੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਹੈ ਅਰ ਝੂਠੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਲਗਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਜਨਮ ਜੂਏ ਮੇਂ ਹੀ ਹਾਰ ਗਏ । ਇਹ ਭੀ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਝੜੇ, ਇਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਯੋਗ ਹੈ । 19 । ਜਿਨ ਕਾ ਗੁਣ ਕਰਣਾ ਜੋਗ ਹੈ ਅਬ ਤਿਸ ਫਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 20

ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ।
ਬਾਹਰਹੁ ਤ ਨਿਰਮਲ ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਕਮਾਣੀ ।
ਕੂੜ ਕੀ ਸੋਇ ਪਹੁਚੈ ਨਾਹੀ ਮਨਸਾ ਸਚਿ ਸਮਾਣੀ ।
ਜਨਮੁ ਰਤਨੁ ਜਿਨੀ ਖਟਿਆ ਭਲੇ ਸੇ ਵਣਜਾਰੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਮੰਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ । 20 ।

ਜੋ ਮਨ ਵਿਖੇ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਹੈ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਜਗਤ ਜੇਸਾਲ ਕਾ ਤਿਆਰ ਕੀਆ ਹੈ, ਅਰ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧਿਨੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕਰੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਝੂਠ ਕੀ ਸੋਇ ਭੀ ਨਹੀ ਪਹੁਚਤੀ । ਤਿਨ ਕੋ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੋਈ ਤੇ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜਨਮੁ ਰਤਨੁ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ । ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਜਨਮ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਗੁਰ ਰੂਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲੁ ਹੁਆ ਹੈ ਸੋ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਵਸਤੇ ਹੈ ਅਰੁ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸੰਗ ਛੋਡ ਕਰ ਦੂਸਰੀ ਜਗਾ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀ ਹੁਏ । ਇਹ ਆਨੰਦ ਕੇ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੁਆ । ਇਹ ਫੂਲੋਂ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਲਾਗੇਗਾ । ਅਰੁ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਖਾਹਿਸ¹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਹੁਏ ਚਲੇ ਗਏ, ਸੋ ਫੂਲ ਝੜ ਪੜੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 20 । ਔਰ ਭੀ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 21

ਜੇ ਕੋ ਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਸੇਤੀ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਵ ।

1. ਬਿਰਤੀ, ਹਾਲ, ਸਥਿਤੀ ।
2. ਖਿੱਛਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ।

ਹੋਵੇ ਤ ਸਨਮੁਖੁ ਸਿਖੁ ਕੋਈ ਜੀਅਹੁ ਰਹੈ ਗੁਰ ਨਾਲੇ ।
ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਹਿਰਦੈ ਧਿਆਏ ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਸਮਾਲੇ ।
ਆਪੁ ਛਡਿ ਸਦਾ ਰਹੈ ਪਰਣੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸੋ ਸਿਖੁ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਏ । 21 ।

ਜੇ ਕੋ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਸਾਥ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇ ਸੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕਤ ਕਤ ਸਦਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹੇ, ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਜਪੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ---ਆਤਮਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਵੇਰਾ ਆਪੁਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਸਮਾਲ¹ । ਜਿਸ ਸਿਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਗਿਆ, ਸਦਾ ਗੁਰੋ ਕੋ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਕੀਆ, ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੂਖਰੇ ਕੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸੰਤੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ, ਸੋਈ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਸਿਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕਾ ਫੂਲ ਹੈ । 21 । ਜੋ ਫੂਲ ਗਿਤ ਪੜਾ ਹੈ ਅਬ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 22

ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖੁ ਹੋਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ ।
ਪਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਰ ਥੈ ਕੋਈ ਪੁਛਹੁ ਬਿਬੇਕੀਆ ਜਾਏ ।
ਅਨੇਕ ਜੂਨੀ ਭਰਮਿ ਆਵੈ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਏ ।
ਫਿਰਿ ਮੁਕਤਿ ਪਾਏ ਲਾਗਿ ਚਰਣੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਵੀਚਾਰਿ ਦੇਖਹੁ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਏ । 22 ।

ਵਿਵੇਕਵਾਨ ਪੁਰਖੋ ਕੋ ਜਾਇ ਕਤ ਪੁਛ ਲੀਜੀਏ, ਔਰ ਕਹੀ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਜੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਪਾਵੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਇਹ ਤੋ ਫੂਲ ਝੜ ਪੜਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਫਲ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਨਵਾ ਫੂਲ ਨਿਕਸਾ ਹੈ ਅਬ ਤਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੋ ਹੀ ਚਰਨ ਪਰ ਗਿੜੇਗਾ, ਤਬ ਗੁਰੂਪਦੇ² ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਿ ਪਾਵੇਗਾ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ---ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖ ਲੀਜੀਏ, ਬਿਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਕਹੀ ਭੀ ਤੋ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । 22 । ਅਬ ਫੇਰ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 23

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।
ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ।
ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਹਿਰਦੈ ਤਿਨਾ ਸਮਾਣੀ ।
ਪੀਵਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਰੰਗਪਾਣੀ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਗਾਵਹੁ ਏਹ ਸਚੀ ਬਾਣੀ । 23 ।

1. ਯਾਦ ਕਰ, ਸਿਮਰਨ ਕਰ ; ਸੰਭਾਲ ।

2. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਤਦੇਸ਼ ।

ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਓ, ਸਿਖੋ ! ਤੁਮ ਆਣ¹ ਕਰਿ ਸਰਬ ਬਾਣੀਓ ਤੇ ਉਤਮ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗਾਨ ਕਰੋ । ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਸਮਾਵਤੀ ਹੈ । 'ਨਾਨਕ ਨਦਕੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ'² ਨਦਹੀ ਜੋ ਹੇ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰ ਕਾ ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਮੋ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ । ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖੋ ! ਤੁਮ ਸਦਾ ਹੀ ਹਰਿ ਦੇਵ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹੋ । ਸਾਰੰਗ ਸਨਖ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਵਿਸਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪੋ । ਇਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪੀਤੇ ਰਹੋ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--- ਇਹ ਜੋ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਇਸੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗਾਵਤੇ ਰਹੋ । 23 ।

ਪਉੜੀ 24

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ।

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ।

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੂ ਨ ਜਾਣੀ ।

ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ । 24 ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੈਂ ਵਾਰੰਵਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ---ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਔਰ ਸਭ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਭ ਕਚੇ ਹੀ ਹੈਂ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਭ ਕਚੇ ਹੀ ਹੈ । ਕਚਿਓ ਨੇ ਹੀ ਕਹ ਕਰ ਤਿਸ ਕਾ ਅਰਥ ਭੀ ਕੀਆ ਹੈ । ਕਚਿਓ ਗੁਰੂਓ ਕੋ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋ ਨਿਤ ਹੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਹਤੇ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਭੀ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਕਛੂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, 'ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ' ।³ ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਤਬੀ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਜਿਨ ਕਾ ਚਿਤੁ ਮਾਇਆ ਨੇ ਹਰਿ ਲੀਆ ਹੈ ਸੋ ਸਦਾ ਕੁਬਾਣੀ ਹੀ ਬਕਤੇ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ---ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਔਰ ਸਭ ਕਚੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਕਚੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਪਤ, ਫਲ ਝੜੇ ਪੜੇ । ਇਹ ਤੋਂ ਅਰਤੀ⁴ ਪਰ ਹੀ ਡਾਰਣੇ ਕੋ ਜੋਗੁ ਹੈ । 'ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ'⁵,—ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਕਚੇ ਪਕੇ ਗਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਾ ਹੈ,

1. ਪਸਤਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਆਪਣਾ' ਸੀ । ਇਹ ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 16/ਓ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।
2. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 4 ।
3. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932) ।
4. ਰੂੜੀ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ।
5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465) ।

ਵਾਰ ਕੀ ਟੀਕਾ¹ ਦੇਖੁ ਕਰ ਸਮਝ ਲੇਣਾ । 24 । ਅਬ ਫੇਰ ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 25

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਹੀਰੇ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ ।
 ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਜਿਤੁ ਮੰਨੁ ਲਾਗਾ ਏਹੁ ਹੋਆ ਸਮਾਉ ।
 ਸਬਦੁ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸਚੈ ਲਾਇਆ ਭਾਉ ।
 ਆਪੇ ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਆਪੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਇ ਬੁਝਾਇ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਹੀਰਾ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ । 25 ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਬਚਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਬਦ ਸਾਥ ਹੀਰੇ ਕਾ ਜੜਾਉ ਹੂਆ ਹੂਆ ਹੈ । 'ਹੀਰਾ' ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ । ਜਿਸ ਮਨ ਵਿਖੇ ਸਬਦ ਰਪੀ ਰਤੰਨੁ ਲਗਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਏਹੁ ਜੋ ਹੈ ਹੀਰਾ 'ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ' ਸੋ ਸਮਾਉ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਵਾਸ ਕਰੇਗਾ । ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਸਾਥ ਮਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਥ² ਭਾਉ ਲਗਾਇਆ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਭਾਉ ਲਗਾ ਤਬ ਇਹੁ ਆਪ ਹੀ ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਹੂਆ । ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਾ ਤੇ ਇਹੁ ਹੀ ਸਰਬ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੂਆ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਇਹੁ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਬੁਝਾਇ ਦੇਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੇਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਪਰ ਚਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫੂਲ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫਲ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਗੁਰੋ ਕਾ ਜੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੈ । ਹੀਰਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਸਾਥ ਜੜਾ ਹੂਆ ਹੈ । 25 । ਫੇਰ ਫੂਲ ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 26

ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਕੈ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ।
 ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ਆਪਿ ਵੇਖੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਬੁਝਾਏ ।
 ਤੋੜੇ ਬੰਧਨ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਿ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਵੈ ਏਕਸ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਏ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝਾਏ । 26 ।

'ਸਿਵ-ਸਕਤਿ'³ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ । 'ਸਕਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕਾ । ਦੋਨੋ ਕਾ ਜਬ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ 'ਸਕਤਿ ਸਿਵ' ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾ ਜਗਤ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ । ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਬੀ ਉਪਜਾਇਆ । ਫੇਰ ਆਪ ਹੀ ਹੁਕਮ

1. ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਪਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

2. ਸੈ. ਪ ਲਾ, 2182 (ਪੰਨਾ 17/8) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਵਿਖੇ' ਹੈ ।

3. ਇਥੇ ਸਬਦ 'ਸਿਵ' ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।

ਜਗਤ ਪਰ ਲਗਾ ਵਰਤਾਵਣੇ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਸੁਭਾਸੁਭਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਮੇਰੇ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਫੁਟੇਗਾ । ਹੁਕਮਿ ਵਰਤਾਇ ਕਰ ਆਪ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ, ਦੇਖ ਕਰ ਕਿਸੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਜਣਾਇ ਤੀਜਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੋਤਾ ਮਸਤਾ ਤੇ ਲੋ ਕਰ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਤੋੜ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਸਬਦ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਵਰਤਾਵਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੋਗੇ ਤਬੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਫੁਟੇਗਾ । ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਅਨੰਦ ਕਾ ਫੂਲ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੀ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ । 26 । ਅਤ ਅਸਾਰ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਸਾਰ ਕਾ ਵਹਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 27

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪੁ ਬੀਚਾਰਦੇ ਤਤੇ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।

ਤਤੇ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਤਤੇ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਤਾ ਸੁਤਿਆ ਰੇਣਿ ਵਿਹਾਣੀ ।

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੇ ਜਨ ਜਾਗੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਬੋਲਹਿ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੋ ਤਤੁ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ

ਜਾਗਤ ਰੇਣਿ ਵਿਹਾਣੀ । 2 ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸਾਸਤ ਵਿਖੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਲਿਖਾ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਤੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਰ ਕੋ ਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਗੁਰੂ ਜੋ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਿਠਾ, ਇਸੀ ਤੇ ਤਤ ਕੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਨੇ ਤੋ ਜਪ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਹਨ ਕਰਾ—ਸੂਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੋ ਛੇਦਾਵੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ । ਯਦਪਿ ਓਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਓਹ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ । ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਿ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਕੈ । ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਕੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਨਿਗੁਰੇ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਤਤੇ ਕੋ ਕੈਸੇ ਨ ਜਾਣਿਆ ? ਅਸਥ ਸੋਏ ਹੁਏ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਵਾਂ ਜਾਗਤੇ ।

1. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ।
2. ਅਹੰਤਾ, ਹਉਮੈ, ਅਹੰਕਾਰ ।
3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਦਾਹੇ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ (ਤੇ)¹ ਕੋਈ ਹੀ ਨਹੀ। ਸਭੀ ਗੁਰੂ ਤਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਨਹੀ ਹੋਤੇ। ‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ’², ‘ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ’³ ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਕਚ ਪਕੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝ ਲੈਣਾ⁴, ਜੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਨ ਮਿਲਾ ਤੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੇ ਬੀਚਾਰਣੇ ਤੇ ਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ। ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ। ਆਪੇ ਧੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ। ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ’⁵ ਜੈਸੇ ਪੁੰਨੀ ਨਾਮ ਕਹਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਮ ਕਹਾ। ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਨੇ ਜੋ ਪੁੰਨਿ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੇ ਕੀਏ ਕੋ ਦਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਤੇ ਗਏ। ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੂਆ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਬੀਜ ਬੰਦਿਆ ਥਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਸੁਖ (ਦੁਖ)⁶ ਆਪ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪੜਾ। ਹੁਕਮੁ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ---ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨਾ ਮਿਟੇ। ਜੋ ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨਾ ਮਿਟਾ ਤੋ ਦੋਨੋ ਖਿੰਮੇ ਹੀ ਤੋ ਹੂਏ। ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਏਕ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀ ਕਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ।

‘ਵਿਸਨ ਪੁਰਾਣ’ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਕਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਨਹੀ। ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਕੌਣ ਸਾ ਕਰਮ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ। ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ। ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੜ ਕਰਿ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋਇ ਜਾਵੇ। ਔਰ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ। ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਨਾਮ ਹੈ ਖੇਦ ਕਾ⁷। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਖੇਦ ਜਤਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਧਨ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਖੇਦ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਤ ਫਲ ਜੋ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ—ਧਨ, ਸੰਤਾਨ, ਰਾਜ, ਸ੍ਰਗ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਬਡਾ ਈ ਖੇਦ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਤੇ ਅਤਿਕਾਰ⁹ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਿ ਮੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਿ ਤੇ ਅਤਰਿਕਤ

1. ਸੈਂ ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 18/ਅ)।

2. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932)।

3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465)।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 20।

6. ਸੈਂ ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 18/ਅ)।

7. ਕੇਸ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਤਨ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਮੇਹਨਤ। ‘ਖੇਦ’ ਅਰਥ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਦੁਖ, ਰੋਜ਼, ਉਦਾਸੀ; ਥਕਾਵਟ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਆਦਿ।

8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

9. ਫੁਟ, ਇਲਾਵਾ।

ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਜੈਸੇ ਕਾਤੀਗਤੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਰੋਟੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਖ ਲਈ । ਜੋ ਭਜਨਹੀਨ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਕਾਰੀਗਤੋਂ ਜੈਸੇ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਹਰਿ ਭਜਨ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਹੈ ਅਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਭੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਦੇ । ਤਿਨ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ । ਪੀਛੇ ਰਿਖ, ਮੁਨਿ ਐਸੇ ਹੀ ਤੋ ਹੁਏ ਹੈ । ਪਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ, ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਸਤ, ਰਜ, ਤਮ ਇਨ ਤੀਨ ਗੁਣੋਂ ਕਾ ਭ੍ਰਮਾਇਆ ਹੂਆ ਸੰਸਾਰ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਖੇ ਸੋਇ ਗਇਆ, ਸੋ ਏਹੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਗਈ । ਇਹ ਤੋ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੇ ਪਤ ਝੜੇ । ਇਹ ਤੋ ਭਾੜ ਮੇਂ ਹੀ ਝੋਕਣੇ ਲਾਇਕ ਹੈ । ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਉਹੀ ਜਨ ਜਾਗੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—‘ਆਪਿ ਜਪੇ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ’¹ ਤਾ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਤਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਉਹੀ ਪਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਕੀ ਰਾਤਿ ਦਿਵਸ ਹਰਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਨਿੰਦਾ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਕਰ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਜਾਗਤ ਮੇਂ ਜੋ ਜਾਗਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਿਸ ਕੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ । ਗੁਰਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਇਹੀ ਫੂਲ, ਤਤ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਰਲਾ ।²⁷ ਫੂਲ ਫਲ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵਹਿਯੋ ਜਕ ਬਿਖ ਕੇ ਜਲ ਪਾਤੇਗਾ । ਅਰ ਜਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਫੇਰ ਫਲ ਫੂਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 28

ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਸੇ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ ।
ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ ਪਹੁਚਾਵਏ ।
ਓਸਨੋ ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ ।
ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਆਪੇ ਲਾਏ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੀਐ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਸੇ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ । 28 ।

ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਣਾ । ਏਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਕਾਹੇ ਕੋ ਵਿਸਾਰਣਾ ਜੋ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਭੀ ਆਹਾਰ ਪਹੁਚਾਵਤਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਛੁ ਖਾਈਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੇਟ ਵਿਖੇ ਭਸਮ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਬਾਲਕ ਭੀ ਤੋ ਪੇਟ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭਸਮ ਹੋਤਾ । ਅਰ ਜਬ ਬਾਲਕ ਜਨਮਤਾ ਹੈ ਤਬ ਹਗਤਾ ਮੂਤਤਾ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋ ਹਗਤਾ ਮੂਤਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਛੁ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਖਾਇਆ ਪੀਆ ਹੈ । ਐਸੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਆਹਾਰ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪੋਹ ਸਕਤਾ । ਬਾਲਕ ਮਾਤਾ ਕੇ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਤਬੀ ਤੋ ਨ ਗਲਿ ਗਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ

1. ਸਾਰੰਗ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 1206) ।

2. ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ।

ਲਗਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਰਰਭ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਤੇ ਭਜਨ ਕਰਵਾਵਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹ ਦੁਆਰਾ ਅੰਸੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸਮਾਲਣਾ² ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--ਏਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਮਨ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਵਿਸਾਣਣਾ। ਇਹੁ ਤੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੋ ਜਲ ਪਹੁਤਾ, ਇਸੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਫਲ ਲਾਗੇਗਾ, ਮੁਕਤਿ ਰੂਪੀ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। 28।

ਪਾਉੜੀ 29

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ।
ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਹਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ।
ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜੰਮਿਆ ਪਰਵਾਰਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ।
ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ।
ਏਹਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ। ਤਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ। 29।

ਜੈਸਾ ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਵਿਖੇ ਅਗਨਿ ਇਸ ਕੋ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਤੈਸੀ ਹੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਮਾਇਆ, ਅਗਨਿ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਹੀ ਜੈਸੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਬਿਨਾ ਜਗਤ ਹੋਤਾ ਨਹੀ ਥਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਇਹ ਜਗਤ ਕਾ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਜਗਤ ਕਾ ਉਪਜਾਵਣਾ ਭਾਣਾ, ਤਬ ਇਹ ਜਨਮਿਆ, ਰਰਭ ਬਾਹਰਿ ਨਿਕਸਾ। ਪਰਵਾਰ ਕੋ ਲੋਕੋ ਨੇ ਭਲਾ ਮਾਇਆ ਹਮਾਰੇ ਬੇਟਾ ਜਨਮਾ ਹੈ। ਜਬ ਇਹ ਗਰਭ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਨਿਕਸਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਜੋ ਲਿਵ ਲਗੀ ਹੁਈ ਥੀ ਜੋ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਤੀ ਥੀ, ਸੋ ਲਿਵ ਛੁਟ ਗਈ। ਮਾਇਆ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਇਆ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ। ਇਹ ਅਸੀ ਹੀ ਜਿਸ ਤੇ ਹਰਿ ਵਿਸਰ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਮੋਹੁ ਉਪਜਤਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਅਕਾਰਜ ਕਾ ਜੋ ਵਿਵੇਕ ਹੋਵੇ ਇਸ ਕਾ ਨ ਹੋਣਾ। ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ। ਮਾਇਆ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਿਸਰਾਇ ਕਰ ਦੂਸਰਾ ਭਾਉ ਲਗਾਇ ਦੀਆ, ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੰਪਟ ਹੋਇ ਗਇਆ, ਵਿਵੇਕ ਭਾ ਨਾਸ ਕਾਰ ਛਾਇਆ। ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--ਰਰਭ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਿਨ ਕੀ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਥੀ ਸੋ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨੇ ਨਾਸ ਕਰ ਛਾਹੀ। ਅਰੁ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੋ ਨੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ ਗੁਰੋ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ ਅਸੀ ਹੀ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਗਾਵਣੀ ਇਹੀ ਫੂਲ, ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। 29। ਫੇਰ ਜਲ, ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

1. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼।
2. ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਣਾ, ਸੰਭਾਲਣਾ।
3. ਗਿਆਨ।

ਪਉੜੀ 30

ਹਰਿ ਆਪਿ ਅਮੁਲਕੁ ਹੈ ਮੁਲਿ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ।

ਮੁਲਿ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ਕਿਸੈ ਵਟਹੁ ਰਹੇ ਲੋਕੁ ਵਿਲਲਾਇ ।

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤਿਸਨੋ ਸਿਰੁ ਸਉਪੀਐ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਜਾਇ ।

ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਉ ਤਿਸੁ ਮਿਲਿ ਰਹੈ ਹਰਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ।

ਹਰਿ ਆਪ ਅਮੁਲਕੁ ਹੈ ਭਾਗੁ ਹੈ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਹਰਿ ਪਲੈ ਪਾਇ । 30 ।

ਹਰਿ ਤੋ ਆਪ ਅਮੁਲਕੁ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਕਰ ਕਰ ਪਾਇਆ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਤਾ । ਮੋਲ ਨਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ, ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਪਰ ਭੀ । ਲੋਕ ਵਿਲਲ ਇ ਰਹੇ, ਤਟਸ ਰਹੇ, ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮਿਲੇ, ਸੋ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਨ ਮਿਲਾ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਜਬ ਮਿਲੇ ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਉਪ ਦੀਜੀਏ । ਸਿਰ ਸਉਪਣੇ ਕਾ ਹੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—
'ਵੀਚ ਸੋ ਅਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੂਰ ਕਰਣਾ, ਅਗਿਆਨਕਾਰੀ ਹੋਣਾ, ਜਬ ਇਹ ਅਗਿਆਨਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆ ਇਸ ਕੋ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸਾਵਹਿਗੇ । ਜਬ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸਿਆ ਤਬ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹ ਜੀਵ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਮਿਲ ਰਹਗਾ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਤੋ ਆਪਿ ਅਮੁਲਕੁ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੇ ਭਾਗੁ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਗੁਰੋ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਹਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ ਇਹੀ ਜਲ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਫੁਲ, ਹਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫਲ । 30 । ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਮੁਝਾਵਣਾ ਇਹ ਤੋਂ ਆਨੰਦ ਬਿਖ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖ ਹੈ ਔਰੋ ਕੋ ਸਮੁਝਾਵਣਾ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਹੈ । ਅਬ ਫੇਰ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 31

ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ।

ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇ ਰਾਸਿ ਜਾਣੀ ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਜਪਿਹੁ ਜੀਅਹੁ ਲਾਹਾ ਖਟਿਹੁ ਦਿਹਾੜੀ ।

ਏਹੁ ਧਨੁ ਤਿਨਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਨ ਹਰਿ ਆਪੇ ਭਾਣਾ ।

ਕਹੇ ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਹੋਆ ਵਣਜਾਰਾ । 31 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮੇਰੀ ਰਾਸ¹ ਹੈ ਅਰੁ ਮਨ ਮੇਰਾ ਵਣਜਾਰਾ² ਹੈ । ਇਹ ਰਾਸਿ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਔਰੋ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਜੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵੋ ! ਤੁਮ ਨਿਤ ਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਤੇ ਰਹੋ, ਨਿਤ ਹੀ ਹਰਿ ਧਨੁ ਲਾਹਾ ਪਾਵਤੇ ਰਹੋ । ਇਹ ਧਨੁ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਆ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੋ ਆਪਣੀ ਰੁਚਿ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹਰਿ ਭਾਣਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਕੋ ਹੀ ਅਪਣੀ ਰਾਸਿ ਕਰੋ, ਮਨ ਕੋ ਵਣਜਾਰਾ ਕਰੋ, ਤਬੀ ਹਰਿ ਧਨ ਕੋ

1. ਵਿਚੋਂ, ਅੰਦਰੋਂ ।

2. ਮੂਲ ਧਨ ।

3. ਵਪਾਰੀ, ਵਣਜ, ਵਣਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । 31 । ਫੇਰ ਭੀ ਸਾਖਾ ਪ੍ਰੀਤ ਸਾਖਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 32

ਏ ਰਸਨਾ ਤੂ ਅਨਰਸਿ ਰਾਹਿ ਰਹੀ ਤੇਤੀ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਇ ।
ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਇ ਹੋਰਤੁ ਕਿਤੇ ਜਿਚਰੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਲੈ ਨ ਪਾਇ ।
ਹਰਿ ਰਸ ਪਾਇ ਪਲੈ ਪੀਐ ਹਰਿ ਰਸੁ ਬਹੁੜਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ ।
ਏਹੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਕਰਮੀ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਆਇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹਰ ਅਨਰਸ ਸਭਿ ਵੀਸਰੇ ਜਾ ਹਰਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ । 32 ।

ਹੇ ਮੇਰੀ ਰਸਨਾ ! ਤੂੰ ਔਤ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਤਮੇ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੇ ਤੋ ਤੇਤੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਤਕ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਹਰਿ ਰਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਤਕ ਔਤ ਕ੍ਰਿਪਾਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਤੇਤੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਬ ਹਰਿ ਰਸ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰੇਗੀ ਤਬ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਫੇਰ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੇਗੀ, ਤੂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ । ਅਬ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਇਹ ਜੋ ਹਰਿ ਰਸੁ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਬ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਿਸ ਕੋ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਭੀ ਰਸਿ ਵਿਸਰਿ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਤਬ ਗੁਰੁ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੋ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸੇਗਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਪੈਛੇ ਨਹੀ ਕਰਮ ਕੀਏ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਹਰਿ ਰਸ ਆਗੇ ਪਾਵੇਗਾ । 32 । ਫੇਰ ਭੀ ਸਾਖਾ ਪ੍ਰੀਤ ਸਾਖਾ, ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 33

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
ਹਰਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤੁਧ ਵਿਚਿ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
ਹਰਿ ਆਪੇ ਮਾਤਾ ਆਪੇ ਪਿਤਾ ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਉਪਾਇ ਜਗਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ।
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਬੁਝਿਆ ਤਾ ਚਲਤੁ ਹੋਆ ਚਲਤੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਮੂਲ ਰਚਿਆ ਜੋਤਿ ਰਾਖੀ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ । 33 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ! ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਕੀ ਤੋ ਤੂ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇਆ । ਹਰਿ ਆਪ ਹੀ ਮਾਤਾ ਹੈ, ਹਰਿ ਆਪ ਹੀ ਪਿਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਉ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਜਗਤ ਕੋ ਦਿਖਾਇਆ । ਹਰਿ ਹੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬੁਝਿਆ ਤਬ ਚਲਤ ਖਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਸਚਰਜ ਹੂਆ, ਆਸਚਰਜ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਇਆ । ਆਗੇ ਤੋ ਜਗਤ ਕੇ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਥਾ, ਜਬ ਗੁਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਜਣ ਲੀਖਾ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਆਸਚਰਜ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਰੀਰ ! ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਮੂਲ ਰਚਿਆ, ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਰਚੇ ਅਰੁ ਸਰੀਰੋ ਕੇ ਬੀਚ

ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਤੂ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇਆ । ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ
ਸਮਝਾਇਆ, ਇਹੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ ਹੈ । ਔਰੋ ਕੋ ਸਮਝਾਇਆ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਹੈ । ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਤੇ ਸਮਝ ਲੀਆ, ਇਹੀ ਫੂਲ । ਇਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ । 33 । ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰ
ਕੇ ਵਚਨ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ? ਅਬ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 34

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭ ਆਗਮੁ ਸੁਣਿਆ ।
ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ ।
ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤੁ ਸਖੀਏ ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ ਨ ਵਿਆਪਏ ।
ਗੁਰ ਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ ।
ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਮਿਲਿਆ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ । 34 ।

ਜਬ ਇਹ ਵਚਨ ਸੁਣਨ ਕਰੇ, ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜੋ ਸਮਝਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ
ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਹੈ । ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਆਵਣਾ ਸੁਣ ਕਰਿ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਚਾਉ ਉਪਜਿਆ । ਤਬ ਮਨ
ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਬੁਧ ਕੋ—ਹੇ ਸਖੀ ! ਹਰਿ ਕੇ ਮੰਗਲ ਗਾਉ । ਹਮਰਾ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ
ਹਮ ਵਸਤੇ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਰਿ ਕਾ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਕਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਬੁਧਿ
ਕਰੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਹੈ, ਤੋ ਬਣੇ, ਹਮ ਕੋ ਕਿਆ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਮਨ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਖੀ !
ਸਰੀਰ ਤੋ ਜੜ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਨਹੀ । ਅਰ ਆਤਮਾ ਤੋ ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ, ਤਿਸ
ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ । ਜਨਮ ਮਰਣਾਦਿਕਾ ਕਾ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਹਯ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਨਿਤਿ ਹੀ ਹਰਿ
ਕੇ ਮੰਗਲ ਗਾਵਤੀ ਰਹੁ । ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਵਿਆਪੇਗਾ । ਜਿਸ ਦਿਵਸ ਵਿਖੇ
ਹਮ ਗੁਰੋ ਕੇ ਚਰਣੋ ਵਿਖੇ ਲਾਗੇ ਥੇ ਸੋ ਬਡ ਭਾਗਵਾਨ ਦਿਨ ਥਾ । ਪਿਰੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣਾ
ਸੁਆਮੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਹਮ ਜਾਣਤੇ ਥੇ, ਤਕੀ ਤੋ ਜਨਮਤੇ ਮਰਤੇ ਰਹੇ । ਅਬ ਸੁਆਮੀ
ਜਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪਏਗਾ । 'ਅਨਹਤ' ਨਾਸ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ
ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹਮ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਜਾਣੀ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ
ਜੋ ਹੈ ਇਹੀ ਹਰਿ ਰਸੁ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਭੋਗਤੇ ਰਹੋ, ਜਗਤ ਭੋਗੋ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਛੋਡ ਨ ਕਰੋ । ਤਾ
ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਤੋਗੋ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਛੋਡ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ, ਕਰਣ
ਕਰਾਵਣ ਜੋਗ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਤੁਮ ਐਸੇ ਹੋਵੋ ਤੋ ਤੁਮ
ਕੋ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ । ਇਸ ਮੋ ਸਾਖਾ, ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ, ਫੂਲ, ਫਲ ਸਭ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ ਹੈ । 34 ।
ਫੇਰ ਭੀ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 35

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇ ਕੈ ਕਿਆ ਤੁਧੁ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ।
 ਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ਤੁਧੁ ਸਰੀਰਾ ਜਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
 ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਤੇਰਾ ਰਚਨੁ ਰਚਿਆ ਸੋ ਹਰਿ ਮਨਿ ਨ ਵਸਾਇਆ ।
 ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਪੂਰਬ ਲਿਖਿਆ ਪਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਆ ਜਿਨਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ । 35 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ! ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇ ਕਰ ਤੈ ਨੇ ਕਿਆ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਕਿਉ ਨ ਵਸਾਇਆ । ਜਿਸ ਕੋ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਏਤੇ ਕਰ ਕਰ ਵੈਰਾਗ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਤਾ । ਵੈਰਾਗ ਤਿਸੀ ਕੋ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋ ਕੇ ਪੁਨ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਪੁੰਨਵਾਨ ਗੁਰੋ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਬ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ । ਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤਬੀ ਤੋ ਕਰੀ ਜੋ ਪੂਰਬ ਪੁਨ ਕਾ ਹਮਾਰੇ ਸਿਰ ਪਰ ਤਾ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਪੂਰਬ ਲੇਖ ਕਾ ਹੀ ਫਲ ਪਾਇਆ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਨਹੀ ਕੀਏ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਫਲ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੂਆ, ਸਫਲ ਹੂਆ । ਇਸ ਮੋ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਆਨੰਦ ਬਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ । 35 । ਜਿਨ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣਾ ਸੁਫਲ ਹੂਆ, ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜਤੀ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 36

ਹੇ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ ।
 ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ ਨਦਰੀ ਹਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ।
 ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।
 ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਬੁਝਿਆ ਜਾ ਵੇਖਾ ਹਰਿ ਇਕੁ ਹੈ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹਿ ਨਤ੍ਰ ਅੰਧ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਹੋਈ । 36 ।

ਹੇ ਨੇਤ੍ਰ ਸਾਰਹ । ਹਰਿ ਨੇ ਤੁਮਾਰੇ ਵਿਖ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਹੈ । ਤੁਮ ਕੋ ਹੀ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਾਮਰਥਾ ਹੈ, ਐਰ ਅਗ ਤੇ ਦੇਖ ਨਹੀ ਸਕਤ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਇਹੀ ਜੋਗਤਾ ਹੈ ਸਤਬ ਓਰ ਹਰਿ ਦੇਖੋ, ਹਰਿ ਬਿਨ ਦੂਸਰਾ ਨਾ ਦੇਖੋ । ਜਬ ਤੁਮ ਸਰਬ ਓਰ (ਹਰਿ)^੧ ਦੇਖੋਗੇ ਤਬ 'ਨਦਰੀ' ਜੋ ਹੈ ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ 'ਹਰਿ' ਤੁਮਾਰੇ ਪਰ ਨਦਰਿ ਕਰੇਗਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੇਗਾ ।

1. ਸਸਰਥਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਜੋਗਤਾ ।

2. ਸੋ. ਪ ਲਾ 2182 (ਪੰਨਾ 24/੪) ।

ਤਿਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਤੁਮ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟ ਪਜੋਗੇ ; 'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ'¹ । ਇਹ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਤੁਮ ਦੇਖਤੇ ਹੋ, ਸੋ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਤਰੰਗ ਉਪਮਤੇ ਬਿਨਸਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਉਪਜਤਾ ਬਿਨਸਤਾ ਕੜੁ ਭੀ ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਜਲ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰੇ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਹਮ ਕੋ ਬੂਝ ਪੜੀ, ਹਰਿ ਬਿਨ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਇਹ ਨੇਤ੍ਰ ਅੰਧੇ ਥੇ ਮਿਥਿਆ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਥੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਦਿਬ ਦਰਸੀ ਹੁਏ, ਸਤਿ ਰੂਪ ਹਰਿ ਹੀ ਲਾਗੇ ਦੇਖਣੇ । ਇਸ ਵਿਖੇ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਅਨੰਦ ਬਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੁਆ । 36 । ਫੇਰ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 37

ਏ ਸ੍ਰਵਣਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ।

ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ਸਰੀਰਿ ਲਾਏ ਸੁਣਹੁ ਸਤਿ ਬਾਣੀ ।

ਜਿਤੁ ਸੁਣੀ ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਆ ਰਸਨਾ ਰਸਿ ਸਮਾਣੀ ।

ਸਚੁ ਅਲਖ ਵਿਡਾਣੀ ਤਾਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਏ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਸੁਣਹੁ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋਵਹੁ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ । 37 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰਵਣ ! ਹਰਿ ਨੇ ਤੁਮ ਕੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਸਾਥ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਨਾਮ ਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਇਹੀ ਜੋਗਤਾ² ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬਧਿਨੀ ਜੋ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਵਣ ਕਰਤੇ ਰਹੋ । ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਤੁਮਰਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ³ ਤਪਤਿ ਮਿਟਿ ਜਾਏਗੀ, ਅਰੁ ਰਸਨਾ ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਵਡਾਣੀ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਡਿਆਈ ਕਰਣੇ ਵਾਲੀ ਤੁਮਾਰੀ ਰਸਨਾ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਿਸ ਕੀ ਰਸਨਾ ਅਲਖ ਕੀ ਵਡਾਈ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕਛੁ ਕਹੀ ਨਹੀ ਜਾਤੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਅਲਖ ਕੀ ਵਡਾਈ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਅਲਖ ਵਿਖ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸ੍ਰਵਣ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁਣਤੇ ਰਹੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤੁਮ ਕੋ ਸਤਿ ਨਾਮ ਸੁਣਨੇ ਹੀ ਕੋ ਪਠਾਇਆ ਹੈ । 37 । ਇਸ ਵਿਖੇ ਅਨੰਦ ਬਿਖ ਕਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਰਨਨ ਹੁਆ, ਅਬ ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸੋਹਲਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 38

ਹਰਿ ਜੀਉ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਰਖਿ ਕੈ ਵਾਜਾ ਪਵਣੁ ਵਜਾਇਆ ।

ਵਜਾਇਆ ਵਾਜਾ ਪਉਣ ਨਉ ਦੁਆਰੇ ਪਰਗਟੁ ਕੀਏ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਖਾਇਆ ।

1. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 38 ।

2. ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਯੋਗ ਹੈ ।

3. ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿਕ ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਾਇ ਭਾਵਨੀ ਇਕਨਾ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ ਦਿਖਾਇਆ ।
 ਤਹ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਨਾਉ ਨਵ ਨਿਧਿ ਤਿਸਦਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਪਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਪਿਆਰੈ ਜੀਉ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਰਖਿ ਕੈ ਵਾਜਾ ਪਵਣੁ ਵਜਾਇਆ । 38।

ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਹੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, ਗੁਫਾ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਰੀਰ, ਤਿਸ ਕੇ ਭੀਤਰ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਤੈਸੇ ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ । ਪਵਨ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕੀਆ । ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਸਰੀਰ ਕੇ ਨਵ ਦੁਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਇਨ ਕੋ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਆ ਅਰ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਜੋ ਹੈ ਕਪਾਲ¹ ਹੀ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਾਰ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੂ, ਏਕ ਜੋ ਹੈ ਪੂਰਬ ਪੁੰਨ ਵਾਲੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਤੇ ਨੇ ਗੁਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਭਾਵਨੀ² ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਭੀ ਦਿਖਾਇ ਦੀਆ । ਤਹਾ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਵਿਖੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰੂਪ ਨਾਮੋ ਕਾ ਇਸ ਕੋ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਵਨਿਧਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨਵਨਿਧਿ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨਾਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ । ਲੋਕੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਧਨਾਦਿਕ⁴ ਕਾ ਨਾਮ ਜੋ ਨਵਨਿਧਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹਾ ਹੋਤੀ, ਔਰ ਔਰ ਹੀ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਸੋ ਨਵਨਿਧਿ ਈਹਾ ਨਹੀ । ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕੋ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਿਟਿ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਨਵਨਿਧਿ ਹੈ । ਜੋ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਹਰਿ ਪਿਆਰੇ ! ਜੀਵੋ ਕੋ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਤੈਨੇ ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ ਹੈ । 38 ।

ਪਉੜੀ 39

ਏਹੁ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ ।

ਗਾਵਹੁ ਤ ਸੋਹਿਲਾ ਘਰਿ ਸਾਚੈ ਜਿਥੈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਧਿਆਵਹੈ ।

ਸਚੈ ਧਿਆਵਹਿ ਜਾ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਬੁਝਾਵਹੈ ।

ਇਹੁ ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਕਾ ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਬਖਸੇ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਹੈ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੈ । 39 ।

‘ਸੋਹਲਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਵਧਾਈ ਕੇ ਸਬਦ ਕਾ । ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਰਖੀ, ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ, ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਉਪਜਾਇ ਖੜਾ ਕੀਆ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਧਾਈ ਹੁਈ । ਅਗਿਆਨ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵਿਛੁੜੇ ਜੋ ਜੀਵ ਥੇ, ਗੁਰੂਪਦੇਸ⁵ ਦੁਆਰਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ

1. ਖੋਪੜੀ, ਸਿਰ ।

2. ਰੁਚੀ, ਪ੍ਰੀਤੀ ।

3. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ।

4. ਧਨ ਆਦਿਕ ।

5. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ।

ਮਿਲੇ । ਇਹ ਤੋ ਪਰਮ ਸੋਹਲਾ ਹੁਆ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਇਹ ਜੋ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਚੇ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਗਾਵ । ਸਚਾ ਘਰੁ ਕੌਣ ਸਾ ? ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਤਗਤਿ ਹੈ ਸੋਈ ਸਚਾ ਘਰੁ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਤੁਮ ਭਗਤਿ ਮੋ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇ, ਭਗਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੁਮ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਰਹੋਗੇ । ਏਕ ਏਕ ਵਚਨ ਕੋ ਦੋ ਦੋ ਵਾਰ ਫੇਰ ਫੇਰ ਜੋ ਲਿਖਤੇ ਹੈ, ਦੋ ਵਾਰ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ—ਜੋ ਕਛੁ ਮੈ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ । ਇਹ ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣਾ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਕਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ । ਸਤਿ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਚੁ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਦਾਨ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਪੀਛੇ ਨਹੀਂ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਸਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਾ ਤੇ ਨਾਟਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਚਾ ਸੋਹਲਾ ਸਚੇ ਘਰ ਵਿਖੇ ਗਾਵੇ । ਭਗਤਮਾਨ¹ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਸਤਿ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਮੋ ਭੀ ਆਨੰਦ ਬਿਖ ਕਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਰਨਨ ਹੁਆ । 39 । ਫੇਰ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 40।

ਅਨਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ।
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ।
ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।
ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।
ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ।
ਬਿਨਵੇਤਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਚਰਣ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰੇ । 40 ।

ਹੇ ਵਡਭਾਗੀਓ, ਸਿਖੋ ! ਜਿਸ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਤੁਮ ਇਸ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰੋ, ਸੁਣ ਕਰ ਮਨਨ ਕਰੋ, 'ਮਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ' ।² ਜਬ ਮਾਨੋ (ਗੇ)³ ਤਬੀ ਤੁਮ ਕੋ ਮਨ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਸਰਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਾਨੋ ਬਿਨਾ ਬੇਸੁਰਤ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮਾਨੋਗੇ ਤਬ ਤੁਮਰੇ ਸੰਪੂਰਣ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੇ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨ ਲੀਆ ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸੁਆਮੀ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੇ ਸਰਬ ਸੋਗ, ਦੂਖ, ਰੋਗ, ਸੰਤਾਪ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਕੇ ਸੁਣਨ ਮਨਨ ਤੇ ਉਤਰ ਗਏ । ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭੀ ਸਰਸੇ ਭਏ, ਆਨੰਦ ਮਾਨ ਭਏ । ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਹਮ ਨੇ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਆਨੰਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ

1. ਭਗਤਿ-ਵਾਨ, ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ।
2. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 13 ।
3. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 26/ਅ) ।

ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿਗੇ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਤੋ ਭਰ ਰਹਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਤੇ ਆਨੰਦ ਕਾ ਬਿਖ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਸੋ ਤੇ ਆਨੰਦ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ। ਐਤੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ। ਸੰਤ, ਸੰਗ ਤੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਪਤ੍ਰ। ਜੋ ਕਛੁ ਗੁਰੇ ਨੇ ਕਹਾ ਤਿਸ ਪਰ ਅਮੁਲੁ ਕੀਆ, ਇਹੀ ਫੂਲ। ਇਸ ਫੂਲ ਕਾ ਫਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ - ਗੁਰੋ ਕੇ ਚਰਣੇ ਵਿਖੇ ਜੋ ਲਾਗੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਆਨੰਦ ਤੂਝੇ ਵਾਜੇ ਹੈ। ਹਦ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ¹ ਗਾਵਤੇ ਰਹੇ, ਇਹੀ ਤੂਝੇ ਵਾਜਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਭੀ ਗੁਰੇ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੋ, ਤੁਮ ਭੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੋਵੋਗੇ। 40।

ਸੋਰਠਾ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, ਅਨਕ ਸੰਤ ਪਦ ਪਰਨ ਤੇ।

ਟੀਕਾ ਰਚੀ ਰਸਾਲ,² ਵਿਘਨ ਹਰਤ ਆਨੰਦ ਘਨ। 1।

ਨਿਧੀ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ।

ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਪਿਤ੍ਰਿ ਪਖ ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ। 2।⁴

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਮਸ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਿਰਚਿਤਾ ਆਨੰਦ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ। 1।⁵

1. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ।

2. ਰਸ ਯੁਕਤ, ਮਿੱਠੀ।

3. ਵਿਘਨ-ਵਾਧਾ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ।

4. ਇਸ ਸੋਰਠੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਰਚਨਾ ਕਾਲ-ਸੰ: 1859 ਬਿ: ਅਸੂ ਦਾ ਸਹੀਨਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ।

ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ-ਸੰਕਰਪੁਰੀ, ਕਾਸ਼ੀ।

5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਅਨੰਦ' ਦੀ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ।

ਇਸ ਵਿਖੇ
। ਜਿਸ ਨੇ
ਤਸਾਖ /
ਰ ਅਮਰ
ਕਹਿਤਾ
ਹਿਤ ਜੋ
ਹੀ ਗੁਰੇ

ਅੰਨਦ

ਅੰਨਦ

B-3604

ਸਾਡੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਬਦ ਰਤਨਾਕਰ

★ ★

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ

★ ★

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਚਨਾਵਲੀ (ਹਿੰਦੀ)

★ ★

ਜੋਸ਼ਟੀਆਂ

★ ★

ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)

★ ★

ਕਾਸਪਲ ਆਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)

★ ★

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ

★ ★

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ (ਹਿੰਦੀ)

★ ★

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ (ਹਿੰਦੀ)

★ ★

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਰਤਾ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ

✽ ✽

ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ